KÖLCSÖNÖZHETŐ
R 66

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK

ÉRTESÍTŐJE.

AZ „ETHNOGRAPHIA“ MELLÉKLETE

1926—27

SZERKESZTI

BÁTKY ZSIGMOND.

XVIII. ÉVFOLYAM. 1926.
(ÚJ FOLYAM: XIII.)

42 SZÖVEGÁBRÁVAL, 20 TÁBLÁVAL ÉS 4 TÉRKÉPMELLÉKLETTEL.

BUDAPEST,
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA.
1926.

Ennek az évfolyamnak megjelenését
dr. báró Kornfeld Móric úr
anyagi támogatása tette lehetővé.

NÉPRAJZI MÚZEUM
KÖNYVTÁRA
F 2006
KÖLCSÖNÖZHETŐ
F — 2521
F 2006

TARTALOM.

Önálló cikkek és kisebb közlemények.

	Oldal
Bátky Zsigmond: Szarvasagancs lőportartóinak ornamentikájához	1—11
— — Aratósarlók a Néprajzi Múzeumban	75—80
— — Alföldi halász nádvágók	140—141
Csefkó Gyula: Orrtőkék a lakóház előtt	137—139
— — Néhány adat a kemence hazai történetéhez	139—140
Ébner Sándor: Adatok a Bodrog halászatához	11—20
Ecsedi István: Ahogy az erdőben a varjút fogják	32
— — Rekesztő halászat a Tiszán és az alföldi vizeken	61—75
— — A jégszánka	144
Györffy István: Adatok a tar viselethez	29—30
— — A magyar szűr	49—61
— — Az alföldi kertes városok	105—136
Kántor Mihály: Bodrogközi adatok a sarlós aratáshoz	83—86
Kardos Árpád: Kisázsiai aratószerszámok	81—82
Keresztury Sándor: Ostorkészítés Szalonta vidékén	141—144
Kiss Lajos: Színes és virágos koporsók Nyiregyházáról	27—28
— — A kasza a hódmezővásárhelyi ember kezén	86—93
— — A szűcsmesterség Hódmezővásárhelyen	153—169
Cs. Sebestyén Károly: Tűzhely a magyar paraszthéz előtt	20—24
Torbágyi-Novák József Lajos: Kapubálványfejek	169—178
Varga Bálint: Teherhordás fejen	179
Viski Károly: A pávaszem	24—27
— — Hajós cégér	30
— — A népművészeti alkotások megbecsülése	30—31
— — Népművészet alkotásainak történetéhez	31
— — Rontóbábú a színpadon	179
Régi följegyzésekből: 33—37, 94—97, 144—145, 180—182.	
Irodalmi szemle: 37—45, 97—99, 145—147, 182—184.	
Beérkezett könyvek: 99—101, 147—150, 184—185.	
Múzeumi hírek: 45—47, 99—101, 150, 185—186.	
Tudakozódások és kérdések: 102, 150, 186.	
Anzeiger: 48, 103—104, 151—152, 187—188.	

módok etappe-szerű előfordulása is, nem is szólva a meglepő folklore-konkrétumokról, nem csupáncsak népek vándorlása útján magyarázható. A népek ősi fészkükben maradhatnak, de a tárgyak vagy stílusok, akárcsak a szellemi javak, egy-egy kisugárzó központból messze földekre eljuthatnak s ott új erőre is kaphatnak.

Jankó egy korábbi botanikai értekezésében sikerrel kipróbált eljárása szerint, a leíró muzeológus gondosságával végig veszi lőportartóink geometriai díszítményeit, s az egyes kiválogatott elemeket, külső alakjuk szerint, látszólag természetes csoportokba állítja össze. Minthogy azonban türelmes és érdemes munkájának bevallott célja csupán ennyi, nem is lát bennük mást, mint puszta geometriai alakokat. Pedig ha az erőltetett rendszerezés kedvéért végbevitt aprólékos kielemzés mellett más meggondolások is fölmerültek volna benne, lehetetlen, hogy rá ne jött volna arra, hogy e díszítményekben egyéb, még pedig igen ősi és fölötte tanulságos motívumok is vannak.

1. ábra. Lőportartó szarvassal.

Közülök ez alkalommal három ilyen motivumra akarunk rámutatni, ú. m. a „szarvas"-ra, a „fogascsápos kerekek"-re és a „tornyocskák"-ra. (Az első képét l. 1. á., az utóbbi kettőét alább.)

Az elsőhöz s egyben bevezetőül a következőket kell elmondanunk.

A szarvasfélék hazája Eurázia és a két Amerika. Legnagyobb fajváltozatban, s a geográfiai tájképen is számottevő tömegben ma az északi félgömb hideg vagy mérsékeltebb vidékein tanyáznak, tundrákon, nyilt füves mezőkön, s később innen visszaszorulva a nagy északi erdős övezetben. Korábban, a jégkorszakok idején, tudjuk, messzebb lehatoltak délre. Csordában élnek, vezérük van, akárcsak az embereknek. A primitív hit szerint nincs is különbség közöttük. Értékes anyagok, bőr, csont, szarv birtokában vannak, „gazdái" azoknak, amelyeket az ősember igyekszik megszerezni tőlük. Vadássza őket, tehát évszakos vagy klimaváltozás okozta vándorlásaikban kénytelen utánuk menni, velük együtt vándorolni, idővel egészen a sarki tájékokig. Sorsuk mindjobban összeforr. A primitív hit szerint az elköltözöttek, egyéb állatokon kívül, szarvasalakban élnek tovább. Az időszakosan vándorló, télen eltűnő, tavasszal újra megjelenő csordák, helyesebben a „szarvas", hozza a primitív lélek ismert komplex-gondolkodása szerint a napot, az időjárást, tőle függ az egész tenyészet. A szarvas tehát (kezdetben a geológiai ősszarvas, azután a vele rokon dámvad, jávor és rén, melyek a kőkori ábrázolásokban szerepelnek, s amelyeket nálunk csak jó későn helyettesít vagy szorít ki a mai szarvas) mindenfelé korán belekerül a mithoszba,

„szent" állattá lesz, fölvetítődik az égbe mint „csodaszarvas", s természetesen ezerféle mágikus-varázsló eljárás fűződik hozzá, s él elevenen vagy elhalványulva mindenütt a világon, ahol csak honos. (Mágikus volta a névhelyettesítő magyar „szarvas" szóban is megmaradt, amire Sebestyén Gyula mutatott rá.)

E mágikus varázsló-eljárások egyik vezető gondolata az *utánzás*. Ennek célja az, hogy a kívánt objektumot, illetőleg mondjuk így, a benne lakozó lelket, az ember ártalmatlanná tegye, vagy hatalmába kerítse. Az analógiás varázslásoknak ez a módja szüli egyebek mellett az utánzásnak azt a fajtáját, mely az állatok, vagy tulajdonképen elváltozott emberi lelkek, legtöbbször persze démonok, részleges vagy teljes ábrázolásához vezetett. A kép, melyet az illető tárgyról az ember faragott, vagy rajzolt, a primitív gondolkodás szerint, az illető élő lényt befolyásolhatja, benne lakó mágikus erejét gyengítheti, vagy egészen megsemmisítheti, illetőleg a képpel ellátott objektumét növelheti, vagy abba bele is varázsolhatja. (Mindennapos eljárás nálunk is, ma is. Idevalók pl. szentképeink is.) Ez a magyarázata az ember- és állatalakok annyira gyakori ábrázolásának az emberiség történetén végig, a kőkorszaktól napjainkig, úgy, hogy mellettük az ú. n. geometriai elemek elenyésző csekélyszámúak. Volt idő az etnológiában, amikor ezeknek még létezését is tagadták s azt mondták, hogy jóformán minden geometriai alak ember- és állatábrázolás konkrét képéből vezethető le. Csak újabban mutatták ki, hogy geometriai alakok, a fonás-szövés technikájából önmaguktól is létrejöhetnek, de másfelől az is bizonyos, hogy az ősember, gondolkodása analizáló képességének hiánya miatt, párosulva azzal, hogy geometrikus alakok elvont gondolatából származó vonalakat, háromszögeket, köröket stb. maga körül nem is lát, ezekbe a technikai elemekbe — lépcsők, keresztek, négyszögek, meander stb. — ember- és állatalakokat „nézett bele", s később azokat stílusának sajátlagos fejlődése folytán, újra fölötte változatos mértani elemekké stilizálta.

Érthető tehát, hogy a különösen mágikus szarvas, éppen a varázsló-babonás hiedelmekkel annyira telített ősvadász férfinép ornamentikájában, a kőkorszaktól kezdve a mai napig, olyan nagy szerephez jutott, annál is inkább, mert maguk a szarvasbőrök, csontok és agancsok, a „pars pro toto" ismert elve alapján, számos egyéb, mai analógia tanuságtétele szerint is, már ősmagukban is elsőrendű analógiás varázsló szereknek tekintettek. Hogy bizonyos állatok zsírja, bőre, szőre, csontjai, agancsai vagy az agancsokból őrölt por stb. ma is varázsló- vagy gyógyítószer, köztudomású.

Ezek alapján azt kell mondanunk, hogy a mi lőportartóink egy-egy példányára rávésett szarvasok sem pusztán véletlenül, „térbetöltő"-nek kerültek oda, mint Jankó mondja, bár a gondolat annyira kézenfekvő, hanem esetleg, talán más vadászszerszámokról átöröklődött éppen olyan tárgyi „maradék"-ok, mint teszem azt a hagyományos kígyó a pásztorfaragásokon, vagy a cigány varázsló-szerszámokon. Hozzátesszük ehhez még azt is, hogy primitív fokon, nem csupán az ábrázolásoknak van igen komoly lelki jelentőségük, hanem rendeltetésükből kifolyólag maguknak a szerszámoknak is

varázserejük van, s éppen ezért az ember nem rendelkezhet velük bármikor és tetszése szerint s hogy azok nem anyagok, hanem életerővel rendelkező lények, gyakran istenek. (A görög hősök is istenekként tisztelték lándzsájukat.) Ezek a hiedelmek csökevényes formában nálunk is megtalálhatók. Ha valaki oknyomozó-pragmatikus tanulmány tárgyává tenné a szarvashiedelmek eredetét és óriási komplexumát a mondott területen, s ezzel együtt, amennyire lehet, nyomon kísérné a szarvasábrázolások összehasonlító történetét, alkalmasint elfogadná fentebbi állításunkat.

Tárgyunkkal kapcsolatban még csak azt említjük meg, hogy a régészeti leletek alapján úgy látszik, hogy a mágikus szarvashiedelmek *egyik* bronzkori kisugárzó területe Kisázsia lehetett (valószínű, hogy ide északról, az Altáj felől került), s a szarvasábrázolás egy bizonyos stílusa, talán a finomabb agyagművességgel együtt, illetőleg egy időben, innen terjedhetett el Délkelet- és Közép-Európába, ahol olyan sűrűn találkozunk vele (edényeken, urnákon, fémtárgyakon stb.), sokkal sűrűbben, mint bármelyik háziállatunkkal. Éppen ez bizonyítja a szarvas „világállat" voltát pl. a szarvasmarhával vagy lóval szemben. (Csak éppen megemlítjük, hogy egy Poroszországban kiásott agancslőportartó egyik oldalán ugyancsak szarvas, a másikon pedig egy négylevelű (!) levélrozetta van, akárcsak a mi honti-nógrádi példányainkon. *(Verhandl. d. Ges. f. Anthrop. etc. — Berlin 1886.)* Tudatosnak látszó szarvasfaragás és vadászat, egyéb állatokkal együtt, gyakori az úri lőportartókon is. Mondhatná tehát valaki, hogy ezek egyszerű átvételek onnan, ami sok esetben bizonyára úgy is van, de ezzel vajjon elintéztük-e a kérdést? Szerintünk egyáltalán nem, éppen annyira nem, mintha azt állítaná valaki, hogy a pásztorfaragások szarvasai vagy siklói, környezetszülte motívumok, vagy a parasztkancsók és hímzések szarvasai (amazok következetesen visszafelé tekintenek, akárcsak pl. egy mykenéi intaglio üldözött szarvasa, *Schliemann: Ilios)* az úri rend kultúrvagyonából szállottak ide alá.

Míg szarvasalakokkal hazánk különböző vidékeiről származó lőportartókon találkozunk, addig a második és harmadik motívum, úgy látszik, csak Erdélyből, vagy oláh kézből került példányainkon van meg, vagy legalább főképen azoknak jellegadó eleme.

E második motívum Jankó „csápos vagy fogaskerek"-e. Néhány változatot a mellékelt ábrán (2.) mutatunk be belőle. A mintákat szemügyre véve, azt hisszük semmi kétség sem lehet afelől, hogy azok egyetlen alak változatai. Alapgondolatuk ugyanaz: egy kitöltött körlap, szélein négy vagy több, különös, forgó vitorlával. A legegyszerűbb példányban alakjáról talán fölismerjük a *horgas kereszt*félét, mondjuk svasztikoidot, mely főleg egyszerű vonalas formájában, különféle prehisztorikus tárgyakon annyira közönséges.

Ennél a motívumnál is kénytelenek vagyunk egy kis kitérést tenni bizonyos tanító tekintetekből.

A mai népi ornamentikában, legalább hazánkban, ritka motívum ma már a tiszta horgas kereszt, hacsak — mint hisszük — elstilizált formákban nem lappang a geometriai alakok között (pl. a szűcsök „forgó rózsája"). Általában azt mondhatjuk, hogy a magyar

népművészet fejlődésében, bizonyára részben a színes tarkaság divatjával, mindjobban túlsúlyra jutott a föltehető ősi díszítő elemek és stílus rovására, a fiatalabb virágornamentika.

Feltűnő már most, hogy a magyar paraszt gölöncsérség tárgyain, ahol tehát hagyományosan bőven várhatnánk horgas kereszteket, ilyenek, legalább tiszta formában, elég ritkák, (talán csak mester-, vagy tulajdonjegyek, mint a jószágbélyegek svasztikaalakja is),

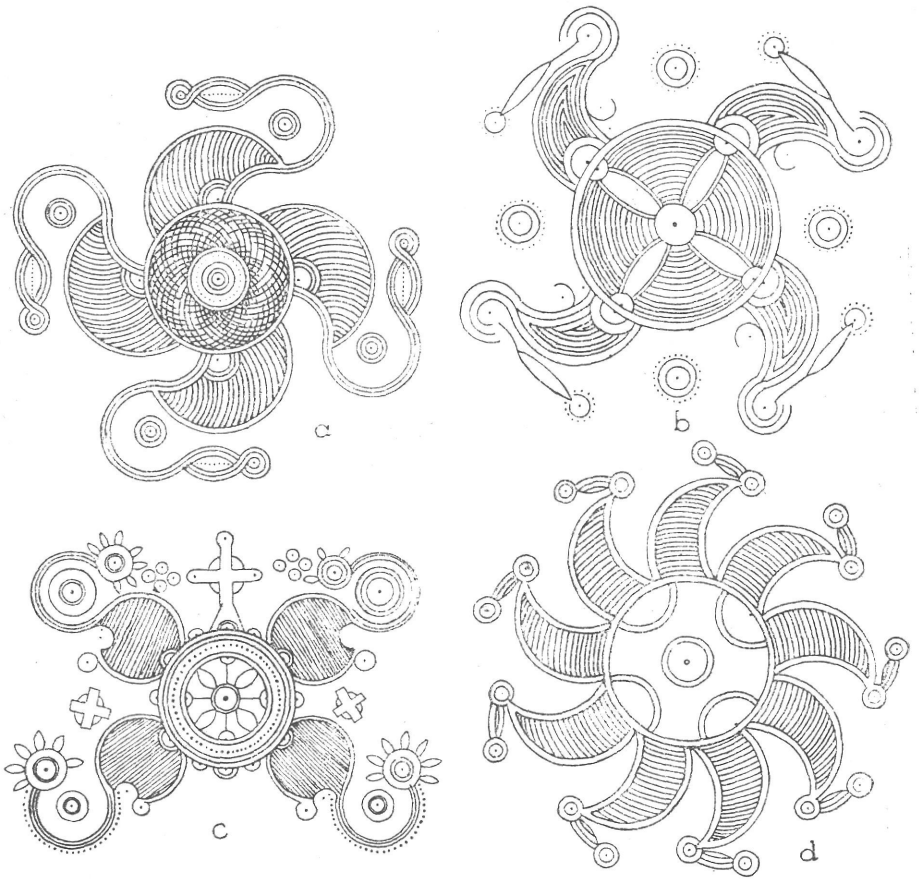

2. ábra. Forgókerékalakú díszítmények erdélyi lőportartókról.

sűrűbben felbukkannak azonban a női kézből származó pirostojásokon és még inkább textilmunkákon. Igazi magyar példát ez utóbbiból keveset tudunk ugyan felmutatni, ellenben gyakoribbak az oláh kézimunkákon, de méginkább a tőlünk délre vagy keletre élő elmaradt népek, nevezetesen romániai románok, dalmátok, bosnyákok, szerbek, bolgárok, azután oroszok, finnek, volgamenti ugorok és osztyákok hímzésein. Ha azonban a mondott népek szóbanforgó kézimunkáit figyelmesebben vizsgáljuk, lehetetlen elzárkóznunk attól a talán meglepőnek látszó gondolattól, hogy azok szövésből

vett mustrákat ábrázolnak, s hogy horgas keresztjeik sem egyebek, mint a szövés és szövésből fejlődött hímzés technikai művelete közben magától előállott, igazi technikai felületi mustrák, tehát csupán alakilag, de nem egyúttal származásilag is azonos díszítmények azokkal a prehisztorikus mágikus jelvény-svasztikákkal, melyeknek konkrét előképre visszavihető megfejtése — szerintünk ez egy ponton való létrejövés gondolatának befolyásolása miatt — annyi, részben erőltetett, részben kalandos, néha szellemes, gyakran éppen bravúros magyarázat-próbálgatásokra adott alkalmat egészen napjainkig.

Előbbi állításunk természetesen még kifejtést kíván, de magyar szempontból is hálás feladat volna végére járni, mert úgy látszik, hogy ezek a női kézimunkák, elsősorban ingek és főkötők, mint a férfiakénál konzervatívabb női ruházat legősibb darabjai, alak és ornamentálás tekintetében közös szülőhelyre, — ha nem is a legősibbre —, mondjuk egészen tág néven, a közeli Keletre, talán görög-bizánci forrásra mutatnak.

A régészet, de méginkább a primitív népek néprajza, már most számos példával szolgál arra, hogy technika, pl. fonásszülte s a modern ember szemében geometrikus alakoknak látszó, szingulárisnak megtett, azaz szülőkörnyezetükből kiszakított díszítő elemeket, egyéb technikai eljárással, pl. kaparással, véséssel, festéssel, másnemű anyagból, pl. sárból készített tárgyakra, teszem azt edényfélékre is átvisznek. Bizonyára ez a magyarázata az asszonyi munkakörben támadt svasztikáknak, az ugyancsak nők produkálta agyagtárgyakra való átvitele esetében is. (Amitől függetlenül a férfiak is kitermelhették a maguk svasztikáját.) Szerintünk — hogy kiindulásunkhoz visszatérjünk — ezzel magyarázható az, hogy annyi svasztikával vannak elborítva, pl. a Schliemann kiásta trójai agyag-orsókarikák vagy helyesebben lapított gömbök. Úgy látszik azonban, hogy ebben a régészek által svasztika-gyüjtőterület névvel illetett stíluskörben ezek az alakok már nem pusztán esetleges ornamentumok, hanem szimbólikus tartalmú jelek, mert rendesen föltehetőleg mágikus-varázsló képzetekkel társított kígyóalakokkal keverten fordulnak elő. De nemcsak ezekkel, hanem meglepő módon egy-egy karikán háromszor és többször is ismétlődve, szarvasalakokkal együtt, ami már nem való az asszonyi ornamentika körébe[1] Mit szimbolizálnak már most ezek a primitív svasztikák és szarvasfigurák? Szerintünk ugyanazt, amit a jegyzetben említett soproni urnán látunk, ahol lovon ülő alak kergeti a csordát, mely jelenetnek az analógiák alapján, *eredetileg* szintén varázsló tartalma lehetett, s nem

[1] A szarvasok agancsaik és pettyezésük után ítélve a mi szarvasaink, vagy pedig dámvadak. Egy alsóegyiptomi görög vázán *(Bastian-Festschrift 253)* szintén dámvadat látunk, de agancsának állása tipikus rénszarvasagancs-ábrázolásra emlékeztet.

Ez azt mutatja, hogy bizonyos megállapodott ábrázolásmódok, más területre jutva, később is megmaradnak. Rénszarvas itt t. i. nem élt. Egyik soproni hallstatti urnánkon is látunk egy vadászjelenetet *(Arch. Ért. 1892)* s a szarvas stílusa itt is határozottan rénszarvasra vall, amely akkoriban még honos lehetett Közép-Európában. Egyik urnán még pányvavetést is föltételez Hoernes *(Urg. d. bild. Kunst)*, ami alkalmasint csak rénszarvasokkal kapcsolatban gondolható el.

egyszerű profán, mindennapi foglalkozás-jelenet, mint a régészek gondolják. A svasztikák ebben az esetben tehát csakugyan elstilizált emberalakok, mint azt a régészek nagyobb része csakugyan vallja is. Megerősíti ezt még az is, hogy némely orsókarikán svasztikák és szövőszerszámok vannak együtt. Egyik soproni urnán pedig *(A. É. 1892)* élethű asszonyalakokat látunk, az egyik orsót pörget, a másik kettő pedig szövődeszka vagy szék mellett áll (3. á.), illetőleg azt tart a kezében.

Visszatérve már most a mi lőportartóinkhoz, minden hosszaskodás nélkül azt állítjuk, hogy a kérdéses forgókerekek csakugyan föltehetőleg emberalakból levezethető svasztikák, illetőleg svasztikaszármazékok, itt ősi mágikus bűvös jelvények, amelyek e késői fokon szerencsét hoznak, vagy szerencsétlenség ellen oltalmaznak, amire

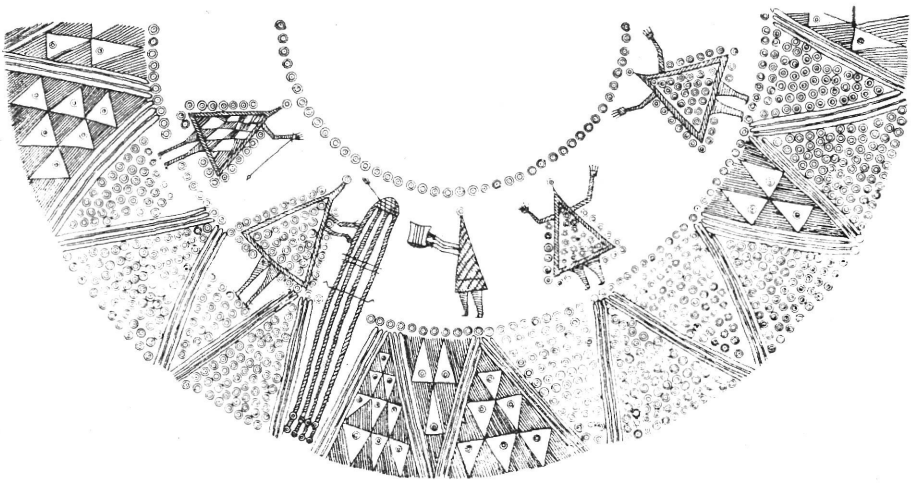

3. ábra. Részlet egy hallstatti soproni urnáról.

annyi példa van. Cölöpkori hálóköveken pl. gyakori ez az amulett (pl. Boszniában, *Glasznik 1904)*, aminek éppen úgy megfelel a batinai hálókövön a kígyó *(Milleker)*, mint a mi lőportartóink svasztikájának a huculokén vagy a szardiniaikén a kígyó. (Egy keletszibériai gilják hálóparán ugyancsak megtaláljuk a svasztikát, *Karutz, Nordasien, 33.)* Egyik trójai női ólomfigura vulváján volt ez a bűvös jel, egy másik emberalakú trójai edénynek a hasán, a soproniaknak a karimáján *(A. É. 1889)* stb. Amott a nyílást őrizte a démonok behatolásától, itt az edényben bennlakozó démontól védte meg a tulajdonost. Mert az edényben a primitív hit szerint rossz szellem lakik, s ha az edény megpattan, kiszabadul belőle (hogy bent volt, az edény megváltozott hangja árulja el) s valakit elvisz a házból. (Mi is hiszünk benne, s a temetés után becsukjuk az ablakot, hogy a halott vissza ne jöhessen stb.)

Röviden még csak horgas keresztjeink ábrázolásmodoráról néhány sort. Magától értetődik, hogy egy ilyen ősrégi figura, különösen ha szimbolikus jelentősége idők folytán megváltozik vagy elhala-

ványul, és pusztán többé-kevésbbé játszi díszítményként kezeltetik, ami e jeleknek rendes sorsa, egész sereg alakváltozatot hoz létre. Ezeket az elváltozásokat már a prehisztorikus leleteken konstatálhatjuk. A trójai példákon láthatjuk, hogy a keresztszárak közepébe a térkitöltés végett négyszögek vagy körök kerülnek, mint a mieink esetében is, a horgok pedig függelékeket, gömböcskéket, fürtöket, kacsokat stb. kapnak, (amik ismét a szimbolum varázserejét növelik), nem is szólva arról, hogy a keresztszárak megszaporodnak, megvastagodnak, a horgok kétágúak lesznek stb. Látjuk, hogy antik fibulák kacsai állatfejeket ábrázolnak *(A. É. 1886. 225, 1893. 457)* s tudjuk, hogy az állat-, különösen griffalakok dekadens elstilizálásából hogyan jönnek létre az „indák". (Igen tanulságosak e szempontból a barbár éremutánzatok is.) A mi példányaink horgainak eredeti helyzetükből való kifelé fordítása és indák módjára való visszahajtása is ebbe a fejlődésmenetbe tartozik.

Nekünk úgy tetszik, hogy svasztikáinknak ez az ábrázolásmodora nem hazai, hanem balkáni eredetű. Délszláv (bosnyák, dalmát), laposfejű guzsalyokon — tehát ismét asszonyszerszámokon — csakugyan találunk tiszta vonalas svasztikákat, ilyen sokküllőjű vonalkázott alakokat, melyekről azt hisszük, hogy ilyen stílusú, értetlen, elstilizált horgas keresztek. Valószínűnek tartjuk, hogy a svasztikák, úgy, mint Európában máshol is, a Balkánon is, egyházi kultuszjelvények lettek (ezért kerültek pl. a piros tojásokra is) s tudjuk, hogy a keresztyén kereszt csak lassanként nyomta el őket, s százados stilizálás alatt nyert művészibb formáikat a régiek helyébe, talán innen nézték le készítőik, amire ismét sok példa van. (Hogy bosnyák és ószerb sírköveken vannak svasztikák *Hoernes* említi és közli, *Anthrop. Mitt.-Wien XIII. és Sitzungsb. d. Wiener-Akademie etc. 97. K.)*[2] Erre utal talán az is, hogy némelyik, akárcsak a guzsalyokon, kereszttel van kombinálva. Mindez persze ismét csak vélemény, amelyet alapos tanulmánynak kellene igazolni vagy megcáfolni. Ornamentálásuk feltűnő egyveretűsége legalább is azt gyaníttatja, hogy eredeti hazájuk egy kisebb vidék lehetett. Fentebb különben már megemlítettük, hogy stílusuk teljesen elüt a többi hazai csoporttól s hogy alkalmasint mind oláh vidékről vagy Erdélyből származnak.

A harmadik motívummal röviden végezhetünk. Ez az agancsok szárain van, ritkán köröskörül, legtöbbször csak félig elborítva azokat. Néhány változatot lefejtve és megkurtítva a 4. ábrán mutatunk be. Jankó „tornyocskák"-nak mondja ezeket az ismétlődő háromszögalakú, csúcsaiknál homorú körívekkel összekötött figurákat. Aki azonban a mai primitív és prehisztorikus figurális ábrázolásokkal ismerős, rögtön fölismeri, hogy azok stilizált emberalakok, amire különben egész megjelenésük is rávall. A prehisztoriában ismeretesek a bronz és vasbádogból való háromszögalakú fityegők, melyeket a régészek emberfiguráknak tartanak, de ezeknél még gyakoribbak a háromszögalakú, kétségtelen emberábrázolások *(pl. Hoernes:*

[2] Hogy pogány svéd runaköveken is vannak svasztikák, l. *Montelius: Mannus 1910. 69.*

Urgesch. d. bild. Kunst és *Athr. Mitt.-Wien XXII).* Mi a 3. ábrán egy magyar példát szólítunk ide egyik soproni urnáról *(Arch. Ért. 1893),* melyen nemcsak a figurák habitusa és mustrázata ugyanaz, hanem egyszersmind azt is pompásan szemlélteti, miként lesznek ezekből az emberalakokból a törzset ábrázoló háromszögalakok egymásmellé sorakoztatásával (alsó sor), geometrikusnak látszó díszítmények. Ismét egyéb analógiák alapján is tehát semmi kétség, hogy régiségi s ennek folytán bizonyára mai edényeink közönséges háromszögkoszorúi vagy csipkéi is, részben erre az ősi figurára vezetendők vissza.

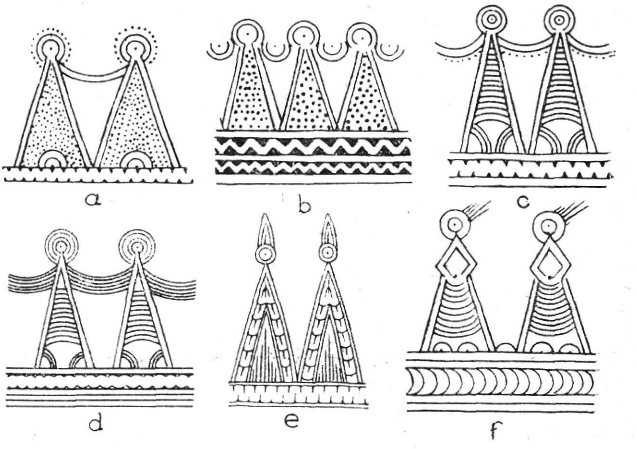

4. ábra. Emberalakú díszítmények lőportartókról.

Mit ábrázolnak már most ezek a mi ismétlődő és egymással összekötött háromszögeink? Az etnológia tanuságtétele szerint semmi kétség, hogy eredetileg varázsló-jelenetet, kultuszcselekvést, még pedig táncot, ünnepi öltözetben, álarcban stb. Példákat fölösleges felhoznunk.

Hercegovinában, Boszniában és részben a szomszédos Szerbiában százezerszámra vannak, illetőleg voltak mészkőből faragott óriási monolitok, sírkövek, koporsók a XIV., XV. századból, igen gyakran primitív lapos domborműábrázolásokkal *(Thallóczy: Arch. Értesítő 1880., 1881, Hoernes: Anthr. Mitt.—Wien XII. Truhelka: Wiss. Mitt. aus Bosnien etc. III. kötet).*

5. ábra. Avarkori portartó Dunapenteléről.

Ezeket a síremlékeket Hoernes a mykéneiekkel veti egybe. A domborművek a két utóbbi szerző szerint feltünő módon csak profán jeleneteket ábrázolnak, pl. lovagi tornát, szarvasvadászatot (ma itt már szarvas nincs) és kólót táncoló csoportokat. Ez utóbbiról Hoernes azt mondja, hogy a modern szláv hímzések emberalakjaira emlékeztetnek. Mi azonban azt mondjuk, hogy a szerb kóló vagy hóró, mely neve szerint is az ógörög körtánc leszármazottja s mely a szerb néphitben, mint amott is ünnepi, sőt kultusztánc volt, ezzel a tudattal

került bele valamikor a művészetbe s így hagyományozódott a bosnyák sírkövekre is.

A görög vagy kisázsiai világ felé való utalás tehát itt is valószínű. Nem akarjuk ugyan azt állítani, hogy agancsfaragóink ezt a szóbanforgó motívumot a bosnyák sírkövekről másolták le, amiben az előbbiek alapján ismét lehet némi valószínűség, de annyi bizonyos, hogy ugyanazt a jelenetet vésték ki, s talán egy forrásból merítettek.

Fölmerülhet most még az a kérdés, vajjon ezek a háromágú lőportartók, melyeknek úgy látszik a Kárpátok vidéke a hazája (Európa többi országaiban az irodalom alapján ezek a formák nem fordulnak elő), milyen célra szolgáltak a puskapor föltalálása előtt, vagy egyáltalán voltak-e ilyen alakú fölszereléstárgyak? Csupán a második kérdésre tudunk válaszolni, mégpedig szerencsére hazai anyag alapján. Ilyen háromágú, de a maiaknál kisebb, kurtább, kidolgozott, csiszolt, s mindhárom águkon kivésett agancsokat négy helyen is ástak ki hazánkban, középkori temetőkből, ú. m. Keszthelyen, Kecskeméten, Abonyban és Dunapentelén (*Arch. Ért. 1902, 1906, 1909*). Az utóbbi igen díszes példány (5. á.). Egyik oldalát egészen elborítják az apró vájt középpontú körök és kissé kivésett átlós négyszögek, sőt hátulsó oldalának is jut belőlük. Meglepő már most, hogy mindkét elem előfordul a mi lőportartóinkon is, de a díszítmény egész jellege, valamint az agancs alakja, inkább a székelyföldi és Máramarossal szomszédos kurtaszárú hucul lőportartókhoz hasonlít, semmint a mieinkéhez, bár nekünk is van egy ehhez díszítésbelileg hasonló, felirata szerint 1719-ből származó példányunk. (6. ábra. A többi ásatag példányokon is az ősi köröcskéket találjuk.)

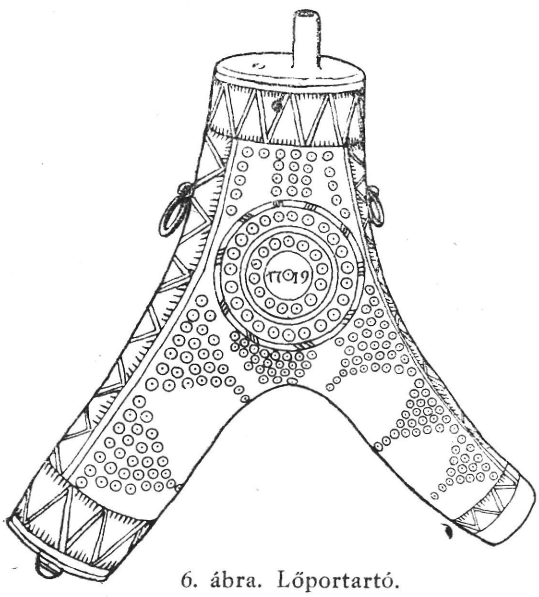

6. ábra. Lőportartó.

Lovával és teljes fölszerelésével együtt eltemetett avarkori lovas vitéz sírjában lelték a ló baloldalán. Hogy mire használták, teljesen homályos, mondják régészeink, akik kalandos magyarázatokat is fűztek hozzá. Pedig ágai végébe s a fenék tartására való lyukai, melyek teljesen megfelelnek a maiakénak, azt mutatják, hogy ugyanúgy befenekelték s ugyanúgy a derékszíjra fölakasztva hordták, mint azokat. Az sem kétséges, hogy valami port tartottak bennük. Szerintünk fémgombok és fémveretek fényesítésére való port, melyek pl.

a kecskeméti múzeum sírleletei szerint, olyan nagy számmal voltak az avar vitézek fölszerelésein.

Ma már persze a mi lőportartóink is régiségek, mert egyebek mellett a szarvasok is fogynak, sőt sok vidéken és országban ki is pusztultak. Legtöbbjük rutén és oláh nyelvterületről származik, de szórványosan mindenünnen előkerülnek. Díszítésük jellege szerint egy stílusvidékbe tartoznak s az élesen elválik a szomszéd területeitől. A Balkánon, legalább ma, tudtunkkal nincsenek.

Ennek a kényszerű kitérésekkel teli szemlélődésnek az az egyik célja, hogy megmutassa, mennyi apró probléma vetődik fel magamagától egy ilyen egyszerű, de régi tárgy vizsgálata alkalmával, másrészről az, hogy a tárgyi néprajznak sok esetben együtt kell dolgoznia a folkloreval és régészettel, hogy művelődéstörténet lehessen belőle.

Bátky Zsigmond.

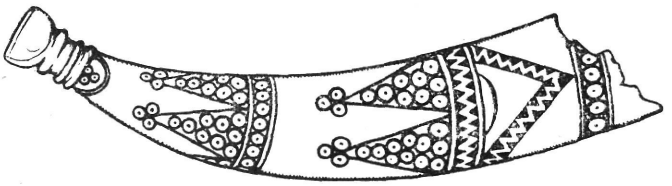

7. ábra. Galiciai hucul lőportartó.

Adatok a Bodrog halászatához.

1. Sárai jeges halászat.

A mult idők népéletéből ittragadt emlékként áll a Bodrog partján egy kis halászfalu: Sára. Ősfoglalkozását, jeges halászatát sikerült még a maga eredetiségében megfigyelnem.

Bár Sára lakói, a levéltári adatok bizonysága szerint, folyvást cserélődtek a történet folyamán, az ősi foglalkozást, mely a legprimitívebb állapotban van még ma is, egymásra hagyományozták azzal a néhány házhellyel együtt, amit ma ott találunk. Legrégibb adatom szerint 1454-ben vámszedőhely volt; 1541-ben Sárára, a sárospataki remeték tulajdonára 2 forint adót róttak ki két porta után, később, 1598-ban, a benne élő jobbágyok száma 17, majd 1696-ban 20 család a zsellérekkel együtt. Ma is csak 24 telekből áll a falu, annak bizonyságául, hogy az ősfoglalkozású élet semmi fejlődéssel és szaporodással nem jár.[1] Amíg erdő övezte a községet, a halászat mellett vadászattal és méhtenyésztéssel is foglalkoztak; ma, kevés kivétellel, tisztán halászatból élnek. Öt *főmester* van közöttük, akik a halászat főbérletében osztoznak: ifj. Smajda András, Smajda József, Smajda György, Szabó András és Halász István, a többi hivatásos halász: Halász Mihály, Kormány András, Kecskeméti Károly, Czapár János, Smajda Mihály. Ezeket a neve-

[1] Országos levéltár urbariumok és conscriptiók.

ket 1720-ban még nem találjuk Sárában, tehát valamennyien újabban települtek ide.

A Bodrog partján, tőle néhány száz lépésnyire települt kis községet a kiöntések állandó veszedelme miatt többször át akarták telepíteni, de annyira ragaszkodott ősi foglalkozásához, a halászathoz, hogy emiatt az sohasem sikerült.[2] Ma, úgy hiszem, az utolsó kísérlet előtt áll s ha a sáraiak szavazása úgy fog dönteni, hogy a néhány milliónyi községi közvagyont, amihez nagyon ragaszkodnak, feláldozva, Zsadányhoz csatlakoznak (mely utóbbinak közvagyona jóval csekélyebb s ez is akadályozza az áttelepítés sikerét), akkor utolsó pillanatban ragadtuk meg a képet, mely annyi ősi vonást hord magában, szerszámaiban s ezek használata módjában.

Sára jeges halászatában, melyről bátran állíthatjuk, hogy típusa az egész Bodrog téli halászatának, legjellegzetesebb a vasas szákkal és a varsával való halászat, de néhány eltérő vonást a *gyalmászat* is mutat. *Herman Ottó* a vasas szákkal való halászatot, mint tipikus bodrogi jeges halászati módot leírta ugyan főbb vonásaiban, de minthogy úgy a szerszám részeinek megnevezésében, valamint a halászat egész menetében figyelemreméltó új vonásokat találtunk, érdemesnek tartjuk vele behatóbban foglalkozni.

Lássuk a vasas szákos halászat menetét attól kezdve, amint a halászok a faluból kiindulnak. A faluban van egy *főhalászmester*, aki kivezérli a *bandát*. Szürkületkor végigjárja a falut s felszólítja a *banda* tagjait, hogy *szedjék* fel a *szákot, köteleket, hajtórudakat* s a *fejszéket*. Erre 10—12 *szákos*, 4—5 *fejszés jukvágó*, 8—10 *rudas hajtó* előáll, pipára tőtenek s megbeszélik, hogy melyik *szákos tanyán*[3] fogják kezdeni.

A szákosok hátán a gömbölyded fűzfakasban ül a vasas szák

[2] A karácsonyi árvizek alkalmával is feltünően érdekes volt Sára viselkedése. Tutajokon (itt *hidas)* Zsadányba vitték a házak tetejéig elöntött község lakóit s a csendőrörsök nagy felügyelete ellenére, éjjel visszalopózkodtak, hogy a házuk padlásán lakhassanak az árvizek elvonulásáig.

[3] A Bodrogon és a mellette lévő kiöntéses tavakban és holt ágakban, amilyen az Ó-Bodrog, a *szákos tanyákat* határozottan megkülönböztetik a *gyalmos tanyáktól*. Szákos tanyáknak, vagyis ahol vasas szákkal érdemes halászni, azok a vizek alkalmasak, amelyekben sok a tőke, fatő, bokor, hordalékfa és nagy kövek vannak a feneken. Ezekben *laknak* télben a halak.

Ilyen szákos tanyák a *Bodrogon* Sárospataktól kezdve lefelé a *Nagyörvény, Kalizértorok, Kőgát, Olaszifenyér, Godsza, Borsos, Zsadányi kavicsos, Szekerjáró, Hidasjáró, Jadlóczkijáró, Sárai fenyér, Ujbodrog felső torka, közepe és alsó torka, Kerektófája* vagy *Harcsásfa, Hosszútóoldal, Paptóoldal, Zúgó, Csenke, Ásvány* és *Malomárok*, utána az *Olaszliszkai határ.*

Az óbodrogi *szákos tanyák* alulról fölfelé a *Seggenülő, Fazekasijjesztő, Galambos, Melegódal, Dögös, Hordozó, Feketegyűrűs, Bezsgyén, Katonatanya* (új elnevezés: ide temettek egy vöröskatonát), *Százegyes* (101 halat fogtak), *Mihály ere, Ré' fája, Törökéri torok, Putyortorok* (sok harcsa volt itt, ma a szivattyú helye), *Pipafa, Vadalmás, Fennállófa.* A *Szerecsen kunyhó, Tőke* (ez volt a legjobb halászóhely, öt tanya volt rajta, nagy víz esetén többet is vethettek), *Mélytanya, Kondástanya, Csikós, Gulya délő, Verebásvány laposa, Vadalmás laposa* jórészt *nyári gyalom tanyák.*

Olyan sok volt a *szákos tanya*, hogy Sára maga nem győzte *kihajtani*, még Bodroghalásziak is jöttek a sok tanyára. Halászható vizei: a *Mélytó, Paptó, Hosszútó, Középtó, Kertalatti tó, Bírózátonytó, Rézátony, Kiszér* vagy *Gátér, Óbodrog, Omsós, Oláhnéfája, Úritó.*

(1. ábra), mely egy négyszögméternyi hálóból áll, négy szegletével hozzákötve a két *dobfa* négy végéhez, melyeket külön *száklábnak* neveznek. A száklábakra *4 szákvas* illeszkedik, melyek a hálót leviszik a víz fenekére. A négy láb között kifeszítve létraszerűen kötött fonalsor áll keresztbe. Ez a *keresztőr*, melynek keresztező pontjából egy hosszú fonál, a *feljáróőr* vagy *őrzsinór* nyúlik ki, kis hajlékony pálcára, a pedzőre csavarva.

Amint leért a banda a megbeszélt tanya helyére, szétoszlanak. A szákosok legelől foglalnak helyet és minden szák részére a *szákos tanya* elé 1·5 m^2-nyi *szákléket* vágnak le egymás mellett. A főhaljárás vonalába eső száklék mögött helyezkedik el a főhalászmester, akié a halászat főbérlete, mellette jobbról-balról az *oldalszákosok* foglalnak helyet. Ezek előtt *hídlábra*, vagyis két hátulsó közötti térben vágnak négyenöten egy szákléket, hogy a hátsók lábai között átszökött halat elcsípjék. Nagyobb halászat esetén néha még ezek elé is kerül egy-két szákos.

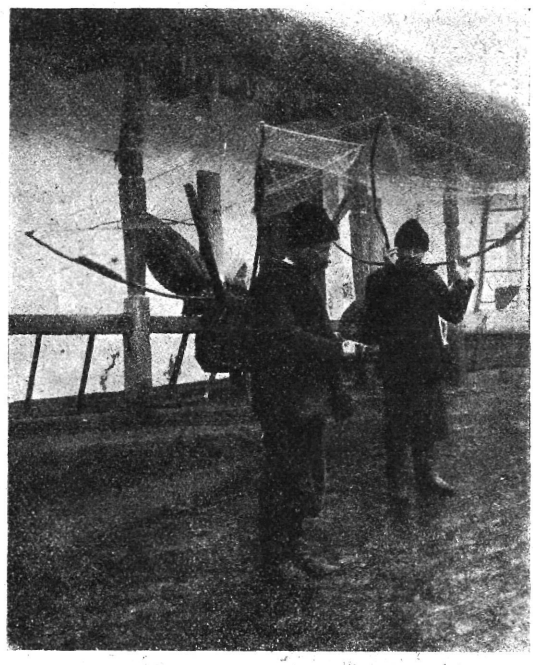

1. ábra. Halászatra induló vasas szákosok.

Mikor a *száklékeket* kivágták s a kivágott jeget alábuktatva a vízbe süllyesztették, a lék bal szögletére vágnak egy kis *jukat* a pedző részére, ebbe apró jégdarabokkal feszesen beerősítik a *pedzőpálcát*, ami csakhamar befagy és jó feszesen tartja a háló feljáróját vagy őrzsinorját. A pedző beerősítése után sorba leeresztik a vasas szákokat, vigyázva, hogy feneket érjen, mert ha nem, elvág alatta a hal,

Míg ez az elhelyezkedés (2. ábra) történik, azalatt hátul már dolgoznak a hajtók. A *jukvágók* a szákléktől hátrafelé menet, egymástól széltében 3 lépés távolságba eső *juk*sorokat vágnak *4—4* lépésnyire eső kerek *hajtójukak*kal, amibe a 10—15 méteres rudat beledugva, minden irányba leszúrnak, felkutatva a halak rejtekhelyeit a vízben lévő fatőkék, nagy kövek, stb. között (3. ábra). Ha nem jön a hal, a mester hátraszól: *szúrjad! itt a bokor!* Erre meghajtják a *juk*ak felől a vizet s ha ekkor sincs eredmény, továbbmennek, míg csak haljárta tanyára nem akadnak.

A vasas szákostanyát a 15. oldalon alaprajzban adjuk. (4. ábra.)

A haljárás nagyon különböző. Akkor lehet legjobb fogásra számítani, ha az őszi árvizek elmaradnak s így nem oszlanak szét a

2. ábra. A lék előtt űlő vasas szákosok.

halak a folyó zavarosvízű kiöntéseiben, hanem a folyó mélyén lévő fák között megfekszik a víz fenekét. Így is megesik, hogy a halat

3. ábra. A szákostanya rudas hajtói.

nehéz kihajtani s alig megy hal a szákra; mikor azonban megindulnak, néha annyi megy, hogy a hajtást meg kell akasztani. Ezt a halászmester rendeli el, kiadva a jelszót: *Ne hajts!* Erre beszüntetik

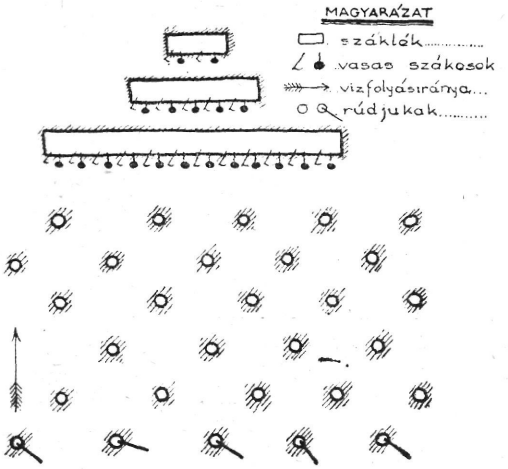

4. ábra. Szákostanya alaprajza.

a rudalók a szúrást, amíg a hal elül. Közben a halak egyenként kerülnek a vasas szákba, úgyhogy az egyik *ereszt*, a másik *húzza*, mindaddig, míg a *pedzés* megszűnik. Mikor már nincs több *pedzék*, tovább folytatják a hajtást, amíg csak hal akad a szákokba (5. ábra). Kimondhatatlan nyugalommal ülnek a szákosok fűzfavesszőből font hátikasaikon, melyeket már úgy szerkesztenek, hogy bőségüknél fogva sok halat befogadjanak de jó széles alapot is adjanak a kényelmes ülésre. Meg sem rezdül a sok szákos szempillája, komolyan, merőn lesik a pedzőt s csak akkor derülnek fel, ha valamelyiknek szákjába nagyobb jégdarab kerül és mohón húzza a kötelet, mígnem kiderül a balsiker. Nagy fürgeséggel kapják ki kötelénél fogva a szákot, ha hirtelen észreveszik, hogy *pedzék* volt. A *pedzék* olyan elevenséget ad hirtelen a halásznépnek, hogy még álmából is felriad hírére. Az egyszeri pataki kálomista pap is csak azzal bírta ébredésre mélyen alvó híveit, hogy odakiáltotta nekik: *Kispatakiak, pedzi már!* A haljárástól függ, hogy hány tanyát halásznak. Néha elég egy-két tanya a gazdag fogásra, mely egész nap tart, máskor tizet is végigjárnak, míg jó tanyára akadnak. Mikor már semmi *pedzék* nincs, búsan szól oda az egyik koma a másiknak, hogy *legalább egy süllőt sutuljatok!* Végre is kiveszik a szákokat s otthagyják a tanyát. Néha megesik ugyan, hogy pedzék nélkül is beleakad egy-egy hal a szákba, aminek híre csakhamar elterjed a bandában s érdeklődve kérdezik, hogy *melyikében aludt el a pundra?*

5. ábra. A szák kiemelése.

(fiatal harcsa). — A vasas szákba leginkább potyka, süllő, márna, harcsa akad, de ritkán keszeg is kerül bele.

A leírt vasas szákos halászat hajtóhalászatnak mondható. Ezenkívül azonban egyesével, kettesével *lesőbe* is szoktak menni a vasas szákkal.. „Nem hiába van egy törvénye a halászatnak és vadászatnak" mondja az öreg Smajda, „egyforma a módja is. Ahogy a vadat hajtják és lesből lövik, úgy lehet a halat is hajtani s lesből fogni."

A vasas szák elterjedése tudomásunk szerint igen korlátolt, pusztán a Bodrogra szorítkozik, de alakjára és alkalmazásmódjára nagyon közel áll az *őrös kabona szákhoz*, melyet, mint az ungvármegyei *kullantón ülő* tiszaháti halásznak szerszámát, *Deák Geyza* ismertette tüzetesen az Értesítő XII. évfolyamának 2—3. füzetében. Ez alakilag csak annyiban tér el a vasas száktól, hogy nem kötélen, hanem rúdon emelik, mint a *teszi-veszit*. Alkalmazása pedig nem hajtó, sem tisztán leső, hanem a *gereggye* által *elrekesztett* hal fogására irányul, tehát itt a *rekesztő* halászat tartozéka.

6. ábra. Magyar varsa.

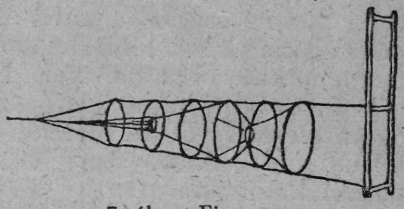

7. ábra. Finn varsa.

Ugyanilyen különben vasak nélkül a beregmegyei szernye mocsár tájékán használt *kullogón* ülő halász hálója is, melyet Herman Ottó Nagydobronyból rajzol páratlan elevenséggel, mint leső-halászszerszámot.[4] Ezzel bemutattuk a vasas szákot, mint egyazon szerszámot a hajtó-, leső- és kerítőhalászat szolgálatában.

A vasas szákos halászaton kívül különösen állóvizekben, de a Bodrogon is használják kerítő téli halászatra a *varsát* vagy *versét*. A folyóvíznek a szélét választják ki erre a célra, ahol a kivágott lékben a *varsa pálca* a víz fenekét éri. Egy méter szélességben kezdve, vége felé keskenyedő, nagyjából egyenlő szárú háromszögalakú léket *(varsa véket)* vágnak széles oldalával a vízfolyással szemben és ebbe szúrják le a varsát három pálcájánál fogva. A varsának a Bodrogközön jellemző fajtája 6 kávából áll, melyek fokozatosan kisebbedve, az öthagyásos, vagyis öt fokozatosan szűkülő rekeszből álló hálót kifeszítik. Első végén két varsaszárny van, melyet az első két pálcához kötnek. A varsában van két *versik*. Az első *versik* az első kávától kiindulva, a harmadik kávához kötődik, a hátulsó versik a harmadik kávától indul és a hátsó pálca zsinórjához kötve feszül (6. ábra). A varsaszárnyakat elhagyva, ugyanazt a hálóféleséget látjuk a bodrogközi öthagyásos, két-

[4] *Herman Ottó:* A magyar halászat könyve I. 499—504.

versikes varsában, mint amelyet *Sirelius* a rekeszes halászatnál alkalmazott kéttorkú varsák között mint önfogó varsát írt le.[5] Ezt a finnek säynäsvysänak nevezik és Lieksaban, Simoban, Sisalmiban és Pielinenben használják (7. ábra).

A varsák állítása folyóvízben úgy történik, hogy 4—6 varsának megfelelően egymás mellett sorban a jégbe ugyanannyi léket vágnak, amennyi varsát állítanak. A lékek elhelyezkedését a folyó szélén a 8. ábra I. mutatja.

Állóvízben, a fenekeken és tavakon az öt varsát váltakozva, egymással szemközt állítják (8. ábra II.).

Az időközben felmerülő jégdarabokat állandóan kiszedik s a vék tisztítására fűzvesszőből készült ősi formájú jégmereggyüt használnak (8. ábra III.).

A varsát nemcsak halászatra, de vadászatra is használják. Csalétkül benne hagyják a halat és így a könnyen hozzáférhető zsákmányra hamarosan rámegy a vidra s a varsában fogva marad.

Halak közül a compó, keszeg, süllő, singér, potyka és a kárász fogódnak a téli varsával. Néha akad egy-egy görgécse és minorica is. (9. ábra.)

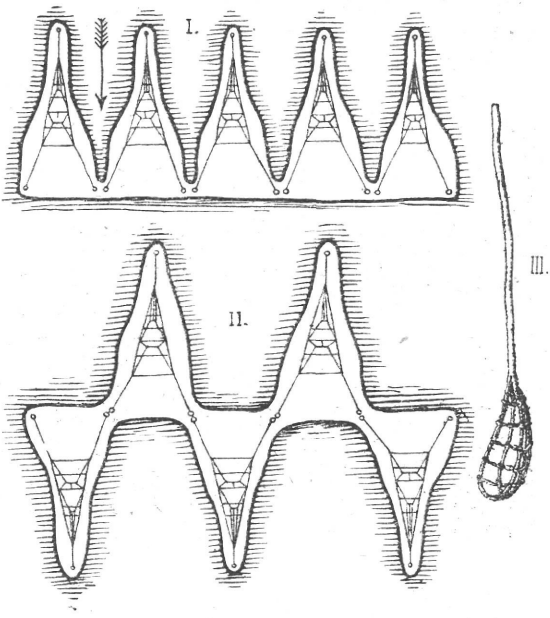

8. ábra. A varsák elhelyezése folyó- és állóvízben.

A jeges halászatnak mindenesetre legimpozánsabb módja az állóvizeken alkalmazott *gyalmászat*, de ez nem annyira különlegesen jellemző a Bodrogra, mint a két előbbi s főként a vasas szákos halászat. Itt mindössze a mesterszavakban, a háló méreteiben mondhatunk néhány új adatot. A sárai *gyalom* vagy *öreghálló* ma 60 m hosszú és 120 szem szélességben készül. Régebben 22 métereseket kötöttek, mert sok tőke volt a vízben, amibe a nagy háló beleakadt volna, újabban azonban a vizek beiszapolódtak s ehhez alkalmazták a nagyobb, 60 méteres hálókat, amelyekkel több fogásra lehet számítani. A gyalomnak Sárában is megkülönböztetik a *segge* részét, a két végén lévő zárófát — amit másutt berenefának, berenyefának, apacsnak, vezérfának vagy hámfának neveznek —, *csatfának* mondanak. Minden méterre esik egy-egy gyékénypálha, hátul a segge közepén a legnagyobbat *farapálhának* nevezik. Ez

[5] *Sirelius:* Über die Sperrfischerei bei den Finnisch-Ugrischen Völkern. Helsingfors, 1906. 184. l.

NÉPRAJZI MUZEUM
KÖNYVTÁRA

jelzi, hogy a húzásnak végére értek. Ezenkívül van két oldalt 12—12 méteres *kerítőkötele* s ennek végében *két vezetőléce*. Segédszerszám a *horgas* és a *gorzsa*. Szerepüket alább látni fogjuk.

A gyalmászathoz két nagy négyszögletes léket vágnak a tanya elején és végén. Egyik a *beeresztőlék*, másik a *kötőlék*. Közben hat lépés távolságra egy-egy *rúdjuk* van, melyek itt sajátságosan △ alakúak. A beeresztőlékbe először az egyik vezérrudat behelyezik és ezt kissé előre lódítva, a rúdjukon át a horgassal a következő lyuk felé irányítják. Mikor a második rúdlyukhoz ért a *vezetőléc*, az első rúdlyukon át a *kerítőkötelet* húzza ki egyik legény (10. ábra), míg a másik a *vezetőlécet* löki tovább a következő rúdlyukak felé a *kötőlékig*. Mindkét vezetőlécnek a *kötőléken* való kijutása után kihúzzák a kerítőköteleket, amit nyomon követ a gyalom két szárnyának húzása. Hogy a gyalom által közrefogott halak a két szárny szétnyílása folytán ki ne szabadulhassanak, a háló két aljzsinorját állandóan összefogva kell tartani. Erre a célra szolgál egy durva ágas fűzfából készített szerszám, a *gorzsa*. Ezt a Latorca mentén, *Herman O.* szerint, *villafának* nevezik. Gorzsa néven ő mester-szótárában más szerszámot ír le, aminek szerepe a horgaséhoz hasonló.

9. ábra. A varsa kiemelése.

A gyalmot ketten húzzák, egy közbül tartja és vele szemben a negyedik a gorzsával lefogja az *aljzsinórt* (alinat). A sekély tavakból töménytelen vizinövény: rence, sás, káka, sulyom, kolokány és vizitöklevél kerül a gyalomba. Ennek kiszédését erre külön kiszemelt legény végzi, akit Karádon *gazember*nek hívnak, mert ő választja ki a gazból a halat.

A hálókat maguk a sáraiak kötik. Már a fonalat is maguk készítik elő, amihez igen érdekes masinát, *fonalsodrót* állítottak össze. A fonalsodró (11. ábra) áll a két talpfát *(t)* összekötő rúdból *(r)*, mely keretnek első felén *két sodrólábba (s)* egy tengelyen forgó *kelep (K)* illeszkedik. A *kelep tengelyből* áll, melynek két végén küllőszerűen *hat fog (f)* van. Ezeknek végeit *szíjjak (sz)* fogják össze. A tengely egyik végén van a derékszögben megtört *hajtóka (h)*, aminek segítségével a kelepet forgatják. A hátulsó talpfán *(t)* vannak az orsólábak. Ezek alacsonyabbak, mint a sodrólábak; ebben helyezkedik el az *orsó (ó)* a kiszélesedett orsókarikával *(ok)*. Az orsót és a kelepet a *gyeplő (gy)* köti össze, mely egy erősebben

sodrott fonalból áll. A fonal sodrása következőképen történik: az asszonyok kenderből fonalat fonnak s azt két orsóról egy gombolyagba együvé csavarják. E gombolyagot egy tál vízbe teszik s végét rákötik az orsóra. Most a kelepet a hajtókával addig forgatják, míg az orsó végére kieresztett fonal a forgató ujjáig, mellyel a fonalat (f) tartja, megsodródik. A megsodort fonalat felcsavarja az orsókariká-

10. ábra. Gyalmászat a Mélytón.

hoz és újra *nyút* mindaddig, míg a gombolyagból tart. Mikor már mind rászedte az orsóra, akkor leveszik és rácsavarják egy gömbölyű kávára, kiszárítják és így készen áll a fonál a varsaháló kötéséhez, amit a házban a mestergerendán végeznek.

A három fennebb leírt jeges halászó mód mellett még a csikászatról is megemlékezhetünk néhány szóval. Csikászathoz is véket vágnak s hogy be ne fagyjon, betömik kákacsomóval, a *versik*ből és *kas*ból álló csíkvarsát vagy *csikkast* vízszintesen fektetik a lékbe jég alá, hogy szájával a lék felé nézzen. Ha a víz jól befagy s a halak megdöglenek, megbüdösödik az iszap, mikor is sok csík fogására lehet számítani. Ilyenkor rengeteg sok csík tömörül a kivágott lékhez, amire lassan rászoknak és *„úgy elnyalja a sok hal a léket, hogy nem fagy be a víz". Ott tátog ilyenkor a sok beteg hal, habot ver s ettől megmelegszik a víz.*

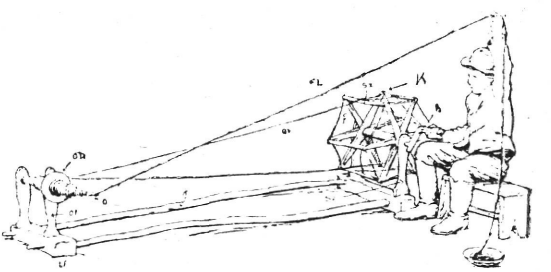

11. ábra. Hálófonalsodró.

Fejezzük be a jeges halászatot néhány *népies haleledel* elkészítésével, amiben talán még az őshalászok ízlésének emléke él. Legjobbnak tartják az egyszerűen takarítás nélkül a hamu zsarátnokjába dobott *keményhúsú singért és süllőt*, aminek bőre pirosra sülve leválik a szép fehér húsról. A *potykát* kétfelé nyitva, megsózva, megpaprikázva nyárson, parázstűzön konyhában sütik. A *harcsa* habarva jó. Levét vízből, kevés liszttel és tejjel habarják, kis ecetet, kaprot, sót, borsot adva hozzá. A *csukát* gyenge savanyú lével főzik, hozzá

rántást adnak, a bőrét lenyúzzák s a húsát hagymával, szalonnával, fehér kenyérrel és tojással összekeverve megtöltik. A *menyhalat*, mint a csíkot, káposztalével vagy kipirítva eszik.

2. *A Vajdácskai csóvázás.*

A halász leleményessége, a folyóvíznek haljárás szempontjából való kitűnő ismerete és a halak természetének éles megfigyelése a Bodrogon Ardótól Bereckiig egyszerű, szerszámot alig igénylő halászati módot fejlesztettek ki. Ez az ú. n. *csóvázás*. Tiszta folyóvízben, kis vízálláskor a víz széle felé két nagyobb (5—6 cm-es) rudat keresztbe állítva bevernek a víz fenekébe úgy, hogy a kereszteződő rész ½ méternyire kiálljon a vízből. Erre közbe állítanak egy villanyél vastagságú rudat, *gemet*, melynek végére hárskötelet kötnek. A hárskötélre *lágy fenyért* (puha lápi füvet) vagy pedig fűzfagyökérről szedett gyökérszálak tömegét, ú. n. *zsidószakált* kötnek. A lágy fenyér fölött jó sűrűn berakják villaalakú fűzfagallyakkal, hogy a hal ne láthasson fölfelé. A lágy fenyérből készült csóvába belehúzódnak az *apró keszegek* s erre a természettől előálló csalira rámegy a *boing*, süllő, meg a harcsa. Lélekzetet visszafojtva ül most csónakjába a vajdácskai halász, lassan evezve a csóva felé, vigyázva előveszi a *mereggyüt* s óvatosan alátartva befogja a csóva körül ólálkodó halakat. Egy éjszaka 30—40 kg halat is fognak néha ezen a módon.

Június—július hónapokban potykára csóváznak. Erre a célra kissé megváltoztatják a csóvát. Erős fonálból kötelet sodornak, melynek végére bugás *zabból* egy marokkal átfogható csóvát kötnek. Ezt naponta háromszor is cserélik, hogy a potykát etetve odaszoktassák. Mikor napi háromszori etetés után a potyka rászokott a csóvára, előkerül a *mereggyű* s befogják a *csóvára* került zsákmányt.[1]

Ébner Sándor.

1927. 13

Tűzhely a magyar paraszthaz előtt.

Bán Aladár a Karjala végvidékének épületeit ismertetve, leír többek között egy finn *kotát*, s megemlíti, hogy ma a fürdéshez vagy mosáshoz való víz melegítésére használják, régebben azonban nyári időben főzésre is szolgált. Ma már télen-nyáron benn főznek a szobában. Hogy ez a régi és eredeti finn alkotmány mind mai napig fönnmaradt, annak okát abban véli megtalálni, hogy midőn a finnek tökéletesebb lakóhelyet kezdtek építeni, őseik lakását (a kotát) még sokáig mint főzőkonyhát tartották meg s a szobában levő tűzhelyet csak fűtésre használták. Ezzel szemben az oroszok, kiknél kotaszerű épületet egyáltalában nem találunk, *a főzést künn az utcán végzik*, hogy a szobát hűsebben tartsák. (*Népr. Ért.* VII. 140.)

A következő sorokban azt hiszem sikerül bebizonyítanom, hogy hazánkban is valamikor ez az orosz szokás uralkodott: *a ház előtt* (bizonyára szintén főzésre szolgáló) *tűzhely volt.*

[1] Csernik József sárai tanító úrnak tanulmányaimban való szíves segítségéért hálás köszönetet mondok.

Ma is igen sok vidéken van ú. n. nyári tűzhely a házon kívül, az udvaron vagy a ház mögötti kertben; katlanhely, amelyen mosáshoz, disznóöléskor vizet forralnak, a disznóknak eledelt főznek, vagy amelyet egyéb rendkívüli alkalmakkor használnak. Lehet, hogy ezen a külső tűzhelyen itt-ott nyáridőben rendszeresen főznek is. Ez annál valószínűbb, mert a Székelyföldön csakugyan szokásos a *nyári konyha*, amelynek alkalmazása mind jobban terjed. Mindez azonban újabb fejlemény. A tűzhely, amely valamikor a ház előtt volt, eltűnt, talán bevándorolt a házba s most a legújabb időben újra kivándorol onnan, mert nálunk is kezd az a szokás divatba jönni, hogy nyáron kint főznek, hogy a szobát hűsebben tartsák.

Mindazok a jelek és adatok, amelyek a tűzhelynek házelőtti helyét bizonyítják, szinte egybehangzóan azt mutatják, hogy ennek a régi külső tűzhelynek pontosan meghatározott, állandó helye volt, s ez a hely mindig a paraszтház utcai homloka előtt volt, ott, ahol ma az ú. n. *kiskert* van.

A régi palócház leírásában olvassuk *(Ethn.* IV., 16), hogy a szalmafedésű háznak utcára néző keskeny oldalán megnyúlik a fedél s e fedélrész alatt húzódik egy földből vagy kőből emelt, néhol fehérre meszelt, mintegy másfél lépés széles *padka* vagy *tőcik*, melynek biztosítására a külső szélén többnyire egy lefektetett gerendát alkalmaznak. E *tőcik*re ülnek ki tavasszal, főleg ünnepen, hogy a napon melegedjenek, nyáron meg, mikor a nap onnan elvonult, hogy ott hűseljenek. *Tőc, tőcik, tőcike, töcke* néven ilyen házelőtti padfélét a Magyar Tájszótár szerint a palócságon kívül még Beregben, Hevesben és Zilahon ismernek, de a fentebb idézett adatban fontos az, hogy a *tőcik* másfél lépés széles, ami érthetetlen volna, ha már eredetileg is házelőtti üldögélésre szolgált volna, de érthető akkor, ha feltesszük, hogy eredetileg tűzhely volt. Figyelemreméltó az az adat is, hogy a *tőc* jelentése (l. *MTsz.)* Bereg-Rákos és Munkács vidékén: ‚deszkapárkány, kis deszkaemelvény a gúlaalakú *kemencéknél*'. A *tőcik*nek is Szatmár megyében és Zilah vidékén ez a jelentése: ‚tűzhelynek vagy kemencének sárból tapasztott padkája' *(MTsz.)*, a Matyóföldön: ‚az istállóban levő nyitott tűzhely körüli vályogpad' *(Népr. Ért.* VI., 254).

Mivel a *tőc, tőcik, tőcike, töcke* szavak eredete ismeretlen, azért nem lehet eldönteni, hogy ‚ülőpad' vagy ‚tűzhely, tüzelésre szolgáló emelkedettebb hely' volt-e az eredeti jelentése. De ezt a kérdést eldönti az, hogy a palócok mind a házelőtti ülőpadot, mind pedig a tűzhelyet egyaránt *tiszpal*nak nevezik (ennek alakváltozatai még *tüszpaly, tüszpó, tiszpaó, tyiszpaó, MTsz., Czuczor-Fogarasi, Népr. Ért.* X., 202), ami pedig (Horger Antal szíves értesítése szerint) nem lehet egyéb, mint a mai *tűz-pad* szó régibb *tiz-pad* alakjának az összetétel elhomályosodása következtében való alaki elváltozása, romlása. Nyilvánvaló, hogy a házelőtti ülő padkának csak azért lehet *tűzpad* a neve, mert eredetileg tűzhely volt. Feltehetjük tehát, hogy az Abauj, Borsod és Heves megyében, a Hegyalján, Kassa és Zilah vidékén *tőcik, tőcikének* nevezett, a házelőtti tégla-, vályog-, föld-, sár- vagy gyeppad *(Ethn.* IV., 16; *Nyelvőr* XXIII., 431; XXIV., 480; *MTsz.)*, mivel ez a szó, mint fentebb láttuk, még tűzhelyet is jelent, valamikor szintén tűzpad volt.

A palócföldtől messze fekvő más vidéken, a dunántúli Göcsejben is biztos nyoma maradt a házelőtti tűzhelynek. A göcseji paraszтháznak utcai homlokzata előtt messze kiugró teteje van. Egy méternél is szélesebb ez s védett száraz helyet fed be az ablakok előtt. Alul a földön, végig a fal mentén, egy alacsony földtöltés, padka van, mely nincs bekerítve, legfeljebb egy hosszú, lábszárvastagságú talp (gerenda) nyúlik végig a szélén. Ez a hely is, úgy mint a palócháznál, a vasárnapi terefere kedvelt helye, ahol még esős időben is kint lehet ülni *(Gönczi Ferenc,* Göcsej, 457). Ugyanúgy van ez különben a szomszédos Hetésben is *(Ethn.* VIII., 93).

Ezt a helyet ma *ablakallának* (ablakalja) nevezik. Ezen a helyen volt régebben minden házon, ma már csak igen régi házakon, egy 3—4 dm magas és ugyanolyan széles, sárból készült, négyszegletes külön töltés a fal mellett végig, vagy csak a két ablak között. Ezt a töltést Göcsejben, ámbár sohasem szokott rajta tűz égni, *kistűzhely*nek vagy *padká*nak nevezik. Nyilvánvaló, amire sok más példát is lehetne idézni a magyar és sok más nyelv történetéből, hogy a tárgy régen nem szolgál már eredeti rendeltetésének, de régi elnevezését továbbra is megtartotta. Kétségtelen, hogy itt, e házelőtti padkán valamikor tűzhely volt, még pedig, mint neve mutatja: kis tűzhely. Tehát kellett még valahol, bizonyosan bent a házban, nagy tűzhelynek is lenni. A házelőtti kis tűzhely valószínűleg csak nyári használatra való volt.

Még egy másik *tárgyi* adat is bizonyítja azt, hogy itt tűzhely volt. Az ablakalja végén (régi házakon) azon az oldalon, amely felől az erősebb szelek jártak, a faház boronáit az ablakalja egész szélességéig, vagy a szélesség faláig, kijebb eresztették, vagyis hosszabbra hagyták, s ezzel védett sarkot, enyhelyet készítettek ott. Ezt a falkieresztést néhol besározták és bemeszelték, mint a ház többi falát. *Ablakallavig* (ablakaljavég) volt a neve. Az ablakaljavég nyilván nem egyéb, mint a nyitott tűzhely védőfala az alkalmatlan szél ellen, ugyanolyan, mint az erdélyi nyitott tűzhely védő-kőlapja, vagy a szabadban álló sütőkemence oldalán elhelyezett nyitott tűzhely védőfala, a légáramlat ellen (*Népr. Ért.* X., 1—2, 13—14). Ugyanaz, mint az udvarhelymegyei székelyház tűzhelyének *cserénye* (*Népr. Ért.* XII., 116).

Czuczor-Fogarasi szótára szerint is „*Tűzhely*nek nevezik némely tájékon a kemence vagy háznak fala mellé sárból vagy téglából rakott s ülőhelyül szolgáló padot is; néhutt ez másképen: *tűzpad* vagy *tűzpadka*. Talán mivel e helyeken, padokon ülve a tűznél melegszenek; vagy a házak falánál (rendszerint a déli oldalon) a nap oda tűzik." A nap odatűzéséről való magyarázat mindenesetre téves, mert nem azért nevezik vagy nevezték ezt a padkát tűzhelynek, mert a nap oda tűz, hanem azért, mert ott valamikor tűzhely volt. Vagy a padon vagy a pad előtt a földön. Hogy ez a *tűzpad* rendszerint a ház déli oldalán van, egészen helyes megfigyelés. Mikor a ház még egysejtű volt, akkor a főhomloka és azon a bejárata s egyszersmind egyetlen falnyílása bizonyára dél felé tekintett, a *verőnek* feküdt, úgy mint ahogy az például a szegedi tanyákon még most is szokásos. A tűz pedig az ajtó előtt volt, következésképen a tűzpad is délre nézett.

Azt hiszem ezek az adatok elég világosan mutatják azt, hogy a magyar paraszthház homloka előtt valamikor állandó tűzhely volt. A bizonyítékok sorát azonban még ki lehet bővíteni.

Láttuk, hogy a régi palócháznál, meg a göcseji háznál is, a házelőtti padka fölé messzire kinyúlik a ház teteje s ezzel védelmet nyújt annak eső és hó ellen. Ezt a messzire kirúgó háztetőrészt a magyarság területén mindenfelé meg lehet, vagy lehetett találni, hol tornáccal egybekötve, hol anélkül. *Jankó János* mondja a millenniumi néprajzi falu leírásának összegezésében, hogy az ú. n. oromtornác meg volt akkor is, ha a homloktornác (a ház udvar felőli hosszú oldalán) nem fejlesztetett ki és rámutat ez építkezési alak régiségére. Úgy találja, hogy az oromtornác mindenkor kontyos vagy csonkakontyos fedélalakkal párosul és hogy ennek a kontyos vagy csonkakontyos oromtornácnak az országban bámulatos nagy elterjedése van. Példákat említ Somogy, Zala és Csík megyéből, Baranyából, Vasból, Sopronból, Nógrádból, Borsodból, Szabolcsból, Beregből és Szilágy megyéből. És ezt az alakot mindenkor csakis *régi* és csakis *magyar* házaknál találta, más nemzetiség így nem vette át. Ezek alapján valószínű-

nek tartja, hogy a magyar háznak egykor, 100—200 év előtt, ez az üstökös forma volt egyik kiváló jellege és hogy ez üstökös oromtornácos házalak magyar földünknek nemcsak egyik legrégibb, de legtípusosabb s legmagyarosabb formája, mely elcsenevészedett formában a velünk szomszédos Krajnában és Stájerországban is meghonosodott (*Matlekovics*, Magyarorsz. az ezredik évben, V., 945). *Bünker* is a magyar ház jellemző sajátságának mondja a ház orrán messze kiugró háztetőt, melyről pl. Sopron megyében azt első látásra meg lehet különböztetni a horvát és német paraszthézaktól (*Népr. Ért.* IV., 78).

Ezt a nagy munkát és nagy költséget okozó tetőkiugrást a magyar paraszt bizonyosan nem pusztán a dísz kedvéért csinálta házára, és azért is aligha, hogy a vasárnapi kiülőhelye, a padka, védve legyen az esőtől. Az eddigiek után sokkal természetesebb magyarázata kínálkozik a tetőkiugrásnak: arra szolgált, hogy a ház előtt régen általános szokásban volt külső tűzhelyet az esőtől megvédje.

A ház hosszoldalán kifejlődött tornác szerepe egyszerűen és világosan megmagyarázható és megérthető. De már az oromtornácról ezt nem lehet mondani. Az oromtornác nem úgy fejlődött, mint a hossztornác s nem fogható fel annak folytatásaként. Sok példa mutatja, hogy régi házakon van vagy volt oromtornác, amelyeken hossztornác egyáltalán nincs és nem volt. Erre különben *Jankó János* is rámutatott fenti idézetében. Aztán tudjuk, hogy a hossztornác csak újabb fejlemény a magyar paraszthézon. Most nem kutatom az oromtornác és a nagy tetőkiugrás közötti összefüggés okát és fejlődéstörténetét, mert ez túlmesszire vinne s nem tartozik már szorosan a címbeli téma körébe. Azonban annyi bizonyos, hogy mindkettő a házelőtti tűzhelynek megmaradt emléke. A régebbi alak mindenesetre a tornácnéküli nagy tetőkiugrás, amelynek elég sok példája maradt meg napjainkig.

A ház előtt egykor szokásos tűzhellyel magyarázódik meg nézetem szerint a mezőkövesdi matyók házának a néprajzi irodalomban jól ismert tetőszerkezete is. Ez a hatalmas tetőkiugrás szinte groteszk hatású s létezése ma már teljesen érthetetlen és indokolatlan. A nádfedél utca felőli vége t. i. kerek ernyő módjára, félkör — vagyis inkább félkúp — alakban ereszkedik le az oromfalról s ezzel a ház előtt egy messzire kiugró félkör-alakú helyet véd meg az eső ellen. *Buggy*nak vagy *üstök*nek nevezik (*Ethn.* VII., 68; *Term. Közl.* XXX., 261). Az már magától értetődik, hogy hosszú alacsony *földpadka* is van alatta a fal tövében végig, amely szintén vasárnap délutáni kiülőhelyként szolgál. Ma már teljesen érthetetlen, miért rúg ki ez a buggy vagy üstök olyan feleslegesen messzire a ház falától, mikor arra igazán semmi szükség nincs. A ház padkáján ülőket, valamint a ház falát megvédené egy sokkal kisebb és keskenyebb tetőkieresztés is. Hogy csakugyan így van, mutatja az, hogy újabban már csak ú. n. *kis-üstökös* házfedelet építenek ott, mert ez is megfelel a mai célnak. A régi nagy üstök nyilván már régen elvesztette rendeltetését, de hosszú ideig még így építették megszokásból. Mikor azonban rájöttek hogy nincs célja, elhagyták, s most már nem építik. Célja pedig nem lehetett más, mint a házelőtti szabad tűzhelynek védelme az eső ellen.

Másfelé is vannak nagy tetőkiugrások, ha nem is mérkőzhetnek meg a régi matyóházéval. A Rábaközben, Győr vidékén szintén *üstökös* házaknak mondják ezeket (*Népr. Ért.* XII., 150). Vas megyében olyan a ház homloka, mint a parasztasszonynak ernyő módjára kötött főkötője (*Kertész K. R.* A magyar paraszthéz, III., 6. 10.). Sopron megyében, a Répce mellékén is erős kiszökellése van a zsuppal fedett háznak utcára tekintő ormán. (Magyar Tájszótár). A hetési faház ‚hosszára kiereszti' gerendákon nyugvó *östöke* is ide tartozik (*Ethn.* VIII., 101). És a Bakonyalja vidé-

kén is van egy sajátságos házvég és tetőkiképzés, amely alighanem szintén ebbe a csoportba való. Sajnos, rajzát, képét nem ismerjük, csak egy igen bizonytalan leírásra támaszkodhatunk. Eszerint a gádor (tornác) a régi típusú sövényházak elején kiszélesedik azáltal, hogy az utca felé eső szoba (kis-kalián, kis-kamora) csak fél olyan széles volt, mint a ház többi része. Mivel az oromfal is hiányzott és a háztető legömbölyített farazatban végződött, a szoba és az utca között, a kis-kalián ajtaja előtt szabad tér volt, melyet *szerbusz-aljának* neveztek (*Nyelvészeti Füz.* 34. sz. 62). Ebből a leírásból azt lehet sejteni, hogy ez is olyan védett hely volt, mint a matyóház előtti tér, vagy a göcseji ablakalja.

Ebbe a sorozatba tartozik még a székelyház is. Itt csak az a különbség van, hogy míg a magyarországi részeken a messze kiugró üstök s az ebből keletkezett oromtornác idővel visszafejlődött és elcsenevészedett, addig a Székelyföldön az *eresz* — amely eleinte szintén nem volt más, mint egyszerű tetőkieresztés, üstök — körülépítődött, a ház belsejébe került.

Véleményem szerint a messze kiugró házfedél, az üstök, buggy, eresz ilyen általános elterjedésének oka nem lehetett más, mint az, hogy védte az eső ellen az egykor a ház előtt volt tűzhelyet.

Cs. Sebestyén Károly.

A pávaszem.

A magyar szűcs- és szabóormanentikának legjellegzetesebb díszítőeleme az a közismert sajátos idom, mely a páva farktollának szívalakú, sötétebb maggal fénylő, kék-zöld színben játszó tükrére emlékeztet, s amelyet — különösen az iparművészeti iskolázottságú írók — *pávaszem* néven emlegetnek. A szó átviteles jelentését népnyelvi gyüjtemények nem ismerik, Czuczor-Fogarasi Szótárában (1868) azonban már benne van ily jelentéssel is: „azon szemhez hasonló pettyek, melyek a páva tollait ékesítik". *Huszka József*, a magyar ornamentika nagyérdemű első alapos kutatója *Magyar díszítőstil* c. 1885-ben megjelent művében még nem ismeri, vagy legalább nem említi e nevet, sem a pávatollat, mint a magyar ornamentikában szereplő elemet. Megállapítása szerint „a magyar díszítőmodornak legrégibb elemeit a pogány sírok rózsaalakú boglárai szolgáltatják". S végső összegezése szerint „a rózsa a magyar fajnál ezredéven át közkedveltségnek örvend".

A fentemlített ormamentális elem *pávaszem* elnevezése 1885 és 1890 között keletkezhetett, mert *Csehély Adolf*, a magyar népi díszítmények érdemes kutatója és propagálója[1] már fölveti a kérdést: „Az a körülmény, hogy a magyar nép ez idomot következetesen rózsának s nem pávaszemnek nevezi, arra indít minket, hogy kutassuk, vajjon ez elnevezésnek van-e jogosultsága, avagy tévedésnek, esetleg szeszélyszülte szokásnak tekintsük-e?" Megállapítása szerint „hazai díszítő motívumaink között . . . a rózsa a legfontosabb . . . főleg azért, mert a rózsa a magyar nép díszítő művészetében oly sajátságosan átalakítva fordul elő, hogy hozzá hasonlót semmiféle más nép díszítő művészetében nem találunk". A pávaszemalakú idomok — folytatja Csehély — „nem egyebek, mint a ferdén (perspektivikusan) rajzolt rózsákból eredő idomok s ezért a pávatoll szeméhez hasonló alakjuk dacára — származásukat tekintve — joggal meg-

[1] Művészi Ipar. V. 81.

illeti ez idomokat a rózsa elnevezés". Soraiból az tetszik ki, hogy Csehély hozzászólása idején az irodalomban már megvolt a „pávaszem"-kérdés s ornamentikánk jeles kutatói két pártot fogtak, egyik a rózsa, másik a pávaszem pártját. Talán nem csalódunk abbeli hitünkben, hogy a pávaszemnek az irodalomban és a köztudatban való erős meggyökereztetését Huszka Józsefnek *Magyar Ornamentika* című — különösen művészi és laikus körökben igen nagy hatású, de csak 1898-ban megjelent — könyve vitte végbe. A nagyérdemű, mintaszerű illusztratív anyaggal fölszerelt könyvnek már iniciális könyvdíszén pávatollak tolulnak magasra egyetlen rózsabimbó fölé, mintegy előre jelezvén Huszka új tudományos meggyőződését, amely szerint népi ornamentikánkban (4. l.) „legáltalánosabban használt alak a pávatoll felső vége egészben, vagy csak összefüggő, tojásdadalakú középrésze a szétágazó tollszálacskák nélkül. A pávatoll szívalakos közepe a többi virágon is helyet kér, úgy, hogy voltaképen ez teszi egyöntetűvé, egyjellegűvé a magyar ornamentika összes virágait". E megállapítással kapcsolatban igen messzemenő, igen szellemes, s részenként igen elmemozdító történeti hátteret is fest a pávatollnak és pávának — mint ősi magyar díszítőelemeknek — magyarázatul el egészen a hindu hitrege pávájáig. E messze úton kétségkívül minden olvasót megkap *A fogoly katonának* s egyéb, vonatkozásba hozható néphagyománynak idézete s Huszkának a kedves tárgy iránti törhetetlen szeretete. Huszka követésében azonban mindenesetre nagy nehézségünk, hogy a „pávaszemet" a nép s főleg az e nembeli hagyatékot legpontosabban őrző magyar szűcs és szűrszabó nem ismeri s e jellegzetes elemet következetesen rózsának nevezi. Ezt figyelte meg Csehély s újabban *Fábián Gyula* palóc földön,[2] ahol, szerinte, „szíves rózsá"-nak nevezik, bár hozzáteszi, hogy más vidéken „pávaszemes rózsa" a neve; sajnos, nem mondja meg, hogy hol. *Győrffy István* szerint,[3] aki az egész magyar szűrszabóság legalaposabb kutatója

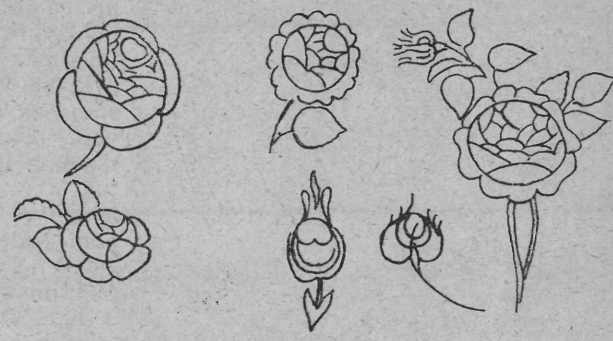

1. ábra. Naturalisztikus rózsaábrázolások Nyitrai és Fülep rajzkönyvéből.

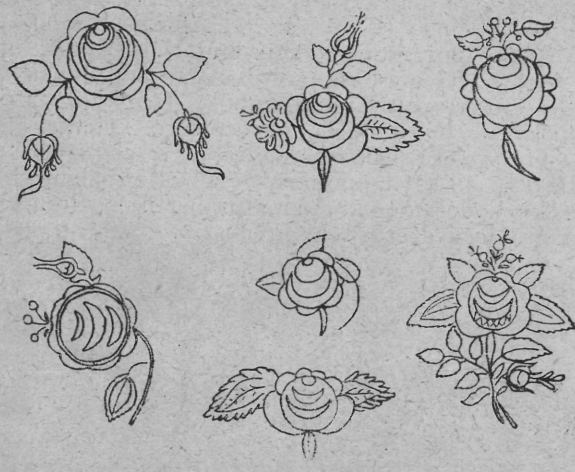

2. ábra. Stilizált rózsaábrázolások; ugyanonnan.

[2] Népr. Ért. 1910. 170. l.

[3] Magyar Népm. IX. Nagykun szűrhimzések. Kiadja a Nemz. M. N. O. Bp. 1925.

és ismerője, „a szűrszabó legfőbb díszítő eleme a rózsa, rózsabimbó, tulipán, szekfű. A köztudatba bevitt pávaszem-motívumról mit sem tud, díszítőelemei kizárólag növényi eredetűek".

Abból, hogy a nép a „pávaszem"-elemet név szerint nem ismeri, természetesen nem következik az, hogy valamikor ne ismerhette volna, hiszen a nyelvtörténet számtalan példával bizonyítja, hogy a képzetek, fogalmak szójelei elavulnak, eltűnnek, vagy más jelentést hordoznak s új szavak keletkeznek régi fogalmak jelzésére. Elméleti elmefuttatások helyett ezúttal csak föl akarjuk hívni a figyelmet egy olyan közleményre, amiről tér híján eddig nem tudtunk megemlékezni, nevezetesen Fülep István és Nyitrai Dániel miskolci szűcsmesterek 1824—26-ban, illetve 1870 körül készült mintakönyveire, melyeket *Gróh István* tett közzé.[4] E rajzokból a „pávaszem" egész genezise kétségtelen világossággal kiderül. E könyvekből vett s ide mellékelt elemek csoportjából nem nehéz megállapítani, hogy a pávaszem nem egyéb, mint *rózsa*. Az I. csoportban még naturalisztikus az ábrázolás, a többiek (2.—4. á.) a stilizálás módjait és mértékeit mutatják. Kétségtelen rózsa voltukat a még híven rajzolt rózsabimbók (amikből a Huszka-féle „pávatollak" keletkeztek) s a többé-kevésbbé részletezően kezelt rózsalevelek bizonyítják. (1.—4. á.) E pompás (színes) közleményekből szinte látjuk a mester küzködését, amint a naturalisztikus virágbokrétát a hímzőtechnika számára leegyszerűsíteni igyekszik.

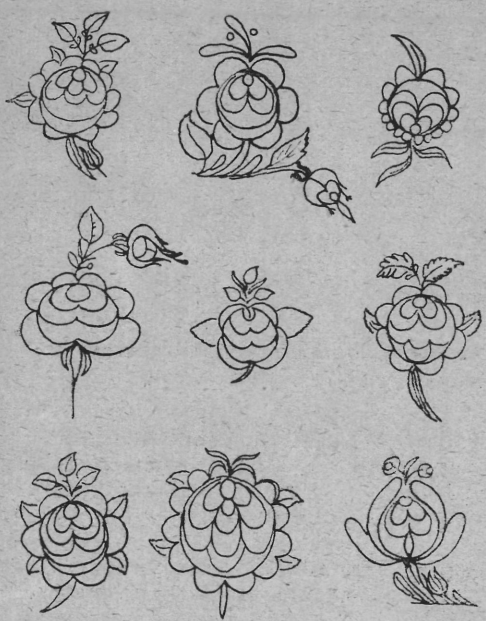

3. ábra.
A stilizálás továbbfejlődései; ugyanonnan.

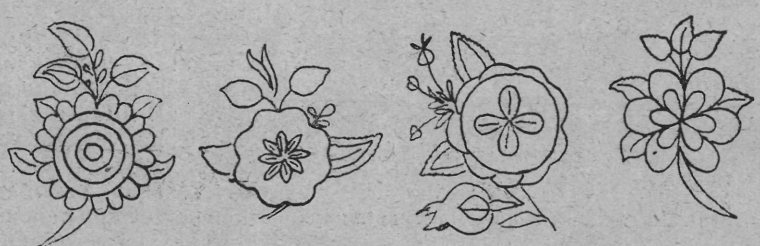

4. ábra. Rózsaábrázolások szemben; ugyanonnan.

Ha jól értjük, Huszka[5] e rózsaábrázolásokban látja mai szűcs- és szűrszabóornamentikánk „szemdíszét" s ez alapon vallja: *„megdönthetetlen*

[4] *Malonyay D.:* A m. n. műv.... A palócok művészete. 1922.
[5] *A magyar ornamentika hun eredete.* (Km. a Magy. Mérnök és Építész Egyl. Közl. 1912. évfolyamból). Bp. 1912. 42. l.

valóság, hogy a mai ornamentikának legfőbb alakja, a szemdísz, 1400 esztendeje él ezen a földön".

Mi Csehélylyel tartunk, mondván: a rózsa azon a területen, amelyen megél, mindig kedves virága volt az embernek s kedvelt díszítőeleme volt művészetének s célja, anyaga, technikája, ízlése és tehetsége szerint másmás módon alakította (stilizálta). A magyarság a rózsának olyan ornamentális alakját alkotta meg, mely szembetűnően különbözik minden más nép alakításától. Meglehet, hogy e „pávaszem"-hez hasonló magyar rózsa csak 100—150 évvel ezelőtt keletkezett. Ha esetleg ilyen fiatal is e motívum, megközelíthetetlen eredetisége és kétségtelen szépsége jelent akkora értéket a magyar alkotó géniusz számára, mint amekkora érték volna 1400 éven át változatlan formákat konzerváló ereje — ha ugyan ilyen erőt módunkban volna kimutatni.

Viski Károly.

Színes és virágos koporsók Nyiregyházáról.

A színesre festett és virágos koporsókra, melyek még a szabadságharc után is országszerte általános használatban voltak, ma már az öregek közül is kevesen emlékeznek. Arany János A varró leányok című 1847-ben írott költeménye utolsó strófájában említi:

Lányok, lányok, vegyetek fel
Fehér ruhát s jőjjetek el
Ma csak halott-látni,... holnap
Kivinni *zöld koporsómat.*

Saját jegyzete szerint „Szokás az ifjan elhunytnak koporsóját zöld színre festeni s halálát ezzel mintegy megszépíteni. A halottvivők: a kimúltnak legény- vagy leánytársai ünnepi öltözetben."

Nyíregyházán is szokás volt, hogy a fiatalon elhaltakat színesre festett és virágokkal ékesített koporsóba zárva adták át az anyaföldnek. A szájhagyomány őrizte adalékok valóságát kézzelfoghatólag megerősítette Jankovics András nyíregyházi kőmíves, ki 1919 őszén az 1816 óta használatban levő Alvégi temetőben kriptakészítés alkalmával talált, zöldre festett koporsófedelet ajándékozott a Jósa-Múzeumnak. E koporsófedél annyira épségben maradt, hogy felírásából megállapítható, kinek a részére készült. Egyik oldalán még ma is olvasható: „*Itt nyugszik az Urban meghidegült teteme Nemes Kurec Sámuel, melynek kimulása lett 1830 esztendőbe;* a másikon: ... *életének... te utolsó végét pályafutásának... 1 esztendő és 2 honap 1830.*" A koporsó oldalainak összeeresztésén húzott piros csíkon és a tetején végighúzódó ixezésen kívül más díszítése nincs.

A felvégi ú. n. Morgó-temető sírásója is említette, hogy főleg kripták készítése alkalmával többször talált festett koporsórészeket, melyeken szép, nagy *tulipánok* voltak. E temető ugyanis másodízben népesítődik be. Most 180 cm mélyre ássák a sírokat, az első sírok pedig 2½ méter mélységűek voltak. Ezért van, hogy csak a mélyebb kripták készítésekor találtatnak virágos koporsók. 1923. év nyarán a mondott temetőben Jósa András sírboltja ásásakor akadtak a munkások két színes koporsóra jelenlétemben, melyek olyan száraz helyen voltak, hogy virágos díszük jól kivehető. Még ugyanaz év őszén hasonló alkalommal került elő egy virágos koporsófedélrész.

A nyíregyházi színes és virágos koporsófedelek készítéséről, azok használati idejéről a még élő Pintér István 84 éves és Marozsány József

81 éves asztalosoktól (az előbbi ma is koporsós) tudtam meg a következőket.

A mult század 50-es éveiben még nem volt Nyíregyházán temetkezési intézet. Asztalosoknál rendelték meg azokat a haláleset bekövetkezésekor. Ilyen koporsókészítő asztalosok voltak idős Pintér István, Lipnyitzki Mihály, Oláh Ferenc, Sipos János, Nádossy Mór és Olai János, kiket *koporsókovácsok*nak hívtak a többi asztalosok. Ezeknél mindig volt egy-két koporsó készen. Többnyire a legények és inasok csinálták; ez utóbbiak a koporsóhoz szükséges faszegek faragásán kezdték tanulni mesterségüket, kiknek a műhelyben a koporsó volt hálóhelyük sok esetben. Egymásközt *húsosládának* mondták a koporsót, mit fenyőfából állítottak elő. Mondják, hogy Olai János asztalos bükkfából is csinált némely esetben. Régebben egyszerű *síma* és *garádicsos*, szakkifejezéssel *kelelt* koporsókat (kehlen = hornyolni, völgyelni) készítettek, melyek teteje előbb spicces (háztetőszerű), majd lapos volt; a garádicsosé domború. A legkisebb koporsó 2 sukk (= 64 cm), a legnagyobb 6 sukk 4 coll (= 192·12 cm) volt. Az asszonykoporsó 5 sukk 6 coll. Faszeggel szegezték össze, előbb túróenyvvel is bekenték az összeeresztésnél. Aztán enyves festékkel befestették. Az öregeket kindruszból való *feketére*. A fiatalokét *selyemszínű világos- és sötétkékre, zöldre, fehérre* festették (főleg a lányoké volt fehér). A különböző színű koporsókat aztán virágokkal, koszorúkkal is felékesítették, már ahogy rendelték. Kívánságra a megholt nevét és életévét is ráírták. A díszítést asztalosok, jobbára azonban az asztalosnék végezték. Öreg Pintér Istvánné Oláh Juliánna nevezetes és keresett volt koporsóra festett szép virágairól. Az alját nem virágozták ki, mert a szemfedél eltakarta. A koporsókon rózsa, tulipán, gyöngyvirág, levelek, koszorúk láthatók.

Fentemlített idős asztalosok állítják, hogy 1868—70-ben hagytak fel a virágos és színesre festett koporsókkal, amikor a politúros, bársonnyal behúzott és szegekkel kivert koporsók jöttek divatva. Azelőtt is megtörtént, hogy előkelő, tekintélyes embereknek flóderozott (= erezett), politúros (fényezett) és porcellánszegekkel kivert, vagy bársonnyal behúzott és pakfonszegekkel kivert koporsófedeleket csináltak, de a 70-es években már általános lett. Arra is emlékeznek, hogy az első bársonyhuzat szélét szíjjártó csipkézte ki. A virágos koporsók letűnte után papírból préselt aranyos díszekkel (angyal, kereszt, pohár stb.) ékesítették a koporsókat.

Idős Pintér Istvánnak volt először koporsós-boltja 1851-ben, hol csak koporsókat árult. A szemfödelet a halott hozzátartozói maguk varrták, vagy rőfös-boltból vásárolták.

Régen, egész az 1860-as évek végéig, asztalosok csinálták még az egyszerű kereszteket és táblákat, meg a *vivőfákat*. Két rúd volt ez, mellyel a halottat kézben vitték a temetőbe. A nóta szerint is: „aki soha nem iszik, mégis két fán kiviszik". A vivőfákat belelökték a sírba, abban a hitben élvén, nem tud nyugodni a halott, ha a vivőfákat visszahozzák.

Az egyes felekezeteknek volt először halottaskocsijuk, amely a teherszállító stráfkocsikhoz hasonló, nem kihúzható fenekű volt.

Idős Pintér István hasonnevű fia külföldi (Bécs, Berlin, Párizs) tanulóútjáról 1864-ben visszatérvén, augusztus hónapban létesítette az első temetkezési intézetet, melynek ma is vezetője. Azóta van Nyíregyházán érckoporsó és mennyezetes kocsi is.

Kiss Lajos.

Adatok a tar viselethez.

Értesítőnk 1911. évi folyamában *Garay Ákos* bemutatta a régi magyar hajviseletek nagy fáradsággal összegyüjtött utolsó emlékeit, a tarviseletről azonban nem szól.

Régi krónikáink a pogány kunokat mint tarfejűeket emlegették, amiből azt sejthetjük, hogy a magyarság legalább is a keresztyén hitre térése után már nem volt tarfejű, különben nem tűnt volna szemébe a kunok tarfejűsége.

A kunok, mint általában a nomád török-tatár népek, rövidre nyírott hajat viseltek, sőt talán borotválták is a fejüket.

Mikor Kun László királyunk alatt 1279-ben a kunok Fülöp pápai követ előtt kötelezték magukat, hogy a keresztyén hitre térnek, külön kikötötték, hogy szakállukat továbbra is borotválhassák és hajukat nyírhassák. Ezt a pápai követ nem szívesen, csak a király közbenjárására engedte meg, mert az általános keresztyén szokással ellenkezett.[1]

Tarfejű férfi Moldvából.

A kiskunsági *Táz-lár* község neve szó szerint *tar-okat* jelent. Itt bizonyára olyan kiskunok élhettek, akik az ősi szokáshoz sokáig ragaszkodtak.

A XII—XVI. században a török viselet hatása alatt a magyarok között is divatba jött a fej borotválása, különösen a török párton lévő magyar uraknál. Tököly Imrét például borotvált fejjel s feje tetején tinccsel ábrázolják.

Kellett azonban a fej borotválásának olyan magyar módjának is lennie, mely különbözött a törökökétől, mert például a XVI. században *Sándor Pál* említi,[2] hogy „Péterváradon lefejezett embereket látott, akiknek üstöke keresztyén módon volt borotválva, nem török módon".

Borotvált üstökre ma már senki sem emlékszik Magyarországon, de tudjuk, hogy ez a szokás még él a moldvai csángóság, sőt a csángóság körében élő oláhság között is. Ezt a tarviseletet *Weigand* még 1900-ban maga is látta Moldvában.

A moldvai csángók és oláhok egyrésze egészen a legújabb időkig a fül legfelső szélétől a fejtetőig borotválta a haját, vagyis a két halánték és a fejtető elülső fele egészen tar volt. Egyebütt a fürtös haj szabadon lógott a hátra, illetőleg a vállra (1. ábra).

Honnan van a moldvai csángók e különös hajviselete?

A szlavóniai magyarság egyrésze Husz János tanaihoz való ragaszkodása miatt a XV. század elején kénytelen volt ősi lakóhelyéről elbujdosni s Jó Sándor moldvai vajda fogadta be s telepítette le őket Moldvában. A Prut mellett egyik csángók alapította város, *Husi* ma is a hitújító Husz János nevét őrzi. Lehetséges tehát, hogy a Péterváradon Sándor Pál látta tarviseletnek ilyen módon kapcsolata lehet a moldvai tarviselettel, mert Pétervárad éppen azon a vidéken van, ahonnan a magyarok Moldvába vándoroltak. Azonban az is lehetséges, hogy a moldvai tarviselet

[1] *Gyárfás:* Jászkunok tört. II. 338, 339.
[2] Történelmi Tár XIX (1874) 172.

egyenes folytatása a régi kun viseletnek, mert a kunok nagy tömege — akik a mongol pusztítás elől nem menekültek Magyarországba, hanem visszamaradtak Kunországban — idők folyamán beolvadtak a moldvai magyarságba és oláhságba.

A magyar nép közt sem veszett még ki teljesen a fejborotválás, így 1910-ben Bihar megyében a Belényes melletti Köröstárkányban láttam néhány javakorbeli embert, aki a tarkót, halántékot s részben a homlokot is borotválta. Ezek homloka azonban a borotválás által nem csúszott annyira hátra, mint a moldvai csángóké.

Köszönettel vennők, ha olvasóink közölnék velünk, hogy a nép emlékezete szerint hol divatozott még a fej borotválása. *Györffy István.*

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Hajós-cégér. Móra Ferenc írja egyik tárcájában *(Föl se hajózunk, le se hajózunk. Szegedi korkép.* Pesti Napló, 1917. júl. 7.), hogy „a régi világban az volt a divat nálunk, hogy ha kiszolgált a bőgőshajó és semmi supertudomány nem segíthetett rajta, akkor levették az orrtőkét és elültették a ház elé címernek a szegedi nagyhajósok salva guardiája elé. Ők voltak a régi Szeged patriciusai, a Kopaszok, Tombácok, Borosok, Gedók, Zsotérok, országos nevű hajósdinasztiák . . ."

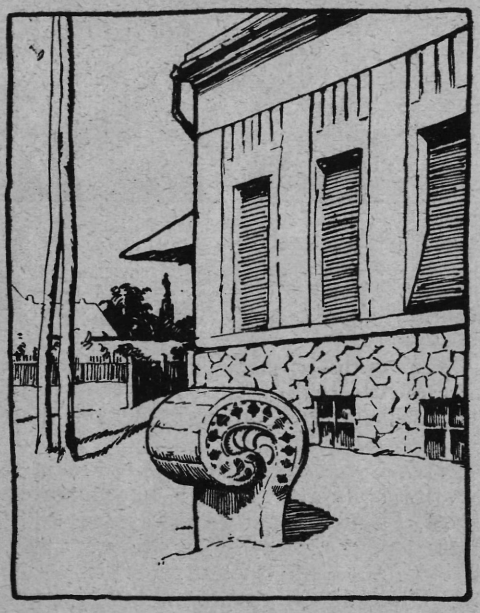

Hajós-cégér egy újpesti (káposztásmegyeri) ház előtt.

Ezelőtt hat évvel ilyen cégérül elültetett orrtőke még látható volt Révész József káposztásmegyeri öreg hajóács háza előtt (akkor Megyeri-út 17.), ahogy mellékelt képünk mutatja. Ma már ez sincs meg. Annakidején Mórát is értesítettem erről megküldvén a megyeri orrtőke fényképét is; szíves válaszából többet is megtudhatunk. „Én valóban csak hagyományból írtam a hajóorr-elültetésről — írja Móra —, látni sohasem láttam s csak akkor értesültem arról, hogy pár éve még itt Szegeden is volt ilyen hajóorros ház valahol a külső Móravárosban; lelke rajta, aki mondja, hiszen lehetetlen mi volna benne? Egészen megbízható helyről hallom azonban, hogy pár évtizeddel ezelőtt Nagybecskereken végig a Bega-parton, ilyen címerrel kérkedtek a hajós- és halászházak. Tehát valóban általános hajósszokás lehetett ez." Vajjon ma látható-e még ilyen címer valahol az országban? *Viski Károly.*

A népművészeti alkotások megbecsülése, értékelése nálunk alig 50—60 éves. Azaz hogy azelőtt is „megértékelték", de úgy látszik, az akkori serpenyőn könnyűnek találtatott s ezért nem akadt korábban gyüjtője, kutatója.

Egy ilyen régi „értékelés" olvasható a *Hon és Külföld* 1842. évi 22., 23. számában (kny.-ban is), ahol *Kalotaszeg rövid leírásában* Ercsei József imígy vélekedik e vidék egyik legszebb, legjellemzőbb templomáról, a magyarvalkóiról: „5 ágú tornya és tornyos két czinteremkapui a' török császár hét tornyú várát hozzák az az utazó elméjébe. Az ilyen tarka ízlésű építési modor egyházainknak legkisebb díszt sem ád, és minden lelkisérelem nélkül számkivethetjük éppen Chinába, hol az épületeknek oly sokágú szarvai vannak, mint a „szarvasoknak."

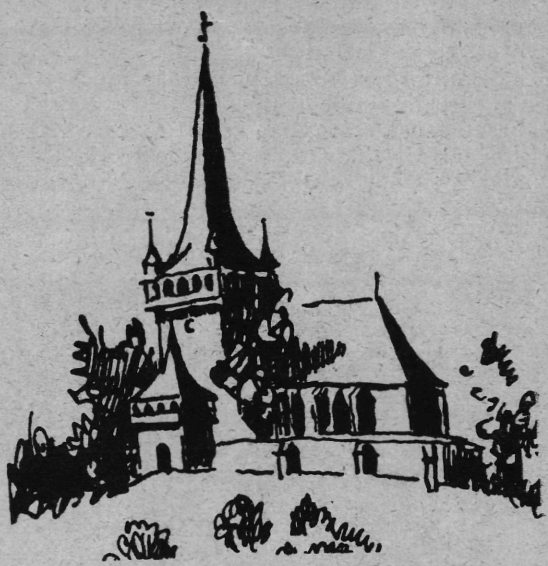

A magyarvalkai fióktornyos fasisakos templom.

Jankó János (illetőleg Miháltz Elek ottani ref. lelkész) kutatásai szerint 1427-ben a felkelő keresztesek garázdálkodtak itt, a valkai várat felégették. 1548-ban űzték ki innen a jezsuitákat. A templomot Básta idején a németek, 1661-ben a törökök, az utolsó Rákóczi-felkelés alatt a labancok égették föl. Falai azonban — legalább részben — épen maradtak, csúcsíves ereklyefülkéje, ablakai halhólyag-motívuma rávall az építés korára. Fatoronysisakját azonban sokszor kellett szegény valkaiaknak — nyilván a maguk kezemunkájával — újjáépíteni.

Viski K.

Népművészeti alkotásaink történetéhez. Hogy egyes művészi stílusok, formák, ábrázolások, díszítőelemek hogyan élnek, öröklődnek, alakulnak s néha távolodnak az eredetitől szinte a felismerhetetlenségig messzire, a műtörténet számtalan példával igazolja. Prehisztorikus leletek ornamentumai itt-ott szinte érintetlen azonosságban bukkannak föl a népmai vagy közelmult alkotásain (magyar földön is) s viszont néhány emberöltő aránylag fiatal jeleket alaposan kiforgat eredeti formájukból. Különösen a másolatokról való szakadatlan másolás viszi az ábrázolót az eredetitől messzire, még akkor is, ha hagyománynak, irodalomnak, vagy pl. az egyháznak föltehetőleg módja volna bizonyos ábrázolások ép formájának, a tárgy és kifejezés érthető kapcsolatának fenntartására. Nagy Sándor légi utazásának a Kr. u. III. században elterjedt mondamotívumát például erdélyi félparaszti ember kezemunkáján már csak a műtörténész tudja megállapítani.[1] Így sikerült Szendrei Jánosnak egy régi hímzéstöredékről a Spitzer-gyüjtemény egy recemunkája segítségével megállapítania, hogy nem egyéb az, mint egy — legalább a XVII. században — nagydivatú tárgynak, Izsák feláldozásának töredékesen fennmaradt ábrázolása.[2] A Spitzer-gyüjtemény darabján még tisztán olvasható a recébe dolgozott *Abraham* felírás is, Izsák feje fölött azonban már ez olvasható: *Kazi*, azaz ezt már hátulról másolta mestere. Magának az áldozásnak bibliai menete

[1] *Éber László:* Erdélyi festett faládák. Ars Una. I. 156.

[2] Mindkettőt l. *Szendrei:* Anabaptista eredetű régi hímzések. *Művészi Ipar*, V. 169.

is minden lényeges elemében tisztán fölismerhető, sőt Ábrahám öltözete, szakállviselete azt mutatja, hogy e hímzéssorozat kezdete igen jó minták után indulhatott. Balassa Istvánné gyűjteményében már olyan darabot láthatunk, mely tárgyi ábrázolásában ez elébbivel majdnem azonos, Izsák feje fölött azonban nincs semmi írás, az Ábrahám feje fölötti betűkből pedig már csak egyesek ismerhetők fel. Az alakulás ezen stádiumában lévő ábrázolások láthatók a prágai néprajzi múzeum gyűjteményében[3] is. A Szendrei-féle töredéknek már nincs még ilyen romlott magyarázó írása sem s valószínűleg éppen ezzel, a fölírás elmaradásával következik el az ábrázolásnak tárgyilag való rohamos romlása, értelmetlen alakulása is. Ebbe az írástalan csoportba tartozik a Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának 79.924. lelt. számú csikmegyei hímzése (l. az ábrát), valamint F. 52.229. lelt. számú vizfestményén látható ugyancsak csíkmegyei, altizi vagy alfalusi hímzés is. Valamikor mintául szolgáló előző sorozatok nélkül ez alakjukban hamarabb juttatnának eszünkbe afrikai táncosokat, mint ama méltóságos bibliai jelenetet. E nagy eltávolodás magyar kézben annál könnyebben elkövetkezhetett, mert népművészetünk egyáltalában nem kedveli a bibliai, történeti, vallásfelekezeti vagy szimbólikus ábrázolásokat s éppen az erdélyi magyarság bármiféle alakos ábrázolásban sem igen leli kedvét.

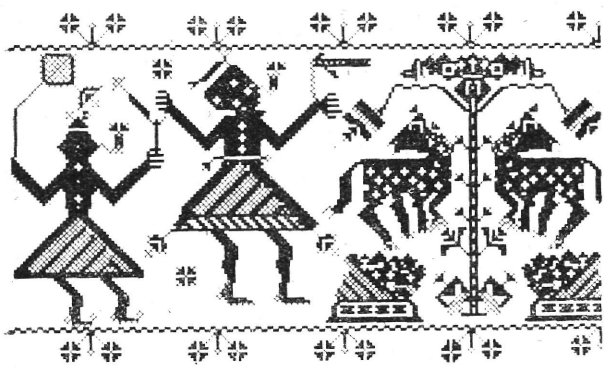

Csíkmegyei hímzés az „Ábrahám feláldozza Izsákot" motívummal.

Viski Károly.

Ahogy a debreceni erdőkben a varjút fogják. Debrecen közel 30 ezer kataszteri hold erdőségén nagyon sok szegény ember lakik. Az úgynevezett „vákáncsosok" ezek. Ők magukat erdőtelepítőknek nevezik, a sors és a társadalom számüldözöttei ők, kik nagy szegénységben, anyagi és kulturális élet híjával tengetik nyomorúságos életüket. Az erdőből élnek.

Az erdőt a csendőrök és erdőőrök, a vadat a vadőrök tiltják tőlük. Puskát nem hordhatnak s így a legprimitívebb módon ejtik el a vadat, hogy egy kis húshoz jussanak. Bár nagyon tartózkodók és nehezen árulják el különféle csapdájukat, mégis sikerült eltanulnom tőlük jó néhányat.

A varjút télen fogják. Nyáron kotlós ízű a húsa. A szegény ember meglesi, hogy hova járnak a varjak. Az ilyen gyülekezőhelyen bottal sokat tud ütni. De a varjú óvatos. Ekkor kell elővenni a tudományt.

A szegény ember ráér tervelni. Előkerít egy kis darab rongyot. Csúcsossá összevarrja, aztán bekeni a csúcs száját madárléppel. Keres egy lyukat a havas földön, beleilleszti. Néhány szem tengerit tesz a zacskóba és elhúzódik.

Vár, vár órákhosszáig. A varjú éles szeme észreveszi a tengerit. Leszáll. Körültáncolja. Kivesz egy szemet. Semmi baj, megeszi. Aztán nagy

[3] Közülük egyik közölve: Pruvodce po národopismén museu československém v Praze, 1904, 80. l. után.

károgva a második, harmadik szemet veszi ki. Végre a csúcs felé közeledik. Jó mélyre kell nyúlni az utolsó szemekért. Ez okozza vesztét.

Amint fejetolla a madárenyves rongyhoz ért, ráragad a zacskó szája a fejére. Eltakarja a szemét. A varjú megrémül. Tehetetlen, mert nem lát. Ugrál, kapál, veri a fejét a havas földhöz, ezáltal még jobban megragad a zacskó.

Ezt az ijedséget felhasználja a szegény ember, odaszalad és megfogja a falánk varjút elevenen. *Dr. Ecsedi István.*

RÉGI FÖLJEGYZÉSEKBŐL.

Paget könyvében (Ungarn, 1835, I. 212) olvashatjuk a következőket: Nem messze Martonvásártól (a Buda—Székesfehérvári út mentén), több földalatti falut (talán inkább majorságot?) láttunk, amelyeknek csak teteje látszott ki a földből. Olyan nyomorúságosak és piszkosak voltak ezek, amilyennek csak el lehet képzelni. Feltűnt, hogy a faluk egyikében tisztán nemes emberek laktak. Sehol máshol nem találtam ilyen házakat egész Magyarországon.

Hol lehettek ezek a faluk? Azt hisszük, hogy cselédputrikról lehet itt szó. (Baracska?) Ugyancsak ő írja, hogy Veszprém táján ökrökkel is nyomtattak. *B.*

Brown E. 1685-ben Nürnbergben megjelent munkájából: A magyar kenyérnek közel sincs párja Európában; tizenkétszer olcsóbb mint Angliában. Felsőmagyarországon a földek jól meg vannak művelve, de a török hódoltságban nincsenek. Mikor 1670 február végén itt jártam, éjjelenként a mezők lángban álltak (bizonyára leégették trágyának a sarló után éppen ebből a célból magasra hagyott tarlót). A gabonát nem csűrökben tartják, hanem földbeásott vermekben, melyek időnként a lakosoknak is menedékül szolgálnak.

Eszék táján nagyon sok földalatti lakás van (putrik), ezek éppen olyan tiszták és rendesek, mint a szegénység egyéb hajlékai. A putrilakók nyelve némileg eltér a szlavóniai nyelvtől (alkalmasint cigányokról van szó). *B.*

Keyszler írja 1776-ban megjelent munkájában, hogy Selmecbánya környékén a férfiak hosszú bundában, a nők csizmában, hosszú bundában, övvel leszorított durva ingben járnak. Fejükön fehér kendőt viselnek, mely hátul két hosszú szalagban végződik. A magyarok, férfiak, nők egyformán, kékszínű posztóruhát hordanak. Felsőmagyarországon faluhelyen még fekvőhelynek való szalmát is alig kapni. Ha vannak is ágyak, azok olyan rövidek, hogy az emberek (ő magyarokat mond) alkalmasint úgy feküsznek bennük, mint ahogyan a lovon ülnek. Sok sertést tartanak; ezek húsát megfüstölik, vagy a napon megszikkasztják, míg a szalonna sárga nem lesz. A falusi házakban a disznók, libák, stb. együtt vannak az emberrel.

Pozsony vidékén a parasztkocsiba 4 lovat fognak egymás mellé. Neszmélyen (Tata mellett) boszorkányokat égettek.

Csallóközben a házak olyan rongyosak, hogy egy forinton alul is lehet kapni egyet. Valóságos földbeásott putrik.

Kiegészíti ezt Komárom városának egy akkori szabályrendelete (*Gazdaságtörténeti Szemle* 1898, 175), mely meghagyja, hogy sövényházakat, melyek földig leégnek (mint a csallóköziek), többé fölépíteni nem szabad, hanem a falakat sárból rakják s a háztetőket olyan magasra vigyék, hogy a gyujtogatók kézzel oly könnyen el ne érhessék. *B.*

Vahot: Magyar föld és népei V. k.-ben olvassuk, hogy „a tiszaháti (Bereg) falvaknak sajátságos képet ád az, hogy többnyire *körül vannak kerítve*, kerítésök tövises sövényből készült s a falubóli kimenetelre *kapukat* hagynak, mit idomtalan, vagy igen is kicifrázott fából készítenek nyikorgó, recsegő sarokkal; e körülkerítés leginkább a mult időben vala szokásban . . . . . csak néhány helység tartja még magát most is bekerítve, kiket többi testvérei kócos városnak gunyolnak".

Kétségtelen, hogy itt egy régi s a magyar falukialakulás történetének egyik jelentős fázisával van dolgunk (vesd össze: Györffy István: A feketekörösvölgyi magyarság c. cikkének — Földrajzi Közlemények 1913 — idevonatkozó részét a gyepüről (gyepü vagy székely kapuról), melyhez minden újabb adalék összegyüjtése felette kívánatos.

Hol él még ez a szokás?

Még csak ennyit: *Szamota:* Régi utazások c. munkájában olvashatjuk, hogy régebben Debrecent is kerítés vette körül s *Takács Sándor* írja (Rajzok a török világból), hogy ez a falukerítés korábban általános volt. Oláh vidékeken most is akadhatni még ilyen kerítésekre, s Szlavóniában is (Galiciában, régebben Németországban is) divatos volt ott állítólag a farkasok ellen. *B.*

Bél Mátyás írja (Notitia, tom. I. p. 12.) a Dunáról szóltában, hogy a pozsonyvidékiek a Duna halai közül „kivált a pontyot és csukát dícsérik. Fognak vizát is, leginkább Vajkánál, de meglehetős ritkán, mert ez a fajta az iszaposabb, mélyebb folyót szereti. Emlékszem, hogy a korábbi években a pozsonyi hídnál fogtak néhányat. A köznép ezt a legrosszabb ómennek tartotta: mintha az ellenségnek a folyón felfelé jövendő benyomulását jelentette volna előre. Sohasem bőségesebb és könnyebb a dunai halfogás, mint mikor a folyó kiöntvén, tavakba ülepedik. Ami hal a vízzel beáradt, a folyó apadtával odareked s minden nehézség nélkül kifogdossák. Láttam, hogy asszonyok és gyerekek csapatostul futottak ki ilyen halászatra s dús zsákmánnyal tértek vissza. A Duna kiöntéseinek úgyszólván ez az egyetlen haszna". *Hadik B.*

A magyar ház ezelőtt kétszáz évvel. Bél Mátyás írja (Tractatus de re rustica Hungarorum. Pars I. cap. 2., membr. 2., § 2.): „A magyarok, akiknek nyelve és szokása különbözik az ország többi népeiétől, inkább a szükség, mint a tetszetősség szerint építik házukat. Kivált a síkokon, ahol boronafában hiányuk van, a vesszővel is megelégednek s a sövénykerítések módján építik házukat. Maguk a mesteremberek, maguk intézik az egész dolgot. Nem sokat aggodalmaskodnak rajta, hogy hová építsenek, minden telekkel megelégednek, ha földje termékenynek mutatkozik. Először is ágasokat (columnas) állítanak négy láb mélyre a ház hossza szerint kimért vonalon, egyiket elül, a másikat hátul. Ezek nemcsak a lakóhelyiség padlásának tartására való középső gerendának, hanem a fedélszéknek is alapjai (etiam operis tectorii . . . fundamentum). Egy-egy oszlop kerül a szögletekre, nehányat leásnak a falközepekre is, quibus arbores iungantur (?), hogy egyrészt a falakat erősítsék meg velük, másrészt a gerendáknak támasztékot nyujtsanak (tigna incumbere possint). Az ágasok közeit egymástól két lábnyira álló karókkal szaggatják meg, amelyeket hegyükig vesszővel borítanak, innen-onnan ablakocskákat hagyván, hogy világosságról gondoskodjanak. Az így borított falat polyvával vagy szalmával kevert habarccsal tapasztják be s rá vízzel higított ganajt adnak, szikkasztják, majd újra kívül-belül agyaggal vagy krétaföldde (creta) megsikárolják és megfehérítik. A tetőt a szarufákra (per tigilla) hányt szalmából rakják. A szarufákba szegeket vernek, hogy az időjárás külső ereje ellen annál jobban megvédhessék a tetőt. Lakóhelyiséget csak egyet

csinálnak, amelyet a telkes jobbágyok (villici) foglalnak el az utcára (in plateam) néző ablakokkal. Kemencét egyet állítanak, amely nemcsak a szoba melegítésére szolgál, hanem az ételek és kenyér elkészítésére is. Belülről fűtik, a kemence szája kürtővel van kapcsolatban, úgyhogy a felszálló füst mintegy valami kalap alá fogva szállhasson ki (. . . quam intrinsecus calefaciunt ore fornacis camino coniuncto, ut fumus erumpens, pileo quasi quodam exceptus, ascendere foras possit). E kürtőt a fa elégése után zsákokkal elrekesztik, hogy a kemence a meleget a szobába szolgáltassa. Néhol lehet látni kéménytelen sütőkemencéket (furnos), ahol, míg a fa ég, az épületet betöltő kellemetlen füst miatt kénytelenek derékig meghajolni. A szobához kamrákat csatolnak, amelyekbe a házi eszközöket és a nyoszolyákat helyezik el. Hátul a pitvar van (vestibulum) és ismét kamrácskák, amelyeket a házatlan zselléreknek adnak lakásul (quas inquilinis dant habitandas). Ezeken kívül van két, legfeljebb három istálló (stabula), hozzájuk kapcsolt ólakkal, amelyekben a disznókat szokták hízlalni. Egyébként ami tér marad a házak mellett a gazdasági eszközök, barmok és kertecskék számára, eleven sövénnyel kerítik, vagy legalább tövissel és fűzfavesszővel, ami élősövény formájú. Csűreik ritkán vannak a ház mellett (horrea domi raro habent adiuncta), hanem többnyire a mezőkön, a falu kerítésközein kívül (extra vicorum pomoeria in campis). Ugyanígy a gabonások és pincék, ámbár olyanok is vannak, akik vesszőből font és ganajjal tapasztott kasokban háznál tartják a gabonát. S a bort is, ahol nem tartós, megivásig a kamrákba zárják. Szóval a magyarok megelégednek sötét házakkal, hanem aztán hófehér kenyeret esznek."

E sorok után Bél hasonló részletességgel szól a magyarországi német, tót, rutén, horvát, oláh és rác építményekről. Ezekből más alkalommal adunk mutatót. *Hadik Béla.*

Beudant francia geológus, aki 1818-ban utazta be hazánkat s tanulmányait három hatalmas kötetben tette közzé, a veszprémi vásárról ezt írja: „ Ez a sokadalom alkalmat adott arra, hogy egy sereg, cifra viseletük miatt érdekes magyart, horvátot (!) és tótot láthassak. Főképen az asszonyok viselete volt felette különös: vörös harisnyák, sárga papucsok; vastag, kék posztószoknyák és vörös mellénykék, újjak nélkül, vagy különféle színű újjakkal; mindenféle színű szalag a hajukban s a vastag hajfonat bizarr látványt nyújtott. Fejviseletük, úgy látszik két, többé-kevésbbé finom, de néha durva kendőből állott. Az egyik, hosszában asztalkendő módjára összehajtva, a fej hátulján helyezkedett el, vége pedig a homlokon lógott le; a másik pedig egész terjedelmében kibontva e mögött feküdt, eltakarta a vállat. Aztán felemelték az elsőt, hogy hátrafelé hajtsák, vagy úgy rendezzék el a fejtetőn, mint valami fölszolgáló asztalkendőt. A férfiak csaknem mind kerek kalapot vagy nemezsüveget hordtak; soknak szegényes, durva, fehér posztóköpenyük és bő vászongatyájuk volt. A rangosabbak kék nadrágot húztak, e fölött kilátszott az ingük, felette a szürkéskékes pruszlikkal. Ez a tarkaság annyira megtetszett, hogy sok időt elvesztegettem a vásárban való őgyelgéssel, ahol egyébként pokoli, de mulatságos lárma uralkodott" (2, 431).

Semmi kétség, hogy a leírt női fejviselet a már csaknem teljesen kiveszet alsózalai *pacsa* (l. *Ethn.* 1911). *Bikessy* és *Timlich* éppen ebben az időben megjelent munkáikban közölnek is egy ilyen viseletképet Veszprém környékéről. De vajjon melyik községből? (Csesznek?) *B.*

Beudant írja: A Kisbér környéki Bakony csererdőkkel van borítva, amelyekben ezrével makkoltatják a *félvad disznókat.* Ezek az állatok Magyarországon általában nagyon kis termetűek; sokkal élénkebbek, mint francia rokonaik s egész viselkedésükben bizonyos vadság van. Szőrük rőt-

színű, egész testükön göndör s oldalukon tüskésen kimered. Különös ellenszenvvel viseltetnek a kutyák iránt. Ezeket üldözik, széttépik és fölfalják (2. 424). *B.*

Beudant a Debrecen—Pest közötti alföldről: Ezen a roppant síkságon nagy távolságokra vannak egymástól a tanyák. De milyenek ezek! Szecskával kevert sárból vagy napon szárított vályogból épített nyomorúságos kunyhók. Sehol egy fa vagy halom. Éjjente kigyúlnak a pásztorok vagy a pusztában rekedt utazók tüzei. Megszámlálhatatlan szarvasmarha és ló legel e rónaságon, télen-nyáron a szabadban. Csak néhány pásztor vigyáz rájuk. Nyáron a szárazság, télen a hideg pusztítja a nyájakat, volt eset, hogy sok ezer (30—80) fagyott meg egy éjjel. A pásztorok egyedüli hajléka a *bunda*. Ezt hordják éjjel-nappal, télen-nyáron s nem bújhatnak odukba, mint a hegyi pásztorok. De ezek az állataikhoz hasonlóan edzett és vad legények, megadással viselik nehéz sorsukat. Napbarnított arcuk, bajuszuk és fésületlen szakálluk, lelógó hajuk, paraszt gúnyájuk, meg fokosuk egyáltalán nem bizalomgerjesztő alakokká teszik őket. Roppant piszkosak és gyakran kiállhatatlan szaguk van, mert testüket és fehérneműjüket avas hájjal kenik be a férgek ellen s öltőruhát csak akkor váltanak, ha lerongyolódik róluk (2. 348).

Vetsei Pap István: Magyar Geográfiája (1757) egyebek közt ezt írja európai Tatárországról (290. l.): „Lakosai fene paraszt Ásiabéli Tatárok", mely nép . . . „Szokott élni félig sült véres szarvasmarha (291. l.) és Lóhussal, ezeknek tejekkel, és más egyéb állatoknak húsaival kenyér nélkül. Méltó a megjegyzésre, hogy minden Esztendőnként egy bizonyos napon apró sajtalan pogátsákat sütnek a' magok Lelkekért, 's a' Rabokat öszve gyüjtvén kapóra hányják közöttök; akkoris sütnek még pogátsát a' Raboknak, mikor Gabonájokat arattatni szokták, de tsak azoknak, a' kik igen kedvesek és a húst nem ehetik; a' Vizek igen rosz lévén savóval élnek szomjúságok megenyhitésekre. A' városokat és Házakat nem kedvellik, a' mezőkben talyigákban és olly házatskákban a' mellyeket egy helyből más helyben el vontathatnak a' Barmaiknál 's vetéseik mellett laknak, úgy hogy a' kit megakarnak átkozni azt kivánják néki: Lakozzék egy helyben mint a' Keresztyének."

„Ha ezen Nemzetnek Halotja esik, a' mint az innét szabadúlt hiteles szavú Rabok énnékem beszéllették, az Asszonynép nevezetesen, a' haját le-eresztvén azt tépi, szaggatja, ortzáját vérben kevervén úgy siratja, mikor aztán el-kelletik temetni egy arra rendeltetett nagy veremben mint a dögöt Talyigán kivivén belé vetik, 's fellyűl reá egy kast tésznek. Jóllehet ittis meg kelletik azt vallani (292. l.), hogy a' Tartományokra nézve ezen szokások — is változzanak a Tatároknak."

„Ez a Föld a leg-termékenyebb Földek közzé számláltatott, most sem lehet ditséretitől meg-fosztani; mert a' holott míveltetik az által a' gaz Nemzetség által, a' Gabona 50 annyit, a' Köles 100 annyit-is meg-terem. Lovakat igen jókat nevel, mellyek noha ugyan hitvánok; de még-is felette szapora és könnyü lábúak, mellyeknek a' fejek már a Nemesebb és Főveb Tatároknak tsemegéjek és friss étkek szokott lenni."

„A Földöket a' Keresztyén Rabok mívelik, mint az Ökrök gyakran eke eleiben is fogattatnak s úgy szántják a Földet."

„Mahumed' Vallásán vagynak többire, de vagynak Pogányok-is közöttök, sőt' mint rólok mondatik épen Isten tagadók és Ember hússal élők." . . .

(293. l.) Egyik része „Butsáki vagy Bialográdi Tatár Ország: Sok Keresztyének, Géták, Oláhok, Lengyelek, számkivetett Magyarok is laknak itten; nevezetesen azok a' Hussiták, kik ezelőtt 300 egynéhány Eszten-

dőkkel Vallásokért Országokból kiűzettek a' mint mondják ide vették be (294. l.) magokat, Huss nevü Várban laknak, még ma-is Magyar nyelven beszéllnek; bokáig érő Ködmönökben járnak; Prédikátorokat Erdélyből szoktak a mint beszéllik magoknak szerezni." . . . *Györffy.*

Pásztorok fizetése Nagyszalontán 1714-ben. *Guljások[na]k rend szerint valo fizetesek.* Minden öreg marhától esztendeig 4 poltr. idest 12 dr. Ha karacsonig örzi egy öreg marhatul 9 dr. Ket tavajitul karácsonig 3 harom poltr. Ket ket öreg marhatul 1 egy kenyér. Negy tavaiaktul 1 egj kenyer. Ha aratasig örzi 2 poltr, ha aratas után halytják eleiben esztendeinek vigiig 2 poltr. 6 dr. Két öreg marha bőr edgyik cserzet, masik szőrös.

Ökrök csordássának Biri. Karácsonig két ökröktul 15 dr. két ökröktül egy kenyér, Bocskor[na]k egy szőrösbőr.

Tehenek Csordassa[na]k jövedelme. Karacsonig egy tehentűl 2 poltr., ha aratásig örzi 3 dr. ha arataskor hajtják elebe 3 denr. Ket tehenektűl egy kenyér es edczeri telly fejis. Bocskornak egy szőrösbőr.

Bornyuk Pásztoranak. Minden heten egyszer a teheneket meg felyheti.

Ménes Pasztornak Conventioja. Sz. György napjatul fogva karacsonig minden lutul 15 denar idest tizenöt pinz. Két lotul egy kenyer, 10 tiz lovak vidikiek engettetnek meg bocskor pinzre, scilicet pinzes lovak.

Váras kocsissának Conventioja. Jövendő hushagyo keddig flor. Hung. 11 id est tizenegy. Egy szűr, egy nadrág, egy süveg, egy dolmány, ket pár csizma, ket ing, ket lábravaló, fel szalonna, horom 3 köböl debreceni buza.

Dinnye Pásztorok[na]k fizetesek. Minden nyilas dinnye földtül Debrecz vika egy quarta idest negyed resz, es algabona is egy quarta. Minden nyilasbul negy dinnye — kit vehet maga hasznara.

Mezökerulök[ne]k hasznok. Minden ekes embertül fel vika Debr. buza, fel ekes embertül egy quarta. — (Diarium Oppidi N:Szalontaiensis etc. Nagyszalonta város levéltárában.) *Viski Károly.*

IRODALMI SZEMLE.

Jancsó Benedek: *A székelyek.* Történeti és néprajzi tanulmány. Bpest, 1921. 8°, 46+1 l.

A rövid, de nagy gonddal készült tanulmány ismerteti a székelység földrajzi elhelyezkedését, eredetét, régi szervezeteit, küzdelmeit, művelődéstörténeti szerepét, jellemét, népművészetét, költészetét s szerepét a népek szabadságharcaiban. A könyvet többek közt Márton Ferenc nehány szép rajza díszíti. *V. K.*

Baksay Sándor: *Összegyüjtött irodalmi dolgozatai.* Kiadja a Kisfaludy-Társaság. III. kötet. Néprajzi dolgozatok. Vallásos tárgyú dolgozataiból. Bpest, 1917. 8°, 370+1 l.

A könyv nagyobbik, első része Baksaynak Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben c. műben, továbbá a Vasárnapi Ujságban megjelent tájrajzait, néprajzi dolgozatait adja — úgy látszik —, csupán az irodalmilag nagyobb értékűeket; hiányzanak pl. a *Búcsúra menő sokác nők, Sokác család, Sárközségi menyecskék.* (Vasárnapi Ujs. 1873, 1888) stb. *V. K.*

Szenteh Dezsőné: *Magyar varrottasok...* 48 oldalon, hétféle magyar népművészeti hímzés. Sopron, 1925, 8°, 52 l.

A borítéklap drága háromszínnyomású s szokatlanul ízléstelen és magyartalan cimkéje után bizalmatlanul nyitjuk ki a könyvecskét. „A budapesti MANSz hatalmas erkölcsi támogatásával jelent meg", — mondják az előszó első sorai. „Az első olyan kézimunkafüzet ez, melynek magyar nemcsak a nyelve, hanem szelleme is." — Mit szól ehhez az — enyhén szólva — tájékozatlan kijelentéshez Czakó Elemér, vagy Gróh István, akik annyi kézimunkát (s nem is csak hímzést) kínáltak a *Díszítő Művészet* évfolyamaiban, — hogy másokról ne is beszéljünk. A cím-

lap „hétféle magyar népművészeti hímzés" jelzése nyilván hétféle technikát akar jelenteni. Népi hímzőművészetünket ornamentikailag változatosan és jellegzetesen reprezentáló sorozat bemutatása bizonyára nem is volt célja s ezért foglalja el a füzet felerészét a magyar ornamentika tekintetéből csekély értékű vagy éppen értéktelen ábrázolás. *V. K.*

Bruckner Győző: *A Szepesség népe*, néprajzi és művelődéstörténeti tanulmány, Budapest, 1922. 8°, 84.

A munka Szepes vármegye monografiájának lett volna egyik fejezete, de annak kiadása elmaradt. Tartalma: A Szepesség népe, a németség, tótok, gorálok, ruténok, zsidók. Minden tekintetben komoly, saját és irodalmi adatokon felépített, rendszeres, tömör, világos néprajzi monografiácska. Fáját és hazáját szerető elismert tudós ember munkája. Köszönet illeti érette. *B.*

Viski Károly: *Erdélyi magyarság: Népművészet.* Kiadja a népies irodalmi társaság Budapesten. Év nélkül (1921) [finn, holland, francia és angol nyelven is], 4°, 16 o. 121 részben színes képpel, Petri Pál előszavával.

Fájdalmas elesettségünk propagandamozgalmának szülötte ez a tartalomban, kiállításban egyaránt pompás füzet. Erdély népművészetéről szól ugyan, de benne az egyetemes magyarság népművészete tükröződik. Mert Viski a nehezebbik végét fogta meg a feladatnak. Nem csupán leír és ismertet, hanem tárgyát lehiggadt történeti, művészeti, néplélektani, esztétikai stb. megfontolások alapján, komoly essai alakban, tömör, kifejező, színes stílusban tárja elénk, nem feledkezve meg közben arról sem, hogy e népművészet kizárólagos magyar faji vonásait és magasabb szintjét, a környező népekével szemben, találó ráutalásokkal még inkább kidomborítsa. Szöveg és illusztráció, a külföldnek is, de nekünk is, meggyőző bizonyíték a magyar faj kultúrfölényéről, melyet sajnos, olyan gyakran csak üres szólamokkal gondoltunk elintézhetni. A hidegen mérlegelő idegent pedig tudvalevőleg a tiszta tények tudják meggyőzni. Viski munkája e tekintetben reméljük szolgálatot tesz félreismert nemzetünk ügyének. *B. Zs.*

Dr. Soós Adorján: *A karcagi céhek és az ipartestület története.* Kisújszállás, 1925. 8°, 272 l.

Karcag az utóbbi két évszázad óta fejlődött várossá, de ipara csak a XVIII. század közepén kezdődik. A helyi céhek szervezkedésének első nyomai 1802-ben mutatkoznak, de csak 1817—1819-ben alakultak meg. Négy céh volt a városban: I. Lakatos asztalos, kovács, kerékgyártó és kalapos. II. Ács molnár, fazekas, bognár. III. Csizmadia és cserzővarga. IV. Szabó, szűrszabó, szűcs, takács, szíjgyártó és kötélverő. E céhek a 70-es évek elején a céhrendszer összeomlásával megszűntek s helyükbe az ipartestület lépett. *Gy.*

Bél M.: *Tractatus de re rustica Hungarorum a Notitia Hungariae novae.* Excerpta. Vydává A. Petrov. Praha, 1925. 8°, 75 l.

Bél Mátyás életének, műveinek ismertetése után (1—18) szláv vonatkozású néprajzi szemelvényeket ad a nagy „*szlovák*" történetíró, geografus és etnografus kéziratos Tractatusából s a Notitianak Szabolcs, Zemplén, Abauj és Bereg megyéről szóló részeiből. Bélnek a Magyar Nemzeti Múzeumban levő, néprajzi, gazdaság- s általában művelődéstörténeti szempontból igen nagy értékű Tractatusa — sajnos — teljes egészében máig kiadatlan. *V. K.*

Haberlandt Mihály: *Néprajz.* A II. német kiadásból fordította Viski Károly. Budapest, Franklin-Társulat kiadása. Évszám nélkül (1924).

Haberlandt néprajzi kompendiumának II. kiadása 1906-ban jelent meg a „Sammlung Göschen"-ben s a néprajztudomány alapismereteit könnyen áttekinthető csoportosításban és tömör összefoglalásban közli a néprajz iránt érdeklődő művelt közönséggel. Azóta Haberlandt művecskéje 2 részre osztva 1917-ben és 1920-ban újra megjelent s fordítónak bizonyára fontos oka lehetett, hogy fordításában nem az utóbbiakat, hanem az 1906-os kiadást vette alapul.

A magyar kiadást örömmel üdvözöljük, mert Viski fordítása — bár rövid összefoglalásban — először adja magyar nyelven a néprajzi ismeretek teljes anyagát. Maga a fordítás szabatos, a magyar gondolkodásmódnak megfelelő, a szöveghez szolgailag nem ragaszkodó, kifejezéseiben és stílusában választékos.

A magyarázó képek hiányát érezzük; pedig ezek a művecske értékét és használhatóságát bizonyára csak emelték volna. *Kemény.*

A Nagyszalontai Arany-emlékegyesület könyvei. I. *Viski Károly:* Aranyék háza. Nagyvárad, 1917. 8°, 23 l.

Szerző szalontai tanár korában az ottani Arany-Egyesületben s azon kívül propagandát indított (— még a háború előtt —) az Aranynyal s főleg Arany költészetével kapcsolatos — főleg helyi — szellemi és tárgyi hagyomány, hagyaték összegyüjtése s egy Arany népies költészetének tárgyi világát illusztráló múzeumba való gyüjtése érdekében. A múzeum kerete egy régebbi típusú, jól berendezett parasztudvar és ház lett volna Aranyék telkén, mely a szomszédos portával együtt az Egyesület tulajdona. E füzetében a szalontai népi építkezés, a szájhagyomány, Arany szavai s egyéb emlékek alapján azt kutatja: milyen lehetett Arany szülőháza, hogy így mintát adhasson a tervbevett Arany-házra. — II. *Viski Károly:* Arany népe. (Arany tárgyi néprajzának vázlata.) Nagyvárad, 1919. 8⁰, 104. l. Az előbbi füzet kiegészítője. Előszavában hangsúlyozza, hogy a csonkatoronybeli Arany-ereklyemúzeumban a látogató semmi kapcsolatot sem lát a költő és városa között. Pedig a közelben „a torony alatt terjeng az ős város, a költő városa, küszködik az ő népe, életművének eleven illusztrációja, amelyből kisarjadzott, kinőtt és útrakelt itt szerzett szemléletek, képek, hagyományok, élte végéig el nem fogyó dús kincseivel. Szalontai tájak, tünemények, színek, alakok, jelenetek, mozdulatok, műveletek, tárgyak ezere él örök életet művészetében. S itt e zúgban az egész eleven népi világ, mely Arany népies költői szemléletének érzéki elemeit adta; itt színlenek tarka képeinek, kőbe faragott alakjainak modelljei, az egész ‚vaskos, reális' valóság, amit művészetébe olvasztott s amibe eszméit öltöztette. Arany műve s a hajdú-fészek ebben kapcsolódik össze". Nyilván tanári tapasztalataira is támaszkodva írja, hogy „Arany népiességének tárgyi megértése egyre nehezebb lesz, ahogy *az ő népének* századától időben távolodunk". S ma más a szem is, amellyel e népet nézzük. „A mult századbeli délceg, sallangos, ‚melles, tomporás' népieskedés a politikai tüntetésnek is jelentős eszköze, a magyarkodás kedvelt formája. Ez idő a cifraszűr, fokos, ‚betyárruha' aranykora. Arany e népieskedés legszebb virágkorát látta s láttán mérséklete mellett is, bátran és elég bőven élt a népi elemmel. Hiszen azokban, az élet minden nyilvánulásában népieskedésre hajlandó időkben magyar illendőség volt a formai, mondjuk — kelmei népiesség ismerete. Mára már nyoma sem maradt e divatnak, ily népiesség kultuszának s az ez iránt való komoly érdeklődés az etnográfusok s motívumkereső iparművészek szűk körére szorult." Arany költészetének népi, tárgyi világát, „e magyar reáliákat" tehát egybe kell gyüjteni s múzeális elrendezésben szemléletre kell bocsátani. „Arany egész *szemmel látott* világát, a köntöst, amelyben népét megjelenítette; a keretet, amelybe népe lényegét foglalta." Majd évekre terjedő tanulmányaira hivatkozva megállapítja, hogy: *Arany néprajza: Szalonta néprajza.* — Arany egész kiadott hagyatéka alapján, úgyszólván Arany szavaival, vázlatos képet rajzol Szalonta népéről — mintegy útmutatásul a tervbe vett Arany-múzeum gyüjtői számára. A könyv végén tizenkét oldalnyi szómutató van Arany-locus-okból, melyet minden Arany-kutató haszonnal forgathat. Mindkét könyvecske illusztrált. (Csonka-Magyarország területén nincsenek forgalomban.)

Dr. G. Antipa: *Pescăria şi pescuitul în România.* Bucuresti, 1916. 8⁰, XX + 794 + LXXV lap. (A halászság és halászat Romániában.)

Antipa neve a Dunadelta állatvilágának tanulmányozói előtt már régóta ismeretes, sőt mint a román zoológiai múzeum igazgatója már 30 évvel ezelőtt egyik munkájában[1] a romániai halászattal is behatóbban foglalkozott s azóta mint a romániai halászati ügyek legfőbb intézője ichtyologiai tanulmányai során — mint Herman Ottó — ő is eljutott a halászat tárgyi anyagának megismeréséhez és feldolgozásához.

E kötet tulajdonképen folytatása az 1909-ben megjelent „România halfaunája"[2] című munkájának, sőt azzal össze is függ, mert ez utóbbi kötet mutatója az előbbire is kiterjed.

Antipa előttünk fekvő munkája nemcsak a természettudós több évtizedes megfigyeléseinek eredménye, hanem az első alapos oláh tárgyi néprajzi könyv, mely a romániai halászat tanulmányozóinak mindenkor forrásmunkául szolgál.

Kutatásai során a tényeket írja le s nem a római nyomokat hajszolja, jóllehet maga is az oláhság dáciai kontinuitását vallja. Figyelembe veszi Herman Ottó és Jankó János halászati munkáit, sőt többször helyre is igazítja őket. Herman Ottó hibájául főként azt

[1] Studii asupra Pescăriilor din România, 1895.

[2] Fauna Ichtiologică a României, 1909.

rója fel, hogy a székely halászatot mint valami speciális magyart emeli ki, holott a székelyek halászatának tanulmányozása, a földrajzi viszonyok miatt, az oláhokétól elválaszthatatlan. Jankó munkájában azt hibáztatja, hogy távol keletre ment analogiákért, mielőtt a Duna egész vízrendszerét áttanulmányozta volna.

Antipa mintegy 2000 halászati mesterszót gyüjtött össze, mely a román irodalmi nyelvben nagyrészt ismeretlen. A halászszerszámok és halászó módok meg könyvének megjelenéséig, teljesen ismeretlenek voltak.

Könyve három részből áll.

Az első rész általában beszél a halászatról és halászó szerszámokról. Mikor az oláhok e vidékre jöttek — mondja — más klimát, más halfaunát és más szerszámokat és fogásmódot tanultak az itt talált népektől s azokat átvették, ősi szerszámaikból a *furca, fachia* (= fáklya), *reţeaua, sacul* (= szák) s talán az *oria*, s *válog* maradt. A *szák* és *fáklya* szók azonban nagy területen el vannak terjedve és pedig olyan helyeken, ahol az oláh sohasem lakott, így nem valószínű, hogy ez a két szerszám ősi soron maradt volna meg. Sőt mivel a szák magyar neve a *mereggyű* is megvan Moldvában *meredeu* alakban, azt kell hinnünk, hogy a szákféle hálókat tőlünk vették át, esetleg magát a *sac* szót és fogalmát közvetlenül a szláv októl vagy a szászoktól.

Az *oria* vagy *horia* egyike a legelterjedtebb kishalász szerszámoknak Romániában s erről azt véli Antipa, hogy ősi oláh halászszerszám. Nevét latinnak tartja; oria, vagy horia ugyanis *halászbárkát* jelent.[3] Ennél több bizonyítéka aztán nincs is a római eredetre. Maga a háló zsákszerű, két csónakból halásznak vele. Alul két golyó húzza le a fenékre, felül egy-egy kötélnél fogva tartják a halászok a száját.

Herman Ottó *gyérháló* néven ír le egy hasonló hálót Szegedről, hasonlót talál Baján is, melyet itt *görének* neveznek.

Antipa ezeket is oláh eredetűeknek tartja, mert „mindkét helyen oláh népesség is van".

Ez azonban nyilvánvaló tévedés. Szegeden ősi oláhság nincs, Baján pedig, — ebben a dunamenti városban — oláhok sohasem voltak. Nyilván Nagybányával téveszti össze, melyet oláhul Baianak hívnak.

[3] Noël Fr.: Dictionaire Latin-Français.

Az sem vall az *oria* oláh eredete mellett, hogy lényeges járulékai, a *ghiulea* (= golyó) és a hadarag (= hadaró) magyar.

Ha tehát Antipa az *oria-horia* szót mint hálófeleség nevét s magát a hálótípust a többi neolatin népeknél nem tudja kimutatni, úgy kétségbe vonjuk e háló ősi latin eredetét s inkább azon nép tulajdonául tekintjük, mely az *oria* elterjedési területén, tehát Románia és a Duna—Tisza közén egyformán otthon volt, ez pedig nem más, mint a kún. A háló magyar neveinek Munkácsi-féle magyarázatát nyugodtan elfogadhatjuk.

Szerzőnk sokkal tisztább képet alkothatna magának a román halászat eredetéről, ha ezt a kérdést nem a dáciai folytonosság szemszögéből nézné. Ha az oláhok Traján légióinak utódai volnának, akkor őket mint letelepült, földet mívelő, városlakó népet kellene felfognunk. Bizonyára a halászatban is mesterüknek kellett volna lenni a környező barbár népeknek. De nem így van. Ősi városaik nincsenek, sőt római városneveket, de még folyóneveket sem őriztek meg. Halászatuk, földmívelésük mesterszótára idegen. A halászat mesterszavai jórészt szlávok, kisebb részben törökök (kún-tatárok), magyarok.

Az oláhság a Balkánon alakult s mint hegyi pásztor vándorolt a Kárpátokba, jóval a magyarok beköltözése után, s innen ereszkedett le a mongol pusztítás által meggyérült kúnok közé. Pásztorkodásuk mesterszótára legjobban elárulja, hogy ez volt az igazi ősfoglalkozásuk, mert ez őriz legtöbb latin elemet. *Weigand* kimutatja, hogy a Dnyeszter, Déli Kárpátok és a Duna között levő romániai folyónevek közül 53% szláv, 10% magyar, 15% kún és tatár, 1% történelmi, 5% megfejtetlen és csak 16% a román, de ennek is csak egyharmada tisztán latin eredetű. A latin eredetűek között egy sincs, melyet a rómaiak hagytak volna ott, hanem az oláhok bevándorlásuk után adták a vizeknek e neveket az ő saját latin szókincsükből. Ilyen, vagy talán még lesujtóbb eredményre jutnánk, ha a halászat mesterszótárát megelemeznénk.

Antipa könyvének második részében a belvizi (kisvizi) halászatot írja le. A halastavakban (oláhul ez is *helesteul*) vesszővarsával (*coş*), keresztessel (*cristaş*), mereggyűvel (*meredeu*), vésszel (*coteţ*), varsával (*vârşa*), szigonnyal (*ostia*), horoggal (*cârlig*), szákkal (*sac*), görével (*horia*), marázsával (*mreaja*),

turbukkal (târboc); patakokban horgokkal, szigonnyal, többféle vesszővarsával, bocskorvarsával (leasa), cégével (gărduș), szákkal, keresztessel vagy ághegyhálóval halásznak. Szokták a patakokat medrükből eltéríteni is.

Speciálisabb kisvizi halászszerszámok a *leagăn* vagy *speia*. Ez egy deszkafenekű hosszúkás kosár, melyet a víz alatt lábaikkal taszigálnak a part felé s a part aljából rúddal kizavart halakat a *leagăn* tátongó szája fogadja. A patakokban kő- vagy vesszőgátlásokkal megszűkítik a hal útját s az átjárásra hagyott keskeny rést különféle vesszővarsával (vârsa, coș) vagy hálófélességekkel (sac, sârnic) állják el, ez utóbbival kullogósszerű ülésből is halásznak.

Az oriánál nem kevésbbé népszerű hálófélesség az oláhoknál a *crăstaș, crăsnic, lejnic, halău, napatcă* és *ceorpac* néven ismeretes *ághegy-* vagy *keresztes háló*. Ez a nagy területen ismeretes hálófaj úgy látszik a magyaroktól ment át az oláhokhoz, mert nevei közül a *crăstaș* (= keresztes) és *halău* (= háló) magyar. Erre nézve Antipa a következőket mondja: „Megállapíthatjuk, hogy az ország egyes részein (Prahova, Buzău kerületek) a magyar eredetű *halău* néven nevezik ezt a hálófajt, ami magyar hatásra enged következtetni s valóban az utóbbi időben egy történetíró kimutatja, hogy Prahova és Buzău között egy „Secuieni" (= székely) kerület lett volna."

A *crăstaș* (= keresztes) elnevezés leginkább Kis-Oláhországban s Havasalföld egy részén járja. Kis-Oláhországban az Amaradia és Gilort völgyében a magyarság egykori ottlakása szintén kimutatható.

A kisvizi halászszerszámok közül megemlíthetjük még a *voloc* (emelőháló), *poclău* (= bokló), *mreaja* (= marázsa), etera (= véter), *vârșa cu cercuri* (hálóvarsa) *prostovol* (= pendelyháló).

A *marázsaháló* ismertetésénél hosszasan tárgyalja Antipa a Herman Ottó — Munkácsi Bernát és Jankó János vitáját. Herman Ottó a marázsahálót székelynek tartja. Szerinte „az elég sajátságos marázsa szó a fölfeszítés, illetőleg fölállítás módjára vonatkozik". Munkácsi szerint „azonban széltében meg van a szlávságban mrêža, mreža, mriža, mereža, merjoža s az oláhban mreažé alakban. Tekintve az utóbbi alakot és hogy maga a szerszám csak az ország keleti vidékein (különösen a székelyeknél) használatos, valószínű, hogy a marázsa közvetlenül a rumunyból került hozzánk". Jankó azt állítja, hogy a marázsahálót nem találta meg az oroszoknál s úgy véli, hogy Munkácsi szónyomozása csak sötétben való tapogatózás. Jankó tagadja, hogy a marázsaháló oláh, s azt állítja, hogy az szász eredetű, sőt bizonyos szászországi hálókban megtalálja a párját is. Antipa tagadja e szász hálónak a Herman Ottó marázsájával való azonosságát és azt bizonyítja, hogy a marázsaháló az oláhság kezéről ment át a székelyére s Kis-Oláhország kivételével Romániában mindenütt használatos.

A Dimbovica mocsaraiban *vésszel* is halásznak, de ez nagyon primitív szerszám a Dunadelta ilynemű építményeihez képest. Igen kezdetleges az *üsttel* való halászás. A kövekkel megterhelt mamaligás üstöt a part mellett éjjel a vízbe eresztik s a parton fáklyát gyújtanak. A világosságra odagyült hal észreveszi a mamaligát, belemegy az üstbe s a halász a kötélnél fogva felrántja.

Némely nagyobb belvizen télen a jeges halászatot is űzik. Nagy léket vágnak s a halász ághegyhálóval emeli ki a lékre gyült halakat. A halakat a jégen vágott apróbb lyukakon rúddal zavarják a nagy lék felé.

Az igazi halászat a Dunán és a Fekete-tengeren folyik. A belvizi halászok csak afféle élősködő szegény emberek, akik csak alkalmilag halásznak, főleg saját szükségletükre. A Duna és Fekete-tenger hivatásos halászai Románia közgazdaságának jelentős tényezői. A Dunának azonban — Dobrudzsát kivéve — csak az egyik partja román, a másik szerb és bolgár, s a Duna jobb partján, különösen Dobrudzsában rendkívül vegyes: bolgár, görög, török, tatár, lipován, kisorosz népség lakik, melyek közül a lipovánok és kisoroszok (haholi), kizárólag halászattal foglalkoznak. A kisoroszok a zaporogi kozákok utódai s első csapatjuk 1775-ben jött a Duna deltájába. A törökök, tatárok szintén jeles halászok. Szilisztria és Orsova közt Antipa szerint a halászatot főleg oláh halászok űzik.

A Duna deltája Európa egyik legideálisabb haltanyája, melyhez méltóképen csatlakoznak a Fekete-tenger limánjai.

Ezeken a nagyvizeken a halászat részint a már említett eszközökkel folyik, nagyobbrészt azonban különleges, mélyvizi szerszámokkal.

Kézi szerszámok a *topor* (= fejsze), *maciuca* (= bunkó) a lefolyt vizekben

visszamaradt halak leverésére. *Regaciul* kétágú villaféle, mely rugalmas ágai közé fogja a nagyhalat. *Cleştele:* ollóféle szerszám, mellyel úgy fogják a halat, mint a *regaciul*-lal. *Szigonyaik* 1—3 ágúak.

A *brişca* fűzfalevélalakú fényes fémlemez, melynek egyik hegyes vége horogszerűen vissza van görbítve.

Míg az előbbiek lényegesebb szerepet nem játszanak a mélyvizi halászatban, annál fontosabbak a horgok.

A horogsorokkal való halászatot sokféle változatban űzik. Ilyenek a *pripoane* (= fenékhorgok), *carmace* (úszóhorgok).

A mélyvizek merítő hálóféleségei nagy vonásokban megegyeznek a mieinkkel. Legkezdetlegesebb formája a *meredeu* (= meredgyű), másként *ciorpac* vagy *minciog*. Ezzel halásznak is, de jobbadán csak segédeszköz. A *chipcel, cârlionţ, sacovişţea* vagy *târboc* a mi *billeg* vagy *tápli hálónknak* megfelelő szerszám, oláh kis halászok használják végig a Dunán. A *ghelbereu* a mi farkashálónk mása, csakhogy nem gübüléssel hajtják bele a halat, hanem helyből merítgetnek vele, mint az ághegyhálóval. Nekünk az a gyanunk, hogy ez *göbürlő háló* lehetett valaha, de később megváltozott a vele való halászásmód. Mehedinţi kerületben használatos.

Maga a *farkasháló* szintén megvan az oláhoknál *tărăbuf* néven, használati módja is ugyanaz. A *sacul de scoici* egy a nyélhez ívvel megerősített fogas gereblyéhez hasonlít, melynek ívéhez és fokához egy zsákszerű háló van kötve, kagyló- (Anodonta) fogáshoz használják olyanféleképen, hogy a mocsarak fenekeit gereblyélik vele s a zsákmány a szákba gyűl. A *târîtoarea* átmenet a szák és ollóháló között, a *cuca* vagy *capcana* meg a mi kávás tapogatónk és nyeles borítónk variánsa.

A vetőhalászat főszerszáma az oláhoknál is a *prostovol* vagy *napatca* (= pendelyháló), van azonban egy nálunk ismeretlen formája is, a *capac*. Ez tölcsérszerű háló, melynek szája abroncsra van feszítve. Az abroncs egy kétágú villára van erősítve s a háló szűkebb végét felhúzzák a villa nyelére. A halász a rúdnál fogva a fenéken a gyanutlanul pihenő halra dobja a hálót, majd a háló szűk végét elereszti s az lecsúszik majdnem az abroncsig s beteríti a halat, úgyhogy a háló ezen formájában egy bő szájával lefelé fordított gömbölyű vesszővarsához hasonlít. Antipa szerint ez a háló Oroszországból a lipovánok útján került be s télen lékeken is használják. Neve azonban ennek is, — mint több más lipován szerszámnak — török.

A hálóvarsák semmiben sem különböznek a mi hasonló szerszámainktól, sőt neveik is megegyeznek a magyarral. *Vârşă* (= varsa, verse), *vinţir* (= venter), *eteră* (= véter). Háromtól öt hagyásúak, felállítási módjuk is egyezik a mieinkkel. A Dunadelta úszószigeteit szárnyas varsákkal teljesen bekerítik, s a halászok a szigeten lékeket vágnak s rudakkal (ghionder) zavarják ki az úszó sziget alatt pihenő halakat.

A Fekete-tengeren használatos *talian* nevű hálószerszámuk az állító és rekesztő halászat kombinációja, mondhatnánk, hogy hálókból alkotott vejszerendszer.

A kerítőhalászatot kisebb folyóvizekben *plasa*-val, *jegajniţa*-val, *voloc*-cal vagy Mehedinţi kerületben *alov*-val (= háló) űzik; ez a mi kerítő hálónknak felel meg. Nagy vizekben a *năvod* (= gyalom) használatos, melynek *sacmatiţa* néven nevezett kátája is van. Tengeren, jég alatt egyaránt használják. Bár ma a lipovánok is használják, Antipa azt tartja, hogy az oláhoktól vették át, az oláhok pedig a hajdan itt lakott szlávoktól.

A gyalommal való halászatra szövetkezett társaságot az oláhok *compania*-nak vagy *ceata*-nak (= csata) nevezik. A magyar bokor elnevezést Jankó szlávnak tartja s úgy véli, hogy maga a szövetkezés is orosz eredetű, mert Grimmnek egyik, a kiliai Dunaág halászatát tárgyaló dolgozatában azt olvassa, hogy itt „a törökök társaságban halásznak, mely szövetkezést orosz névvel kompania-nak nevezik".

Nem akarjuk Jankó elhamarkodott ítéletét menteni, de azért, mert az oláhok is használják a nemzetközivé lett compania latin szót a társaság megnevezésére, nem tartjuk a Grimm által látott törököket föltétlenül oláhnak. A compania szó használata miatt bátran lehetnének akár magyarok is, mert a magyar nép is általánosan használja ezt a szót, talán még régebb idő óta, mint az oláh.

A *marázsa* és a többrétegű *állító háló*, valamint a *kece* (trandadaia) a Dunán szintén kedvelt szerszám.

A nádfalazatú vész *(coţet)* a Duna deltája kiöntéseiben nagy szerepet játszó halászszerszám. Tekervényes labirintusai rendkívül változatosak, ott látjuk Herman Ottó magyar vejszéjét is. De a legnagyobbszabású halászati építmények mégis a cégék *(garduri)*.

Ezek husángokból, sőt cölöpszerűen levert gerendákból való gátak, melyeken kapukat, zúgókat *(sătătoare)* hagynak, melyen különféle fogószerszámokkal elállják a hal útját. A cégéket vészekkel is kombinálják, sőt cégékkel vészeket is utánoznak. A Dunadelta folyásain a cégék vésszerű haránt rekesztéseivel udvarokat *(inchisoarea)* csinálnak, melyekbe a halak, mint valami raktárba összegyűlnek.

A Fekete-tenger limánjait és parti tavait összekötő szorosokat is cégékkel látják el, mindezeket a nagyszabású halászati berendezéseket hivatásos halászok, főleg kisoroszok, lipovánok és tatárok csinálják, akik az egész évet a vizek között munkában töltik el. A mi halászaink *kontyos kunyhói*-nak mását ott látjuk a Duna-deltában is.

Szólnunk kell még az oláh halászat műnyelvéről is.

A halak neve az oláhban legnagyobbrészt szláv, ezek egy része a magyarban is megvan. Tőlünk is többet átvettek. Közös halneveink: *boulean* (= balin,) *poduț* (= paduc), *păstrăv* (= pisztráng), *știuca* (= csuka), *plătica* (= platyica), *caras* (= kárász), *mreană* (= márna), *ceciugă* (= kecsege), *mihalț* (= ményhal), *buț* (= butikó), *rippa* (= répahal), *șaran* (= sarang), *cosacul nemeș* (= keszeg), *șalău* (= süllő), *oclee* (= ökle), *give* (= géb).

Török, vagy talán kun eredetű oláh halnevek: *ghelmez, balaban, șaran, iaprac, caracuda, ciortan.* A török halászok az alábbi halneveket használják: *čingene balîk, kîrmîzî kanat, turna balîk, jîlan balîk, mersin javrusu, kütük, alabalîk, akbalîk, čöpčik, kîzîl kanat, karakuda, sazan, kîlîč balîk, karagöz balîk.*

Lipován halnevek: *iors, kalma, băicioc, ciabac, țopa, cihon, belizna, joltomeasa, podust, ogor turpac.*

A már előbb említett halász szerszámokon kívül közös forrásból vett, vagy magyar eredetű halász mesterszók: *cangea* (káncsa), *boată* (bot), *cinac* (csónak), *cosor* (kacor), *cuca* (kuka, horog), *fachiu* (fáklya), *fedeleș* (fedeles hordócska), *gard* (garád, cége), *gânj* (gúzs), *icre* (ikra), *ispol* (szapoly), *lanți* (lánc), *leasa* (lésza), *lejnic* (lezsnek), *lopată* (evezőlapát), *merteci* (mérték), *podmol* (padmal), *potcoavă* (patkó), *rac* (rák), *răcușcă* (rákocska), *răsură* (rész), *săni* (szán), *șomoiag* (csomag), *tălp* (talp), *varcă* (bárka), *zăton* (zátony), *vidra* (vidra).

Figyelemreméltó, hogy a lipovánok és kisoroszok halászmesterszótárában sok török tatár elem van. Úgy ezek, mint az oláhok mesterszótárát jó volna a kún nyelv szempontjából megvizsgálni, mert valószínű, hogy az oláhok a kunok révén jutottak halászszerszámaik egy részéhez, aminek nyoma van mesterszótárukban is. *Győrffy István.*

Marin, L.: *Questionnaire d'ethnographie* (Table d'analyse en ethnographie, extrait du Bull. de la Soc. d'Ethnogr. de Paris). Paris, 1925. 8°, 129 o. 25 francs.

Anyaggyüjtésnél tartó, főképen leírással foglalkozó tudományok terén, hosszabb-rövidebb tájékoztató kérdőívek és útmutatók elég gyakoriak. Céljuk, értékük és munkakörük felette különböző. Hogy gyüjtőknek és feldolgozóknak egyaránt hasznos szolgálatot tesznek, éppoly kétségtelen, mint az, hogy a tárgy természete és a tudomány követelései szerint, soha elég részletesek nem lehetnek. Áll ez erre a különös körültekintéssel összeállított szép füzetre is, melyet a párizsi néprajzi társulat megbízásából annak tudós elnöke egy korábbi, hallgatói számára szerkesztett munkájából megkurtítva most adott ki. Ez a munka — olvassuk a mellékelt ismertető lapon — határkövet jelent a néprajzi tudományok történetében. Uj és becses munkaeszközt nyújt a néprajz munkásainak, teljes és módszeres elemzés-táblázatot adván a kezükbe, mely nemcsak a kutatás módszerét, hanem a feldolgozás rendszeres tervezetét is magában foglalja, amit éppen úgy lehet a haladottabb, mint a legősibb társas közületekre alkalmazni. Olyan nagy s egyben olyan szép és nemes feladat ez, hogy teljes dicséretünket megérdemli. Megértjük azt is, hogy szerző elsősorban francia mentalitással állította egybe munkáját s hogy egész elgondolásának középpontjában inkább a nagy szemhatárú francia szociológus, mint az etnológus áll.

Könyve 3 részre tagolódik, ú. m.: *A)* Anyagi élet (5—58. o.), *B)* Szellemi élet (59—93. o.), *C)* Társas élet (94—124. o.). Röviden csak a bennünket érdeklő *A)* részről. Ez 3 szakaszra és 10 fejezetre oszlik. Az előbbiek: I. A szükségletek, II. Az anyagi munka szokásai, III. Az anyagi elemek térbeli és időbeli eloszlása. Az utóbbiak ezek: 1. táplálkozás, 2. személy szerinti gondoskodás, 3. ruházkodás, 4. lakás, 5. bútorzat és szerszám, 6. földmívelő szokások, 7. ipari szokások, 8. keresk. szokások, 9. telepek eloszlása, 10. időbeli eloszlás.

Az I. fejezet alcímei: használatos ételek és italok, ezek célja, az étrend, az

elsődleges anyagok (ásv., növényi, állati), eljárások (elkészítés, eltartás, fogyasztás), ehhez való szerszámok és értelmezések.

Az egyes részeket, szakaszokat és néha fejezeteket rövid tájékoztató vezeti be. Ezeket szívesebben láttuk volna hosszabbaknak. Példát is többet szerettünk volna, sőt gondolatébresztő irodalmi utalásokat is, a legtanulságosabb dolgozatokból. De ezeknek a mű kifejezett rövidsége és gyakorlati célja, a bevezetés szerint ellent mondott. A mintaszerű munka tanulmányozását melegen ajánljuk minden etnográfusnak.

Bátky Zsigmond.

Cederblom, Gerda: *Svenska allmogedräkter.* Med illustrationer. E. v. Walterstorff. Stockholm, [1921] 4°.

79 lapnyi szövegben, 48 színes s ugyanannyi vonalasrajzú táblán ismerteti Svédország régi, s részben mai népviseletét. Mind színes vízfestményillusztrációi, mind a mellettük levő magyarázó részletrajzok mintaszerűek. A *Nordiska Museet* kiadványa. *V.*

Cederblom, Gerda: *Svenska folklivsbilder.* [Stockholm, 1923.] 4°.

40 lapnyi magyarázó szöveggel, 100 táblán, a svéd népélet jeleneteiről, főleg a XIX. sz. folyamán készült művészi alkotások (nagyobbára olajfestmények) reprodukcióit tartalmazza, részben több színben. 3 kép lapptárgyú. A *Nordiska Museet* kiadványa. *V.*

Bosaeus, Ernst: *Tafvelgalleri* från stugor i Dalom. Gemäldegallerie aus den Bauernstuben Dalekarliens. Stockholm [1905]. 2°.

7 oldal szöveggel, 21 színes litográfiában ad mutatót azokból a többnyire családi és vallásos vonatkozású, némi humorral alkotott falfestményekről, melyeket parasztfestők szoktak pingálni parasztszobák falára — a képek évszámai szerint — a XIX. sz. első felében. (Lakodalmas menet, menyasszonytánc, kupaktanács, este a családban, Jónás partratétele, három királyok, Salome tánca stb.) *V.*

Atlas Africanus, *Belege z. Morphologie der Afrik. Kulturen.* Herausg. im Auftr. d. Forschungs-Institutes f. Kulturmorphologie. München, 4°, 3 füzet.

A munka célja az, hogy a kontinens kultúrájának egész tartalmát térképlapokon ábrázolja. Ilyenek pl. a ruhaszövetek anyagának, a varázslásnak, a kovácsmesterségnek, a kígyókultusznak stb. elterjedési térképei színes lapokon. Minden laphoz magyarázó szöveg tartozik. Hogy ilyen térképekre nagy szükség van, kétségtelen. Frobenius munkájának értékét azonban jelentékenyen leszállítja az, hogy térképei a forrásadatokkal nem vethetők egybe. Kívánjuk, hogy az intézet nagy programmját be is tudja váltani. *K. Gy.*

Manninen, I.: *Etnograafiline sõnastik.* Eesti asjalise vanavara põhjal, kokku seadnud. 131 pildiga. Tartu, 1925. 8°, 2+84 l.

Manninen, az észt múzeum igazgatója, „nomina si nescis, perit et cognitio rerum" jeligével az észt népélet köréből egy sor tárgynak és szónak kapcsolatát mutatja be e kis betűrendes néprajzi jelentéstanban, egyes tárgyak részleteibe is behatólag. A megértést szép rajzok is szolgálják s a könyv végén a tárgyak részletneveire is kiterjedő szómutató van. Nekünk, sajnos, ilyen tárgyú s így illusztrált könyvünk még ekkora sincs. *V. K.*

Sirelius, U. T.: *Die Herkunft der Finnen, Die finnisch-ugrischen Völker.* Helsinki, 1924. 72 ábra, 1 térkép, 77 oldal, 8°.

Nagyközönség számára való összefoglalása a finn-ugor népekre vonatkozó őstörténeti, nyelvi és néprajzi tudnivalóknak. *B.*

Jacobi, A.: *1875—1925. Fünfzig Jahre Museum für Völkerkunde zu Dresden,* mit 8 Tafeln u. 5 Abb. 1925. 80 oldal.

A drezdai tengerentúli állami néprajzi múzeum története és gyüjteményének ismertetése, a múzeum ötvenéves fennállása alkalmából. Fájdalommal olvassuk itt, hogy a háború végéig a mi múzeumunkban fekvő Alexander-féle keletszibériai gilják-, jakut-, burját-, orok-, mongol-, szamojéd- és vogul-gyüjteményt, melyet pénz híján magunkhoz váltani nem tudtunk, a drezdai múzeum szerezte meg. Szerencsére addig halogattuk a gyüjtemény kiszolgáltatását, míg a fényképnegatívumokról egy-egy levonatot s az értékesebb darabokról egy-egy felvételt készíthettünk. *B.*

Tilke, Max: *Osteuropäische Volkstrachten in Schnitt und Farbe.* Berlin, 1925. 4°, 96 színes tábla.

Pazarul kiállított munka keleteurópai egész viseletekről és egyes ruhadarabokról a Balkánról, Magyarországból, Lengyelországból, Romániából, Oroszországból, volgai finnektől, a Balti országokból, Finn- és Lappországból, min-

den komolyabb cél, rendszer és feldolgozás nélkül. Az egy lapnyi előszó azt mondja, hogy szerző anyagot akar szolgáltatni vele a keleteurópai típusos viseletformákhoz s azok történetéhez. „Főképen divatművészeket tartott szem előtt, hogy munkájából új ösztönzést meríthessenek s éppen ezért olyan darabokat válogatott ki, amelyek színhatásukkal és szabásukkal ennek a célnak megfelelnek." Hogy ezt mennyiben éri el, nem tudjuk. A képekhez adott leírásai, itt-ott történeti ráutalásokkal, a sablonos múzeumi katalógus-leírást nem haladják meg. Az iparművészeti és nemzeti múzeum anyagából válogatott képei (15 tábla) nem mondhatók sem szerencséseknek, sem kimerítőknek. *B.*

Consten, H.: *Weideplätze der Mongolen*, Berlin, 1919. 8°, VIII + 303, VII + 314, 126 tábla képpel és 2 nagy térképpel.

Szerző komolyabb tudományos cél nélkül, a háború előtti két évben megtett mozgalmas utazásának és élményeinek leírása. Ott tartózkodása egybeesett a mongolok muszkák támogatta szabadságharcával a kínaiak ellen. Könyvéből és képeiből egy és más tanulság az etnográfusnak is jut. *B.*

Karutz, R.: *Atlas der Völkerkunde. Die Völker Nord- u. Mittelasiens.* Stuttgart, 1925. 120 oldal, közte 54 tábla és 1 térkép.

Egy 16—18 kötetre tervezett s a művelt nagyközönségnek szánt munka első darabja. 26 nép van benne ismertetve, átlag 2 tábla tollrajzzal és körülbelül ugyanannyi szöveggel. Ez a következő kérdésekre felel: honnan származik az illető nép, hol lakik, hogyan lakik, miből és hogyan él? A szöveghez egypár forrásadat van mellékelve. Elismerjük, hogy a táblák összeállítása a különböző múzeumok anyagából bajos feladat s ezért az egyes ábrák méretaránya sem lehet egyforma, de másfelől több és gondosabban megválogatott anyagot vártunk volna. Sok a felesleges ismétlés. A térkép szerint a vogulok Európában laknak. Hogy az atlasz eléri-e célját, ebből a kötetből még nem tudjuk megállapítani. *B.*

Sirelius, U. T.: *Suomen kansallispuku-ja.* Kuvia ja ohjeita käytäntöä varten. Helsinki [1921]. 8°, I. 22, II. 24 l.

A finn női öltözet darabjait és a viselet módját mutatja be az 1700—1870 közötti időből, tizenhat színes táblán, szövegközti rajzokban s az ezekhez fűzött leíró magyarázatokban. *V. K.*

MÚZEUMI HÍREK.

Néprajzi múzeumunk 1917-től 1926-ig. Régebbi évfolyamainkban ezen a helyen negyedévenként szoktunk részletesen beszámolni múzeumunk állapotáról, gyarapodásáról, munkálkodásáról és személyi ügyeiről. Most kilenc, jórészben nehéz és mozgalmas esztendő eredményéről kellene ugyanezt tennünk, ameddig t. i. folyóiratunk szünetelt. Magától értetődik, hogy helykímélés szempontjából ezúttal, mégpedig egészen röviden, jóformán csak a legfontosabb események regisztrálására szorítkozhatunk.

A múzeumot 1919 október 3.-áig dr. Semayer Vilibáld vezette. Ekkor egészen váratlanul, tízévi távollét után, alulírott rendeltetett ki miniszteri biztosi hatáskörrel az osztály átvételére. Ügyének letárgyalása után Semayer 1920 májusában nyugdíjaztatott, aulírott pedig 1921 szeptemberében véglegesen igazgatóvá nevezetett ki.

El kell ismernünk, hogy Semayer sokat tett a gyüjtemény gyarapítása és felállítása terén. De érdeme csupán ennyi. Mert a gyüjteményeket teljesen érthetetlenül, ötletszerűen, alkalmi vásárlások útján gyarapította s a múzeum speciális nemzeti hivatását teljességében soha át nem érezte. Bizonyára ez a magyarázata annak, hogy a pusztuló hazai néprajzi emlékek megmentésére tíz éven át rendkívüli tételként kivetett hatalmas összeget (mai pénzben évenként 400 millió korona) gondatlanul használta fel, s a háború előtt lehetséges és kiadós vidéki gyüjtőutakat végleg elhanyagolta, miáltal a múzeumnak pótolhatatlan kárt okozott. Az Osztály tudományos feladataival egyáltalán nem törődött. A tisztviselőket komoly munkával foglalkoztatni nem tudta. A hivatali rend, ügy- és pénzkezelés, stb. iránt kevés fogékonysága volt s ez többízben összeütközésbe hozta a szolgálati szabályzattal. Eltávozásával teljes rendetlenség maradt utána.

Ez alatt a kilenc év alatt, különösen Semayer nyugdíjazása után, a múzeum tisztviselőszemélyzete, eltávozás és nyugdíjbalépés által, kicserélődött. Egyiküket, dr. Schmidt Tiboldot, mindnyájunk kedveltjét, fiatalsága virágjában a halál szó-

lította el közülünk 1921 tavaszán. Tehetséges, munkabíró, szép reményekre jogosító kollégánk volt. Megpróbáltatásoktól elfásult szívünkben is mindenha meleg szeretettel gondolunk emlékére, s legalább mi sohasem felejtjük el, hogy ez a német nevű, de izzó magyar lelkű erdélyi fiú, aki az oláh viszonyokat kitünően ismerte, milyen megbecsülhetetlen szolgálatokat tett a háború alatt a magyarság ügyének.

A háború utolsó két, s a béke első két esztendejében, vagyis 1917—1920-ban, gyüjteményeink a zavaros idők miatt alig gyarapodhattak. A tisztviselők fele is eleinte katonai szolgálatban volt, később mindenféle más, itt nem részletezhető hivatalos megbizatásokat végzett. A legfontosab gyarapodást azonban véletlenül éppen a háborúnak köszönhettük. Az illetékes hatóságok hozzájárulásával ugyanis a hadicélokra összegyüjtött fémanyagból (vörösréz, sárgaréz, ólom, ón) mázsaszámra szállította be a múzeum az ország minden részéből s a Balkánról származó háztartási szerszámokat. Később, mikor pénz dolgában megszorultunk, e békés zsákmány fölös példányainak értékesítéséből vásároltuk be az elhanyagolt gyüjtemények konzerválásához szükséges szereket, sőt egyidőben a fűtőanyagot is. A megmaradt darabok száma így is több mint kétezer. Rendszeres gyüjtés 1921-ben indult meg s ennek kimagasló eredménye az a több mint 30.000 darabból álló fényképlemezgyüjtemény (régi típusok, népviseletek), melyeket az üvegínségben áruba bocsátott fényképlemezanyagból, vidéki fényképészektől potom pénzen megmentenünk sikerült. 1924-ben 25 millió koronáért megvásároltuk az Iparművészeti Társulattól több mint 6000 darabból álló népművészeti rajzgyüjteményét. Nagyobb ajándékok voltak az utolsó öt évben: Vojnich Margit bárónő 640 darab, néhai Mocsáry Béláné 125 darab, báró Hatvany Józsefné 608 darab, Ács Lipót 430 darab, néhai Hopp Ferenc 572 darab és Szmik Antal 333 darab tárgy. Fényképfelvételeket, köztük színes viseletképeket is, nagy mennyiségben készítettünk az ország különböző vidékein.

Könyvtárunk, költség híján, csak igen mérsékelten gyarapodhatott. Ebben legfőbb tétel az ú. n. Fock-féle folklorekönyvtárnak az Orsz. Széchenyi Könyvtártól való végleges átvétele. Ezt a minisztérium a háború folyamán vásárolta meg 25.000 márkán.

Végzett munkálataink ismertetésére itt nem térhetek ki, egyik feléről úgyis szó lesz lentebb. Sok munkát adott az évek óta részint hanyagságból, részint kellő munkaerő hiányából felgyülemlett rendetlenségek eligazítása: az adósságok tisztázása, a függőben maradt vásárlások elintézése, a leltározatlan gyüjtemények beleltározása, bizonyos csoportok megselejtezése, s ennek az anyagnak különböző úton való értékesítése, a raktárak átrendezése és kitakarítása, a leltári cédulák szakcsoportok szerint való szétosztása, lemez- és fényképtárunk átrendezése és új katalogizálása, a könyvtár reviziója és leltározása, a gyüjtemények megtisztogatása és preparálása, a különböző utakon az osztályba került letétgyüjtemények visszaadása, stb.

A kiállított óriási anyagnak egy részét átrendeztük, új gyüjteményekkel frissítettük fel, az egészet felírással, térképekkel, stb. láttuk el s a közönség számára vezető-könyvecskét szerkesztettünk. Ezt 1000 példányban nyomattuk ki, ami két nyáron el is fogyott.

Leírólajstromunk sorozatában kiadtuk a *Janko-féle osztyák hímzésmintákat*. Kiadtuk az *Értesítő* elmaradt évfolyamainak német kivonatát. Megindítottuk *Magyar Népművészet* című vállalatunkat s ebből eddig 11 füzetet nyomtunk ki. Evégből házinyomdát rendeztünk be s fényképlaboratóriumunkat is kellőképen felszereltük.

A gyüjteményekben sem a háború, sem a forradalmak, sem az oláh megszállás szerencsére kárt nem okozott. Sokkal több baj származott azonban az épületnek múzeumi célokra teljességgel alkalmatlan voltából. Látta ezt a tarthatatlan helyzetet a korábbi igazgató, Semayer is, holott annakidején, minden figyelmeztetés ellenére, ő erőszakolta ki az Iparcsarnokot.

Mikor a proletárdiktatúra reánk szakadt s a művészeti és múzeumi ügyek direktóriuma többek közt nemzeti múzeumunkat is „át akarta szervezni", Semayer elérkezettnek látta az időt arra, hogy egy korábbi hóbortos tervét megvalósítsa, (amiben volt egy-két egészséges gondolat), a néprajzi múzeumot eredeti jellegéből és hivatásából kiforgassa s ezt, a tervezett új intézmény keretében, alkalmasabb helyre kitelepítse. Fontosnak tartom múzeumunk története szempontjából, hogy ezt az eddig homályban maradt, 1919 május 26-án kelt fölterjesztését kivonatosan itt ismertessem:

„Politikai megbizott Elvtárs! Fogadja köszönetemet, hogy a volt (így) M. N. Múzeum átszervezéséről szóló direktóriumi elaborátumot tüzetesebb tanulmányozás és esetleges hozzászólás végett beküldeni méltóztatott" ..... „Arról,

hogy valamiként, úgy a multban és a jövőben is a legprogresszívebb alapon állottam és fogok állani, Elvtársat felvilágosítani, úgyszinte feleslegesnek tartom" ..... „Ehhez képest mindenek előtt végtelenül helyeslem a budapesti múzeumi ügy tervezett rendezését, melyre vonatkozólag már tíz évvel ezelőtt tettem előterjesztést" ..... „Ehhez képest a budapesti országos múzeumok mint olyanok megszűnnének s helyükbe célszerű átszervezés útján orsz. tudományos intézetek lépnek" ..... „Ilyen három lenne. A harmadiknak neve: „Orsz. emberbiológiai intézet" ..... „Ez az, melyet ilyenül 25 évvel ezelőtt megszerveztünk, azóta is tisztán természettudományi, mert minden ellenkezés dacára internacionális alapon fejlesztett Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályában találja leghatalmasabb magvát" ..... „Az intézet az embert mint egy állatot mutatná be ..... majd kutatja az emberállatnak biológiáját mindvégig földközi alapon, addig, amíg a művelődés színkultúrává fejlődik" ..... „A hivatalos javaslat, s ezt a tudományos kutató őszinteségével, életcélomnak teljes tudatában ki kell jelentenem, ehhez képest mindenkép visszaesés" .....

Felsorolja aztán az intézet egyes osztályait, összesen ötöt, majd azt a 25 közés több magángyüjteményt, melyből az intézet anyaga összerekvirálandó lenne. „Helyiségül egy körülbelül 50.000 m² alapterületű kincstári épület volna megjelölendő." Az új intézet évi költségvetését pedig mai pénzben több mint 100 milliárd koronára teszi Semayer.

A tervből persze semmi sem lett. A rozoga és tűzveszélyes Iparcsarnokból való kiköltözködés, múzeumunknak ez a legégetőbb kérdése, jóformán az első naptól kezdve foglalkoztatott bennünket is. Ebben a törekvésünkben legfőbb támogatónk volt a Nemzeti Múzeum főigazgatója, Fejérpataky László s a múzeumi ügyek előadója, Czakó Elemér min. tanácsos. Már 1920-ban jártunk küldöttségben a kormányzó úr Ő Főméltóságánál és Huszár miniszterelnök úrnál, a hír szerint megürülő Ludovika-Akadémia épületének átengedése végett, de sajnos, eredmény nélkül. Később a véletlen is segítségünkre jött. 1921 január 24-én, éppen Belitska honv. miniszter úrnál voltunk kihallgatáson katonai épület átengedése ügyében, mikor telefonon kaptuk az értesítést, hogy a heves szélvihar az Iparcsarnok tetőzetének egy részét letépte s a behulló eső a múzeum egy részét elárasztotta. Ebből az alkalomból a hírlapok ráirányították a közfigyelmet múzeumunkra. Meglátogatott bennünket a kormányzó úr Ő Főméltósága, Vass kultuszminiszter és Sipőcz polgármester úr s mindnyájan kijelentették, hogy a múzeum elhelyezésén haladéktalanul segíteni kell. Megoldást azonban hosszú tanácskozások után sem tudtunk találni. 1922 július 22-én példátlanul erős jégvihar zúdult végig a város egy részén. Az orkán néhány percnyi dúlás alatt óriási kárt okozott az Iparcsarnokban. Kereken ezer ablakunk zuzódott be és a lehulló üvegcserepek 150 szekrényüveget, ezek viszont egész sereg tárgyat törtek össze. Ennek hatása alatt gróf Klebelsberg miniszter úr gyűlést hívott össze s miután az értekezlet minden eddigi kísérletezést meddőnek és károsnak jelentett ki Őnagyméltósága egy új épület emelése mellett foglalt állást. Ezt az elhatározást a gyüjteményegyetem tanácsa is örömmel üdvözölte. A parlament háta mögé szánt épület tervei a következő év nyarára elkészültek, közbejött pénzhiány miatt azonban az építtetésről csakhamar le kellett mondanunk.

A kérdés mindamellett állandóan napirenden maradt. A következő év tavaszán a miniszter úr felszólította Hóman múzeumi főigazgató urat, hogy a néprajziak és természetiek tára elhelyezéséről javaslatot terjesszen eléje. A javaslat elkészült s az összehívott bizottság a kérdést halaszthatatlannak jelentette ki s felkérte Őnagyméltóságát annak sürgős megoldására. Közben a sajtó is egyhangúlag állást foglalt a néprajzi osztály elhelyezése érdekében. Erre hosszas tárgyalások és helyszíni szemlék alapján a miniszter úr olyképen döntött, hogy az osztály új helyiségéül a Tisztviselő-telepi volt gimnázium épületét jelölte ki. (Képét l. Népélet multévi számában.) Az épületet szeptember 13-án át is vettük s nyomban hozzáfogtunk az átköltözéshez. A bontás, csomagolás és áthurcolkodás megszakítás nélkül teljes 13 hónapig, 1925 október 31-ig tartott. A költözködéssel párhuzamosan folyt a részletekben kiürült új épület tatarozása és adaptálása. Egyik szárnyában még iskola van elhelyezve, de reméljük, hogy mihamarabb ezt is birtokunkba vehetjük.

Hosszú évek kínos vágyódása és konok meggyőződéssel folytatott küzdelme zárult le ezzel az áttelepítéssel. Ez ennek a kilenc esztendőnek legfontosabb eseménye.

Budapest, 1926 január 1-én.

Bátky Zsigmond,
a Néprajzi Tár igazgatója.

ANZEIGER

XVI. JAHRG. DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNGAR. NATIONAL-MUSEUMS 1926. I. HEFT[1]

Seite 1.—11. BÁTKY: *Zur Ornamentik der Schiesspulverbehälter aus Hirschgeweih* (7 Abbildungen). Drei Motive werden besprochen. Die Hirschfigur (2),[2] das Speichenrad (5), und die dreieckigen Figuren (9). In Bezug auf das erste Motiv wird die Hypothese aufgestellt, dass der Hirsch als uraltes „Zaubertier", wahrscheinlich von anderen Jagdgeräten auf die Schiesspulverbehälter übertragen wurde. Das Speicherand besitzt ebenfalls magische Bedeutung, als Ornament dem Hakenkreuz verwandt, dürfte es aus der Stilisierung der menschlichen Figur entstanden sein. Der Form nach wohl aus dem Balkan stammend. Der dritte Typus entsteht ebenfalls aus der Stilisierung einer Menschenfigur, nur handelt es sich hier um eine tanzende Figur, jedoch ebenfalls mit magischer Bedeutung. (Siehe 7 eine Hallstatturne aus Sopron.) Figur 5, Seite 9, Geweih aus der Avarenzeit (das moderne Gegenstück S. 10). Wahrscheinlich diente es als Pulverbehälter und das betreffende Pulver zum Putzen der Metallknöpfe.

Seite 11.—20. EBNER: *Beiträge zur Fischerei des Bodrog* (11 Abbildungen). Von den Bildern (16) ungarische und finnische Reusen, (17) das Anlegen der Reusen, (19) Fischfang mit Zugnetzen und Fadenspinner.

Seite 20.—24. SEBESTYÉN: *Feuerstätte vor dem ungarischen Bauernhaus.* Verfasser versucht hauptsächlich auf philologischer Grundlage nachzuweisen, dass sich einst vor der Strassenfront des ungarischen Bauernhauses unter dem Schutz des zeltartigen Daches eine Feuerbank befand. Es sind heute niedrige Gebilden, dienen zum Sitzen, heissen aber immer noch „tűzpad" (Feuerbank).

Seite 24.—27. VISKI: *Das Pfauenauge* (4 Abb.). Bekanntlich sind die sog. Pfauenaugen die bezeichnendsten Ornamente der ungarischen volkstümlichen Mantelschneider und Kürschner. Verfasser beweist, dass es sich um ein junges Element der Ornamentik handelt, das aus dem verzeichneten, stilisierten Rosenornament entstanden ist. (Vergl. die Bilder der Bücher des Kürschnermeisters 25, 26.)

Seite 27.—28. Kiss: *Bemalte Särgen in Nyiregyháza.*

Seite 29.—30. GYÖRFFY: *Beiträge zur kahlen Haartracht* (Abb.). Die Magyaren in der Moldau (Csángós) und teilweise auch die Rumänen, rasieren sich noch heute die Vorderseite des Kopfes, wie die Kumanen und die alten Magyaren.

Seite 30.—33. *Kleine Mitteilungen* (3 Abb.) (30): Schifferschild bei Budapest; (31): Ungarische kalvinistische Kirche mit Holzturm, Komitat Kolozs, gotischer Stil; (32): Stickerei der Székler mit dem Motiv „Abraham opfert Isaak", stark stilisiert.

Seite 33.—37. Aus alten Aufzeichnungen (Beiträge zur Sach-Ethnographie).

Seite 37.—45. *Literatur.* GYÖRFFY, Antipa: Pescaria etc. (Über Fischer und Fischerei in Rumänien.) Verfasser bespricht mit Anerkennung die Arbeit von A., nämlich, dass er die Behauptungen von etlichen ungarischen Gelehrten richtigstellt. Andererseits beanstandet Referent, dass Verfasser auf der Annahme der römischen Abstammung der Rumänen fussend, jene ethnisch-linguistischen Beeinflussungen (Kumanen, Magyaren, Bulgaren, Türken), die in der Fischerei dieses Hirtenvolkes (zweifelsohne balkanischer Abstammung) auf Grundlage der neuesten Feststellungen der ernsten und sachlichen Wissenschaft nachweisbar sind, nicht genügend berücksichtigt. Es würde sich sonst herausstellen, dass an der rumänischen Fischerei kaum etwas ursprünglich rumänisches zu finden ist.

Seite 45.—47. *Musealangelegenheiten.* Kurzer Bericht über den Stand des ethnographischen Museums von 1917—1926. Das Wichtigste darin ist, dass das Museum im Jahre 1924 endlich, statt der provisorischen Unterkunft im Stadtwäldchen, definitiv in das Gebäude eines modernen Gymnasiums unterbracht wurde.

[1] Fortsetzung des, 1916 mit dem Jahrgang XV. eingestellten Anzeigers.
[2] Die in Klammern gesetzten Zahlen beziehen sich auf den ungarischen Text.

A kiadásért felelős: Dr. BÁTKY ZSIGMOND.

I. Tábla.

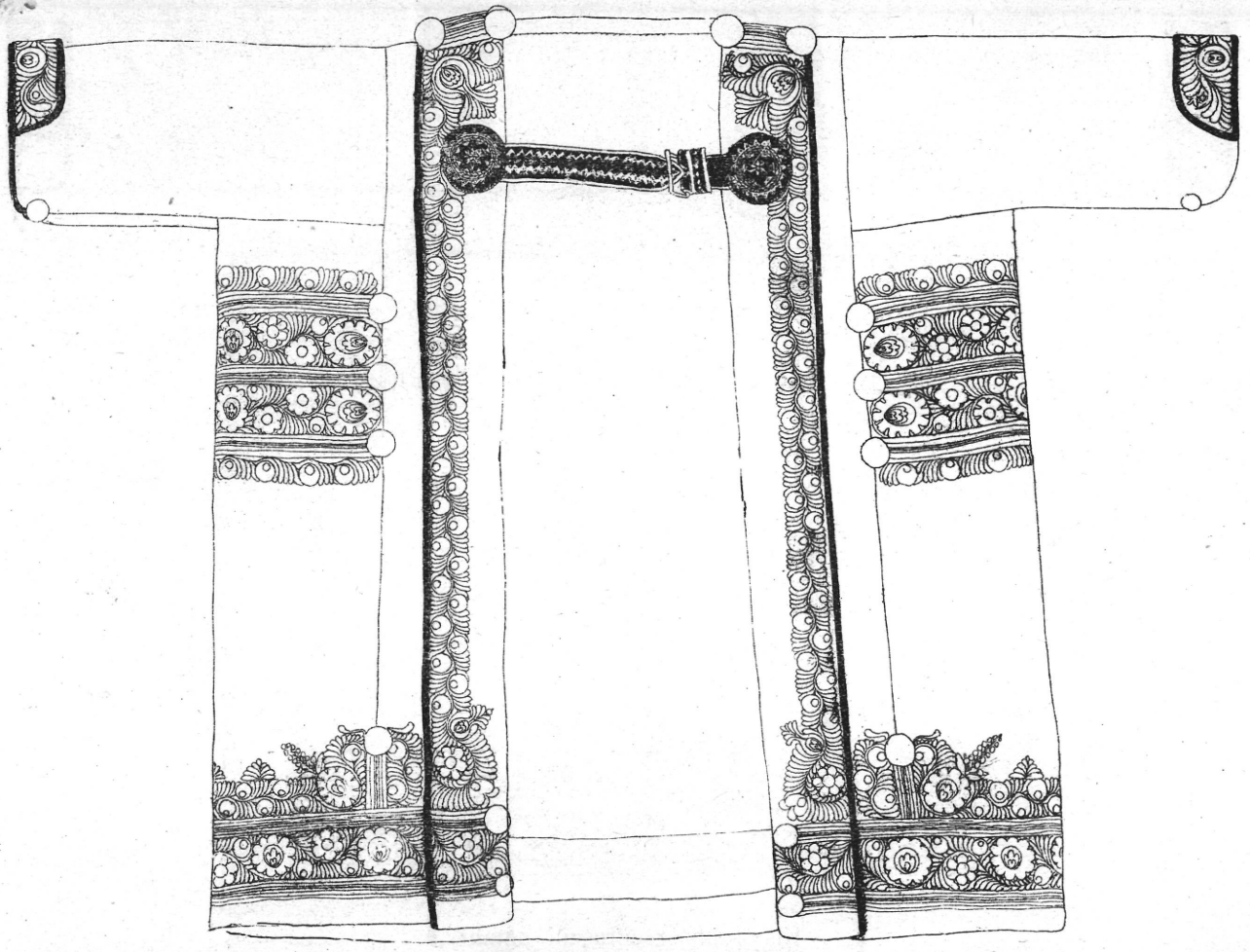

Kisújszállási cifraszűr elűlről.

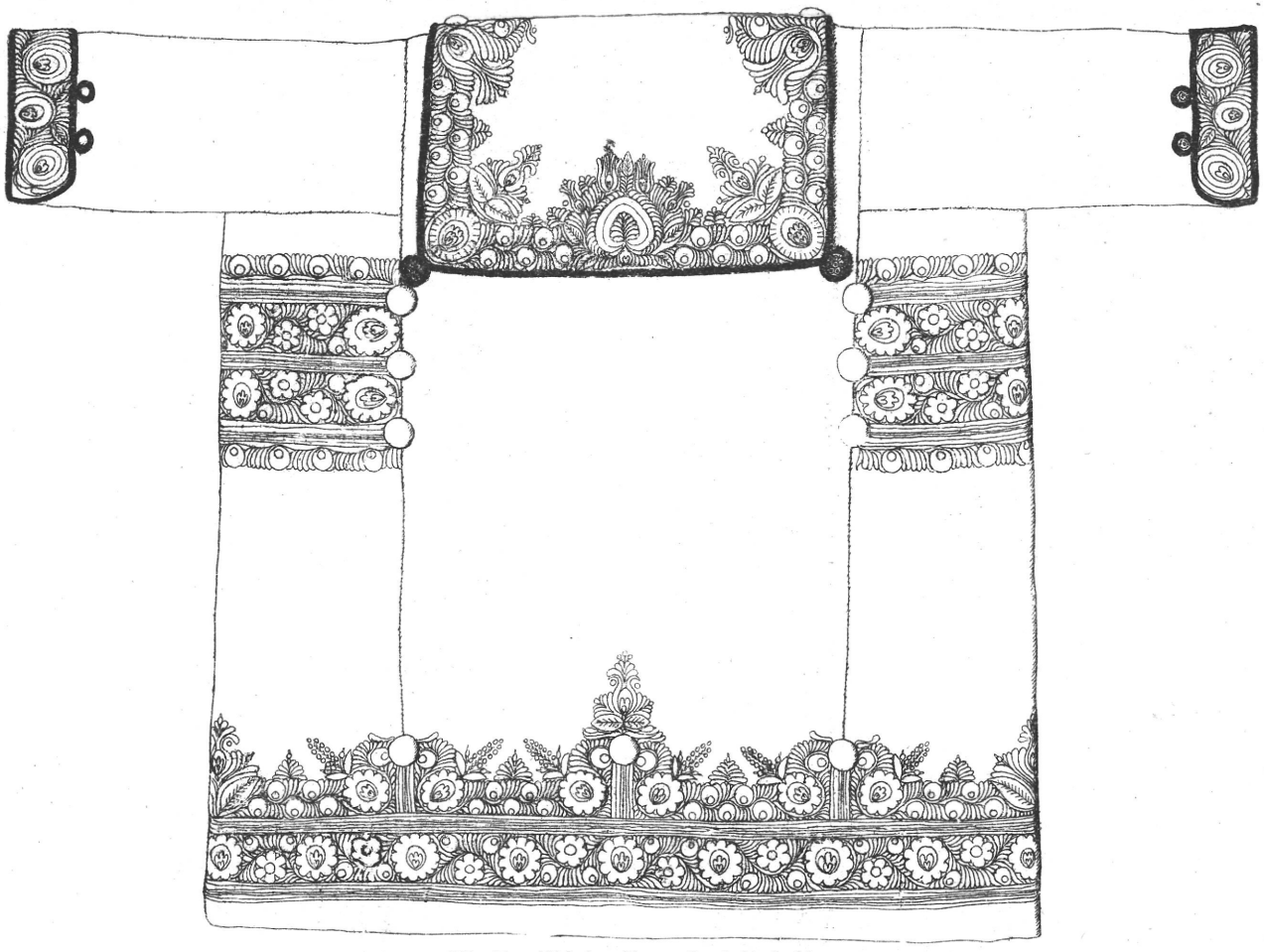

Kisújszállási cifraszűr hátulról.

III. Tábla.

1. ábra. Erdélyi szász férfi szűrben, elűlről.

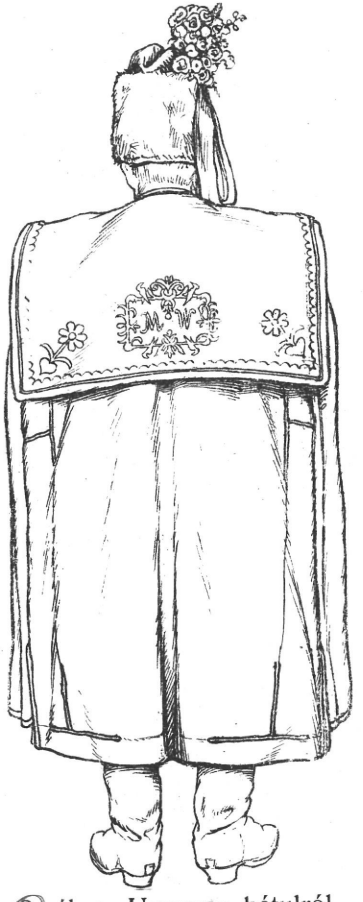

2. ábra. Ugyanaz hátulról.

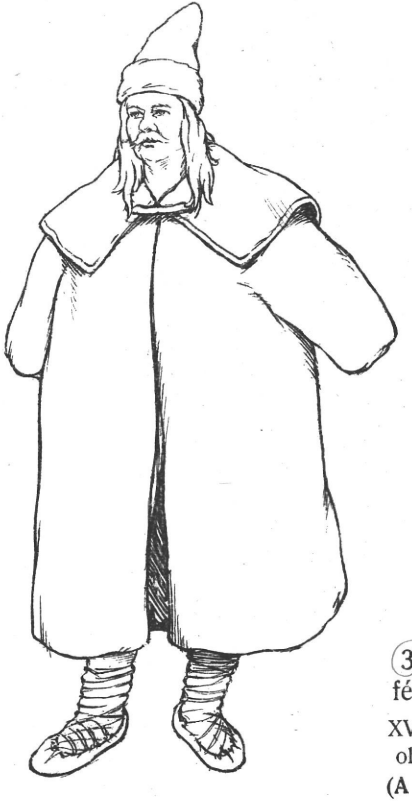

3. ábra. Tót férfi szűrben. XVII. századbeli olajfestményről. (A Néprajzi Tár gyüjteményéből.)

IV. Tábla.

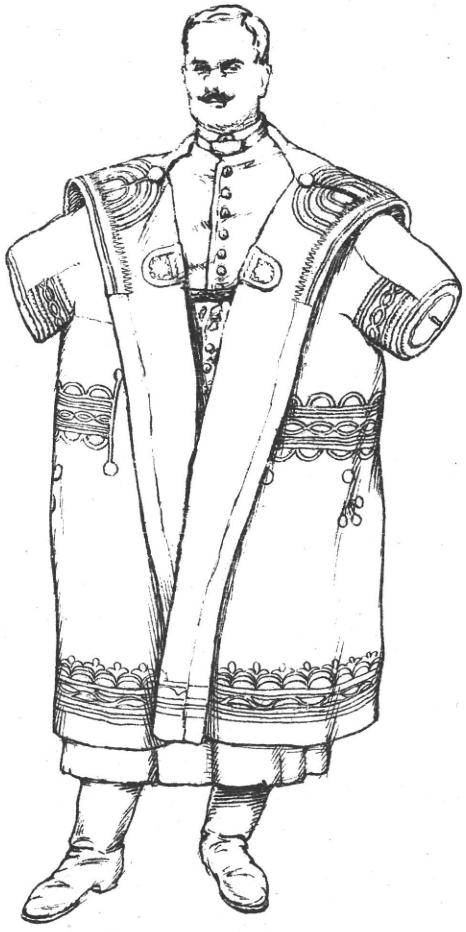

1. ábra. Csökölyi (Somogy m.) szűr elűlről.

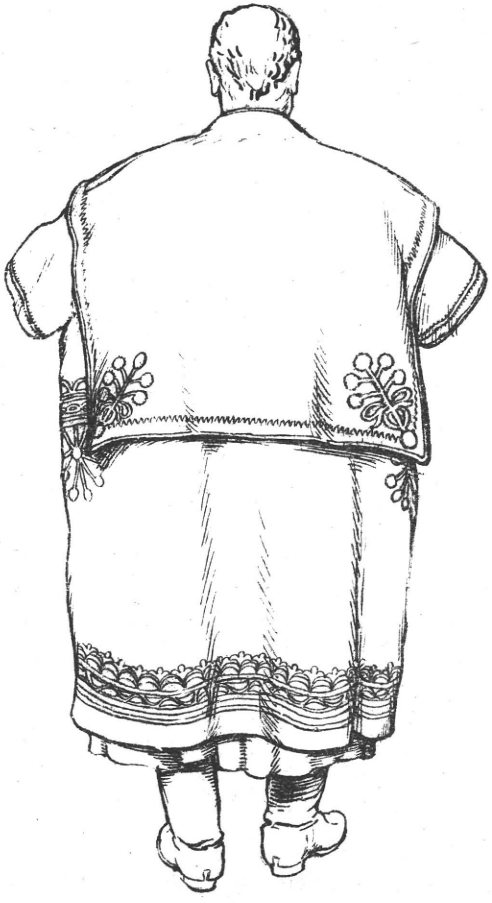

2. ábra. Ugyanaz hátulról.

3 ábra. Szentgáli (Veszprém m.) kanászszűr elűlről.

V. Tábla.

1. ábra. Kerekgallérú szűr elűlről.

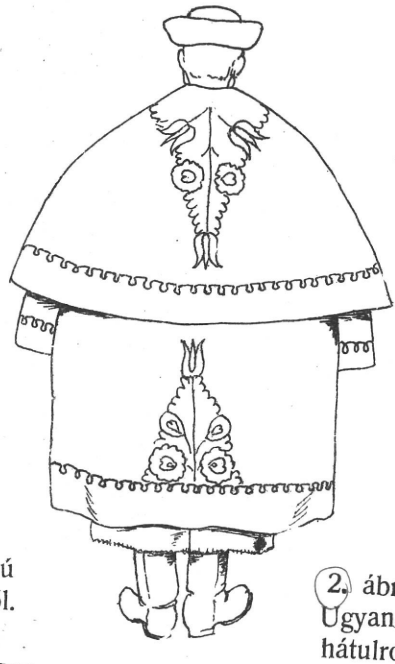

2. ábra. Ugyanaz hátulról.

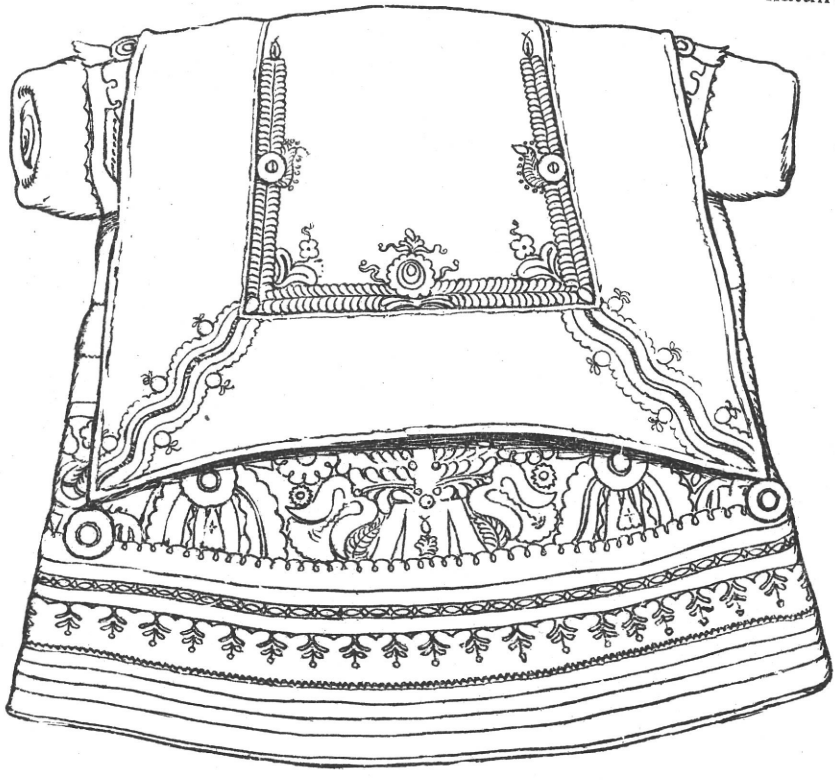

3. ábra. Szentgáli (bakonyi) kanászszűr hátulról.

VI. Tábla.

Milfajt Ferenc bakonyi betyár kanász szűrben.

Egy 1836-ban készült kőnyomat után.

(A Néprajzi Tár gyűjteményéből.)

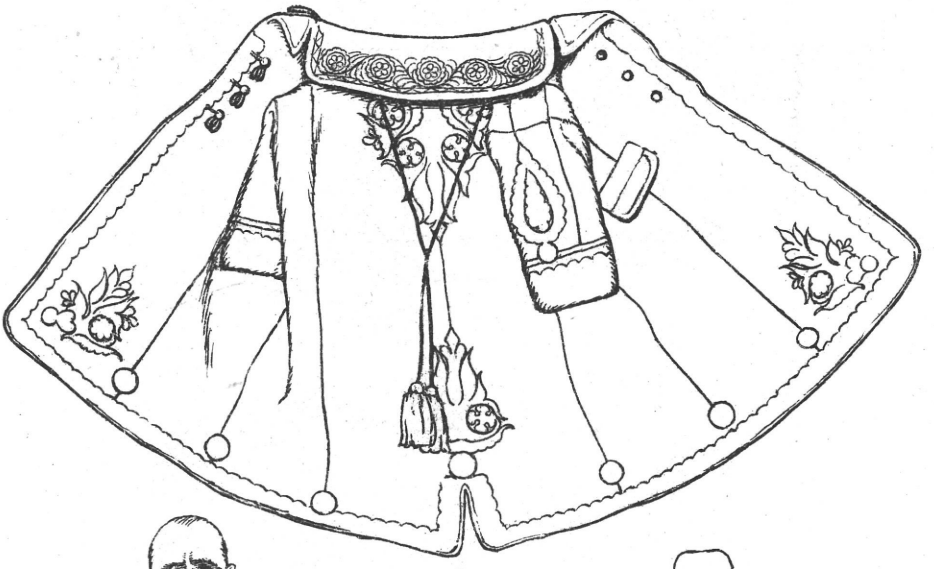

1. ábra. Dunántuli juhász szűr (Szűrkabát) Veszprém m.

2. ábra. Somogymegyei kanász szűr.

3. ábra. Kis szűr Pécs vidékéről.

1. ábra. Sárvári (Vas m.) csuklyás juhászszűr. (Szűrkabát.)

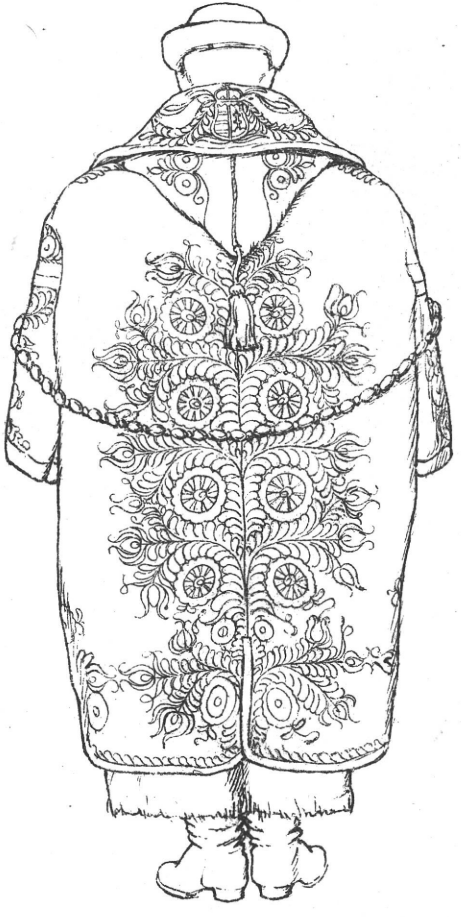

2. ábra. Ugyanaz hátulról.

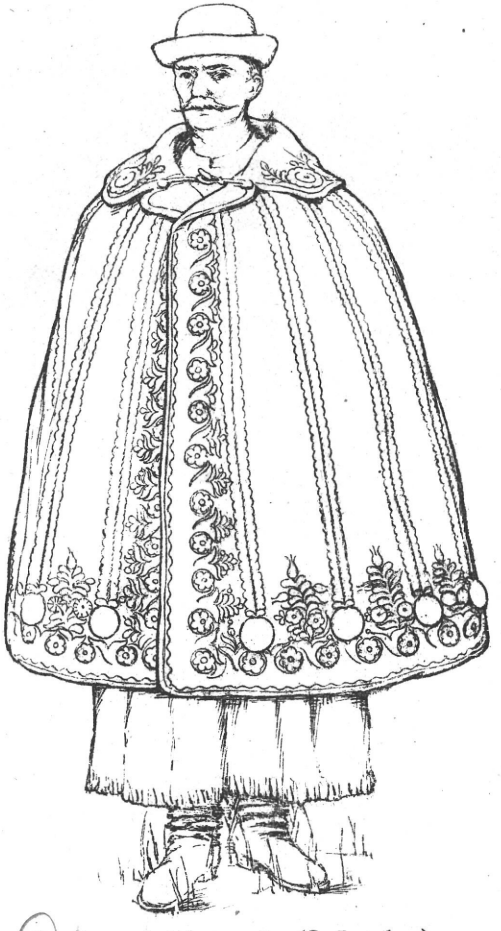

3. ábra. Juhász szűr (Szűrsuba.)

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK
XVIII. ÉVFOLYAM* ÉRTESÍTŐJE 1926. 2. FÜZET

A magyar szűr.*

A szűr a magyar nép egyik legősibb és legkedveltebb, népdalokban leggyakrabban emlegetett ruhadarabja. Kizárólag férfiak viselik; leginkább a pusztázó nép, de ünnepi díszruhája a falusinak is, ahol még végkép ki nem ment a divatból. Ha az úri rend ruhájával hasonlítjuk össze, rendeltetésében leginkább a felöltőnek felel meg. A nép azonban felöltve jóformán sohasem viseli, hanem csak vállravetve. Mivel ritkán öltik fel, az ujj eredeti jelentőségét elveszítette. Legtöbbször bekötik vagy bevarrják az ujját és használati tárgyaikat tartják benne. Több vidéken, főként túl a Dunán egyenesen befenekelt ujjakkal készíti a szűrszabó. A fenekes ujjú szűröknél az ujj sokszor annyira elcsökevényesedik, hogy nem hosszabb egy arasznál; sőt ujjatlan szűröket is készítettek a Dunántúl, mely formájában megegyezik a bőrből készült subával. (VIII. T. 3. á.) Viszont az erdélyi szászoknál a szűr ujja annyira megnyúlik, hogy kétszer olyan hosszú, mint a kar, vagyis a szűr aljáig ér, tehát ezt sem lehet felölteni. (III. T. 1—2. á.)

A szűrt más felöltőtől főképen a hátat borító, nagy, négyszögletes gallérja különbözteti meg. Enélkül a szűr nem valódi szűr, hanem csak gubaszűr, juhászszűr, szűrkabát stb. A szűrgallér két sarkán posztóból készült *csücskő* van. Ha a két csücskőt összekötik, a gallér csuklyává alakul s a fejre húzható. Esős időben szoktak a gallérból ideiglenes csuklyát is kötni, néha azonban egyenesen csuklyával készült a szűr. (VIII. T. 1—2. á.)

A szűr gallérja legkisebb a Tiszán túl, legnagyobb a bakonyi és somogyi kanászszűrökön. E kanászszűrök némelyikén a gallér csaknem olyan hosszú, mint a szűr, ebből nem is lehet rendes csuklyát kötni, esős időben a pásztorok csak a fejükre borítják.

A vállravetett szűr olyan bő, hogy a két kar nyugodtan mozoghat alatta. Bősége miatt használati szerszámait, kisebb göncét, tarisznyáját alatta is hordhatja, vagy hajtás közben a kantárszárat kényelmesen tarthatja. Bősége megüti a két métert, a somogyi és bakonyi kanászszűröké néha még ennél is több. Emiatt a szűr néha az egyik vállon lecsúszik, sőt hetyke legények ezt a viseletet tartják igazinak.

Bősége miatt begombolni nem lehet, sőt az eleje teljesen össze sem ér, hacsak kézzel össze nem fogják. Gombja nincs is, mindössze a mellen egy szíjcsat tartja össze. Ezt is ritkán csatolják ki-be, hanem inkább becsatolva tartják s belebújnak vagy kibújnak belőle.

* Ide tartozik az I—VIII. tábla.

A szűr hossza az Alföldön szárközépig ér. A palócoké valamivel rövidebb, a dunántúli kanászszűrök pedig csak térdig érők.

A szűr gyalogjáró embernek éppúgy alkalmas ruhadarab, mint lovasnak. A gyalogosnak könnyű, melegtartó, eső-szél ellen biztos oltalom. Lovas embernek ezenfelül még a lovát is védi. Szőrén ülő lovas gyakran nyereg helyett is használja, ha pedig leszáll, vagy szekerével megáll, lovait vele takarja be. Verekedéskor a szűr az ütést kitűnően felfogja, ha pedig futásra kerül a sor, a nyakból azonnal kivethető.

A pásztornak mindene. Oltalma hideg, eső, szél, hó ellen, árnyéka a nyári nap heve ellen. Ezenkívül derekalja, párnája, ülőszéke, takarója.

Gazdaembernek egy jó szűr egész életén át eltart, cselédember 6—8 év alatt nyű el egyet, pásztornak pedig 4 évnél nem igen tart tovább minden erőssége mellett sem. Ezért az egyszerűbb szűrök fogyasztói a küntvaló pásztor- és cselédemberek, a díszes kivitelű, ú. n. *cifraszűrök*éi pedig a gazdaemberek s a hetykébb pásztorok.

Mivel pásztornak a szűr nem sokáig tart s amellett minden valamirevaló pásztornak cifra szűrt illik viselni, a szűr megszerzése mindig nagy gondjuk volt. Sokszor csak bűnös úton tudta a pásztor előteremteni a cifra szűr árát; ezért a hatóság pásztorok számára gyakran tilalmazta.

A kisbéresnek és kisbojtárnak a szűr kezdő fizetése volt egyévi szolgálata jutalmául. Cselédember konvenciójában is mindig benne volt a szűr. Parasztlegény addig nem házasodhatott meg, míg cifra szűrt nem szerzett az esküvőre. Sőt már a leánynézőben is jelentős szerepe volt a szűrnek. Ez alkalomra ugyanis a legény szűrben jelent meg s elmentekor véletlenül-készakarva ottfelejtette a szűrét. Ha nem nyerte meg a szülők tetszését, másnap korán reggelre „kitették a szűrét" a ház elébe, mire a legény beosont érte és szó nélkül elhozta. Ha pedig nem tették ki a szűrét, azt jelentette, hogy szívesen látják, kerüljön belől, szót lehet ejteni a házasságról.

Megesküdni még a közelmultban is csak cifra szűrben lehetett, akár kánikulában, akár kemény hidegben. A cifra szűr volt a magyar parasztember díszruhája egész életén át. Nyolcvan éves öreg embernek sem szégyen legénykori cifra szűrében járni a templomba. Ha meghal, szűre a sírjánál sem hagyja el, a sírban a koporsóra terítik s úgy húzzák rá a földet, sőt mint Simon kanász balladájából kitűnik — akit disznótolvajlás közben lelőttek —, még szemfedő, koporsó is válhatott a cifra szűrből:

„Nincs Simonnak siratója,
Nincsen senki pártfogója,
Cifra szűre koporsója,
Bikkfalevél takarója."

mondja a palóc népdal.

Se szeri, se száma a magyar népdalnak, mely a szűrről, a magyar ember legkedvesebb ruhadarabjáról zeng. Hogy csak egypárat említsünk:

„Cifra szűröm Beszperémbe vettem,
Érte harminc forintot fizettem,
Mikor azt a nyakamba terítem,
Még az angyalát is elkerítem!"

(Bakony.)

Más:

„Be van az én szűröm ujja kötve,
Barna kislány ne kotorássz benne.
Az egyikben acél-kova-tapló,
A másikban százforintos bankó!"

(Alföld.)

Más:

„Nyerget teszek a lovam hátára,
Tőtött pisztojt a szűröm ujjába.
Gyer utánnam vármegye kutyája,
Megrövidül íleted órája!"

(Alföld.)

Más:

„Kocsmárosné adjon bort hitelbe,
Itt hagyom a cifraszűröm érte.
Ha ki nem váltom szombaton estére,
Tűzze fel a csárda tetejére!"

(Alföld.)

Közmondásaiban is szívesen emlegeti a magyar nép a szűrt. Az „akinek nem szűre, ne vegye magára!" közmondás éppoly jelentőségteljes, mint a fentebb említett: „Kitették a szűrét!" Régen ugyanis minden vidéknek, társadalmi állásnak, kornak megvolt a maga szűrtípusa s az egyes szűrfajtákat csak annak lehetett felölteni, akit megilletett.

* * *

A *szűr* szónak a magyar nyelvben kettős jelentése van. *Szűr*nek nevezik a magyar juh gyapjából, szőréből készült durva posztót (= aba, halina, daróc), de ugyanannak neveznek egy belőle készült nagygallérú, köpenyegszerű felsőruhát is (= csuha, szűrköpönyeg, abaköpönyeg). Valószínű, hogy mindkét szó a *szőr*re megy vissza, amely tulajdonképeni anyaga a *szűrposztó*nak, melyből viszont a *szűrköpönyeg* készül. A régiségben a szűr szó csak jelzője volt úgy a posztónak, mint a köpönyegnek. Ma azonban önálló szóvá vált s mindkét fogalmat fedi.

A szűrposztót másként abaposztónak is nevezik. E szó hódoltságkorabeli jövevény, valószínűleg nem közvetlenül az oszmán törökből, hanem délszláv, szerb közvetítéssel. Az abaposztó elnevezés az utóbbi időben Erdélyen kívül már nem használatos, legalább is a szűrszabók nem élnek vele.

Ma a szűr szót az ország legnagyobb részén használják a szűr- vagy abaköpönyeg megnevezésére. Palóc-vidéken és a Dráva mentén azonban *csuhá*nak is nevezik. Bizonyos típust gubának (Vas m.), *guba-szűr*nek (Alföld) is neveznek, de ez megkülönböztetendő a tulajdonképeni *gubá*tól, mely egészen más anyagból, más mesterember keze által készül. Éppúgy a *szűrsuba* (Tolna m.) sem azonos a tulajdonképeni subával, melyet szűcsök bőrből készítenek. A *felső szűr* és *bohaj szűr* elnevezések a jelzőből főnévvé lett szűr szónak

újabb jelzővel ellátott alakjai. A *bohaj* elnevezés a préseletlen, bolyhos posztóra vonatkozik.

A szűr többnyire a *purzsa* magyar juh gyapjából készül. Ez hosszú, fehér, durva, kevéssé göndör. Más magyar juh (pl. *racka)* gyapjából is lehet készíteni, de ez a szűrposztó a szűrszabók véleménye szerint nem olyan jóminőségű, mint az előbbi.

A rövid, finomgyapjú merinojuh, népi nevén *birka* gyapjából is készül egy finomabb szűrposztófélesség, melyet *karazsiá*nak nevezznek, ezt azonban az erdélyi szászokon kívül szűrkészítésre nem igen használják, éppen finomsága és kisebb ellenállóképessége miatt. A székelyek ezt a posztót hívják *abá*nak.

A szűrposztót szűrtakácsok, az ú. n. *csapók* készítik. Ősrégi magyar mesterek, akik a gubacsapókkal együtt évszázadok óta maguk dolgozták fel a nagykiterjedésű magyar juhtenyésztés csaknem teljes gyapjúhozamát. Az alföldi csapómesterség középpontja már a XIV. században Debrecen. Ezenkívül híres csapómesterség virágzott Veszprémben és környékén. Erdélyben a szászság tartotta kezében a csapómesterséget évszázadokon át, sőt tartja ma is.

Magyar vidéken az utolsó csapóműhely Veszprémben még a háború kitörése előtt működött, de aztán ez is megszűnt. Vele együtt eltűnt ennek az ősi magyar mesterségnek minden szerszáma és mesterszótára.

A csapómesterséget ma már csak a szepesi és erdélyi szászok folytatják.

Erdélyben s a Felföld némely pontján a nép maga is állít elő szűrposztót, de ez éppúgy, mint a szepesi szászok szűrposztója, préseletlen s a szűrszabók szerint szűrkészítésre nem alkalmas. Az utóbbi években egy veszprémi posztógyár újból kezd szűrposztót csinálni, de ez nem olyan jóminőségű, mint a nagydisznódi szászoké. Különben a veszprémi szűrposztó régen is gyengébb volt az erdélyinél.

A szűrposztót szűrré a szűrszabó dolgozza fel. A szűrszabómesterség is igen ősi magyar iparág. Leginkább ott virágzott, ahol a csapómesterség, sőt néhol maguk a szűrszabók is csináltak szűrposztót. A magyar szűrszabómesterség főgócpontja Veszprém és Debrecen volt, melyhez később Nagyvárad is járult. A mult század elején önálló szűrszabócéhek támadtak egyebütt is, Erdélyt és Kelet-Magyarországot kivéve. Erdélyben a szűrszabómesterség a XVII. század végén pusztulásnak indult, mivel a szűrköpönyeg, a szűrszabóipar terméke, kiment a divatból. A mult század vége óta azonban a szűr újból tért hódít Erdélyben s jelenleg alföldi bevándorolt szűrszabók mívelik erdélyi magyar szabók szárnya alatt. Az Alföld keleti felén a XVII. század közepén a szűr szintén kiment a divatból s azóta sem tudott meghonosodni. Erdélyben, a Felföldön a nép visel ugyan szűrposztóból készült ruhaneműt, de ezeket házilag állítja elő, vagy ha vannak parasztszabóik, azok nem iparosemberek s szűrköpönyeget nem készítenek. A népi szűrruhák hímzése és díszítése sem azonos a szűrszabókéval, sőt még hasonlóság sincs közöttük.

A szűrszabómesterség fénykora a mult század 70-es éveiben, a

Bach-korszak bukása után volt, amikor még az úri rend is viselte finomított kiadásban az egyébként mindig paraszti ruhadarabot. A szűrszabómesterség pusztulása akkor kezdődött, mikor Magyarország elzárta határait a romániai juhok elől. Ez a határzár a gyapjút Erdélyben nagyon megdrágította s következésképen drágább lett a belőle készült szűr is. A szűrszabómesterség a 90-es évektől kezdve rohamos hanyatlásnak indult s a világháború aztán csaknem teljesen megölte.

A háború kitörésekor a csapóműhelyek csak a katonaság számára dolgozhattak, takarókat, lópokrócokat készítettek s a szűrszabók anyaghiány miatt kénytelenek voltak mesterségüket abbahagyni. A háború, főleg pedig a román megszállás után még évekig lehetetlen volt Erdélyből szűrposztót szerezni, így a szűrszabómesterség nem juthatott anyaghoz s a nép nem szerezhetvén meg ősi ruhadarabját, lemondott róla. Egy év óta már újból lehet Erdélyből szűrposztót kapni, de a súlyos szállítási és vámköltségek miatt az a néhány szűrszabó — aki felvette a háború kitörésekor elejtett fonalat — a divatból kiment szűrrel legfeljebb a pásztorok közt tud némi eredményt elérni, a parasztember már sehol sem veszi. A szűrszabómesterség halódása azonban még jóval a háború előtt megkezdődött s tanulókat már három évtized óta nem szerződtettek; így ma már csak az öregek dolgoznak, a sok évszázados szűrszabónemzedék utolsó generációja, akikkel ez a legszebb magyar iparág sírba temetkezik. Az a 10—20 szűrszabómester, aki jelenleg még szűrkészítéssel foglalkozik, szeme gyengesége és keze reszketése miatt a szűrt már nem hímezi ki, különben a vevőközönség sem kívánja már a cifraságot; örül, ha egyáltalán megfizetheti az egyszerű szűrt. Úgy a szűrszabómesterség, mint a cifra szűr külön tanulmányt érdemelnek meg, s később talán még visszatérünk rájuk.

Ez alkalommal a szűrszabó készítette szűrről, mint ruhadarabról óhajtunk beszélni.

A szűrposztó kizárólag népi ruhaanyag volt. A nemesek közül csak a legszegényebbek viselték. Az erdélyi fejedelmek idejében olykor a katonák ruhája is ebből készült. Régi írások is úgy emlegetik a szűrt, mint a szegénység szimbólumát. Ezt bizonyítják a Nyelvtörténeti szótár adatai is: „Draga ruhaiat rola le hanyuan zyrben ȯetȯzek.“[1] „Az nemesseknek czimere boytos szűrre változnék.“[2] „Gazdagsagok kȯlthetetlen, azt mondtam, de nem soká az barsont szűrnek lattam.“[3] „A vetkes természetet mint egy bűdȯs czondrát és koldus vagy rabfoltos szűrt rolatok le-vessétek.“[4] „Angliai poszto kamuka es tafota helyett szűrt kȯdmȯnt vet nyakatokban.“[5] „Minthogy ki néz a szűrbűl is a nemes vért, ugy a bársony köntösbűl is a paraszt természet.“[6] Fakó kotsi kender hám, nemes ember szűr dolmány.“

[1] *Kazinczy Codex* 1526—1541. 72.
[2] Prágai András: Fejedelmek serkentő órája. 1628.
[3] *Enyedi György:* Gizmunda és Giscardo historiája 1624.
[4] *Geleji Katona István:* Váltság titka. 1645. I. 910.
[5] *Báthory Mihály:* Hangos trombita. 1664. 143.
[6] *Gyöngyösi István:* D. Charichlia. 1763. 427.

A szűr tehát a népnél azt a szerepet töltötte be, mint a nemesi rendnél a posztó, s a bőrrel és házi vászonnal együtt a jobbágyruha anyaga volt.

Szűrposztóból készült a nadrág, dolmány, derékravaló (mellény) és a köpönyeg. A mai felöltőszerű bő szűr egészen a XVIII. századig viselte a szűr-köpönyeg nevet. A mult század derekán azonban az ország mai területén a szűrdolmány és szűrnadrág teljesen kiment a használatból, mivel a jobbágyság eltörlésével a köznép a nemesség viseletét vette át. A szűr-köpönyeget azonban megtartotta s a jelző-nek használt szűr szót ettől kezdve már kizárólag a köpönyeg meg-jelölésére használja. A kisebb szűrből készült ruhák, mint a daróc, kankó, zeke, condra, szokmány, harisnya, berhe stb. tehát nem tar-toznak a szorosan vett szűrök közé. Nem is szűrszabó készíti őket, hanem maga a nép, mely legtöbb esetben sajátkezűleg fonja, szövi, ványolja a fenti ruhák anyagát is. A szűrszabó készítette szűr min-dig csapócsinálta ványolt és préselt posztóból készül. Ez alkalommal erről a szűrköpönyegről óhajtunk beszélni.

A szűr rendkívül egyszerű és ősi szabású ruhadarab. Minden darabja téglányalakú, görbe vonal nincs a szűr szabásában. (I—II. T.) A rendes szűr 11 darabból áll. 2. ábra. A szűr eleje és hátulja egyetlen darab, melyet a szűrszabó kétrétbe hajt s elül a nyakig fel-vág, a nyaknál pedig egy-egy harántirányú vágással a vállak felé ki-vág, hogy az *elej* (= elei, eleje) visszahajtható legyen. Miután visz-szahajtotta a két elejt, az többé nem érintkezik s csak később a szíj fogja majd össze. Most kiszabja a gallért s részint a nyakhoz, ré-szint a kihajtott elej felső széléhez varrja. Ezután kiszabja az ujjat, majd az oldalsó részt. Az oldalsó rész 3 darabból áll; ezek felülről lefelé: 1. *pálha*, 2. *aszaj*, 3. oldal. Miután ezeket összetoldotta, az ujj-hoz hozzávarrja, még pedig úgy, hogy a karöltője az ujj alsó részé-nek közepére essék. Most az ujjal összevarrott oldalrészt az elejhez és *hátulj*hoz mindkétfelől hozzávarrja. Szokták még a szűr alját egy tenyérnyi széles szűrposztó-csíkkal hosszabbítani is. Ez azért törté-nik, mert a szűr alja könnyen kirojtosodik; ha azonban a *végszűr* (= egy vég szűrposztó) ama hosszanti széléből vágnak rá toldó-csíkot, ahol a beverő fonal megfordul, az alj tartós lesz, mert ez a szél nem rojtosodik ki.

A szűr szabásában lényeges különbséget szerte az országban nem találunk. Eltérő típusok főleg azáltal keletkeznek, hogy az oldalsó részeket szélesebbnek, vagy keskenyebbnek veszik. A szűrt hosszúra vagy rövidre csinálják. Gallért nagyot vagy kisebbet csinál-nak. Az ujjat nyitva hagyják vagy befenekelik. A szűr egyből sza-bott elülső és hátulsó része országszerte egyforma t. i. egy sing (62 cm), a *végszűr* szokásos szélessége. A szűrszabó ősi soron sing-gel mér. A sing fúrásokra oszlik.

A szűröknek újabb, a 80-as években divatba jött formája az ú. n. *nyakas szűr*, mely főleg Hajdu, Bihar és Kolozs megye polgár-sága (= földmívelő népe), továbbá Bihar megye pásztorsága közt dívik. (1. ábra.) Ennek szabása már görbevonalú. A nyakas szűr eleje teljesen összeér, nem úgy, mint a nyakatlané. Válla rézsútosan vágott, míg a nyakatlan szűr vállán semmi vágás nincs. A nyakas

1. ábra. Legény nyakas cifraszűrben. Büdszentmihály (Szabolcs m.).

szűr kerek nyaknyílására felálló nyakat varrnak. Voltaképen a nyak szabása és varrása úgy történik, mint általában a régi katonai egyenruhákon vagy a magyar ruhákon. Az utóbbi időben már olyan nyakas szűröket is csináltak, amelyeknek az eleje nem volt kihajtós, vagy kétszeres, hanem az egyszeres elején egy felülről lefutó szegéssel utánozták a kihajtást. Az ilyen szűrt *vakszűr*nek nevezik.

Vannak a szűrök általános típusától eltérő helyi típusok is.

Dunántúl viseltek egy olyan körgallérú nyakas szűrt, mely az ú. n. malaclopó galléros köpenyeghez hasonlított. Főleg kocsisok és pásztorok. (V. T. 1—2 á.)

Ugyancsak dunántúli juhászok viselték a VIII. T. 1—2. ábrán bemutatott csuklyás szűrt. Ennek csuklyája a rövid, lehajtós gallér alá volt toldva. Ezt már jobbadán felöltötték. Elül összegombolható, sőt zsebei is vannak. Tulajdonképen nem is szűr, hanem szűrkabát. A VIII. T. 3. ábrán látható köpenyféleség sem szűr, hanem szűrsuba.

2. ábra. Karcagi cifraszűr.

a = aszaj ; *h* = hajtóka ; *f* = elej ; *g* = gallér ; *o* = váll ; *c* = az elejt összekötő cs tt ; *u* = elej kifordulója ; *m* = vállvirág ; *s* = sarokvirág ; *e* = csücskő ; *K* = koszorú ; *f* = felereszté ; *o* = bojt ; *i* = csipkedísz.

Viseltek néhol a pásztorok egészen kicsi, kabátszerű szűrt, melynek gallérja azonban teljes nagyságú volt (VII. T. 3. ábra). A bihari- és szilágymegyei tótságnak is van egy négyszögletű gallérral ellátott szokmánya, mely némileg szintén hasonlít a szűrhöz.

Kabátszabású szűrt az oláhok, szerbek igen mindenütt viselnek. Úgy az előbb felsorolt átmeneti formáknak, mint ez utóbbiaknak, inkább csak annyi közük van a tulajdonképpeni szűrhöz, hogy szintén szűrposztóból készültek, szabásuk azonban a szűrétől lényegesen eltér.

A dunántúli kanász-szűröket széles posztószegéssel és borítással díszítik. Mivel a szegések és borítások alatt a toldozások nem látszanak, a szűrszabó él az alkalommal és dirib-darab posztókból *abdálja össze* az ilyen részeket. Ezek az összetoldozások nem állandó szabási vonalak s a szabás szempontjából figyelmet nem érdemelnek.

A szűr díszítése részint reá varrott színes posztóval, részint gyapjúhímzéssel történik. Az egyes darabokat előbb kihímezik vagy színes posztórávarrással cifrázzák s csak azután varrják össze.

A magyar szűr két egymástól különböző típusban maradt reánk, egyik az alföldi szűr, másik a dunántúli kanász-szűr. Szabásban nincs ugyan lényeges különbség köztük, de az alkotó részek aránya közötti különbség mégis két jól elkülönülő formát eredményez.

Az alföldi szűr főjellemvonásai a dunántúli kanász-szűrrel szemben a következők:

szabása igen ősi, részei kizárólag téglány alakúak. Hosszasága legalább szárközépig ér. Gallérja téglányalakú, de nem nagy. Ujja nincs befenekelve, legfeljebb utólag varrja vagy köti be a gazdája, de a szűrszabó felölthető ujjal készíti. (I—II. T.)

A dunántúli kanász-szűr darabjai többnyire szintén téglány-alakúak, de nem ritka benne a görbe vonallal határolt alkotórész sem. Hosszasága rendesen nem terjed térden alul, bősége azonban az alföldinél jóval nagyobb. Gallérja igen nagy, néha trapéz alakú. Ujja elcsökevényesedett, rövid. Egy arasznál ritkán hosszabb. Minden esetben be van fenekelve, felölteni tehát egyáltalán nem lehet. (V. T. 3. á. VI. T. VII. T. 2.)

E két szűr-típus között áll a palóc csuha, mely szabásában az alföldivel egyezik, de gallérja nagyobb mint az alföldi, ellenben kisebb, mint a dunántúli kanász-szűré. Hosszasága, bősége is a kettő között áll. Ujja gyakran befenekelt. Szabásában, formájában majdnem teljesen megegyezik a Somogy megyében Csököly—Nagyatád—Csurgó vidékén használatos szűrrel. (IV. T. 1—2. ábra.)

A palócság Heves—Gömör—Nógrád megyékben a szűrt csuhának nevezi. Ugyanígy hívják ezt a ruhadarabot Somogy—Baranya—Szerém megyékben, főleg a Dráva mellett. A dunántúli és palóc egyezés azért érdemel figyelmet, mert sok más ősi tárgyuk is hasonlóképpen megegyező.

Erdélyben a mult század 80-as évei előtt a nép még nem viselt szűrt. Hogy valamikor az erdélyi magyarság is viselte, annak számos történelmi bizonyítéka van. Az 1627. évi erdélyi általános limitáció említi a szűrszabó mívek közt a „Fejér szűrből csinált köpenyeg vagy bohai szűrt, öreg embernek valót, mineműt Colosvárott szoktak csinálni, kinek gallérja prémes posztóval."

Úgy látszik a szűrt ősi soron csak a szászok őrizték meg. Az erdélyi magyarság és oláhság pedig a legutóbbi időben kapta fel újból, és pedig nem a szászoktól, hanem az alföldi magyarságtól.

A szász szűr is lényegében azonos az alföldi szűrrel, de nem hímezik ki. Posztó applikációi vannak ugyan, de ezek teljesen mások, mint az alföldi szűröké.

A szász szűrt formájában az különbözteti meg az alföldi szűröktől, hogy ujja rendkívül hosszú, leér a szárközépig, a szűr aljáig. Felölteni természetesen nem lehet, úgy hogy a szász szűr ujja épp úgy elveszítette eredeti rendeltetését és dísszé vált, mint a dunántúli kanász-szűré. (III. T. 1—2. ábra.)

Az erdélyi magyarság szintén posztóvarrással díszített szűrt visel.

Ez az applikáció azonban teljesen különbözik az erdélyi szászság posztóapplikációjától. Voltaképen nem egyéb, mint a hímzett bihari szűrmotivumok posztóból való utánzata. Biharban a posztó-

applikáció egyidős a varrógép meghonosodásával, Nagyváradról indult ki s ma már a szűrhímzést végleg kiszorította. A nyakas, posztóapplikációs szűr Nagyváradról indult el Erdély felé a mult század 80-as éveiben. 1890-ben még csak Bánffyhunyadnál tartott. 1890—1900 közt már Tordáig jutott s ma már Marosvásárhelyig mindenütt viselik.

Amilyen gyorsan terjedt Erdély felé az alföldi magyar szűr, éppoly gyorsan pusztult az alföldi részeken. Erdélyben a mult század közepén nem voltak szűrszabók. A kisebb szűrféle ruhákat (*condra, daróc, szokmány, zeke, harisnya* stb.) a nép háziiparszerűleg maga állította elő. Amint azonban az alföldi szűr behatolt Erdélybe, a bánffyhunyadi, kolozsvári magyar szabók szűrszabósegédeket hoztak Nagyváradról, Nagyszalontáról s ezek segítségével kezdték a szűröket gyártani. Még 1905-ben Erdélyben nem volt igazi szűrszabóműhely, csak azóta támadt egynéhány. Az alföldi szűrszabók egy része a szűr után behúzódott Erdélybe.

Az alföldi szűr egy másik irányból a Marosvölgyén is terjed Erdély felé. Ez a típus nem applikációs, hanem hímzett. Kiindulási pontja Arad. Egyidőben indult el a váradi szűrrel. Ma már Gyulafehérvár környékéig jutott.

Az erdélyi szász szűr anyaga nem a purzsa, hanem a merino-juh gyapjából készült posztó, mely vékonyabb, puhább, fehérebb. Ezt a posztót, mint már említettük, a szűrszabók karazsiának nevezik. Szűrkészítésre néhol az Alföldön is használták. Főleg jómódú gazdalegények viselték, különösen a Nagykunságon.

A szűr terjedése az oláhok között élénken mutatja a magyar kultúrhatást. De azt is mutatja, hogy sok divatjamúlt s használatból kiment tárgyunkat a környező nemzetiségeknél kell keresnünk.

A szűrt az Alföld keleti oldalán sem viselik. Miskolc, Nagykálló, Szatmár, Nagyvárad vonala jelöli a szűr határát. Hogy azonban a szűr valamikor egészen a Kárpátokig el volt terjedve, arra bizonyítékaink vannak.

A csapómesterség, mint céhes foglalkozás Debrecenben először 1395-ben tűnik fel, amikor a város csapómestereinek kiváltságot ad, melyet Szapolyai János 1513-ban és 1540-ben átír és megerősít. A debreceni csapók két századon át roppant mennyiségű végszűrrel árasztották el az Alföldet. Kállóik a Tocó és Kösűly folyókon állottak. Nagykálló város és a biharmegyei Kálló folyó neve is arra enged következtetni, hogy itt is szűrkállók működtek. A Kraszna vizén Matolcsnál is híres szűrkálló volt. Azonban a XVII. század vége felé a virágzó csapóipart egy új veszedelem támadta meg, nevezetesen Munkács felől a gubaviselet kezdett terjedni és a szűrt alig pár évtized alatt a Hajdúságig kiszorította. A szükség itt is rávitte a mesterembereket, hogy alkalmazkodjanak a megváltozott körülményekhez. Két előrelátó debreceni csapó, névszerint Diószegi Péter és Szombati András Munkács mellől két rutén asszonyt hozatott, akiktől eltanulván a gubakészítést, gubacsapókká lettek. Példájukat nemsokára követték az összes szűrcsapók s a pusztulásnak indult szűrposztókészítést átengedték a szűrszabóknak s a céhleveleken törvényes bíróság útján megosztoztak, mert addig közös céhben

voltak. A szűrszabók azonban nem nagyon értvén a posztócsinálás-hoz, nemsokára felhagytak vele s a szükséges végszűröket más vidék csapóitól, különösen az erdélyi szászoktól kezdték beszerezni.

A fürtös guba hódító útjában a Hajduságon nem állott meg, hanem a Jászkunságon, Borsod, Heves és Nógrád megyéken át egész Budapestig hatolt. A szűrt azonban nem tudta úgy elnyomni, mint az Alföld keleti felén. A felsorolt megyékben az újabb időkig a szűrrel együtt viselte a nép, amíg azzal együtt ki nem pusztult.

Ha a köznép általánosan nem is viselte az Alföld keleti szélén a szűrt, a pásztorok itt is viselték. Ezek Debrecen, Nyiregyháza, Nagykálló, Nagyvárad szűrszabóitól szerezték be szűreiket. Újab-ban a váradi applikációs szűr a Szilágyságon is terjed a guba rová-sára.

A magyar szűr déli határa a Tiszán túl a Maros volt. A Maros-tól délre nemzetiségeink viseltek ugyan, sőt ma is viselnek szűr-posztóból készült köpenyegszerű ruhákat, de ezek nem azonosak a magyar szűrrel, sőt ahhoz nem is hasonlítanak.

A Duna-Tisza közén, a Bajától és Szabadkától délre eső terü-letekről ugyanezt mondhatjuk.

A Duna-tiszaközi magyarság, különösen pedig a kiskunok in-kább subaviselő népek voltak s ezen a területen a szűr már régeb-ben, a szűr mult század közepi reneszánsza előtt kiveszett.

Dunántúl fő szűrtípusa, mint már előbb említettük, lényegesen különbözik az Alföldétől. Hossza térdig ér, ezért aztán az erdő bozótjaiba és apró bokraiba nem egy könnyen akadozik. Bősége akkora, hogy ha elül össze nem fogják, az egyik vállon lecsúszik. Különben így is szokták viselni. Hatalmas gallérja a fejre vissza-hajtva bőséges oltalmat ad az eső ellen. Mivel a gallér majdnem olyan hosszú, mint a szűr s új korában a posztó még merev lévén, a szűr, mely hátán a gallérral kétszeres vastagságú volt, a földre téve meg-állott mint valami sátor.

A dunántúli szűrök típusai nem annyira tájtípusok voltak, mint inkább viselőik társadalmi állása szerint különböztek.

A pásztorok, különösen a kanászok a fentebb leírt szűrt viselték. Ennek két változata volt, a bakonyi és a somogyi. A bakonyi vagy máskép veszprémi, valamivel hosszabb volt, mint a somogyi (IV. T. 3. á.). Főként cinóberpiros posztószegésekkel, borításokkal és app-likálásokkal volt díszítve. A somogyi kanász-szűr rövidebb volt, posztódíszei sötétkarmin színűek voltak. (VII. T. 2. á.) A hajdani betyárok Dunántúlon kanász-szűrt viseltek. Az 1836 karácsony nap-ján felakasztott híres betyárt, Milfajt Ferencet ábrázoló egykorú kép a bakonyi kanász-szűrnek legrégibb ábrázolása. (VI. T.) So-mogy megyében a polgárság szűre jelentékenyen eltért a pásztor-szűrtől. Hosszúsága megközelítette az alföldit, ujja azonban szintén fenekes volt, mint a kanász-szűröké. Hímzése és díszítésmódja egy-szerű, de ősi zamatú volt. A szűrök ismert virághímzései hiányzot-tak róla, csak mértani elemeket hímzett rá a szűrszabó s zsinórral, bojtokkal díszítette. Míg a dunántúli kanász-szűröket tenyérnyi vagy még szélesebb szegés, folt díszítette szélein, vállán, oldalain, a

somogyi polgár szűrén oly kevés szegést találunk, akárcsak az alföldi pásztor-szűrökön. (IV. T. 1—2. á.)

A Dunántúl, főként Veszprém megyében a kocsisok, olykor a pásztorok is, bizonyos kerek gallérú szűrtípust is viseltek. Gallérja a vállat oldalról és előlről is borította s a szűr elejéig ért, sőt ahhoz hozzá toldották. (Az Alföldön ezt a szűrt köpenyeges szűrnek is nevezték.) Ujja hosszú volt, és felölthető, néha azonban bevarrták, fenekesujjúra azonban nem csinálták. Mint általában a pásztor-szűröket, ezt is széles vörös vagy más színű posztóval szegték. Gallérján és hátuljának alsó részén hímzés is volt. (V. T. 1—2. á.)

Ezt a szűrtípust itt-ott az Alföldön is viselték, de a mult század 70-es éveiben kiveszett.

Mikor az Alföldön a szűr még fénykorát élte, a dunántúli szűr már javában pusztult. Pusztulásának kezdete talán még 1825-re nyúlik vissza, mikor Veszprém vármegye először eltiltotta. A cifra szűrnek ugyanis nagy ára volt. Mint a nóta mondja:

„Cifra szűröm Beszperémben vettem
Érte 30 forintot fizettem."

Harminc forint nagy pénz volt akkor. Egy pásztor egész évre sem kapott annyi bért. Nyilván lopnia kellett tehát, hogy a cifra szűrt megszerezze. Ezt fontolóra vevén Veszprém vármegye közgyűlése, 1825-ben kimondotta, hogy „A cifra szűr használata örökre eltiltatik s a járási szogabírák utasíttatnak, hogy ahol ilyen meg nem engedett ruhát tapasztalnak a pásztorokon, haladéktalanul szedjék össze és semmisítsék meg." Egyúttal átiratban hasonló határozathozatalra szólítja fel, Vas, Zala és Somogy megyéket.

Nagy riadalom támadt erre nemcsak a pásztorok, hanem a szűrszabók között is és kivitték, hogy a vármegye enyhítette a szigorú határozatot.

A cifra szűr üldözése azonban később, a Bach-korszakban is előfordult, amikor a zsandárok késsel kaparták le a szűrről a cifraságot. A Bach-korszak után még fellángolt egyszer a bakonyi szűr divatja, de a mult század 80-as éveiben gyors pusztulásnak indult s a Bakonyból jóval hamarább eltünt ez az ősi ruhadarab, mint az Alföldről.

Somogy megyében a somogyi kanász-szűr egészen a mult század vége feléig tartotta magát, de lassanként itt is tért veszített, s amint az alföldi szűr Erdélybe menekült s az ottani nemzetiségek kezére jutott, úgy a somogyi szűr is a Dráván túlra került s a horvátok közt jött divatba. A szűrszabók egy része itt is a szűr után vándorolt s ma már a dunántúli kanász-szűrt csak a Dráva—Száva között találhatjuk meg.

Áttérve a palócság szűrére, — mint fentebb említettük — ezek átmenetnek tekinthetők az alföldi és dunántúli szűrök között. Ujjai gyakran fenekesek. Gallérja meglehetősen nagy. A szűr hosszabb, mint a dunántúli, de rövidebb, mint az alföldi. Sohasem szegik olyan szélesen, mint a dunántúli pásztor-szűrt, e tekintetben olyan, mint az alföldi régebbi divatú szűrök, melyeknél a szegés legfeljebb 2 cm széles volt. A szegés mindig fekete, mint régen az Alföldön.

A palóc szűrök szabásban és díszítésben Bars megyétől Abaúj-

Torna megyéig lényeges eltérést alig mutatnak. Nemzetiségeink közül főleg a nyugati tótság hordja a szűrt még pedig régidők óta. (III. T. 3. á.) Szabásában a tót-szűr részint a palóc, részint az alföldi szűrrel egyezik. Majdnem mindig hímezetlen, sőt gyakran szegetlen is. Hímzett szűröket csak elvétve magyar vidéken viseltek, de ezek is egyszerűségükkel tűntek ki a magyarság cifra szűrei közül. Sáros megyében a szűrnadrágot és szűrdolmányt azonban magyar mintákkal gazdagon kihímezik.

A magyar szűr a tótság révén Morvaországba is eljutott s itt néhol a hanákok viselték. Ez azonban cifraság dolgában messze mögötte maradt a magyarnak. A sárosmegyei tótság közvetítésével a szűr a lengyelek közé is eljutott, de csak Galicia felénk eső részében található.

A rutén és a romániai oláh nép a mi köpenyszerű nagygallérú szűrünket nem viseli. Mindössze Romániában a szurudzsiunak nevezett parádés kocsisok viseltek a magyar szűrhöz némileg hasonló köpenyt, melyet többnyire ki is hímeztek. Maga a szurudzsiu török eredetű, szűrének díszítése is hasonló eredetre vall. Úgy látszik ez a ruha itt a törökség kultúremléke.

Szerbiában Kumanovo vidékén macedon férfiakon szintén láthatni a mi szűreinkhez hasonló felső ruhát. Ennek anyaga nem nagyon durva ványolatlan gyapjúszövet, ők maguk csinálják. Színe rozsdabarna, fekete vagy szürke. Semmi szegés, hímzés, díszítés nincs rajta. Kétféle formában viselik, neve kušljak.

Egyik forma rövid, akkora mint egy kis kabát, egyébként szabására nézve teljesen megegyezik a magyar szűrrel. Ujja könyökig ér. Felöltve viselik, mint kis kabátot. Gallérja akkora, mint egy kunsági szűré, eleje kihajtós, nem gombos, tehát szűrszerű. Hasonlít a bakonyi szűrhöz, csakhogy nem olyan bő és nagy.

A másik forma hosszú, nagyjában olyan, mint az alföldi szűr. Ezt is vállravetve viselik, mint a magyar szűrt. Ujja egy vagy két arasznyi hosszú. Gallérja csuklyává van összevarrva. Eleje nem kihajtós, mint a magyar szűré. Ellenben ezt is a mellen kötik össze, mint a magyart. Bőségét az oldal és a pálha szabályozza. Aszaja nincs. Szabása nem olyan állandó, mint a magyar szűré.

Györffy István.

Rekesztőhalászat a Tiszán és az alföldi kisvizeken.

A rekesztőhalászatnak ma már nagy irodalma van. *Sirelius*[1] egész nagy könyvet írt a finn-ugor népek rekesztőszerszámairól, összehasonlítva más népekével. *Jankó János*[2] szintén bőven tárgyalja a rekesztőhalászatot, de mindkét tudós csak *Herman Ottó*[3] néhány adatát használhatta a magyar szerszámok tárgyalásában. Herman Ottó maga is kevés magyar rekesztőszerszámot ismertet örökbecsű művében és utána csak kevesen próbálták az ő gyüjtését kiegészíteni. Ez a tanulmány az egyre pusztuló

[1] *Sirelius:* Über die Sperrfischerei bei d. finnisch-ugrischen Völkern. Helsingfors, 1906.
[2] *Jankó J.:* A magyar halászat eredete. Budapest, 1900.
[3] *Herman O.:* A magyar halászat könyve. Budapest, 1887.

alföldi vizek rekesztőszerszámait kívánja ismertetni. Néhány eddig ismeretlen adattal pótolja a magyar ősi halászási módot.

A halászt elsősorban környezete befolyásolja munkájában. Ismerni kell a vizet jól. A vízmeder alakulata dönti el sokszor szerencséjét. Vizsgálni kell a halak életét és ezekhez kell készítenie és alkalmaznia szerszámát. Találékonysága folyton új ötletekre bírja, ami a szerszámok sokféleségét eredményezi.

A rekesztő halászat eszközei apró eszközök. Nálunk nyári szerszámok. Még a szegény emberek is ritkán alkalmaznak belőle egyet, hanem csapatostul használják.

A tiszántúli vadvizekben használt rekesztőszerszámok két nagy csoportba oszthatók. Az első csoportba tartoznak a *mozgatható rekesztőszerszámok*, ilyenek a *versék*. A második csoportba az *álló-rekesztőszerszámok* tartoznak: a *vész* és a *lésza*. E két nagy csoporthoz szinte önkéntelenül csatlakozik egy harmadik, amely bizonyos nagyszerszámok alkalmazásával, más halászati mód bekapcsolásával a nagyhalászok kezén él.

A rekesztőhalászat minden módja többkevesebb átalakítással megvan a magyar halászoknál. A versék vagy *verselyek* egyes fajtájával a kis halász alkalmas időben kimegy a vadvizekre, erekre. Kiveti verselyét, kirakja lészáit a *langó*-kon, az áradásos partokon, de az állószerszámokat legfeljebb csak a halványokban, a Tisza egykori fattyúhajtásaiban, az elnádasodó vadvizekben rakja le. A verse anyagát a környezet szolgáltatja.

A tiszai halász, ha versét köt, szép vékony hajlékony fűzfavesszőből készíti. Ez a *„vesszőverse"* lehetett a tiszai halász ősi rekesztőszerszáma.

A vesszőverse torpedó-, vagy még inkább szivaralakú kasszerű készítmény. Hossza két-három, sőt négy méter is, szélessége a félmétert nem haladja meg. A verse készítéséhez nagy ügyesség kell. Téli munkája a kishalásznak.

Késő ősszel a halász elindul vesszőszedni. Jártában-keltében a Tisza mentén a füzesekben a legszebb, legérettebb vesszőt válogatja ki. Rendesen nem ad hirt senkinek, hiszen a parti füzeseknek annyi ellensége van, hogy ő már igazán nem jön számításba.

Ezután hideg, zimankós téli napon a boglyakemence mellett neki ül a versét készíteni. Két fűzfadeszkalapot farag. Köralakúak ezek. Az egyik átmérője 20 centiméter, a másiké csak 15 centiméter. Ez a *„versekfa"* (1. ábra 1.).

A két versekfa szélén lyukakat furkál olyan sűrűn, mint amilyen sűrűre a versét fonni akarja. Következő lépése a vesszőválogatás. A két versekfát felállítja úgy, hogy a nagyobbik elől, a kisebbik hátul álljon. A szép, egyenes vesszőből átdugdos egyeseket a két peremén kifúrt deszkákon, úgy, hogy csonka kúp keletkezik belőle. Ezzel elkészítette a verse *„vessző"*-jét, *„síp"*-ját vagy *„versek"*-jét (1. ábra 2.). E tölcséralakú betét hátulsó nyílása szabadon álló vesszőkben végződik és egy kis környilást hagy szabadon. Ezen a derékhal beúszhat, de vissza már nem tud jutni.

A nagyobbik versekfán áthúzott vesszőt hozzáeresztik a verse testének oldalához. Mikor ez megvan, a versekfákat lehúzzák a vesszőről és kész a síp vagy jobban kedvelt elnevezéssel a versek. Egy vesszőversében két versek van egymástól fél méterre és erre építik a hengeralakú testet.

Szép szál vesszőket fektetnek a verseken keresztül. A vessző vékonyabb részét az egyre szűkülő vége felé eresztik, a vastagabb részét a verse szája felé hagyják. A vesszők közt két ujjnyi széles nyílást hagynak. A vesszőket 50—60 centiméter távolban keresztül *„hímelik"*. Erre ismét a legvékonyabb vesszőt használják.

A verse szűk végét bezárják, ehhez még egy hosszú *farkot* ereszte-

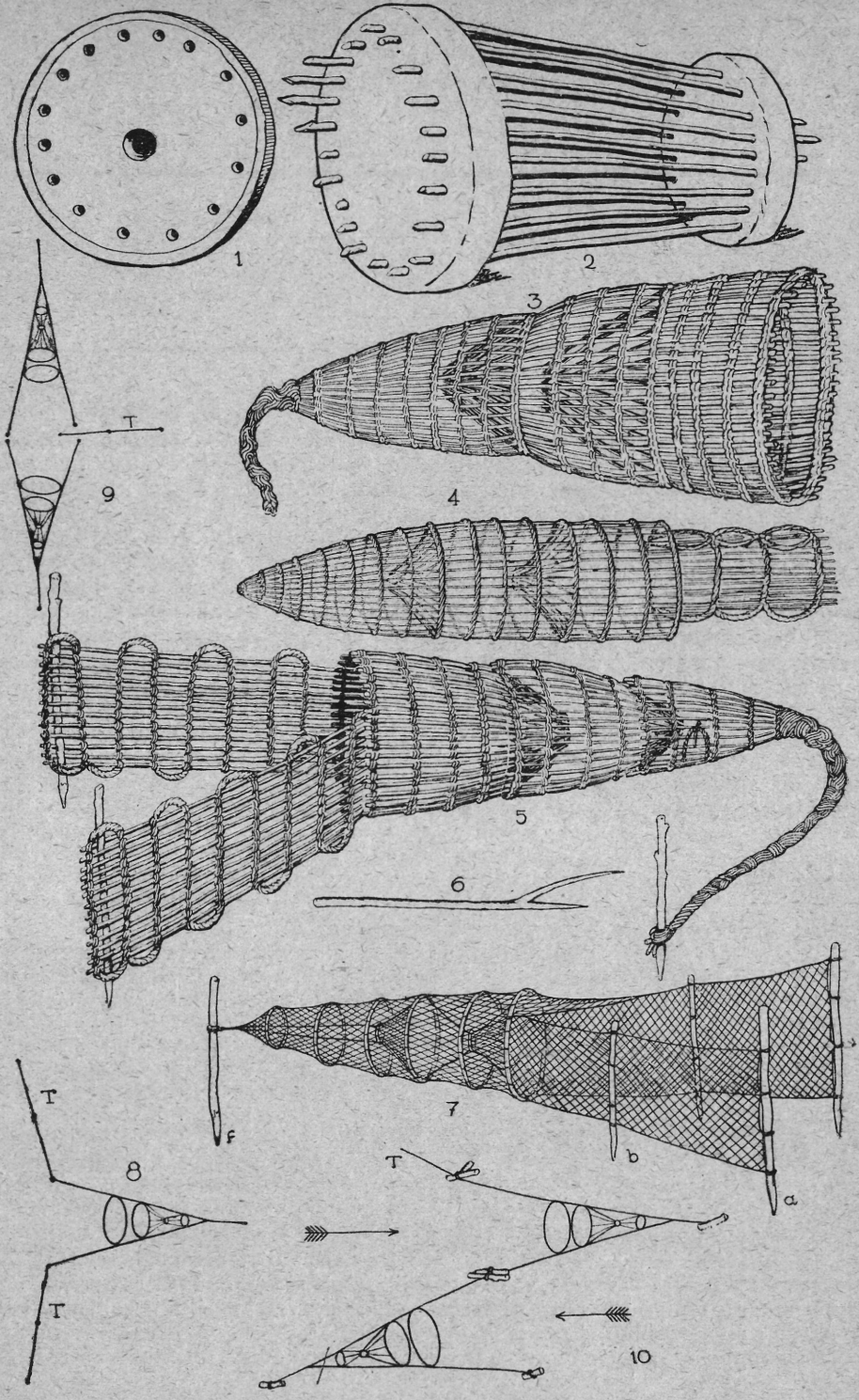

1. ábra.

nek vékony vesszőből. Ennek a segítségével emelik fel a versét használat közben a vízből.

A verse lényeges alkatrésze az ajtó. Ezt a hátulsó versek mögött közvetlenül hagyják meg. A nyílásra pontosan záródó vesszőajtót tesznek, melyet egy hegyes fanyárssal tűznek a verse vessző oldalához, miáltal az be van zárva. Az ajtó arra szolgál, hogy itt rakják a versébe a köveket nehezéknek és itt szedik ki a halakat. E munkák után elkészül a vesszőversék legegyszerűbb fajtája a *fenékverse* (1. ábra 3.).

Ezt a versét a Tisza fenekére rakják le. Szárnya nincsen. A letevés úgy történik, hogy a versét először felkövezik, ezután leeresztik a Tisza fenekére, de úgy, hogy végén lévő farkát vagy vesszőkötelét egy megjegyzett helyen beerősítik. Ha most már időnkint a versét meg akarják nézni, a *„kormányövező kaccsá"*-t farkába akasztják és ezzel fölemelik a versét.

A vesszőversék fejlettebb faja az *„egyszárnyú verse"*. Készítése úgy emelgetik, mint a fenékversét (1. ábra 4.).
másfél, két méter hosszan meg vannak nyújtva, át vannak *„hímelve"* és a felső hímelés fül alakjában nyílik ki, ami a kezelés megkönnyítésére szolgál. A kinyújtott vesszőszálak legtöbb esetben szabadon végződnek. Az egyszárnyú vesszőversének legtöbb esetben nincs farka. Ha van, akkor ezt a verse magasságában egy parti karóhoz erősítik és ennek segélyével úgy emelgetik, mint a fenékversét. (1. ábra 4.)

Az egyszárnyú versét csapatostul használják. Nagyon szegény ember már az, aki egyet kettőt rak ki. A valamirevaló halásznak tíz-húsz, sőt ötven vesszőverséje is van. A versék kirakása áradáskor történik. A lankásabb partokon: *rapály*-on, *langó*-kon rakják ki a folyás ellenében. Kövekkel terhelt farát a Tiszába eresztik. Szárnyát előlről hátulról egy-egy *„versekaró"*-val megerősítik s így hever a verse napokig, hetekig a Tiszában. A halász naponta kétszer megnézi hogy mi van benne. Ha a szeszélyes Tisza apad, a verse szárazon marad. Ilyenkor felszedik és lejjebb eresztik a vízbe. Ha nem fog, akkor nem fárad a halász vele és így történik aztán meg, hogy nyaranta Tiszafüred környékén százával hevernek a szárazon maradt egyszárnyú vesszőversék a parton.

E két versénél sokkal ritkább rekesztőszerszám a *„kétszárnyú vesszőverse"*. Ez már a kettő kombinációjából áll elő. Először egy fenékversét készít a halász, aztán külön két szárnyat vagy *terelőt*. A szárnyak vagy terelők nem a verse testéhez vannak építve, ezért csak a felállításkor alkalmaztatnak rá. Lapos partszélen áradásokban használják.

Felállítása úgy történik, hogy előbb a szárnyatlan versét lefektetik a vízbe, aztán hozzáillesztik a két szárnyat vagy terelőt. Lekarózzák és a verse testéhez kötik. A víz változásával a terelők összébb vagy széjjelebb állíthatók (1. ábra 5.).

Több halat nem fog mint az egyszárnyú vesszőverse. Nehéz kezelhetősége miatt egyre megy ki a használatból, helyette inkább a kétszárnyú hálóversét használják.

A környezet, a kis folyók, a *kadarcsok*, *pecék*, az álló belvizek nagyban átalakítják a rekesztőszerszámokat.

E sekély, csendes folyásokon, melyet felver a dudva, telenő a sás, káka és nád, a mozgatható rekesztőszerszámok közül a hálóversét használja a halász. A tiszai vesszőversét oda hagyja a Tisza partján.

A kisvizi hálóversék kicsinyek. Rövid szárnyakat kíván a keskeny ér, alacsony karikákat a sekély víz. A hálóverse szárnyai, s maga a verse teste annál inkább nő, minél közelebb vagyunk a Tiszához. A Tisza holt ágaiban gyakran találkozunk hatalmas hálóversékkel, melyeket a folyó Tiszában nem alkalmaznak. A hálóverse gyenge a folyóvízben és felállítása is nehéz.

A kétszárnyú verse elülről nézve két szárnyból áll. A két szárnyat nagyobb vizeken nemcsak a két szárnykaró, hanem derékban még egy „*botló*" is megrögzíti. A szárnyak az első karikánál jönnek össze, amelyből az első vagyis *nagy versek* rögtön kiágazik. A versek négy madzaggal az utána következő második karikához van kötve. Alakja csonka kúp, hátsó nyílása ellaposodásba szűkül. A második vagy *kis versek* a negyedik karikából ered és a hatodik karikához van kötve. A karikák után jön a verse fara, melynek szemei egy madzagra vannak szedve és a madzagon nyitható vagy zárható. A madzag hosszan elnyúló vége a jó erős, néha kétágú farkaróhoz van kötve (1. ábra 6.). Ez jobban beleszúrható a kotúba.

Megtörténik, hogy a második verseket már nem a karikához kötik, hanem hosszú madzagokon a verse farmadzagához erősítik (1. ábra 7.).

A kétszárnyú verse a vizekhez és a halász anyagi erejéhez mérten lehet ötkarikás. Ilyet mutat be *dr. Szabó Kálmán* Kecskemét vidékéről,[4] *Sztripszky*[5] a Nyirség egykor virágzó halászéletéből egy pár szerszámot elbeszélés után közöl.

Az igazi kisvizi halászok háromkarikás, egy versekes kis versét használnak. Ezeket a nádasok szélén vetik ki egyesével, míg a sík vízen csapatostól rakják ki. A verse összeállításában a kis halász nagyon leleményes. Ha a víz megengedi a Kösélyben az egy versét is megtoldja egy vagy két oldalán *terelővel*. (T) Nem egyéb ez, mint egy másfél vagy kétméteres hálófal, melyet a verse szárnyaihoz tompa szög alakban fektet. Közepén egy *középkaróval* meg is erősíti (1. ábra 8.).

Két versét a kis Hortobágy folyóban már több alakban állít fel. Leginkább szembe állítja a két versét, hátul a két karót egymás mellé szúrja és összeköti, a vízzel szemben kicsi nyílást hagy a két verse karói közt és e nyíláson egy terelőt vezet be (1. ábra 9.). Ha a hal a terelő mentén betéved, zárt udvarba jut és innen a versékbe csúszik.

Ha a víz iránya, a hal járása úgy kívánja, a két versét ellentétesen teszik a folyó medrébe. Ha a verseszárnyak nem zárnák a síkvizet, egy rövid terelővel megtoldják a szárnyat (1. ábra 10.).

Szép csapatos összeállítás történik három versével. A nádas felől letesz egyet. Ezzel ellentétes fekvésben lerakja a másikat. A belső karókat összeköti. Minthogy még a víz szélessége megengedi, ezzel ellentétben, az elsővel egy fekvésben, még egy harmadikat is letesz. Bár itt terelő nincsen, de a halat, akármerről jöjjön, elfogja. Hogy pedig a szájkarika el ne dőljön, le ne feküdjön, a kishalász valamelyik közeli karó felső részéhez megköti a karika felső szélét (2. ábra 11.).

Négy verse páros összeállítása nagyon gyakori a Hortobágy-folyóban. Nem egyéb ez, mint két pár szembeállított verse, melyet 4—6 lépés hosszú *terelő* vagy *tiltó* köt össze. Kiegészíti az a *lésza*, mely a nádas felé nyúlik s mely a nádasból előjövő halakat a versepár udvarába tereli. Ez a terelő 5—6 lépés hosszú hálófal, két, néha három karóval megerősítve (2. ábra 12.).

Ha a víz széles és a halász csak négy versét rak le, nem tudja máskép elzárni jól a hal útját, minthogy a két pár verse mindkét oldalából egy-egy 5—6 lépés, szükség esetén még hosszabb terelőt rak le jobbról-balról (2. ábra 13.). Ez a versecsapat a Kösély- és Hortobágy-folyókon nagyon gyakori.

A Hortobágy-folyó széles kanyarulataiban néha hat versével halásznak a kisemberek. Ilyenkor többen állanak össze és osztoznak a zsákmányon. Hat verse már teljesen elzárja a Hortobágy vizét, ezért itt a lészát vagy az

[4] *Dr. Szabó Kálmán:* Ősi halászat nyomai Kecskemét környékén. *Ethnographia* 1918. évf. 117. l.

[5] *Sztripszky H.:* A szabolcsi morotvák halászatából. *Ethnographia* 1904. évf. 238. l.

ellenzőt elhagyják, csupán a verse szárnyait használják fel terelőkül. Hat verse felállítása kétszer hármas lerakásban történik. Sokszor a hármas csapat egy kis hézaggal is el van választva (2. ábra 14.).

A nagy állóvizeken, a Tisza kiöntéseiben, nagyobb és érdekesebb rendszerrel rakják a verséket. Molnár Vidor Cibakháza környékén *bukrosverséket* rakott le. Egy *bukor* — szerinte — három verséből állott. Az első a *farverse*, erre támaszkodik a *jobb vállverse* és a *bal vállverse* úgy, hogy a három verse két-két szárnya egy *udvart* (U.) alkot. Az udvarból egy 5—6 méteres *simaháló*, az *ellenző* vagy *őr* vezet ki a víz széléig, esetleg a partig (2. ábra 15.). Ebbe az ötletes labirintusba aztán legtöbb hal beletéved, csak az öreg potyka nem veszti el lélekjelenlétét és kiszimatol belőle. Nagyon szép eredményeket értek már el a halászok a bukrosversével.[6]

Az áradásokban halászgató kisember ezzel sem elégszik meg. Rövid az áradás, ki kell használni a ma már ritka szerencsét. Ezért, ha a hely kedvező, két bukorversét állít fel egymással szemben és a kettőt középen egy 10—15 méter hosszú 1—1½ m széles simaháló, az *ellenző* köti össze és ez az ellenző másfél öl mélyen vezet a bukrok belsejébe. Itt csak a vállversék külső szárnyai zárulnak. Az ellenzőnél csupán annyi nyílás van, hogy a hal besiklik a labirintusba (2. ábra 16.). Hat verse így felállítva egy *akol*.

Ha egyszer a síma háló másik oldalát elérte a hal, többé nincs menekvés. Molnár Vidor halászmester előadása szerint az általa felállított *aklos verse* minden tavasszal tele van hallal, mázsa számra lehet vele fogni a halat. Míg a bukros versét az állóvíz szélére vetik, addig az aklosversét a tó közepére helyezik le. Az aklosverse olyan kiépítését, mint *Schenk Jakab* a vajai rétről egészcsapat és félcsapat háló címen közöl, nem láttam sehol.[7]

Az aklosversét kevés halász használja. Sok szerszámot igényel. Felállítása — Molnár Vidor szerint — valamennyi rekesztőszerszámnál több ügyességet és több helyi tapasztalatot, a halak szokásainak biztos ismeretét kívánja meg.

A versével való halászatot nem hagyhatjuk el, hogy meg ne emlékezzünk a hajtóhalászattal kombinált versézésről. Ilyen ősi halászó módról Sztripszky is hallott a nagyhalászi és dombrádi öregektől. A mult század ötvenes, hatvanas éveiben a nagy seggesversét lecövekelték a tóba és azután csapatos marhát, néha 5—6000 darabot is behajtottak a tóba, a jószág felverte a halat és a versébe űzte.[8] De ő ezt már nem látta és az öregek egy kissé nagyítottak. Én azonban a szabolcsi és zempléni belvizeket levezető csatornában láttam ilyen kombinált versézést.

A halász lerakja az egyes, de hosszúszárnyú versét a csatornába. Két szárnyát a partig nyújtja s ott lecövekeli. Ha a szárnya nem zárna pontosan, frissen vágott fűzfavessző nyalábbal kiegészíti. A verse szája a vízfolyással szemben áll. A halász egy önként vállalkozó társával messze előre megy a folyás irányában és jó távol visszafordul, előveszik a kézi *kaparóhálót* és húzzák a vízben a verse felé. A vízben levő halakat űzik folyton közelebb-közelebb a verséhez.

A nagy potyka ravasz. Beleütődik a verse szárnyába. Orrával végigtapogat rajta. Kémlel. A verse előtt visszahökken és a másik oldalon próbál szerencsét. Közben a két ember közeledik a kaparóval. Nincs sok idő a kémlelésre. Az öreg ponty végső kétségbeeséssel hirtelen visszahátrál, a versekarikától nagy lendületet vesz és átveti magát a versén. Példáját

[6] V. ö. *Sztripszky:* id. m. 237. l.

[7] *Schenk Jakab:* Halászat a vajai réten. „A Természet" VI. évf. 12. sz. 1899. II. 15. közli *Jankó J.:* A magyar halászat eredete. Zichy Jenő gróf Harmadik Keletázsiai utazása. I. k. 238—39.

[8] *Sztripszky:* id. m. 234—5.

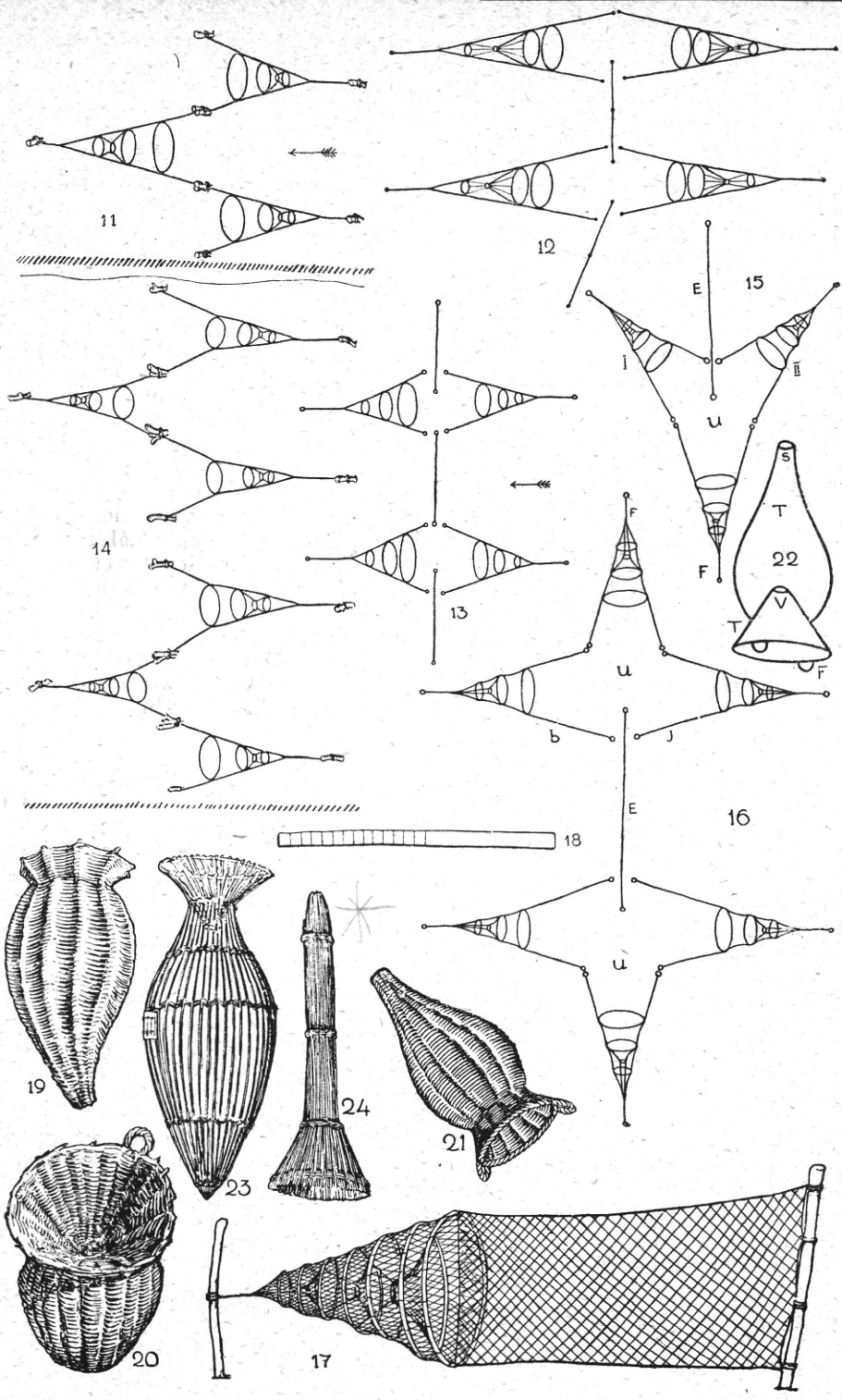

2. ábra.

többen követik. Közben, bár a kaparót a csatorna fenekén húzzák, a ponty a fövenybe elássa magát és a kaparó alatt a lábuk közt elmenekül.

A hálóversék egyik gyakori fajtája az *egyszárnyú hálóverse*. Míg az egyszárnyú vesszőversénél a verse egyik oldalából nevelték ki a szárnyat, addig a hálóversénél az első vagy szájkarika közepéből eresztik ki a 8—10 méter hosszú, másfélméter széles szárnyat. Ez a síma hálófal mindkét oldalán a versébe tereli a halat. Az ilyen egyszárnyú versét a Tisza árterületén áradáskor használják. Főleg egyes verseként rakják le. Jó áradás esetén jól fizet (2. ábra 17.). Az egyszárnyú hálóversével is ritka halász tud már ma bánni. Ez is nagy ügyességet kíván. Felállításához gazdag tapasztalat kell. Éppen ezért e versefajta ritka.[9] Szárnynélküli hálóversét nem találtam.

A tiszai halászok csak az áradások idején *verséznek*. Legfeljebb egy-két hétig áll a hálóverse a vízben. A kisvizi halász az év legnagyobb részében a vízben tartja verséjét, ezért hamar nyövik. Hogy tovább tartson, be szokta a hálóversét kátrányozni. Ha a halász ráér, folyton a verséket javítja vagy új verséket csinál. Leszúr egy facöveket a földbe, abba akasztja a verse hálóját s a hálótűkkel köti zsákalakká.

Ha versehálóját megkötötte, karikát hajt neki az abroncsmérő fa után. Ez egy méteres fapálca, mely rovátkázva van a kisebb vagy a nagyobb versék abroncsainak megfelelően (2. ábra 18.).

Mikor pedig a kis víz teljesen elapad, a haljárás megszűnik, felszedik a hálóverséket a vízből, a folyók, erek partján kiszárítják, azután karikára szedik és állóhelyre elteszik. Itt várnak az új áradásra.

A rekesztőhalászat nagyon ősi szerszámainak tekinthetők a *csíkkas*ok. A szerszám elkészítése igen egyszerű. Vékony vesszőből sűrűre fonják. Felül meghagyják a *tányér*ját. Tányérja egy szűk *versek* által van a kashoz kötve. A versek a tágas *tömlöc*be nyílik, a végén van a *feneke*. Felállítása úgy történik, hogy a csikkas fenekét kákacsutakkal bedugják. Azután fenékre ültetik, de nem merőlegesen, hanem ferdén. Tányérja a vízszintjével egy magasságban van. A csík a vízszintjén jár és beleveti magát a csíkkas tányérjába. Onnan a szűk verseken át a tömlöcbe esik. A csík kivétele úgy történik, hogy a végéből a csutakot kihúzzák és a kasból a csíkot kirázzák (2. ábra 19., 20.).

A versék szintén ősi fajtája a *tarajosverse*. Ennek a szerszámnak nincs szárnya, azt egy széles tálalakú *taraj* pótolja. Vesszőből készült szerszám. Teste két méter hosszú. Szájánál kívül hatalmas köralakú taréj van. A szájból befelé szűk verselye szabadon végződik domború hasába. Alsó vége zárt. A versébe tévedt halat az oldalán levő ajtón szedik ki. Bodrogközön és a Pallagcsa mocsaraiban még ma is gyakori eszköz (2. ábra 21., 22.).

Nagyon hasonlít hozzá a *véter*. A véter embermagasságú, fűzfavesszőből készült rekesztőszerszám. Szárny helyett taraja van, de a taraj itt lényegesen kisebb, mint a tarajos verséé. Teste domború és öblös. A taraj már a szájban a nyak előtt versekbe megy át. A verseken át a véterbe került halat az oldalán hagyott ajtón szedik ki. A Tiszakiöntésben és a Bodrogközben használt szerszám (2. ábra 23.).

Sztripszky a szabolcsi morotvákból egy olyan vétert közöl, melynek sem terelője, sem taraja nincsen. Lapos zsebpoháralakú. Hosszát 1·4 m, szélességét 0·7 m; és magasságát 0·3 méternek írja le. Szűk, kerek szájat mutat az ábrán, versekjéről nem szól semmit. Sűrű nádasokban használják.[10] Én ilyet csak haltartóban láttam, versek nélkül. Erről a különös szerszámról sem Herman Ottó, sem Jankó nem tesz említést. Pedig ez legjobban hasonlít a finn és osztják vesszőversékhez.[11]

[9] V. ö. *Antipa:* Pescária si pescuitul in România. Bucuresti, 409 l.
[10] *Sztripszky H.:* id. m. 239. l.
[11] *Jankó J.:* id. m. 196. l. Herman O. haltartónak említi. Id. m. II. 240. l.

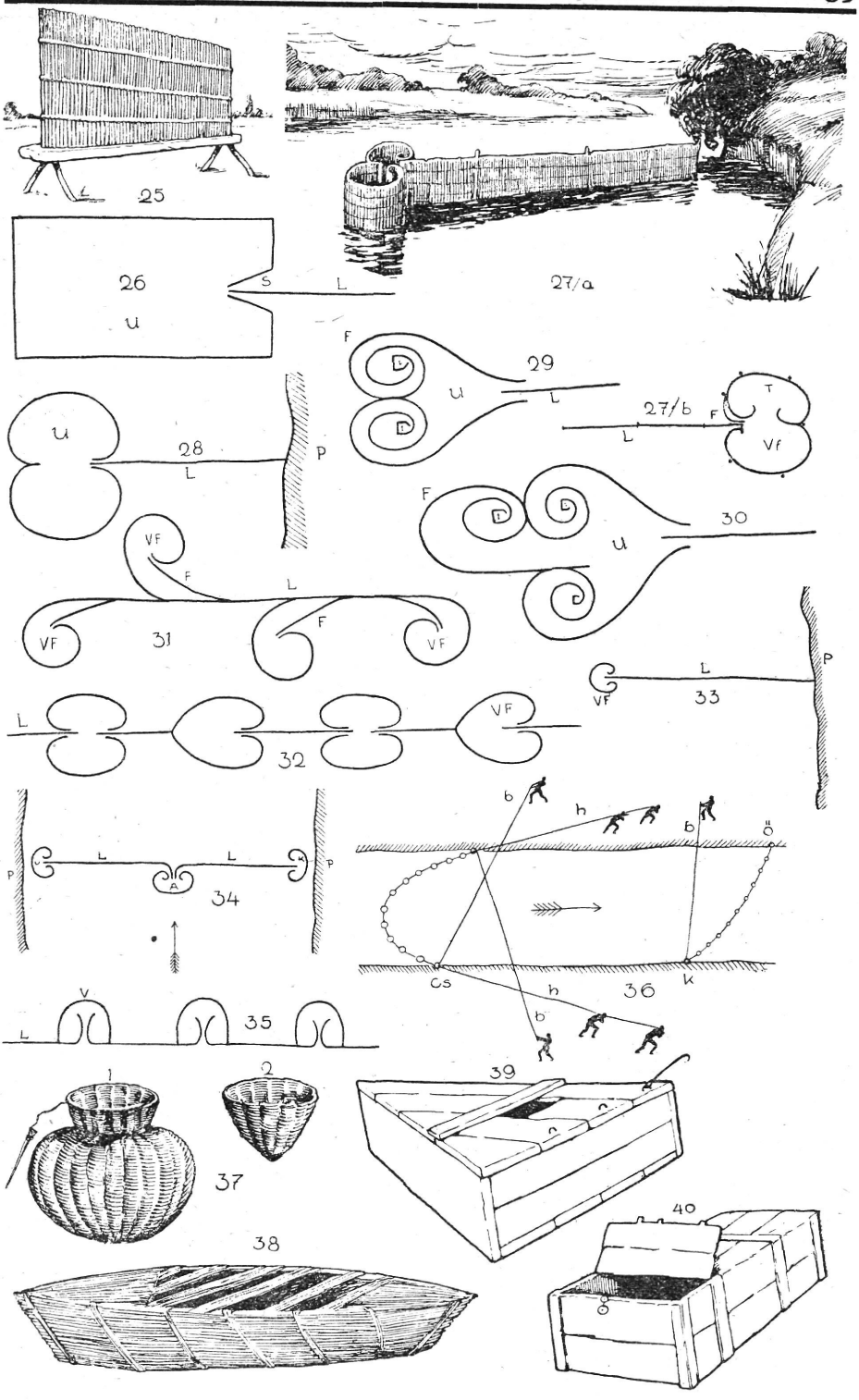
25
26
U
S
L
27/a
F
29
U
L
27/b
T
F
L
Vf
U
28
L
P
F
30
U
VF
F
L
VF
31
F
VF
L
P
VF
33
L
32
VF
P
P
L
L
A
34
b
h
b
Ö
Cs
h
36
k
b
V
L
35
1
2
39
37
40
38

3. ábra.

Különös nevű és alakú szerszám a *haboknya*. Ez a szerszám két-három méter hosszú, 30—40 centiméter belvilágú, egyenletesen hengeralakú veszszőből font cső. Hengeralakú teste csak szájánál bővül ki hirtelen. A tiszai ártér szűk csatornáiban szokták lerakni. A halak a haboknya nagy száján beleúsznak. A nagy halnak még helye sincs a megfordulásra. Szabó Sándor bodrogközi jómódú halász állítja, hogy tavasszal, haljárás idején, egy éjszaka annyira telemegy, hogy a halászok csak kihengerítik a csatornából és kiöntik belőle a halat (2. ábra 24.).

A rekesztőszerszámok másik nagy csoportját azok a szerszámok teszik, melyek állandóan le vannak rögzítve. E szerszámokat *vész*nek, *vejszé*nek, *lészá*nak nevezi a halász. Ősi szerszám ez és mindenfajta halásznépnél megvan. *Herman Ottó*[12] négy vész-fajtát közöl. *Jankó János*[13] és utána *Sirelius*[14] egész kötetet írnak a rokon, vagy még nem is rokon halásznépek vészeiről. *Antipa*[15] az aldunai, különösen a Duna deltájában használatos vész-fajtákat mutatja be.

A magyar vész ősi szerszám. A Tisza mentén a gazdag füzes szolgáltatja hozzá a vesszőt. A távoli kis vizek medrében lengő nád nagyban szolgáltatja a nyersanyagot a vészkészítéshez. A Tisza árterére az erős vesszővész szükséges, a nem mozgó, eliszaposodott kis vizen a gyengébb nádból készített vész is eleget tesz.

A vész legegyszerűbb fajtája a szegletes vész. Ezt *lészka* vagy *lécka* néven ismerik a tiszadadai halászok. A lészka készítése igen egyszerű. A halász téli munkája. Ősszel jó érett vesszőt szed. Téli szállása mellett jó napos helyen leállítgatja a vastag vesszőket szép sorjában egymás mellé, amilyen sűrűnek vagy ritkának kívánja elkészíteni. A vesszőket vastagabb végükkel a földbe szúrja és aztán vékony, hajlós vesszővel a szükséghez képest *áthímeli*. A négy oldalhoz négy darabot készített. Az ügyesebb halász széket csinál. A *lészaszék* áll egy hosszú nyárfa- vagy fűzfagerendából. Felső része laposra van faragva és kellő távolságra kifúrva. Alsó része félgömbölyű. A két végén egy-egy pár láb van beleerősítve. Ezen áll. Ez a szék hordozható. A halász télen még a szobájában is dolgozhatik rajta (3. ábra 25.).

Mikor így a lésza vagy lészafő készen van, a halász kiviszi a kiöntésekre. Nyáron egyre lesi, mikor árad a Tisza gyorsan és ha erősen árad, siet ki a partra. Irtja a füzest, helyet csinál a lészának. A négyfalú lészánál a négy fal téglaalakban van felállítva, vesszővel összekötve. Ez a *lészafő*. A lészafő belsejében van a tágas udvar (U). A keskenyebbik oldalon torkollik a tölcsérré szűkülő *síp* (S), a sípba pedig 4—5 m hosszú *terelő-lésza* (L) (3. ábra 26.).

Ha a hal a hosszú lészához ért, orrával óvatosan azt végigtapogatja. Ha nem elég ügyes, a sípon át az udvarba siklik, ahonnan nincs többé visszatérés. A négyágú lészafő a tiszadobi kiöntésekben volt régebben használatos.

Sokkal általánosabb a hajlított lészafő. A hajlított lészafő két részből áll: a két tömlöcű lészafőből és a hosszú lészából. A jobboldali nagyobbik tömlöchöz símul a rövid *filleng* (F) (3. ábra 27. *a—b*). Megtörténik, hogy az áradás nagyon gyors. A víz olyan magas, hogy a medret színültig megtölti, de az ártérre nem lép ki. Ilyenkor a vészlős halász egyszerű praktikus lészafőjét vállára kapja és kiviszi a Tiszára. Bozótos helyen, hol egy kis lapály van, vagy tisztás a partban, kiteszi és várja az eredményt. Külön-

[12] *Herman O.*: id. m. I. k. 154—158. l.
[13] *Jankó János:* id. m. 49—253. ll.
[14] *Sirelius:* Über die Sperrfischerei etc.
[15] *Antipa:* id. m. 643—657-ig.

ben ezek a szegény emberek folyton lesik a Tiszát s ha áradni kezd, a parti bozótban előre kiirtják a gazt lészájuk számára.

A lészát a halász úgy állítja fel, hogy jobbról egy négy lépésnyi darabot bekanyarít elipszis alakban, balról, vele szemben egy kisebb három lépésnyi darabot hajt csigaalakban. A két félfő felső részét egészen összeereszti, alsó részén egy nagyobb rést hagy és ebbe ereszti a 8—10 méter hosszú lészát. Hogy a lészához került hal könnyebben betévedhessen a tömlöcbe, a bejárat elé egy 12 szál vesszőből készült *fillen*get állít és a lésza bal oldalán a nyílást elzárja vele. A filleng tehát csapda. Egyik része a vészfőlésza bal oldalához van kötve éppen a fordulónál, a másik vége az udvarba szabadon nyúlik.

A filleng a maga görbületével, mely könnyen is mozdul, betéveszti a halat a tömlöcbe, ahonnan már nincs többé visszatérés, mert a filleng *torsos* része és a lésza hegyes vége visszatartják a kifelé tolakodót. A kétségbeesett hal mégis mindenképen igyekszik menekülni a lészafőből. Végső kétségbeesésében a potyka, csuka, mint jól ismert *szökőhal*, hatalmas lendülettel keresztülveti magát a lészafőn. A ravasz harcsa pedig, mint *mászóhal*, símán felemelkedik a lészafő széléig és keresztülveti magát.

Tiszadobon és a Tisza mentén vesszőből fonják a labirintusszerű *vész* vagy *vejsz* nevű rekesztő-szerszámot. A helyhez és a vízhez képest számtalan alakú. Legegyszerűbb faja az, amelyet két fonatból egymással szembeállólag karóznak le és az egyik végén egy szűk nyílást hagynak a harmadik darabnak, a lészának bevezetésére. A vészfő két udvart alkot, melybe ha bejut a hal, vissza nem tud menni. A lésza külső vége rendesen a partig ér (3. ábra 28.).

Megtörténik, hogy a halász úgy látja jónak, hogy spirálisan állítsa fel a vészfőt. Ez esetben a két darabot hosszú nyakra hagyva, spirálisan felcsavarja és a csavarodás végén van a négyszögalakú tömlöc (t). A hosszú nyakba 3—4 öles lésza vezet (3. ábra 29.).

Ha a halász jó fogást remél, három spirális vészfőt állít fel. Ilyenkor a két szembe levő vészfő hátulsó részét eltávolítja egymástól és ebbe jön a harmadik vészfő (3. ábra 30.). Ennek a vésznek már három feje, három tömlöce és egy nagy udvara van s az egész szerkezet egy 8—10 méteres lészán, mint terelőn áll. Áradáskor a tiszai ártereken nagyon sok halat lehet vele fogni.

Az összetett vessző-*lészká*nak nagy, jellegzetes faja a 31. képen bemutatott Bodrogközi lészka. Úgy néz ki, mint a falevél a galyon. Négy vészfő mindkét végén van egy-egy *vakvészfő*. A szerszámot ez kezdi és ez végzi. egyfelől a halnak a vészfőbe terelésére, másfelől arra szolgál, hogy a szűk nyíláson egyszer a vészfőbe jutott hal onnan ki ne meneküljön. A lészka mindkét végén van egy *vakvészfő*. A szerszámot ez kezdi és ez végzi. A halászok szerint nagyon hasznos szerszám, csak sok anyag kell hozzá és jól kell érteni a halak járását, a víz szeszélyeit.

A tiszadadai áradásokban a *vészlés* nagyon ki van fejlődve. A szeszélyes Tisza amilyen gyorsan árad, oly gyorsan apad is és tömérdek sűrű iszap marad a vész körül. A *vészlő* halásznak sietni kell. A rövid pár napot gyorsan is kihasználják. A késedelmesnek üres maradt a vésze. Innen érthető meg, hogy két-három szegény ember összeállott, lésza- és vészfődarabjait kihordta a kiöntésbe és közösen állítottak fel egy vészcsoportot. Ilyen közös munka eredménye az a tiszadadai vész, melyen a vészfők két darabból álló veseidomúak. A lészát a vészfők feldarabolják és egy-egy lészdarab egészen az udvar közepéig bevezet (3. ábra 32.). Az egy irányban felállított négy-nyolc vészfő nagyon tetemes zsákmányt juttatott a vejszés halászoknak egyszer-másszor.

A Tisza áradása nagyon gyorsan lemegy. A lészafők és vészfők szá-

razon maradnak a lábolhatatlan iszapban. Vejszés-lészás halász várja az iszap száradását, ha megbírja, felhuzogatja az iszapból a vészdarabokat, összehajtja és hazaviszi. Elteszi a padlásra száradni. Ha víz szélén felejti, a friss tavaszi kötésű vesszőlésza a nedves talajban gyökeret ver és új életre ébred. A vészfő vesszői kezdenek kihajtani és lassan kilevelezni. A Tiszaparton járó gyakran talál egy-egy ottfelejtett, szépen kileveledzett lészafőt.

A kis vizeken nincsen vessző, ezért a *vész* nádból készül. Megpróbáljuk ezt a fortélyos nádfalazatot ismertetni.

A kisvízi halász a vészt nádból csinálja. Közepes vészhez 35 kéve nád kell. A szép nádszálakat egymásmellé állítja, azután náddal, gyökérrel összehímeli vagy korcolja és viszi oda, ahol a hal jobban jár. A vészt rendesen tavasszal, halíváskor rakják le. Ott vár nyárig. Ha benthagyják a vízben, egy év alatt tönkremegy.

Ma a nádvész legegyszerűbb alakja a *vakvészfő*. Nem egyéb ez, mint egy félgömbalakú, két sarkán behajtott vészfő, melybe 5—6 lépés hosszú nádlésza vezet be a parttól. Egyszerű, szegény halászok szerszáma az ereken, fokokon és kis folyókon (3. ábra 33.).

Fejlettebb fajtája a *háromfős vész*. A Hortobágy és Kösély folyásokon megteszi a halász, hogy a folyások keskenyebb részét nádvésszel elrekeszti. Mindkét parthoz közel egy-egy vakvészfőt formál. Ezeknek udvarából hosszú lészát vezet a folyóba és a két lésza a víz közepén felállított nyitott vészfőbe hajlik. A vészfő a vízfolyás ellenébe nyílik azért, mert a hal mindig a víz ellenében úszik (3. ábra 34.).

A hortobágyi halász sokszor nem rak vakvészfőt a lésza végére. Teszi pedig ezt akkor, mikor a lésza szélén nádas vagy sík víz van. Ilyen esetben a lésza két szélét szabadon hagyja. Csak a mélyebb vízben rak le három vészfőt. E vészfők kengyelalakúak. A lésza végét a halász a vészfőkbe hajtja. Bejáratuk szűk. Udvaruk elég kicsi. A hal könnyen betéved a szépen hajló nádfal mentén, sürög-forog a vészfőben, de a tüskeszerű nádfal nem engedi ki. Ezt a lészát nem merőlegesen állítják a víz folyására, hanem ferdén, hogy a lészához tévedt halat még jobban félre, a vészfőbe vezesse.

A vészlés nagyon kényelmes halászat. Ha a halász lerakta a vészt, jól lekarózta, naponkint kétszer kimegy ladikján a vészfőig, ha van benne hal, *merettyű*jével kikanalazza a vészfőből a csolnakba. Ha jó szerencséje van, egy fél ladikkal is kikerül a három vészfőből.

A rekesztő halászatnak ritkább, bár érdekes módja az, amikor a rekesztő halászatot mozgó halászattal kötik össze. Ilyennek nevezhetjük azt a fentemlített halászó módot, mikor a csatornát elzáró versével szemben kaparóhálóval húznak.

Ennél sokkal nagyobbszabású az a mozgó halászat, melyet a tiszaörvényi halászok szoktak a Tiszába ömlő kisvizeken, csatornákon végbevinni. Ezek a nagyhalászok akkor mennek a kis erekre, csatornákra, mikor már a Tiszából kikoptak. Kicsi a víz, nem jár a hal. Vagy nagy az áradás, mikor meg a halász nem járja a Tiszát.

Az örvényi Pócs-testvérek a kisvizet *őrhálóval* elrekesztik. A nagyszemű, öreghálóval átteszik a vizet. Nehéz láncokkal lesúlyozzák, két *apacsát* a víz két partján leerősítik. Az őrháló tulsó, előretolt apacsához kötelet kötnek, melyet az innenső parton egy ember tart. Egy nagy *húzóhálóval* hat ember elmegy jól előre.

Az őrhálótól távol, de azzal szemközt, bevetik a nagyhálót. A háló apacsa a part mentén, a vízben halad. Mindkét parton hosszú vontatókötélen két-két ember húzza a hálót. Hogy pedig a háló a zeg-zúgos és bokrokkal benőtt part mentén meg ne akadjon, mindkét apacsra egy hosz-

szú kötél, *rántókötél* van kötve. E köteleket az ellenkező parton tartja egy-egy ember. Ha a háló megakad, akkor ránt egyet rajta. Így biztosítja a háló útját a víz szélén.

A négy ember pedig lassan vontat, fölvigyáznak, hogy a háló egyik széle előbbre ne menjen, mint a másik. A megriadt halak a lassan húzódó hálónak szaladnak. A háló *„szebesz"*-e már akkor tele van hallal, mielőtt a háló az őrhálót elérné (3. ábra 36.).

Mikor a halászok elérték a lerögzített háló előretolt apacsát, az ezoldalon levő vontatók abbahagyják a nehéz munkát. A halászlegények összekötik a mozgóháló apacsát az őrháló apacsával és várnak, míg a mozgóháló másik apacsa az őrhálóhoz közel nem ér. Ha ez megtörtént, akkor az összekötött apacsokat egy halászlegény felhúzza és a tulsó parton levő ember lassan áthúzza. Az így keletkezett körben a halak vadul uszkálnak, néhány elmenekül, de nagyon sokat megfognak. Embereink gyorsan szedik partra mind a két hálót és összegyüjtik a gazdag zsákmányt. Kevés halász alkalmazza ez összetett módszert, de azt állítják, hogy bőségesen fizet.

A rekesztőhalászatnak hajtó és kerítő halászattal való egyesítése a *tiszaverés*. A halász mindig szereti a halat verni, zavarni. A megijesztett hal jobban ugrik, nem olyan óvatos, mint nyugalmában és hamarabb horogra akad. A tiszaverés késő őszi munkája a halászoknak. Rendesen a környék összes halászai összejönnek az utolsó nagy hajtásra.[17]

Késő ősszel a Tisza vize erősen hűlni kezd. A hal mélyen jár, sebessége nagyon megcsendesedik. A halászszerszámokat beszedik. A környék halászai ez időre tartják a tiszaverést. A próbált halászok a Tisza mentén kimérnek egy alkalmas helyet. Olyat, ahol kevés a *tönkő*, elég mély a víz és a Tisza medre jó darabig egyenes. Ahol a víz megtekeredik, egy nagyszemű, *öreghálóval* elzárják a vizet.

Az elzárás úgy történik, hogy az öreghálót két jó erős karóval a két partba lecövekelik. Alsó, ónos inára nehéz súlyokat, sőt láncokat tesznek, hogy erős falként álljon. Tetejére a palákon kívül kis ladikokat kötnek. Ez a víz szintjétől pár arasznyira feljebb tartja a *tetejt*. Szükséges ez azért, hogy a szökőhal, mint a ponty, át ne ugorja. Ez az így kikötött háló az *őrháló*.

Ezután a halászok ladikjaikkal az őrhálótól szemközt, messze előre mennek. Mikor néhány kilométer távolságra eltávoztak, a ladikok csatasorba állanak fel, keresztül a Tiszán. Elől a *bónésok, kecések*. Hátrább a nagyobb halászok a *lapsolóval*.

Az egész hadjáratot vezető halászmester jelt ad. A kishalászok előre *ciklendeznek*. Szörnyen kiabálnak, bottal, doronggal, lánccal verik a Tisza vizét, riasztják a halat.

A bónésok, kecések kis szerszámaikkal hajszolják a halat, köztük a nagyhalászok húzóhálóval köröznek a Tiszán. Az egész halásznép lassan, de nagy zajjal közeledik az őrháló felé.

Az őrháló közelében még egy utolsó nagy iramot tesznek. Itt a legnagyobb kiabálást, csörtetést viszik véghez és roppant verik a Tiszát. A bónék, kecék és a lapsolók itt aratnak igazán. Ha csak van a Tisza e szakaszában valamire való hal, most foglyul esik.

Az ügyes számítással keresztülvitt tiszaverést bő zsákmány követi. Ezzel vége van a Tiszán a nyári halászatnak. Békét hagynak neki a téli jeges halászatig.

Helyi jelentőségű, de érdekes rekesztőhalászat dívik a Sebes-Körös egyes szakaszán. Ez a *„matatás"*. Itt a húzóhalászatot mint kerítő és

[17] *Dr. Ecsedi I.*: Poros országutakon. Debrecen, 1925. 38—40 ll.

rekesztő halászatot fejezik be. A matatáshoz kilenc ember kell. És pedig: két *botlóvivő*, négy *taposó*, két *matató*, egy *turulyás*. Ez a kilenc ember mind nekivetkezik és gázolja a vizet.

Szerszámuk a 14 méter hosszú kétközháló, melynek mindenik végén egy-egy „*botlófa*" van. E fáknál fogva húzza az alacsony vízben két ember a hálót. A halfogáshoz padmalyt, vagy öreg fűzfa tövét keresik, mely alól a víz kimossa a földet. Itt sok hal meghúzódik, hűsöl.

A botlófát vivő két ember óvatosan bekeríti az alkalmas helyet. A botlófák alsó végét ferdén alászúrják a padmalynak. Amikor a hálót megrögzítették, már körül van zárva a fűzfatő vagy a padmaly. A körön kívül a négy taposó tapossa a háló ónos inát a fövenyben. A két matató pedig bemegy a körbe és kézzel, lábbal keresi a halat. A matatók kézzel kapnak a hal után s ha megkapják, kiadják a hálón kívül figyelő turulyásnak, aki kezében a hegyesvégű haltartó kast, a *turulyát* tartja. Körösladány vidékén sokat próbálkoznak a matatással és néha egy mázsa halat is matatnak egy nap.

Az egész kis vizeken, az alföldi vadvizeken, pecéken, kadarcsokban a rekesztő halászatnak nagyon brutális módja, a *haltaposás* van divatban. E kis vizek nyár végén egészen leapadnak. A verse, vész kiamarad a vízből. Az apróbb, kisebb igényű halak szerencsétlen helyzetükben a kotúba menekülnek.

A szegény ember jól tudja ezt. Szerszámát félreteszi és embereivel vagy családjával elkezdi járni, tapodni a kotút. Taposás által a víz a sárba vesz, a hal pedig, nem tudván oxigénhez jutni, kínosan vergődik a sár tetején. Elúszni nem tud, mert még a gödrökben is alig van annyi víz, hogy a hal testét elfedje. A lyukakban vergődő halakat zsákra hányják és így viszik a kunyhóhoz, ahol megmossák és így kerül piacra. Kegyetlen halászó mód: kitapossák a szegény halakat a vízből.

Ez a tiltott halászat sok helyen nagyban megy. Azok a földmívelők, akiknek pecéjük van és halászni akarnak, nyárvégén lóval tapostatják meg a vizes sarat. Hosszú féken éppúgy jártatják körbe-körbe a lovat, mint a szérűn. Megtörténik, hogy egy-egy ügyes fiú felül a ló hátára és három-négy lovat keresztül-kasul jártat a már kiapadó éren. A víz pár perc alatt elapad és a ló patája után támadt gödrökből egy nekigyürkőzött ember hányja zsákra a vergődő csukákat és potykákat. E gyilkos halászat kiadós. Néha két zsák halat is összeszednek hamarjában.

A kisvízi halász e sok munkájában vágottorrú ladikon járja a vizet. E deszkaalkotmány sokat kiáll. A halász egy rúddal tolja a sekély vizeken. Járja a nádast, kákást, midőn egy bokorversét, vagy éppen vészt akar lerakni. Ha nincs rá szükség, partra húzzák, vagy bizony el is merül a vízben.

Ha olykor a szerencse kedvez a kisvizi halásznak, elraktározza halát. E célra szolgálnak a *haltartók*. A haltartó anyagát megint a környezet adja. A halász, ha egy kis vesszőre tesz szert a tiszai füzesekben, szívesebben csinálja vesszőből a haltartót, mint bárminő más anyagból. Szép, ritkafonású, urnaalakú vesszőhaltartó sok van a kunyhó körül (3. ábra 37.), vagy pedig kezdetleges vesszőfedőjét ráteszi, egy faszeggel átszúrja, már be is van zárva és így helyezi a vízbe. Ebben él a hal, míg vevője nem akad.

Ámde a Kösélytől, Kállótól messze a Tisza. Itt a haltartó anyaga a Kösély rengeteg nádjából kerül ki. Debrecen város múzeumának legbecsesebb haltartója az a 3 m hosszú, 70 cm magas, 60 cm széles nádbárka, melyet mint talán utolsót hoztak be a Hortobágy karcagi szakaszáról. Oldala deréknádszál, mely közé készítője kenderkórót eresztett. Erre keresztbe kenderkóró vesszők haladnak, összefoglalják a nádat. Tetején ferdén öt vadkenderszár van fektetve, négy nagy rést alkotva, melyen az ember keze

könnyen bejárhat. Ezt az alkotmányt a halász a Hortobágy-folyóba helyezte, ebbe rakta a halát. A víz járta és a hal sokáig elélt benne. Ez a halbárkák őse (3. ábra 38.).

A kisvízi halász azonban ritkán kínlódik a törékeny náddal. Néhány deszkadarabot hoz a faluból és összeüt egy kis haltartót. Az egész 60—80 cm hosszú, félméter széles és 30 cm magas. A deszka közt hézagot hagy eleget. Ebben tartja a vízben felesleges halát (3. ábra 39., 40.).

Sokszor meg csak ócska lécből üt össze egy kis bárkát. Maga sem sokra becsüli. Ott hányódik a víz szélén vagy a kunyhó körül. Senkinek sem kell.

A haltartás kérdését legjobban megoldotta Perge Ferenc halász a Hortobágy mentén, Ágotánál. Az apró halat nem vitte mindjárt a piacra, hanem *„elvetette"*. A Hortobágy-folyó partján ásott egy téglaalakú kubikot. Ez a Hortobágyból állandóan vizet kapott. Ebbe tette az apróhalat. Őszig itt tartotta. El nem tudott szökni. Nőtt is valamit és akkor vitte piacra.

A kisvizi halász egész nyáron a víz mellett él. Legföljebb pár hetet elmegy takarni. A kopár, fátlan Hortobágy, Kösély partjára hevenyész egy kis kunyhót. A nád a folyóban. Ráér összerakni a falát. A falszerkezet egyszerű. A falat felállított nádszálakból kirakja, bekorcolja. Azután, amint ideje engedi, belülről, később kívülről sárral betapasztja. Ajtót is tesz rá egy nádfaldarabból. Bent ágyat csinál az anyaföldből olyanformán, hogy teste hosszának kiássa a másfél méter hosszat, feje aljának egy padkát hagy, derékalja jó száraz nád, kákacsörmő és lakik őszig.

Ősszel beszorul ő is a faluba. *Ecsedi István.*

Aratósarlók a Néprajzi Múzeumban.

A tág értelemben vett sarlók, azaz főképen a sűrű, szálas növésű fűfélék sarabolására való szerszámok, már a fiatalabb kőkorban felbukkannak ugyan, de kétségtelen, hogy főképen a féltrópusi és mérsékeltövi gabonafélék termelésével terjedtek el. Igazi hazájuk tehát Eurázia, Egyiptomot is beleszámítva.

A magyar sarló szó bolgár-csuvas eredetű. Egyéb gazdasági szerszámokkal és műveletekkel együtt föltehetőleg a magyarság földmívelő életmódra térésének, helyesebben ilyen népelemekkel való keveredésének egyik lényeges tárgyi bizonyítéka. (A finn *sirppi* = sarló, a lett-szláv *srp* szóból alakult, ami alkalmasint arra mutat, hogy a finnek e szerszám megismerése előtt szakadtak ki az uralvidéki őshazából.) Sajnos, sem a szó biztos etimonját, sem a tárgy eredeti formáját nem ismerjük.[1] Ha legalább olyan mértékben tájékozottak volnánk a mai keleti sarlóformákról, mint a magyarországiakról! De még azt se mondhatjuk, hogy ezek, mégpedig úgy a maiak, mint a régiek teljesen össze vannak gyüjtve.

Ennek a kis közleménynek éppen azért az az egyik célja, hogy egy korábbi cikkünkre hivatkozva *(Értesítő, 1900)*, néhány ráutalással bemutassa a múzeum tulajdonában lévő magyar arató sarlófajtákat s ezekhez új adatokat kérjen olvasói köréből.

Nálunk két, alakilag élesen szétváló, ugyanazon vidéken ugyanarra a célra egymást úgy látszik kizáró szerszám viseli a sarló nevet. Az egyik

[1] Múzeumunkban csuvas sarló nincs s az irodalomban sem találok. *Mészáros Gyula* könyvében (A csuvas ősvallás emlékei 67) csak annyit olvashatunk, hogy a csuvas sarlónak finom fűrészszerű fogai vannak. Az a gyanúm, hogy az orosz sarló itt már elnyomta az ősi formát.

a fűvágó-, a másik az arató-sarló. Amaz alkalmasint fiatalabb eredetű. Még nem terjedt el az egész országban, de ahol megvan, alakilag teljesen egyforma, erősen körszelvényes, széles, vékony, lapos, símaélű, hátán ormós pengével. Ez az egyformasága talán onnan magyarázható, hogy alkalmasint egyetlen kiinduló pontból, nyugat felől került el hozzánk s készítése már korán a gyáripar kezébe került. A kisgazdaságok asszony-népének szerszáma. Gyengeszárú füvet, csalánt stb. vágnak vele az apró-

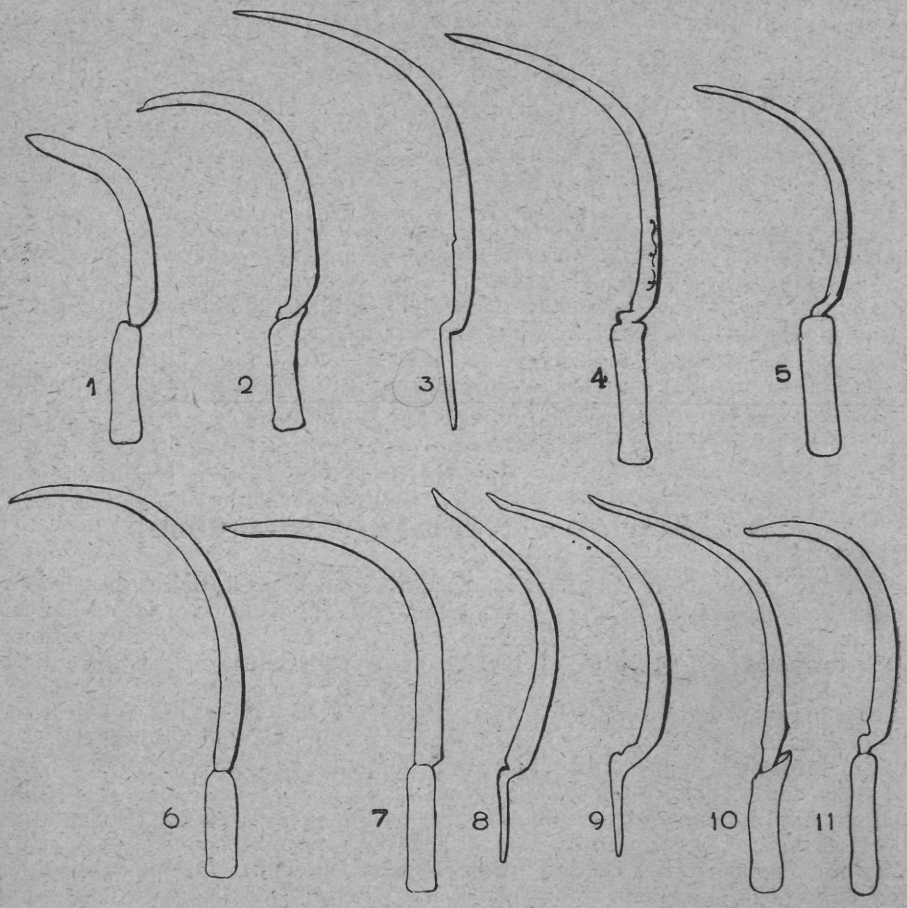

1. ábra. Aratósarlók.
1. Váralja, Hunyad m. 2. Felsőtiszavidék. 3. Jászberény. 4. Gömör m. 5. Zólyom m. 6—9. Bereg m. 10. Uglya, Máramaros m. 11. Tiszabogdány, Máramaros m.

jószágnak s batyuban hordják azt haza. Munkája a kaszáéhoz hasonló, jóformán csak a kézcsuklóval intézett, vízszintes, saraboló mozgás. Ezért hívják sok vidéken *kaszasarló*nak is, tehát nem csupán azért, mert pengéjét esetleg a kasza vasából kovácsolják *(Okl. Sz.)*. Városi parkjainkban is mindennap láthatjuk apró fűágyakat sarlózó munkások kezén, az ősi szabású fűnyíró ollóval együtt. De egy ettől egészen elütő szerepre is befogták. Markot szed vele a fehérnép a férfiaratók után, az ország nyugati felében. Hogy valamikor arattak-e nálunk ilyen símaélű sarlókkal, nem tudjuk, de nyugati és régészeti analógiák után, valószínűnek tartjuk.

A második sarlóforma ma már csak elmaradt, szegényebb vidékeken él, de korábban úgy látszik országszerte el volt terjedve. Alakja vidékenkint más meg más, pengéje amazénál kevésbbé görbült, keskenyebb, vastagabb s éle a nyél felé tekintőleg ráspoly módjára sűrűen, finoman fogazott. „Fogas sarró", olvassuk a régiségben. A fogazottság érthető, mert száraz, keményszárú gabonát aratnak, szaggatnak vele. Még pedig ősi soron az asszonyok s a férfinép szedi a markot, csakugyan puszta marokkal és nyalábbal. „Ne menj rózsám a tarlóra, gyenge vagy még a sarlóra" közismert népdalunk bizonyára olyan vidéken született, ahol fehérnépek aratnak és éppúgy csapatosan elszegődnek arató munkára, akárcsak máshol a férfiak. A gabonával járó műveletek nagyobbik fele ezen a fokon az asszonynép vállára nehezedik. A világháború ezt az állapotot kényszerítette rá ott is, ahol ebből már kiemelkedett.[2]

Az aratás persze egészen másképen megy, mint a fűvágás. Az arató a levágandó gabona fölé hajlik, a gazt előbb lehetőleg kivágja a szálak közül, vagy kikerüli, aztán a sarlóval egy maroknyi gabonát balkezéhez kanyarít, azzal azt megmarkolja, megfeszíti s az így összeboruló kúpot a kissé fölfelé tartott szerszámmal egy, félig a saját testének irányított rántással elnyisszantja. Ha marka az első vágásra nem telik meg, a műveletet megismétli s csak azután dobja a markot a tarlóra. Szaporátlan munka biz ez s az erős rántás közben a szem is könnyen kipereg, különösen az árpáé, azért a gabonát rendesen érés előtt, vagy a hajnali órákban vágják. Magas tarlót szoktak hagyni. Ezt alászántják, vagy leégetik s az lesz a trágya. Néha a tarlót kaszával levágják, hogy legelő sarjadhasson nyomába. (Egyiptomban régen csak a kalászokat vágták le s ezeket kosarakban szállították a csépléshez. A középkor elején Európában is majdnem így arattak.) Míg fűvágáskor főleg a csukló, ez utóbbi esetben a könyök van igénybe véve s ennek hátrafelé rángatásából már messziről megismerni a sarlós aratást.[3]

Gyüjteményünkben mintegy 60 fogazott élű sarló van, magyar, szerb, tót, rutén és oláh nyelvterületről. (Három bács-baranyainak rajzát *Bellosics* közölte, *Ért. 1911.* Ugyancsak ott — 1900 — írja *Nagy József*, hogy Vasban is arattak sarlóval, de egyebet nem mond róla. Az európai arató sarlókról gondos, de természetesen nem teljes összeállítást olvas-

[2] Régi külföldi ábrázolásokon is csaknem kivétel nélkül asszonyokat látunk fogas sarlóval aratni. Címeres leveleken mégis gyakori ott is, nálunk is ez a sarló. Kalotaszegen pl., ahol szintén fehérnépek aratnak, az asszonyok fejfájára sarlót, orsót, stb. pingálnak, a férfiakéra ekevasat, csoroszlyát, stb. *Schwindt* könyvében (Antiquit. des nord finno-ougriennes) olvassuk, hogy a IX. századbeli finn sírokban sarlók csak asszony-holmival együtt találtattak, stb. Hogy a sarlóhoz és aratáshoz egész sereg ősi néphagyomány fűződik, melyeknek összegyüjtése felette kívánatos, mondanunk sem kell.

[3] A sarlókat rendesen falusi kovácsok, sok helyen cigányok készítik s lapjukra rávésik *körmös* nevű acélvésőjükkel a maguk jegyét (gyakran a megrendelőét), melyről az avatott mindig meg tudja mondani, melyik sarló honnan való. Jóságukat úgy próbálják ki, hogy lapjuk se föl, se le ne „húzzon s élük mérges legyen". Hátuk lágy vasból, élük acélból van. A ráspolyszerű fogazás, melyhez két ember kell, úgy megyen, hogy a sarló élét előbb megköszörülik, aztán egyikük az üllőre tartja, a másik pedig az acélvésőt ráillesztve, kis kalapáccsal gyengén rá-ütöget. A fogazás után edzik, majd nyelet ütnek bele olyanformán, hogy végét az üllőnek támasztják, a sarló farkát belekalapálják s kinyúló tüskéjét a nyél végére a tartás erősítése végett néha ráhajtják. (Ezt az így támadó horog jellegét *Hampel*, Bronzkor III. 54. félreértette.) Ha megkopik, újra fogazzák. Hegye arra való, hogy a gerendahasadékokba szúrva, felfüggeszve a szerszámot. Vasiparos helyen persze tömegesen gyártják a sarlókat, sőt a 90-es évek végén szabadalmat is olvashattunk fogasélű sarló gyártásáról (*Szab. Közl.* 1897, 9332. sz. A 7. számúnak nyelén angolul van ráírva, hogy „garantált acélsarló").

hatunk *Schuchardt* pompás cikkében, *Globus 80,* ism. *Ért. 1901.* A sarlók fejlődésmenetére l. még a *Česky Lid* 3. k. gyenge cikkét.) Alakváltozatait lelőhelyükkel együtt az 1., 2. ábrán mutatjuk be.

Egyénenkénti aprólékos leírásukat elhagyjuk. Szakemberek azt a képekről leolvashatják. Legfontosabb alaktani bélyegük pengéjük görbülete. Ennek mértani érzékeltetését Schuchardt adta (12. sz.). Ez az egy-

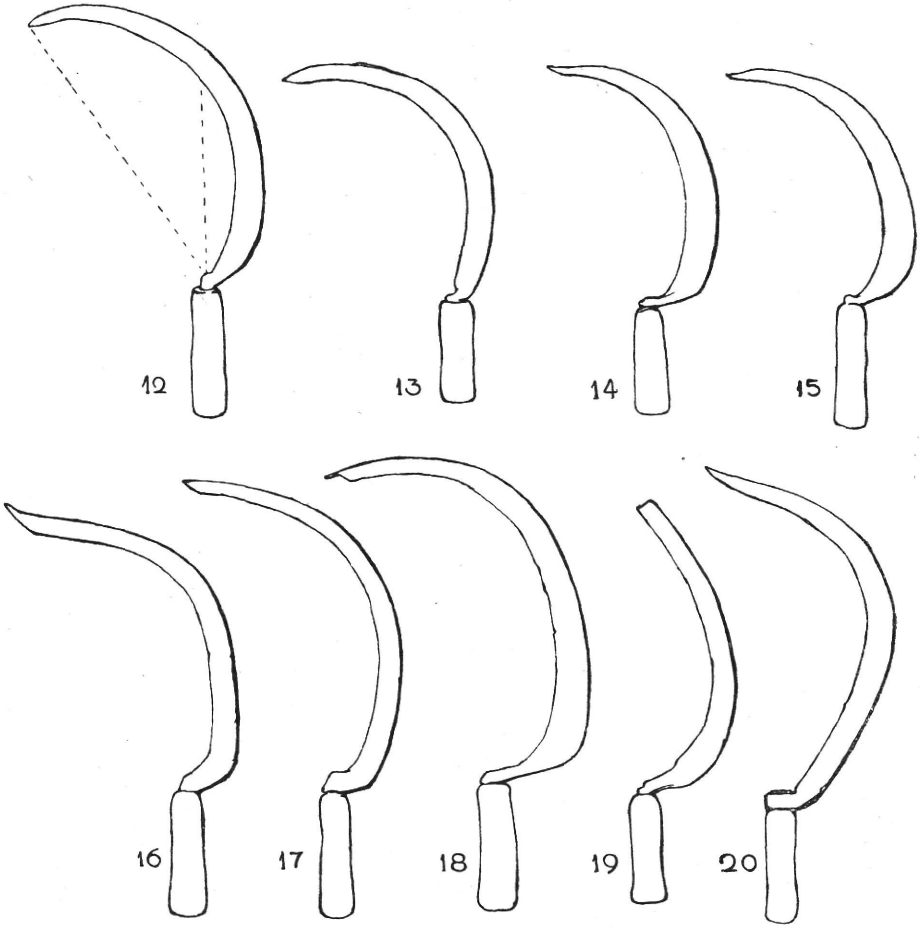

2. ábra. Aratósarlók.

12. Magyarvalkó, Kolozs m. 13. Szamosújvár. 14. Torockó. 15. Talmács, Szebenmegye. 16. Sellye, Baranya m. 17. Darány, Somogy m. 18. Szeremle, Pest m. 19. Ismeretlen. 20. Ismeretlen.

szerű szögmértani eljárás persze, a lehetséges görbevonalak sokfélesége miatt, a szabatos determinálás igényeit nem tudja kielégíteni. Azt hisszük, leghelyesebb a belső körvonalakat egymás mellé rajzolni s a hajlásokat szemlélet útján összehasonlítani. Leírni lehetetlenség.

Alakilag hazánkban is sokféle arató sarló van, de ezek, mint korábbi közleményünkben rámutattunk, két főbb tipusba vonhatók össze, melyek természetesen nem választhatók el élesen egymástól. Az elsőbe tartoznak az 1—11., a másodikba a 12—20. számúak. Amannak legtisztább képviselője a 3., emennek a 18. számú.

Lássuk az elsőt. Itt a penge majdnem egyenesen indul ki a nyélből, így halad jó darabig, aztán egy erős görbülettel többé-kevésbbé vízszintesen, illetőleg gyengén kifelé hajló ívbe csap át. Az idetartozó sarlók egy részének közös vonása az is, hogy pengéjük általában keskeny, ennek megfelelően felső lapjuk dombordad, illetőleg egész hosszán végig ormót hord. A vágás súlya a jobban görbült élrészletre esik *(Ért. 1900,* ez tévesen volt magyarázva), vagyis a penge legkevésbbé igénybe vett része annak felső és alsó harmada. Aktiv és passziv része van tehát, s az alakváltozatok létrejötte részben ezzel magyarázható. Ügylátszik, hogy ez a primitivnek minősíthető sarlóforma magyar földön honos, mert a rendelkezésünkre álló, igaz, hogy gyér adatok szerint, hazánkon kívül nem fordul elő. Mindenütt az öblösebb formák vannak és voltak elterjedve, legalább a történeti korban. Ha azonban korábbi időszakokba nyulunk vissza, meglepetve látjuk, hogy a vaskorszakban ez a sarlóalak, mégpedig a keskeny, nyíltpengéjű változat (3.), mekkora darabon volt honos, különösen úgylátszik kelta kultúrterületen s természetesen hazánkban is, mely a bronz-

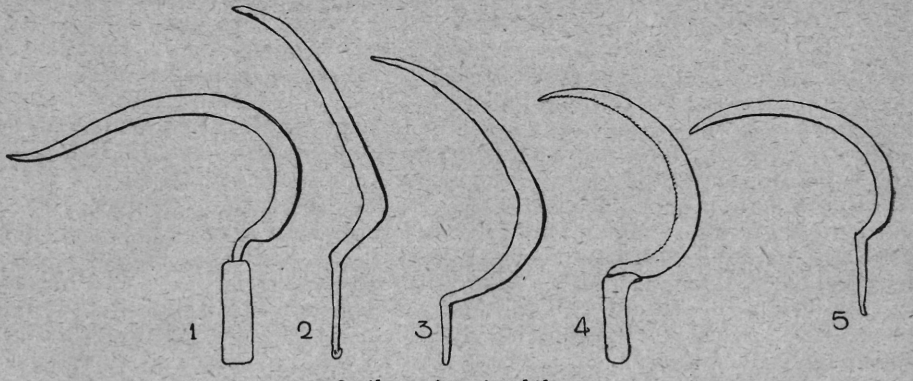

3. ábra. Aratósarlók.

1. Ciprus. 2. Kutyabagos, Szabolcs m. 3. Szabolcsi Földvár. 4. Fehéroroszország. 5. Finn, vaskori.

kori sarlóknak is feltünően kiadós lelőhelye. Helykímélés szempontjából csak két magyar adatra hivatkozunk. *Wosinszky* tolnai, *Lehoczky* beregi keltakorinak mondott példányai *(Ért. 1900, 84* és *Adat. hazánk arch.-hoz XX. 11)* teljesen ugyanilyen tipusú, sőt semmiben sem különbözik a mai alakoktól.[4] Hogy az egyik a másik leszármazottja, alig kétséges, amire különben máshol is van példa *(Sirelius: Kans. Kultt.)*, de ennek bővebb taglalására most nem térünk ki. Csupán annyit említünk még meg, hogy a mi példányaink feltűnő módon egyetlen összefüggő földrajzi vidékről valók, nevezetesen hazánk északi feléből, Zólyomtól Máramarosig (l. az 1. ábrát). Az 1. számú Hunyad megyéből, az oláh Váraljáról származó szerszámot mutat s ez kirí a sorozatból, de ez alkalmasint esetleges alak, mert Erdélyben ilyen sarlók tudtunkkal nincsenek. Az oláhországi fűrészesélű sarló is *(Pamfile:* Agricult. la Români) egészen más s a fehérorosz és lausitzi vend sarló alakpárja *(Volkov:* Materialy etc. 56. és *Verhandl. Berlin* 9. T. XX. F. 1.). Bővebb adatok hiányában ehhez sincs most egyéb mondanivalónk.

A második csoportbeliek abban különböznek az előbbiektől, hogy vasuk szélesebb, laposabb, a nyél tövénél megtörik (hátával arra ráfekszik), kiöblösödik s többé-kevésbbé lapos, ellipszisalakú ívben fut tovább. Ez az

[4] Ugyanilyen sarlót találtak nálunk a római korból, pannoniai sírban.

öblösödés a vágás hatékonyságát növeli, mely itt erre s a szomszédos felső élrészletre esik. Az öblösödés menetét sorozatunk elég szemléletesen mutatja. Ezt a csoportot az előbbivel szemben haladottabb formának ítéljük. Benne két fő alakváltozat különböztethető meg, ú. m. a körszelvényes és az elliptikus. Meglepő már most, hogy ez a két változat úgy-látszik ismét egy-egy összefüggő földrajzi vidékre lokalizálódik, jelesül az első Erdélyre, a másik a délszláv nyelvterület felé eső országrészre. Szintén mindkettő régi forma s a kaszával együtt egyidőben megvolt már a római földműves szerszámleltárában is s lehetséges, hogy ezen az úton terjedt el messze országokba. Eredeti hazájukat persze nem ismerjük. Pannoniai domborműveken is többször látunk fűrészesélű, körszelvényes aratósarlót. Ugyanilyen a gótnak mondott szilágysomlyói kincs egyik aranysarlója is. Ez a sarlóforma van és volt meg a középkorban Európa germán és nyugati román vidékein, az északafrikai berber területeken és Kisázsia partvidékein. Az ú. n. elliptikus (pl. 19. sz.) pedig szakasztottan ebben az alakban látható a keszthelyi szép öntőmintán *(Arch. Ért.* 1909, 347). Ma is él ez a forma Dél-Olaszországban, a görög szigeteken, a dél-szlávok között, nálunk a szerb nyelvterület szomszédságában s az északi szlávság (lengyel, litván, orosz) egész keleti birodalmában, Finnországot is hozzászámítva, természetesen sokféle, gyakran igen kiművelt, de néha egészen kalandos, szinte indokolatlan formában (3. á. 1. sz.). Egészen szokatlan ennek a görög sarlónak nyélre erősítési módja. Érdekes azután az is, hogy ezt a módot látjuk egy kirgiz-pamir fűvágósarlón *(Ért.* 1913. 166) és finn sarlókon is *(Serilius:* i. m. A képen ezt, sajnos, nem látni.)

Régebben ez az elliptikus sarlóforma úgylátszik nem csupán a Dél-vidéken volt honos nálunk, mert Szabolcsból, Kutyabagosról is kerültek elő a XIV. századból hasonló formák (3. á. 2. sz.), mint Kiss Lajos nyiregyházi kollégánk közli velünk. A cikói sírmező sarlója is, mely alkalmasint szintén fűrészes lehetett, előkerült a szabolcsi honfoglaláskori földvárból (3. á. 3. sz.). Ez is megvolt a római korban, de síma éllel *(Rich:* Röm. Alt. 253), sőt az egyiptomiaknál is. Ezek a szabolcsi leletek, különösen a honfoglaláskori, mely a cikóival teljesen azonos, egy sereg kérdőjel elé állítanak bennünket, melyekre egyelőre nem tudunk válaszolni.

Kiütközik ebből a csoportból a 20. számú, ismeretlen lelőhelyű példány. Mi ezt is délmagyarországinak tartjuk s párját a bácsmegyei, szeghegyi, *Fettich* kollégám szerint a VII. századból származó sarlóban látjuk *(Hampel:* Honfogl. német kiadás 106).

Ebből a rövid összeállításból az derül ki, hogy hazánkban ma is két vagy három, úgylátszik vidékek szerint elkülönülő sarlótipus él, ú. m. az északi, keleti és déli. Mindháromnak gyökerei régi korokba nyúlnak vissza, tehát régészeti leletek módjára kezelendők. Népekhez vagy kulturákhoz ma még nem merjük kapcsolni, csupán bizonyos leszármazási lehetőségekre tudunk rámutatni. Ehhez kiindulónak az kellene, hogy a történeti és jelenkori sarlók alakváltozatait, mégpedig úgy az európaiakat, mint az ázsiaiakat, térképileg is rögzítve ismerjük. Egyelőre úgy látjuk a hazai élő és ásatag alakokat kell minél aprólékosabban összeszednünk. Annyi már most megállapítható, hogy hazánk, sarlóformák tekintetében is, többféle kultura találkozó és ütköző területe volt.

A sarlók eredetének vagy vándorlásának s az egyes formák létrejötte körülményeinek kérdése művelődéstörténetileg felette tanulságos, de más esetekhez hasonlóan sokkal bonyolultabb, mint első tekintetre látszik.

Bátky Zsigmond.

Kisázsiai aratószerszámok.

A néprajzi múzeum felszólítására, a fentebbi cikk kiegészítéséül, régi jegyzeteimből a következő adatokat közölhetem: Ezelőtt mintegy ötven évvel a Kizil irmak tájékán írtam le ezt az aratónótát:

	Magyarul ilyenformán mondhatnók:
Tarladá gittik,	A tarlóra mentünk,
Orak ile bicstik,	A kaszával kaszáltunk,
Icstik, bicstik,	Ittunk, kaszáltunk,
Bicse, — bicse, — bicstik,	Kaszálva, kaszálva, kaszáltunk,
Güzel kïzï	Szép lányt, kis lányt,
Kücsük kïzï öptük,	Csókoltunk,
Öpe, — öpe, — öptük,	Csókolva, csókolva, csókoltunk,
Orak ile tïrpan ile,	A kaszával, a kaszával,
Budai baší bicselim,	Búzafejét kaszáljuk,
Güzellerin agïzïnï	A szépeknek a száját,
Gödseszini öpelim,	Rózsabimbó ajakát csókoljuk,
Öpe — öpe — öpelim.	Csókol, — csókol, — csókoljuk.

Szerintem a magyar *kasza* a török *kaszab* = vágó szóval függ össze. Kétféle kaszára emlékszem. Az egyik (1. á. 1. sz.) nagyon régi alak,[1] 1800 előtt vagy e körül volt használatban. Hogy miképen dolgoztak vele, sajnos, nem tudom. A másik nagyjában olyanforma, mint a mi kétmankós kaszánk. Pengéje *(namli)* egészen egyenes. Felső szárára egy hosszú görbe fadarab volt erősítve *(kasik* = szemöldökív), hogy a lekaszált búza, stb. szár oda gyüljön össze. Ha 3—4 ilyen görbe vesző volt összekötve, akkor *szepet* = kosár volt a neve. Ebben gyült össze minden vágásnál a gabonaszár, melyet azután a kaszáló egy rántással és lökéssel a sor végén lelökött. A kaszával símán vágnak, de nem olyan ügyesen és kiadósan, mint a magyar legény, aki ugyanannyi idő alatt kétszerannyit vág, mint a török. Középső Kisázsiában nem aratják le az egész gabonát, hanem egy részét a falu szegényei számára lábon hagyják, amit azután azok maguk között felosztva, vagy kijelölés szerint vágnak le.[2] Egészen elszegényedett vidéken az aratást úgy intézik, hogy a szegényebb ne lássa azt, amikor vágnak s csak a maradékát találja meg, hogy ne fájjon a szíve. Ezért a gabonát és zöldségfélét betakargatva viszik haza.

A kasza neve *tirpan* és *orak*. Ezekből lesz *orakdsi, tirpandsi* és *chirmandsi* = arató. Aratni = *tirpanlamak, oraklamak,* közönségesen azonban csak *bicsmek* és *ekinbicsmek* = vágni. Kis-Ázsiában főképen az *orak vurmak* = kaszát kezelni kifejezés járja. Amikor hozzáfognak a kaszáláshoz, ezt mondják: *oraga szap gecsürmek* = nekimenni a kasza nyelének, megmarkolni a kaszát. A kasza és sarló pengéjét sokszor kicifrázzák. Ha a penge apró karikákkal van kiverve, akkor az *kakmali* v. *kumkakmali* = homokkal beszórt. Ha egyszerű vonalak vannak különböző irányban és

[1] Ez a hosszúnyelű kasza nagyon emlékeztet arra a rövid, görbenyelű, fogazott rómaikori (Görögország, Egyiptom) sarlóra, amelyiket *Rich* közöl Illustr. Wbuch d. röm. Alt. 1862 című munkája 254. lapján s amellyel csak a kalászt vágták le, amit azután kosarakban hordtak a szérűre. Használatát lásd: *Ménard:* La vie privée des anciens, Paris 1882, III. 53. B.

[2] A csuvasok is meghagynak a gabonából egy-egy csomót s azt a *Föld részének* mondják. Romániában ezt *nyúlnak, Isten szakállának* vagy *pap szakállának* mondják s néhol piros fonallal kötik össze. Az a hit, hogy aki ezt elmulasztja, maga ellen haragítja az Istent. A szabolcsmegyei Kéken a gabonának csak a kalászát vágják le, szárát a szegényeknek hagyják (Nyárády Mihály közlése). B.

csoportosítva beverve, akkor *szirali* = vonalas, ha pedig csigavonalak, akkor *kacskaring müzili* = kacskaringós, birkaszarvalakú, ha virágszerű rajzok, akkor *csicsekli* = virágos. De gyakran a nyél *(szap)* is ki van cifrázva. Ennek egész külön szótára van. A penge lehet símaélű *(keszkin)* és fogazott *(tarakli* = fésűs). Élét az *orakdsi* maga kalapálja ki, *csakücs* nevű kalapáccsal. A fogakat a helybeli kovács vágja ki egy ékalakú vasdarabbal *(cselik)*, úgyhogy a fogak mindig az él felé néznek. Ha a fogak finomak, akkor *daszterli* = fűrészesnek mondják s a fogakat reszelik.

A néprajzi múzeumban lévő három kisázsiai sarlóról (2., 3., 4. szám) ezeket mondhatom. A 2. számú ősrégi, ázsiai forma s állítólag egész Ázsiában s különösen a Kaukázus déli részén honos. Ezt itt *szerpá*nak, a vele végzett munkát *zsaty*nak nevezik. Mindkét szó orosz, török neve: *orakdsik* = kaszácska. A 3. a közönséges sarló vagy *tirpandsik* = szintén kaszácska. Nevezik *miszirli*nek (= egyiptomi), mert a *miszirli bugdajt* = egyiptomi búzát v. *kukuruzot* = tengerit vágják vele. Ha fogas, akkor *kamis tirpandsigi* = nádvágó kaszácskának nevezik. A 4. talán egész Közép-Ázsiában általánosan elterjedt ősrégi kaszasarló *kücsük orak* = kis *kasza*.[3] Ezzel a gabonát guggolva vágják, úgyhogy a földhöz közel ölbe

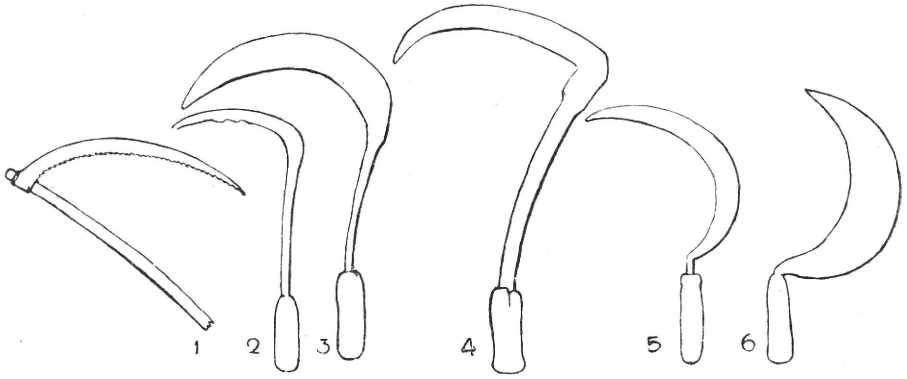

1. ábra. Aratósarlók.

fognak annyit, amennyit a penge átér, a kaszáló maga felé húzva vágja le az átölelt gabonát s egybeölelve azonnal petrencébe teszi. Legtöbbnyire így is rakják el. Elmaradt vidéken a gabonának csak a felső harmadát vágják le. A kaszasarló rendszerint fogazott.

Ezekenkívül még két sarlóformát ismerek Kis-Ázsiából (5. és 6. szám). Az elsőnek neve ugyancsak *kücsük orak* s a tengerpart mellékén használják, a másiké *tatar orakdsik* s általános *Taskend* környékén is. Ez széles pengéjű, a mi fűvágóinkhoz hasonló sarló. Úgy aratnak vele, hogy az arató leguggol a kaszálandó növény elé s balkezével jobbra kanyarítva, átnyalából egy csomó gabonát, annak felső részét bal hóna alá kanyarítja, a sarlóval pedig a gabona tövénél jobbról balra kanyarítva, az átnyalábolt részt, maga felé húzván a sarlót, levágja. A Zichy-féle díszmunkában lerajzolt kaukázusi sarló azonban (I. k. XC. t.) alighanem *bosztan bicsagi*, azaz gyümölcsösökben, különösen Konstantinápoly környékén ágnyesésre használt sarlóalakú kis kacor. *Kardos Árpád.*

[3] Ez a két, illetve három sarlóalak nagyon közel áll egymáshoz. A 4. számút megtaláljuk a Kaukázus déli felén s a jakutoknál, a 3. számút Kelet-Indiában. Megvan ez a sarlófajta (4.) a Balkánon is *(Globus*, LXXX. 185.), ahol aratás alkalmával fából való kesztyűujjakat húznak fel. Minthogy mohammedán területen fordulnak elő, lehetséges, hogy kiázsiai eredetűek. B.

Bodrogközi adatok a sarlós aratáshoz.

Valamikor nagyon megbecsült gazdasági eszköz volt a *salló*, mert igen *gondosan* és *szépen* lehetett vele dolgozni. Aratni tudniillik, de ma már csak „vesszőszedésre" vagy „góré-" (vagy góró) vágásra használják. A vesszőt a nemes fűzről, vagy a cinege fűzről szedik s ezeket *ficfavesszőnek* hívják. A *góró* vagy *góré* a tengeri szára. Sallóval szedik le a napraforgó *kalapját* (*bugáját*) is. Az *éllel* levágják, a *hátával* a virágrészeket a magról letisztítják. Ezt használják a *marharépa* (takarmányrépa) megtisztításához is. Az *élivel* a leveleit levágják, *hátával* a rátapadt földet és gyökérszőröket távolítják el. Aratásnál a bodrogközi nép ma már csak akkor használja, ha az *élet* nagyon *töviskes*. Ilyenkor ezzel szedi össze a markot.[1]

Amikor még a Bodrogköz síkján széles tavak, mocsarak és lápok terpeszkedtek és csak egyes kiemelkedő helyeken (*gorc, gerind, halom, domb, sziget* elnevezése van az ilyen helyeknek ma is) volt mívelhető, vethető és aratható: aratóeszköz a *salló* volt. Nincs ennek még olyan nagy ideje. A falvak öregjei még tudnak *bánni* vele, de bizony a fiatalok már nehezen. Mert tudás kell a sallóval való aratáshoz. A marék *fogás*okból tevődik össze. A balkézzel megmarkolható búzaszálakat a jobb kézben tartott sallóval elvágják, az elvágott szálakat a salló hátával, a középső részével, egyetlen mozdulattal ráfektetik a bal karra s ugyanezen mozdulattal a salló *orra* szintén előre halad a még álló búzaszálak között annyira, amennyiből egy markolásra való kitelik. E műveletnél a salló *háta* égnek, az *éle* földnek áll. Egy függőleges síkba esik az egész salló. Másképen nem is lehetne előretolni a szintén függőleges búzaszálak között. A második markolást az arató hasonlóképen levágja, karra fekteti s ezt ötször-hatszor képes a jó arató megismételni. Amennyit így összeszed, az egy *fogás*, öt-hat fogás egy *marék*.

Szép, gondos munka kerül ki a salló alól. Egy szál búza el nem marad, ami be ne jönne a kévébe, de egy gazszál sem kerül bele. A learatott búzaszálak végei pontosan egy síkba esnek úgy a tallón, mint a kévében. A sallóval aratott búzából kötött kévéket általában „aratott kévé"-nek mondják, a belőle rakott keresztet *aratott kereszt*nek, szemben a kaszával aratott kévével és kereszttel, melyet *kepekévének, kepekeresztnek* hívnak. De már a kepekeresztek között is nagy különbség van. Ha a gazda a magáét *kepéli* le, akkor a kereszt neve *gazdakereszt*, ha aratómunkások a másét kepélik, akkor *kepés keresztet* raknak. A *kepés kereszt* 1 markos, a *gazdakereszt* 2 markos, az *aratott kereszt* rendesen 4 markos kévékből áll. A kepés kereszt 18—20 kg, a gazdakereszt 35—40 kg szemet adott. Az aratott kereszt egy köblöt *fizetett*, ami több, mint egy métermázsa.

[1] A *marok* nálunk a legtöbb ember szájában *marik*. A maroknyi itt *maréknyi*. Eredeti jelentése: *tenyér*. „Csapj a markomba!" „Köpj a tenyeredbe!" (markodba). Átvitt jelentése: *mérték*. Mint mérték, jelentheti azt a mennyiséget, ami a marikba fér vagy *tér*. E szerint van *fél marik, egész marik,* (vagy *„összetett marik"*). *Szük marik, bő marik,* (Cigándon *bü,* Tiszakarádon *böö*) *tetés marik*. Ezzel a marikkal mérnek itt ma is zabot a lónak, darát a disznónak, tengerit az „apró jószág"-nak.

Mint mérték, jelenti másodszor a levágott búzának azt a mennyiségét, melyet egy felnőtt ember előre hajolva, a hónaljtól számítva egész teste hosszának és a föld felé kinyujtott két karjának segítségével *felmarkolni* képes. A serdülő gyermekek marikja *kis marik*, a felnőtteké *nagy marik*. A kéve nagyságát a markok száma határozza meg. Van *markos, két markos, három markos, négy markos* kéve. De ennél nagyobb nincs. A *markos kévét* (tehát amelyben egy marik van) *fél markos*nak is mondják. A két markosat *egy hónaljos*nak, s a négymarkosat *két hónaljos*nak, mert a már marikra szedett búzából a kévekötöző ember kettőt képes összeszorítva felvenni. (Ez utóbbi adatom Cigándról való.)

Egy kereszt 18 vagy 20 kévéből áll (Háromszék megyéből *Zaboláról* való adatom szerint ott még ma is használják a sallót aratáshoz és 27 kévét raknak keresztbe, amit *kalongyának* neveznek). A kereszt összerakásakor alulról teszik a *bújtatót*. Ez tartja magasan aztán a négyfelől keresztben hozzárakott kévék kalászait. Ennek kettős a haszna. Esős időben csak a bujtató nedvesedhetik át és semmisülhet meg a tallón összegyűlt víztől; száraz időben az egerek csak a bujtató szemeit hordják el. 18 kévés keresztnél van 4—4, összesen 16 váll kéve. 20 kévésnél a kereszt két szemben levő válla 5—5 és 4—4 kévéből, összesen 18-ból áll. A 18., illetve 20. kévével aztán befedik a keresztet. Ezt a kévét „*pap*"-nak nevezik s az a hivatása, hogy a keresztet a beázástól megóvja. A madarak is csak ezt az egy kévét dézsmálják meg. A *bújtató* és a *pap:* tehát az évi kalászos termés egy tizedrésze már földjén elvész a gazda kezéből az egér, veréb és eső miatt. A kevesebb kár a *pap*ot éri. Régen úgy kártalanította magát a

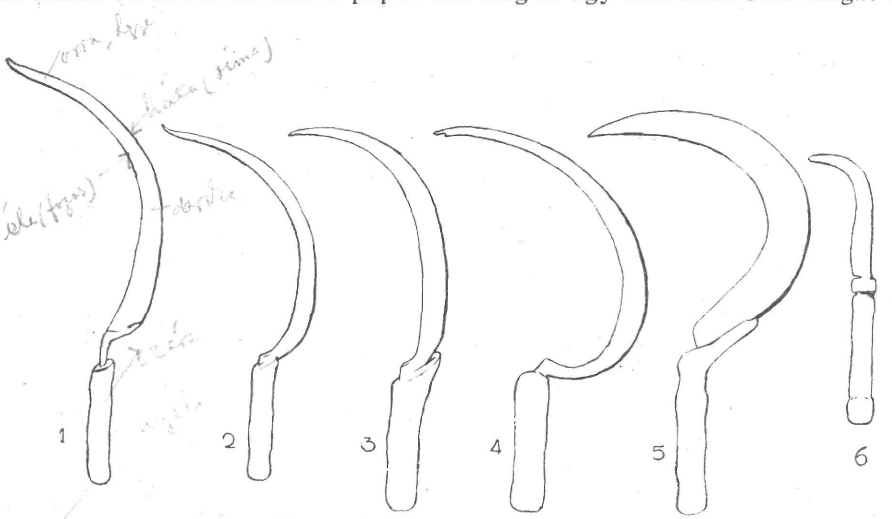

1. ábra. Aratósarlók.

földmíves, hogy a természetbeni fizetésre választott kántortanítót a bujtatóval, a tisztelendő urat a pappal fizette ki.

Az aratott keresztet messziről meg lehet ismerni, mert a kévék végei a keresztben is megtartják éles, szabályos rendjüket. A sallóval aratott búzának, rozsnak 25—30 cm magas tallója maradt, melyet a keresztek behordása után, *ugarolás* előtt (aratás utáni első szántás) meggyujtottak. Ennek az a jó haszna is volt, hogy a tallóban felburjánzott dudvák, gyomok magvastól együtt elpusztultak. Ha az ilyen aratott talló szántás nélkül maradt tavaszra, megtörtént, hogy szegény emberek az elfogyott fűtőanyag pótlására tavaszi hidegek idején kimentek gereblyével a *talló-földekre* és a tövében megkorhadt tallót összegereblyélték fűtőanyagnak. Bizony ez igen gyönge értékű munka volt. Ezért szól a közmondás a leszegényedett emberre: „*Elmehetsz mán tallót kaparni!*..." Az aratásnál a munkás értékét a keresztek számával mérték. Igen jó dolgos asszony legalább 3 keresztet aratott s igen jó dolgos férfi legalább 10 keresztet kötözött.

Cigándon négyféle sallót ismernek.

I. *Magyar salló.*

Kovács készíti. Hetedik faluban lehet csak találni egy-egy *sallókovácsot.* Olyan tekintélyes aztán az ilyen, mint az ősöknél lehetett a jó fegyverkovács. *Tiszakarádon* a „*Vén Káté*" értett a sallógyártáshoz, *sallóvágáshoz.* Igen *igyes* ember vót. Mán meghalt szegény, nyugodjék. A magyar salló parabólikus alakú. A vasrész neve: *penge,* a farész pedig a *nyél.* A sallót munka végett jobb kezünkbe vesszük úgy, hogy a penge ívének sugara testünk felé essék; ekkor a sallón a következő részeket különböztetjük meg: Tőlünk legtávolabb esik a salló *orra* (vagy *hegyi*), azután a *dereka* (vagy *közepi*), végül a *szára,* mely elvékonyodik és a fanyélben bent folytatódik. A pengének felfelé néző oldala *síma,* a föld felé néző *fogas.* Felénk van az *éle* és kifelé a *háta.* A nyélnél van a pengének egy kis előre ugró része, ez az *álla.* Ahol a penge a nyélbe illeszkedik, a nyél ferde síkban végződik s a külső oldal, hogy a kezet a pengétől védje (a penge megtörné az arató kezét), *ormó*ban végződik. Úgy az ormón, mint a nyél közepén a salló beilleszkedése végett megfelelő nagyságú teknőcske van vésve. *Ezzel együtt* a nyél ezen ferde lapját *nyeregnek* hívják. A salló nyelét a tulajdonosa rendszerint *maga* készítette s a külső vége vastagodó volt a jobb fogás céljából. A sallónak munkaközben föld felé néz a fogazott oldala, ezáltal az erőművi hatás a fogakat megkíméli, míg a felső oldal símasága a vágáskor való surlódást enyhíti. Cigándi gazda ezt röviden így fejezte ki: „*Így fogjosabb.*" (1—3. sz.)

II. *Tót salló vagy gyári salló.*

Tót elnevezése onnan van, hogy az abaúji Mecenzéfről, a gyárból, rendszerint az ottani vidék tót asszonyai hozták le a Bodrogközre háton, hol aztán 4—5 *fej-(fű)szöszért* elcserélték. (12 *fejszösz* = egy *kita,* ára 80 *krajcár* volt, egy salló ára pedig 30—35 krajcár.) A gyári salló alakja kerülékszerű. Nem kedvelt szerszám. Azt mondják, hogy a magyar salló *vág,* az meg *szakit.* (4. sz.)

III. *Kasza-salló.*

Ez is készülhet gyári úton és kovács által. A kovács kaszából készíti. Neve onnan ered, hogy a penge lemeze vékony és kalapálás által élesíthető, mint a kasza. A hátán erős *ormó* vonul végig, mint a kaszánál.[2] (5. sz.)

IV. *A vesszőszedő-(salló).*

Teljesen falusi készítmény. Pengéjét a kovács, nyelét a gazdája csinálta. Élbe ereszkedő erős acélpenge, fogak nélkül. A nyélbe illeszkedésnél vaskarika szorítja a nyelet. (6. sz.)

Homályosan emlékszem, hogy gyermekkoromban hallottam róla miképen lett a salló munkaeszközzé. A *szegény ember* kiment a mezőre, hogy kis búzáját összeszedje, kinyűje (Tiszakarádon *kinyööje)* mint a kendert és lent szokták. Ott találta a földjén a sallót. Megpróbálta vele az aratást, de elvágta a kezét. Megbosszankodott és elakarta *hajintani* (T.-karádi kiejtés), de a salló beleakadt a ruhájába és nem *hajintódott* el (Cigándon *héntódott).* Így aztán dolgozott vele egész nap. Keserves munka volt. Különösen a dereka fájt nagyon és a keze vérzett a sok vágástól. Elhatározta, hogy odaveszti a sallót. De mikor be akarta lökni a vízbe, a salló beleakadt a ladik *ódalába.* Kiment hát vele újra a mezőre dolgozni, de megint csak megvagdalta magát vele. Szabadulni akart tőle újra és gondolta, ha se a földön, se a vízben el nem lehet veszíteni, felhajítja hát a levegőbe. Úgy is tett.

[2] Ez az adat azért értékes, mert elsőnek közli, hogy ugyanazon a helyen egyszerre használják a síma és fogazott élű sarlót gabonaaratásra. Az előbbi cikkecske írása óta értesültem, hogy a Fekete-körös-völgyi Tárkányban (Bihar m.) is együtt él e két szerszám egymással s mindkettővel aratnak. *Bátky Zs.*

De a salló onnan is visszaesett. Ráadásul estében levágta a kalapja szélit. Kicsi híjja, hogy nem a nyakát. Most már megijedt az ember, megbékélt a sallóval és ha keserves is, dolgozik vele mai napig. A mesét *dr. Mészáros Gy.:* A csuvas ősvallás emlékei című könyve idézte vissza emlékezetembe. Sajnos, nem sikerült ezen emlékezésemet népi adattal támogatnom, de kutatok utána. Azonban napjainkban figyeltem meg, hogy mikor a boltba bevetődött magyart megkérdezte a boltos úr, hogy „Mi tetszik?"... azt felelte: „*Bajt* szeretnék venni." Kiderült aztán, hogy kaszát akar vásárolni. Persze „*baj*", mert dolgozni kell vele. Ilyen „*baj*" volt a *szegény ember* nyakán a salló is.

*

Míg a gyüjtött anyagot a fentiekben rendezni igyekeztem, hogy használhatóvá tegyem, addig értesültem, hogy az általam közölt sallózási mód nem az egyedüli és nem is a legjobb módja a sallóval való aratásnak. Van olyan, hogy az arató a markába szedi össze a markolásokat és csak annyit tud így összegyüjteni, amennyit a markával át is tud fogni. Van olyan továbbá, hogy a levágott szálakat nem karra fekteti, hanem tovább is marokban hagyva, az álló búzaszálakhoz támasztja alulról s ekkor vágja le hozzá a többi markolást. Ujjaival nem is kell átfogni és hihetetlen sokat tud így összeszedni. Ezt tartják a legjobbnak. Mivel ez a leírás kissé zavaros, helyesebb képet addig nyujtani nem tudok, míg a tavasz jöttével meg nem mutatja valóságban is ezt a munkát az az idősebb asszony, ki azzal dicsekedett, hogy 4—5 keresztet tudott így aratni naponta, az *ura* pedig három arató után kötözött. *Kántor Mihály.*

A kasza a hódmezővásárhelyi ember kezén.

A szegény ember szerszámai között egy sincs olyan nélkülözhetetlen, annyira becses, mint a kasza. Ezzel keresi meg egész életén át, ami a legelső a világon: a kenyeret; már pedig a vásárhelyi ember szerint, *ha könyér van: mindön van.* Hozzátartozik ez a szerszám a parasztemberhez annyira, hogy enélkül el se lehet képzelni. „A parasztnak kasza, kapa való", szokták mondani, ha olyan dologba ártja magát, amihez nem ért. A parasztember háza végén ma is ott látjuk az utcára kidugott kaszát, jeléül, hogy dolgos ember lakik annál a háznál.

A paraszti munka általában nehéz munka, de egy sincs olyan fárasztó — a kapálást kivéve —, mint a kaszálás. Nyáron rekkenő hőségben történik, derékban félig hajolva, kora reggeli hajnaltól késő estig, éjfélig tart s úgyszólván kiállásig, ez a verejtékes, izzadságos, a szédülésig fáradságos munka. Alvásra alig jut egy-két óra. Azért mondják, hogy *kasza, kapa: nyavalya,* mely szólásmód is az eltörődöttséget fejezi ki. A rigmus szerint a dologkerülő embernek „kasza, kapa nem kenyere, mert feltörik a tenyere". — Éppen ezért, mivel a kaszálás legjobban kifárasztja az embert, igyekszik mentül jobb szerszámot venni, azt mentül jobban megismerni, tulajdonságát használat közben megfigyelni, tapasztalatait a nehézségek elhárítására felhasználni; mert a *rossz szerszám öszi, nyüvi az embört,* míg a jóval öröm dolgozni. Az ilyen kedves szerszámra azt mondja a parasztember, hogy nem adná oda a félvilágért, éppen úgy, mint a felségét. Csakhogy *ritka a jó kasza,* mint a jó asszony. Gondját is viseli a jónak, őrzi, félti, hogy baja ne legyen. Nem lehet azon csodálkozni, se túlzásnak venni, hogy annyira szereti, gondol vele, mivel a jó szerszám nemcsak a maga könnyebbségére szolgál, hanem mert a gazdája, munkaadója előtt, de dolgozó társai szemében is attól függ a becsülete a munkabírást illetőleg. Akármilyen legyen is az ember, de ha jó kaszás: *egy embör az!* Amivel az van mondva, hogy megállja a helyét. *A jó szerszám fele munka,*

azzal tehát, még ha öregszik is, odaér, ahova a munkabíró erősebb, de tapasztalatlan fiatal a kevésbbé jóval, még inkább a rosszal. Nagyobb dícséret nem érheti a parasztembert, mint mikor azt mondják rá: „igaz, hogy eljárt az idő fölötte, de azért első részes". Mert ezzel az erejét, tehetőségét, becsülését, tekintélyét ismerik el. Azért olyan büszke a jó kaszára, a jó szerszámra.

A kasza négyujjnyi széles, 70—120 cm hosszú, görbe acéllemez. Egyik vége sugáran keskenyedő és hegyben végződik, a másik szélesedő és lefelé nyúlványa van. A kaszának van: *lánnája*, azaz lapja, *éle*, *oromja*, vagyis foka, *hegye*, *sarka*, *nyaka*, *makkja* vagy *körme* és *háta*. Hozzátartozik a *nyél*, melyhez a nyak, illetve a makk köti és az *örv* szorítja a *vasékkel* együtt. A kaszához való még ezenkívül a *kaszakalapács* és *üllő* a *tőkével*, a *kaszakő* a *tokmánnyal*.

A kaszát gyárban készítik, gyártják acélrudakból kovácsolással, nyujtással, alakítással, többszöri felmelegítéssel, úgyhogy abból fokozatosan áll elő a hajlított penge és a pengét merevítő orom. Azután még sokszor egyengetik, formálják, izzítják, edzik és köszörülik, míg csomóba kötve kikerül a kereskedésbe, közhasználatra. A vásárhelyi vasárusok bemondása szerint hazai és külföldi gyárakból egyaránt hozatták a kaszákat. Régebben Ausztriából az *ágyú-* és *két szív*-jegyű kaszákat, Krenhoffból az igen lapos *két kasza*-jegyűeket. Stájerországból ma is vásárolnak, különösen Grácból. Hazai gyártású kaszákat a hunyadmegyei Kudzsirból, míg meg nem szűnt (1900), négy-öt évig a *korona*-jegyűeket Vajdahunyadról, s a vasmegyei Szentgotthárdról az igen finom *kígyó*-jegyű kaszákat. Mostanában a *pisztoly-*, *ágyúcső-*, *Szent György*-jegyűek, továbbá a *Rákóczi-*, *Török-*, *Japán-* és *Arany*-kaszák a legkeresettebbek.

A vasárus boltokon kívül a piacon, meg a vásárban árulják a kaszát. Május elején már megjelenik a kasza az ócskapiacon hetivásár alkalmával, kedden és pénteken, vasárnap délelőttönként pedig, mikor a nép nagy tömegben áll a piactéren, ott árulgatja két-három kaszás tót s megkezdődik a vásárlás. Hol van pedig még Péter-Pál (jún. 29), az aratás ideje? Igen, de május derekán már vágják a lucernát, kaszálják a gyöpszénát, amikor a tippanon (Agrostis alba L.) és a vörösnadrágon (Festuca rubra L.) próbálja ki az okos, ügyes parasztember a kaszát. Ez a két növény teszi próbára a szerszámot is, de az embert is, mivel síma, selyemszálú és vékony, mint a suba szőre: nehézvágású.

Június közepén, úrnapi vagy kisvásárkor veszik dandárján a kaszát, még pedig maga veszi a parasztember, nem bízza senkire. A munkaközben észlelt, a saját kínlódása, fáradsága árán szerzett tapasztalatával és az egymástól ravaszsággal kiszedett tudománnyal indul neki a vásárlásnak, mégis azzal a lelkiállapottal válogatja, veszi, mely elfogja az embert mindannyiszor, valahányszor legjobb szándéka, akarata, tudása mellett is nem úgy üt ki a dolga, ahogy szeretné, hanem amilyenre majd válik. Éppen azért nagyon meg kell válogatni a kaszát, nem szabad elhirtelenkedni, elsietni a vásárlást, *nem olyan az, hogy harapjunk belőle, kóstoljuk meg, jó-e?* Hogy meggyőződjünk, mennyi vigyázattal, megfontolással végzi a vásárlást a parasztember, kísérjük figyelemmel e munkájában.

Megáll a kaszacsomó előtt s nézi hosszan, sokáig a kaszák állását, majd lehajol, válogatja; végig-végig nézegeti kétszer-háromszor is a csomót s azt vizsgálja, hogy ne legyen *meredt*, mert az a földet faragja, a búzát tövestől szaggatja, hanem *teknős* legyen, az vág símán. Nézi azt is, milyen vastag. Mentül vékonyabb, annál jobb.

Ha felveszi, először is megméri, milyen nagy, hány *markos*, vagyis hányszor tudja megmarkolni a kaszát hegyétől a nyakáig, mert a termés állása szerint kisebb vagy nagyobb kaszára van szüksége. 7, illetve szűk

8 markostól 12 markosig van a kasza nagysága. Egy marok 10 cm lévén, 70 cm-től 120 cm-ig. Leginkább a 80 cm hosszúságút veszik, használják. Kereskedői nyelven a 8-ast, 8 és felest.[1]

Azután hegyével a földre állítja, ráhajol s nyomkodja, milyen s hány *habot* (hullámot) ver az éle. A kilenc habos a jó kasza és ha a habok egyformák.

Most felveszi, végignéz rajta sarkától a hegyéig, élével felfelé tartva s ha a sarok nem áll egyvonalban a hegyével, hanem lejebb egy ujjnyival, akkor már nem teszi le, hanem tovább vizsgálja, hogy a nyak kicsire vagy nagyra áll-e, azaz le vagy föl a lapjától. A sarok és a nyak közötti távolságnak három ujjnyinak kell lennie, mert ha kisebb, úgy kaszálás közben nagyon meg kell hajolni. Figyeli azt is, hogy vékony, vagy vastag-e. Mindenről maga győződik meg, hiába beszél a kaszás tót, vagy bárki is, nem hisz neki.

Tovább próbálja a saját tudása szerint: végighúzza a hüvelyujja körmét a kasza élén s ha *szalad* rajta, mint az üvegen: kemény-, ha *ragad:* puha, lágyacélból van a lánnája. Legjobb kasza az, mely se túlkemény, se túllágy. Különösen a kasza hegyét nézi, vizsgálja, mert annak szívós, nyúlós acélból kell lenni, csak akkor jó.

Most egy szalmaszálat vesz a földről, azt megnyálazza és az oromra teszi keresztbe. Ha elfordul, elhajlik a kasza irányában, úgy jó acélból van, mert a mágnesség elhúzza. Szalmaszál hiányában krajcárt vesz elő, végig ereszti a lánnáján s ha nem siklik le róla, hanem ragadva csúszik végig, akkor az jó kasza, megveheti bízvást.

Azonban nem elégszik meg ennyivel, hanem rálehel a lapjára s figyeli, mennyi idő alatt szárad el a harmat, mivel a keményről hirtelen, a szívós acélú kaszáról lassan múlik el a lehelet.

Némelyek a kaszát közepén a tenyerökbe fektetik a hátára és ha élére billen: jó, megtartják, ha nem billen: leteszik, másikat próbálnak.

Ha meg van elégedve, hangját is megpróbálja, melyhez a gyakorlatot fenéskor szerzi s bámulatos, mily erősen megrögződik a jó hang a fülében. Akkor tűnik ez ki leginkább, mikor a hosszas vizsgálódás, próbálgatás után kiválasztott, kedvére való kaszára alkudik s nem tudván megalkudni a kaszás tóttal, hát tettetett haraggal hajítja vissza a többi közé és ott hagyja. Azután, ha akár a tót hívására, akár a maga jószántából mégis visszamegy megvenni, a sok, egyforma kasza közül a hangjáról talál rá a neki tetszőre. A vásárhelyi ember ilyenkor le nem hajol a kaszáért, hanem a tót adogatja neki egyenként, mert hát úgy dukál, hogy a vevőt kiszolgálják. Aratáskor messziről megismeri hangjáról a kaszáját, ha valaki kaszál vele.

A hangvizsgálást azzal kezdi, hogy elhajítja a kaszát a kövön, sokáig cseng-e? Ha igen, úgy a jobb kezébe veszi nyakánál fogva s keményen szorítva hegyét, a kaszacsomó előtti kavicshoz üti, majd hirtelen elkapja, a két ujjára (mutató és középső) ereszti, hogy így kiadja a tiszta hangot, mely ha csendesedik, akkor tiszta. Merően néz a levegőbe, erősen, szinte tátott szájjal hallgatja, milyen szava van. Ha *mérgesen szól, sikit:* kemény a lánnája, ha tompán *búg:* lágy; akkor is puha, ha *puffan,* s ilyenkor nincs csengése. Ha *rözgős* a hangja, azt jelenti, hogy kettős, *rétegös* a lánna, tehát nem jó. Az a kasza jó, melyiknek *szép szava:* élös csöngő hangja van, az ilyennek a nyakánál jön ki a hang vékonyan. Végighallgat 8—10 darabot is, míg nagysokára kedvére valót talál, amit aztán hosszas alkudozás után megvesz.

[1] A 9 markos kasza legjobb fűnek és gabonának, de a ritka gabonának a 12-ös, a legkisebb fűhöz a szűk 8 markos.

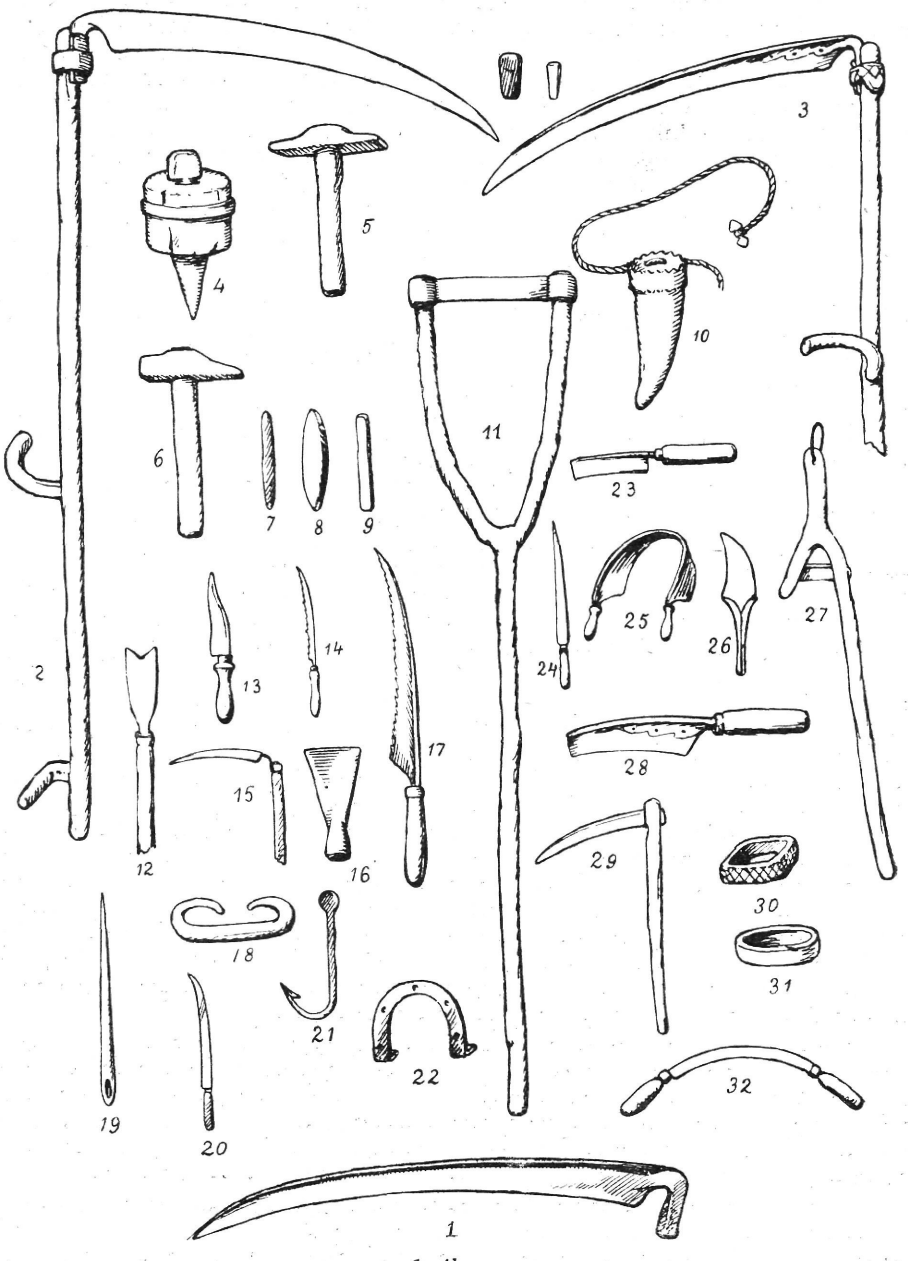

1. ábra.

1. Kasza. 2—3. Kasza nyéllel. 4. Üllő. 5—6. Kalapács. 7—9. Kaszakő. 10. Tokmány. 11. Szűrűnyesó. 12. Acatoló. 13. Fattyazó kés. 14. Milling. 15. Szőlőtetejhányó. 16. Acatoló. 17. Fürész. 18. Csiholó acél. 19. Dohányfűzőtű. 20. Szőlőtetejhányó. 21. Cigányhorog. 22. Csizmapatkó. 23. Dohányvágó. 24. Disznóölőkés. 25. Agyagszelő. 26. Isztergáló. 27. Gamóvas. 28. Tetejvágó. 29. Szárvágó. 30—31. Kaszaörv. 32. Színelő.

Ha felbontatlan tucatból veszik a kaszát, rendesen a két középsőt szokták kivenni, azt tartják, hogy az a kettő a legarányosabb edzésű.

Akik nem kerekítenek ilyen nagy feneket a kaszavásárlásnak, azok azt vigyázzák csak, hogy egyenletes élűre van-e kovácsolva és az éle nincs-e megrepedve. Továbbá, hogy vastag ne legyen, hanem arányosan vékony, mert azt kikalapálni könnyebb, vele dolgozni kevesebb erővel jár.

A kasza ára öregemberek állítása szerint a 70-es években 75—80 krajcár volt, később hosszú időn keresztül 1 frt 20 krajcárért *felelősség mellett* lehetett venni, ami azt jelenti, hogy először kalapálás után ha kipróbálja és nem válik be, egy héten belül visszaviheti és másikat kap helyette. A nagyon kemény és nagyon lágy kaszákat vették felelősségre. A háború előtt 1914-ben 1 frt 50 kr—2 frt volt a kasza ára, a háború alatt felment 20—25 koronára, ma 80—100 ezer korona felelősség mellett. Mikor kifizeti a parasztember a kasza árát és magához veszi a kaszát, majd mindig hozzáteszi: „na ez húzza mög a nyáron a derekamat".

A megvett kaszát hazaviszik. Mielőtt nyélre alkalmazzák, előbb a kovácshoz mennek vele és némelyek a nyakát hajtatják meg, mások *megpántoltatják* előre, hogy erősebb legyen a nyak, tovább tartson. Pántoltatni általában akkor szoktak, ha bereped a nyaknál.

A kovácsnál készül a kaszaörv is. Ez a vaskarika szolgál a nyélhez erősítésre. Szokták díszíteni is a külső részét.

A kasza nyelét, mely bükkfából való, Bihar megyéből hozzák és a *kis* vagy *szaladó vásárban* (július 10) árulják. A dézsás *olájok* árulják a könnyebb fűzfanyelet, mely puhábban tartja a markot és nem törik könnyen. A kaszaáruló tótnál is szokott lenni. Mindazonáltal bognár-csinálta nyelet szoktak leginkább venni és használni, mely takarosabb, erősebb.

A nyél vásárlásánál ügyelni kell elsősorban a nagyságra, mert bár a kaszanyelet 180—200 cm hosszúra szokták csinálni, a vásárhelyi ember szerint akkorának kell lenni, hogy egyenesen állva az álláig érjen. Másodszor, hogy egyenes, síma legyen, ne görcsös, kivált a felső vége. A nyélen van a *nagy* és *kis kacs*. Vásárhelyen kétkacsos nyelet használnak. Az egykacsost *német nyél*nek nevezik, ritkán láthatni. A kis és nagy kacs közét *ölének mondják* s a kacsok távolsága szerint van kis és nagy öle a kaszának. Vásárlásnál vigyázni kell arra, hogy megfelel-e az öle annak, aki használja, ezt úgy tudják meg, hogy a láb nagy ujját a kis kacsra téve, a térdnek a nagy kacs alá kell menni. A nagy kacstól a felső végéig, tehát a fejéig való részt *csapó*nak nevezik. Legjobban mégis azt nézik, hogy *feles* ne legyen a nyél, ami annyit jelent, hogy a súly arányosan legyen elosztódva benne, oldalról ne húzza. Mert ha elfordul jobbra vagy balra, akkor már feles: fele munka kárba megy.

Következik a *felállítás*, felszerelés: a kaszának a nyélre való erősítése. Előbb a nyél hátulján, tehát a lapos oldalán kis mélyedést, lyukat csinál a körömnek, azután először az örvet teszi rá s úgy a kaszát, melynek nyakára ráhúzza az örvet és mellé kifelé a vaséket veri, hogy a kasza a nyélhez szorítódjon. A körömnek két lyuk is van a nyélen s aszerint helyezi a felső vagy alsóba, amint kurtábbra vagy hosszabbra veszi a kaszát.

A kasza *beállítása* akként történik, hogy egy szalmaszállal megmérik a nagy kacs szögétől a nyél fejéig levő távolságot, most a szalmaszál felső végét a kasza hegyéhez húzzák, mely ha eléri, akkor jól van beállítva a kasza. Az ilyen állítás dűlt búzánál és lucernánál megfelelő, fűnél és sűrű gabonánál úgy állítják, hogy három ujjnyi távolság van a kasza hegye és a szalmaszál vége között. Ha nagy, lejár a kasza, úgyhogy a földet faragja és ha nagy az örv, fenyő-, akác-, bükkfaéket vernek a vasék és a nyél közé. Ha pedig használatban az örv a nyelet *behúzza, bevágja*, úgy a nyél elejére, gömbölyű részére *pöszkéket*, azaz bőr- vagy kalapdarabot

tesznek, mely védi a nyelet és az örvben jobban szorul a kasza. Lehet kisebbre vagy nagyobbra ereszteni úgy is, hogy a karikán engednek.

Aratáskor *takarót* alkalmaznak a kaszanyélre, mely a levágott búzaszálakat felfogja és rendre borítja, takarja. Meggy-, eper-, szil-, koronaakácvesszőből készül, vastagabb végét madzaggal kötik a nyélhez két arasznyira a nagykacstól, vékonyabb felső végére szíjat, drótot kötnek s a takarót meghajlítva erősitik a kaszanyél végéhez. Kisebb gabonához vékonyabb és alacsonyabb, nagyobbhoz magasabb és erősebb takaró kell. Akkor rakja ki jól a röndöt, ha a gaz egyharmaddal nagyobb a takarónál. Ha nagy csapófát hagy, nagyobbat ölel a gazból, jobban halad a munka.

A kovács a kasza megpántolásakor az élét is megvékonyítja, odahaza azután, valamint munkaközben, a parasztember maga veri ki. A kasza élének kikalapálásához szükséges az üllő a tőkével és a kaszakalapács.

Az üllő acélozott vasból, kaszaoromból készül, lakatos, kovácsmester munkája, legújabban gyári termék. A teteje négyszögletes és félgömbölyű. A jó üllő kemény, a lágy beverődik. Az üllő vége, mely a tőkébe jár, hegyes.

A tőkét maga csinálja minden ember olyan fából (szil-, bükk-, fűz-, nyárfa), mely nem hasad. Hengeralakú, felül vaskarika fogja össze, hogy el ne hasadjon az ütés következtében; alul válla van és alsó vége hegyes, hogy a földbe könnyebben beleverhessék. A tőke közepén felül lyuk van az üllő hegyes végének.

A kaszakalapács is kovácsmunka, de van gyári is. Legtöbbször helyi lakatos vagy kovács készíti vasból, mely acélozva van; a gyári öntött acélból való. A szegény ember a piacon veszi meg és úgy választja, hogy csihol vele. Ha jól hányja a szikrát, vagyis ha kemény, akkor megveszi. Van *egytalpú* és *dupós*, vagyis *kétélű kaszakalapács*. Éle: *kerekdomború* és *éleses*, rendes, kemény, hogy a kasza élét ne szaggassa. A lágyélű kalapács lapul, nem nyujtja a kasza élét. Az ülőre ütögetni a kalapáccsal nem jó, mert elpusztul. A kicsorbított kalapácsot a kovács csinálja meg. *Meggypirosra* tüzesítve nyujtható, boraxszal forrasztható. Nyele bükkfából készül, rendesen egy sukk (33 cm) hosszú. A nyél nagysága a kalapács súlya szerint változik.

A kaszakalapálás úgy történik, hogy a kaszás ember a tőkét a földbe veri, közepébe az üllőt, magának ülést csinál, a kaszanyélnek pedig jobbfelől gazból fekvést, févaljt, mely utóbbinak olyan magasnak kell lenni, hogy a kasza éle jól feküdjön az üllőn. Leül. Bal lábát kinyujtva, a jobbat behúzza és a bal alatt elveszi a kasza hegyét. A jobb kezét, melyben a kalapács van, a jobb lábszárhoz szorítja, úgyhogy csak a csukló mozogjon. A kalapálást a kasza sarkánál kezdi, a közepétől a kaszasarok a kinyujtott jobb lábujjon fekszik. A jobb lábhoz szorítva a térd alatt tartja a kezét, hogy egy helyre üssön, a kasza hegye felé haladva kifelé fordítja a térdet. A kaszának a legélét kell verni, mely az ütésnél megkékül. *Csipkésre* nem szabad kalapálni, mert *rágja* a szalmát és *gyomlál*, mert életlen.

A szívós kasza kalapáláskor nyúlik, a keménynek kiszakad az éle. A kemény kaszát fölteszik a cseréptetőre, ott süttetik a nappal, hogy kilágyuljon s aztán lehessen jól kalapálni.

A kasza éle, ha nem fekszik az üllőn, *kicsorbul, kiszakad*, kicsipkéződik. Ha nem jól kalapálják, *habos* lesz, feldomborodik az éle.

Megjegyzendő, hogy bár a kasza használhatósága függ az acél tulajdonságától, mégis legjobban a kalapálástól. Azért azt nagy gonddal kell végezni. Tudni kell, hogy rövid- vagy hosszúszárú növényt kaszálnak-e vele, valamint a termés állását. Fűnek, sarjúnak, általában aprószálú növénynek *le* kell verni, életnek, szénának, általában hosszabbszálú növénynek *fel* kell verni az élét; első szénának *rövidre*, sarjúnak *hosszúra*, gabonának *ritkára* kell kalapálni. Van olyan kaszás, aki aratáskor naponta csak

egyszer kalapál, mert *sűrűen* és *hosszúra* veszi az élét; szénába délig jó az ilyen kalapálás. Mentül vizesebb a kaszálandó növény, annál jobban tartja az élét a kasza.

Kalapálás után következik a kasza fenése. Erre szolgál a kaszakő, fenőkő, fénkű. Alakra nézve keskenytéglány- és ováliS-, újabban henger-alakú. Színre nézve: vörös, sötétkék, szürke, barna, fekete színű. A kaszaköveket régebben Hunyad megyéből Konopról szállították Vásárhelyre. A kékes színű, faragott terméskövet Tirolból hozták ide, mely kemény, míg az árvamegyei vágott tótkő, puha homokkő, leginkább csizmadiák használják. A szegletes és ovális alakú horgonyjegyű kaszakő Németországból való, kaszástót árulja, de vasárusboltban is kapható. A vaskereskedők a smirglikövet Bajorországból, a sötétszürkés terméskövet Ammergauból (Szilézia) hozatják. A legújabb műköveket Nagybecskerekről szállítják. Kemény kaszát lágy kővel, lágy kaszát kemény kővel lehet jól kifenni.

A kaszakő a tokmányban áll. A tokmányt 3—4 éves növendékjószág szarvából készítik; legalkalmasabbnak tartják a bikaborjúét, az üszőé nem jó. Másfélaraszos nagyra vágják és az a legcélszerűbb, amelyik egyenes, síma és széles. Ezelőtt fésűs árulta. Oldala, száján alul, ki van fúrva, abba körmönfont madzag jár fapecekkel. Legújabban horganyzott lemezből, zománcos bádogból készítik a tokmányt kaszakőalakúra, szegletesre, laposra. Vasárusboltban, ócskapiacon árulják.

Kaszálás közben a parasztember derekán lóg a köldöke táján a tokmány, melyben víz áll, abban a kaszakő. Első kalapálás után, mikor megpróbálja a kaszát, ötlhat csapást ha tesz, végighúzza kaszakővel, hogy ne gyűrődjön ki az éle. Máskor kalapálás után mindjárt kihúzza: fénkűvel megfeni. A fenést a kasza sarkánál kezdi, úgy halad a hegye felé. Vigyázva fen, ügyelnie kell nagyon, hogy a kasza élét ki ne üsse, mert a kasza éle addig jó, éles, míg a *mérge, sodra* látszik. Fenni tehát úgy kell, hogy a kő egyik felől érje a kasza oromját, másik felől pedig a lánnára feküdjön, akkor nem fenődik ki az éle.

A felszerelt és kiélesített kaszával most már lehet kaszálni. Ez úgy történik, hogy a parasztember a jobb kezével a nagy-, ballal a kiskacsot megmarkolja s jobb lábbal előre lépve a gaz mellé, illetve a végéhez áll olyformán, hogy a kasza sarka — a jobb kart egészen kieresztve — a gaz sarkáig kijárjon, a bal karral vezeti félkörön és bal lábbal a kasza sarkába lép. Ha már tart a kaszálás, beleáll a búzába s vágásra készen első suhintásra *kicsit ád neki*, t. i. a kaszának (keveset fog, vág le vele), azután ereszti ki a karját rendesen. Akkorát vág le, amilyen rendeset lép. A vásárhelyi ember hajolva kaszál. Úgy tartja, hogy *neki köll magát adni a kaszának, jól odalépni, oszt a tüvire ereszteni a kaszát, nem högyölni.*

Vásárhelyi fogalom szerint az az ember kaszál jól, aki egészen karikába járatja a kaszát, arányosan megy a földön. Sarkon kell ereszteni a kaszát, nem hajigálni a levegőben, vagyis hogy a hegye felfele álljon, aztán a gaznak nekitartani s úgy elhúzni.

Aki nem nyujtja ki a karját, tehát kicsit ád a kaszának, arra azt kiáltják: *ereszd el a cipót, hé!*

Tippannak, fűnek olyan aprót kell adni, mint a kasza lánnája. Gaznak 65—70 cm-t.

A jó kaszás minden kaszacsapásra egyet lép. Arra, aki két kis lépést megy előre, úgyhogy a harmatban egész csapást csinál, arra azt mondják: *mászik, mint a béka.* Az ilyen mászó nagy erővel dolgozik. Aki jól hurcolja, kezeli a kaszát, könnyen dolgozik, játszik a kezében a kasza, nem nehézkesen, mereven áll.

Högyölni akkor kell, ha *kunyhós*, dőlt a gaz, ekkor kisebbre, befelé veszi a kaszát.

Sarkára ereszti, ha a gabona között vastagszárú gaz van, ilyenkor a kiskacs helyett a nyelet fogja bal kezével.

Nyakaláskor nem teríti, beleakasztja, úgy húzza.

Ha *orrán jár* a kasza, a makk alá bőrt tesz.

A jójárású kasza nem hagy garádicsokat, hanem símán leborotválja a vágnivalót.

A rosszjárású kasza *fődnek áll.* Ha nagyon fődnek megy a kasza, meghajlítják a fejükhöz tartva.

A rossz kaszát megrozsdásítják, csurgásba, agyagba elássák három esztendeig, azután jó lesz.

A vásárhelyi határban az a szokás, hogy 14 részes kaszál egyszerre fehér ingben, gatyában. Ahol többen vannak, ott az első vagy öreg részes a munkavezető, az parancsol. Ő áll be először a tábla búzába s vezeti az egészet, a gyengébbek hátul. A részeseknek arra kell ügyelni, hogy az első részesével egyszerre menjen a kaszacsapás, amit arról tud meg, hogy az előtte valónak hallja a suhintását, a magáét nem. A gyengébb, lustább kaszást az erősebb, ügyesebb hajtja hátul, kinek örökösen a sarkában van s gyakran még serénykedése dacára is *rákaszál* az előtte valóra, hogy az meg se tud moccanni, vagy pedig *kivágja a rendbül,* azaz elébe kerül. Az ilyen túlbuzgónak, aki a másikat ki akarja kaszálni, az öreg fortélyosok foghagymával vagy zsíros ronggyal szokták megkenni a kaszáját, hogy akadozzon, ne vágjon jól vele.

A kaszát leggyakrabban vállra véve viszik, mégpedig úgy, hogy hegyével felfele álljon s így se magában, se másban kárt ne tegyen a vivője. Akinek lefelé áll a kaszája, arra azt mondják, hogy tán robotba dolgozik, mintha adósságba menne. Ha leveszik a nyeléről, mellékötik s úgy veszik vállra rendesen a gyüjtő vellával. Ha kocsin viszik a részesek, a saroglyához teszik hátra nyelével fektetve. Takaró nélkül a kocsioldal és oldalkas közé teszik nyelével fölfelé.

Munkaközben a rönd alatt áll a kasza, mert azzal tartják, hogy a nap kisüti az élét. Rossz szokás ez, mert megeshetik, hogy belelép ember vagy állat, ha arra bötörkél.

Ebéd idején a vontató tetejébe vágják. Ha pedig a tanyába bemennek, leviszik a kútra, fűvel megdörzsölik és fára akasztják fel, a kiskacsra pedig a tokmányt.

Takarás után a kazal oldalába szúrják.

Otthon a szegény ember felviszi a padlásra és a ház végén a szelelőlyukon kidugja, vagy födélfa alá és a szelemenbe teszi nyeletlenül. Sok helyen az eperfán áll. Módosabb helyen polyvás-szinben a polyva közt, istálló végén és háta megett szarufán, vagy faszögön.

A gondos, szerszámával törődő ember a nyélről leveszi, édes zsírral, faggyúval bekeni s úgy teszi el. Van olyan is, aki ezen felül még ruhába is becsavargatja, úgy megbecsüli a jó szerszámát, hogy a rozsda meg ne lepje.

A kasza 10—15 évig is eltart. Ha elkopik, *megnádaltatják,* azaz megnyujtatják a gyárban.

Ha a kasza jó volt, nem hajítják el akkor se ha elnyűvik, hanem különböző szerszám készítésére használják. A *hegyéből* csinálnak: fattyazókést, régen békóvágó fűrészt, amit millingnek hívtak, fűrészt, szőlőtetéjhányót, acatolót. *Közepéből:* kaszakést, disznóölőkést, tetéjvágót, dohányvágót, fűvágót, káposztaszelőt, acatolót, szűrűnyesőt, gamóvasat (szűcsszerszám), agyagszelőt és isztergálót (gölöncsér-szerszám), szinelőt (timárszerszám). *Nyakából:* tetéjvágókést. *Oromjából:* hajlított csiholó acélat, cigányhorgot, csizmapatkót, sarkantyút, cigányfogas fogait, fegyverrugót, dohányfűzőtűt. Készítenek még a kaszából szárvágót, használják kalapácsélére, üllőtetejére, baltát acélaztatnak, éleztetnek vele. *Kiss Lajos.*

RÉGI FÖLJEGYZÉSEKBŐL.

Kun kép, jász kép. *Pesty Frigyes:* Helynévtára 33 kötet. Pest m. 175 l. 1864. (Kézirat a N. Múzeum Orsz. Széchenyi-könyvtárában) Izsák pest-megyei község határnevei között említi a *Kun-kép*-et, mint határjelet, ezt írván róla: „*Kun Kép:* Domb a páhi pusztáról és Izsákról Orgoványra vivő kotsi uton, — nevét vette egy fa szoborról, mellyen 60—70 évvel ezelőtt egy meglehetős csinnal faragott süveges és huszár ruhába öltözött kun fél-középig volt vésve arcczal Orgovány felé mint jog birtok felé fordulva."

Horváth Péter pedig az ő Commentatio-jában Fénszaru jász község le-írásánál ezt mondja (Horváth Petrus: Commentatio de initiis, ac maioribus Jazygum et Cumanorum 1801. Pestini. 8° 211 l.): „Memorabilis est etiam statua versus possessionem Csán Comitatus Hevesiensis in extremo angulo posita, quae *Jász-kép* nominatur."

A Nagykunság és Békés megye határán Karcag és Füzesgyarmat között a mult század elején egy mocsár terült el, melyet *Nagy Kép*-nek hívtak. Ebben az ingoványok miatt határhalmot hányni nem lehetvén, cölöpöket vertek le határjelül. Lehet, hogy ez a mocsár is valami határjelül szolgáló faképről kapta a nevét.

Vajjon a Jász-Kunságon egykor használatos, határhalmokra állított, illetőleg derékig beásott hazai viseletű emberi faszobrok nem a népvándorláskori kamennaja baba-k későkori utódai-e, miket az ugyanazon területről beköltöző kunok és jászok ősi hagyományként alkalmaztak? *Györffy.*

Bihar vármegye rendszabályai a kondásokra 1787. „Minthogy a sertéses gazdák a kondások és más tolvajok által számtalan károkat szenvednek, tetszett a Ns. vármegyének azok eránt ilyen rendelést tenni:

1° „Hogy minden gazda, aki kondást tart, a kondásoknak oly conventiós levelet adjon, melyben a kondás személyének leirása voltaképpen foglaltassék."

2° „Hogy a helységek birái bizonyos embereket küldjenek ki az erdőre és azok minden kondásnak, ugy a kondás bojtároknak is adják tudtára ezen rendelést és őket serkentsék, hogy időhalasztás nélkül menjenek gazdájokhoz és oly conventiós levelet kérjenek, aminemű a feljebb irt cikkelyben parancsoltatik, különben ha anélkül találtatnak, egynehány nap mulva mint tolvajok elfogattatnak."

3° „Midőn a kondásnak az ideje kitelik, a conventiójára irattasson a dimissionalis levele és abban meg légyen irva, hány sertés és hány malac volt a hijja, midőn számot adott, nemkülönben az is, hogy azon kárt vagy megfizette, vagy elengedte nekie. Ha pedig mindenekről jól adott számot, az is irattassék a dimissionális levélbe. Intetnek mindazonáltal mindnyájan, hogy hamis levelet adni ne merészeljenek, különben a büntetést, mely a törvényben vagyon, el nem kerülik."

4° „Ezentúl nem lészen szabad kondásoknak *sorpecsenyére* való sertést adni, hanem tartásáról a kondásnak kiki másképpen gondolkozzon, mivel az ilyen praetextus alatt nyilvánvaló alkalmatossága vagyon a lopásra minden kondásnak."

5° „*Baltát* tartani a kondásoknak ezentúl nem szabad, hanem tartsanak *fejszét,* azt pedig magokkal ne hordozzák, hanem mindég a kunyhóban tartsák."

6° „Friss szalonnát a kondásoknak enni nem szabad; akinél azért friss szalonna találtatnék, fogattassék meg és a vármegye tömlöcébe vitessék."

(Belényes város körözési jegyzőkönyvéből 1787.) Közli: *Györffy.*

Újkeresztény kés. XVII. századi leltáraink és egyéb följegyzéseink gyakran emlegetik az *újkeresztény* ipari készítményeket, amelyek kiváló

minőségük, szép munkálatuk miatt igen becsültek voltak. Ilyen munkát említ Bél Mátyás is (Tractatus de re rustica. Pars. I. Cap. 2. Membr. 2. § 5.), mikor a konyhai eszközökről szól: „Van Magyarországon egy különös fajta kés, melyet újkeresztény (anababtisticos)-nek neveznek, az anababtista felekezet tagjairól, mint készítőiről, noha már a keresztények is utánozzák őket."

Hadik Béla.

A magyarországi németek háza Bél Mátyás korában. (L. Tractatus de re rustica. Pars I. Cap. 2. Membr. 1. § 3.) „A németek — írja Bél — csinosabban építkeznek, mint a magyarok. Nem kedvelik a sövényfalat; a gerenda-, kő- vagy téglafalat szeretik. S akár kő-, akár faházat építenek, arra törekednek, hogy ne csupán használható, hanem egyúttal a lehető legkényelmesebb legyen lakásuk. Az ormótlan fákat szabályosan pallérozzák s amíg csapózsinórral a fal szerint ki nem mérik, nem kapcsolják őket össze. Ezután gerendából megvetvén az alapot (iactatis tonbibus pro fundamento), lefektetik a padlógerendákat (tigna) azon mód, ahogy az összeillesztéshez megfaragták és végeiket összekapcsolván, ehhez illesztik a többit, míg a fal olyan magas, amilyet a méret megkíván; hosszát a család nagysága határozza meg (?). Elül kettesével, legfeljebb hármasával hagynak ablaknyílást, oldalt — ha a hosszméret engedi — ugyanennyit s a dísz és világosság kedvéért ólomba foglalt üvegekkel födik. Az ajtót ritkán irányítják (közvetlenül) az udvarra, hanem gyakrabban egy pitvarfélére (vestibulum) s ehhez a konyhát is hozzáépítik a főzésre való tűzhely vagy melegítés céljára. Kívül a kenyérsütő-kemence van (furnus), belül a tűzhely (cacubus), városi módra. Ahogy elébb a lakóhelyiséget csinálták, hátrább olyanformán két-három kamrácskát építenek a házhoz, a zsellérek s más munkások számára; istállót annyit csinálnak, amennyi kinek-kinek gazdaságához képest szükséges. A tetőt zsindellyel vagy szalmával fedik. A falat szalmával vagy polyvával kevert agyaggal gondosan megmunkálják s megléniázzák, hogy kőfalnak lássék. Akik jobban szeretik a kő- vagy téglafalat, teljesen azonmód járnak el, ahogy egyéb kőházat csinál az ember. Mesteremberek segítségével megvetik az alapot a földre rakott hatalmas kövekből hat, legfeljebb nyolc láb magasra; erre építik rá a falakat olyan gondosan, hogy a kész falakat vakolják s kétszer-háromszor mésszel kevert homokkal fedik s száradása után tiszta mésszel fehérítik. A házigazda lakóhelyiségét belül feldíszítik házi eszközökkel, tálakkal, tányérokkal, kancsókkal, valamint képekkel s más efféle dísszel. Ágyukat többnyire szintén kamrácskákban helyezik el. Annyira igyekeznek csinosságra, hogy házaik városi házaknak látszanak. Többnyire pincéjük is van (cellas ... habent) a ház alatt, a föld gyomrában, amiket kőfal vesz körül. Gyakran ide teszik el a bort és a gabonát. Az egész telket deszkakerítéssel, vagy ha nincs deszka, vesszővel veszik körül."

Hadik Béla.

A csallóközi aranymosás történetéhez. Bél Mátyás írja (Notitia, Tom. I. Com. Poson. Pars general. Membr. I.), hogy régente „a mi vidékünkön lépten-nyomon aranyat mostak a fövenyből (t. i. a Dunáéból). Kár, hogy immár alábbhagynak vele; mert e munka, ha gondosan csinálják, haszonhajtó s munkára serkenthetné a legrenyhébbeket is, ahogy tudomásunk szerint Erdélyben is történik. A csallóköziek s köztük a vajkaiak munkájának alig van haszna, minthogy sem elég kitartóan nem folytatják, sem gondosan nincsenek rá berendezve. Élnek még annak a pozsonyi aranymívesnek unokái, aki gondos mosással annyi aranyat nyert a Duna medréből, amennyire finom munkájú és dús műhelyének ellátására szüksége volt. De a pozsonyiak közt e derék emberrel az aranymosás is elmult. E foglalkozás bizony senkinek sem ártott, sőt közhasznú volt."

Hadik Béla.

Az oláh temetés rendszabályozása 1788. „A görög valláson levő lakosoknak keményen parancsoltatik, hogy a holttestet koporsófedél nélkül szokták a temetőben kivinni; ezután tilalmaztatik, hogy amikor a háztól elindulnak, még annak előre fedelét feltegyék és bészegezvén, ugy vigyék ki."
(Belényes város körözési jegyzőkönyvéből 1788.) Közli: *Györffy.*

A Vágról írja Bél Mátyás (Notitia. Tom. I. Com. Poson. Pars general. Membr. I. § 5.), hogy „a folyó tutajok számára járható, tehát bőven hordozza az építkezéshez szükséges különféle anyagot. Az áruknak *Szered* a kikötője, minthogy erre kiválóan alkalmas. Akik itt nem kötnek ki, lesztatnak a *Dunába* s részint *Komáromban*, részint *Esztergomban* meg *Budán* árulják a gerendát, deszkát, zsindelyt és más efféle faanyagot. Van, aki egészen *Péterváradig* és *Belgrádig* úsztatja tutaját egy kis haszon reményében". *Hadik Béla.*

A búzakereszt. Azt írja Bél Mátyás (Tractatus, Pars I. Cap. 1. Membr. 2. Sectio 2. § 6.), hogy a kévecsomót (keresztet) hol több, hol kevesebb kévéből szokták rakni. „A síkokon mindenfelé huszonkét kéve alkot egy keresztet, a hegyeken viszont ritkán raknak egybe tizenháromnál többet. ‚Keresztet' mondottunk, mert keresztalakú a szokásos rakás. Alapnak négyet tesznek a tarlóra, kalásszal a közép felé fordítva, úgyhogy a szalmájukkal egy kereszt szarvait rakják ki; erre ugyanígy további nyolcat raknak s a kilencedikkel, alófelé fordított kalásszal, betetejezik, hogy tetőként védje esőtől a gabonát." *Hadik Béla.*

Népi ruhadarabok limitációja 1793-ból. Az alábbi, szűrszabó-gubás-süveges-kalapos-mívek árát megállapító árszabást Bihar vármegye adta ki 1793-ban, s a Belényes város levéltárában levő egykorú példányban közöljük az alábbi adatokat:

Szűrszabók: *Bundára való* legnagyobb öreg *debreceni szűr*[1] 5 rfrt., *bundára való* 2-ik legnagyobb öreg *debreceni szűr* 4 rfrt. 40 kr., *bundára való* 3-ik legnagyobb öreg *debreceni szűr* 4 rfrt., ostorosnak való *debreceni szűr* 2 rfrt. 33 kr. *Matolcsi* öreg *szűr* 4 rfrt., *matolcsi* 2-ik *szür* 3 rfrt. 40 kr., *matolcsi* 3-ik *szűr* 3 rfrt., *matolcsi* ostorosnak való 2 rfrt. Nagy *kankó* 1 rfrt. 25 kr., kisebb *kankó* 1 rfrt. 08 kr. *Felsőbb vármegyebeli* jó szűrposztóból készített bundára való legnagyobb öreg szűr 4 rfrt. Hasonló nagyságú, de alábbvaló posztóból készült szűr 3 rfrt. 24 kr. Nem bundára való, hanem közönséges nagy szűr, jó posztóból 3 rfrt. 24 kr. Alábbvaló posztóból hasonló nagy szűr 3 rfrt 07 kr. Utána való kisebb, alábbvaló posztóból 2 rfrt. 33 kr. A legkisebb, suhancnak való szűr 1 rfrt. 25 kr. Egy jó nagy szűr *szürke* posztóból 2 rfrt. Hasonló posztóból középszerű nagyságú 1 rfrt. 25 kr. Legkisebb, hasonlóból 1 rfrt. 08 kr. A jobbik posztóból való legnagyobb magyar szűrkankó 2 rfrt. Hasonló posztóból *lengyel szűrkankó* 2 rfrt. 16 kr. Jó posztóból kisebb *magyar kankó* 1 rfrt. 42 kr. Hasonló posztóból kisebb lengyel kankó 1 rfrt. 59 kr. Hasonló posztóból legkisebb kankó 1 rfrt. 25 kr. Hasonló posztóból legkisebb lengyel kankó 1 rfrt 42 kr. Alábbvaló posztóból nagyobb magyar szűrkankó 1 rfrt. 42 kr. Hasonló posztóból lengyel kankó 2 rfrt. Hasonló posztóból kisebb magyar kankó 1 rfrt 25 kr. Hasonló posztóból kisebb lengyel kankó 1 rfrt. 42 kr. Hasonló legkisebb magyar kankó 1 rfrt. 08 kr. Hasonlóból olyan lengyel kankó 1 rfrt. 25 kr. *Szürke* posztóból legnagyobb kankó 1 rfrt. 08 kr. *Szürke* posztóból kisebb kankó 1 rfrt. *Szürke* posztóból legkisebb kankó

[1] Feltűnő, hogy a limitáció csak a szűr formája, nagysága és az anyag minősége szerint osztályozza azokat, cifra, vagy hímzett szűrről nem beszél, jeléül annak, hogy ekkor még cifraszűr nem volt.

51 kr. Jó posztóból készült legnagyobb *fejér szürnadrág* 1 rfrt 25 kr. Hasonlóból kisebb 1 rfrt. 08 kr. Hasonlóból legkisebb 51 kr. Alábbvaló szűrposztóból legnagyobb nadrág 1 rfrt. 08 kr. Hasonlóból kisebb 51 kr. Hasonlóból legkisebb 36 kr.

Gubások: *Debreceni* s *rimaszombati* nagyfürtű legnagyobb *guba* 5 *rfrt.* Középszerű guba 4 rfrt. Annál kisebb 3 rfrt. *Kurta* fürtös *guba* 2 rfrt. *Ungvári* s *beregi* legnagyobb guba 4 rfrt. Középszerű 3rfrt. Annál kisebb 2 rfrt. 16 kr. *Rövid* fürtös *övedző* 1 rfrt. 42 kr. Gyermeknek való fürtös 1 rfrt. 25kr. 3 szélbe való *pokróc* 2 rfrt 16 kr. 2 szélbe való síma pokróc 1 rfrt. 25 kr.

Süvegesek: Legjobb matériából készült öreg *magyar süveg* 1 rfrt. 03 kr. Hasonló matériából készült kisebb *magyar süveg* 51 kr. Alábbvaló matériából készült öreg süveg 51 kr. Hasonló matériából kisebb 42 kr. Gyermekeknek készített süveg 30 kr.

Kalaposok: Libériás cselédnek való legnagyobb karimájú jobb szőrkalap 1 rfrt. Közönséges parasztnak való kalap, illendő nagyságú karimával 30 kr. Annál kisebb, gyermeknek való 15 kr.

Györffy.

IRODALMI SZEMLE.

Lambrecht Kálmán: *Herman Ottó.* Az utolsó magyar polihisztor élete és kora, 36 képpel. Budapest, Biró M. kiad. 1920. 8°, VIII + 258 l.

A magyar tárgyi néprajz alapvető mesterének méltó életrajza, sokoldalú, gazdag pályájának tárgyilagos értékelése. Lambrecht Herman Ottó tanítványai, munkatársai, „fiai" közül való, akinek így alkalma volt mesterét közelről szemlélnie, megismernie. A részletes adatismeretet széleskörű kortörténeti tájékozottság alapozza meg, ami nélkül Herman Ottó változatos és sokoldalú pályáját kellőképen méltatni nem lehet. Az író természettudományos világszemléletén alapuló exaktsága biztosíték a tanítványi szeretet kegyeletes elfogultsága ellen, de nem akadálya annak, hogy a tárgyilagos előadás sorai közt a tanítvány kegyeletének, a „fiú" szeretetének melege áradjon el. A munkát tüzetes Herman-bibliografia fejezi be. *V. K.*

Szigethi Györffy István: *Nagykunsági Krónika*, melyet részint régi írásokból, részint szájhagyomány alapján egybeszerkesztett. Karcag, 1922, 8°, I—IV + 159 l.

Hosszú évekre terjedő nagykunsági és sárréti kutatások eredményeiből ad mutatót e népiesen hangzó című könyv. Nem a Nagykunság kronológikus története, mint ahogy címéből gondolnók, hanem kisebb művelődéstörténeti monográfiák gyüjteménye. Minket különösen *a szilaj pásztorok, a rétes emberek, kuruzslók, boszorkányok, káromkodók, a mi emigránsaink, a régi szóbeszéd* c. fejezetei érdekelnek, de a többi fejezet is bőven tartalmaz értékes adalékokat a Nagykunság és a Sárrét mult életének megismeréséhez. Györffy, a nagy gyakorlatú kutató, egyként merít a megbízható szóbeli hagyományból s e területek községeinek levéltáraiból; mindkettőt egyforma alapossággal kutatta végig s könyvében élvezetes harmoniába fűzi a régi följegyzések ódonságait s a frissen ömlő élő hagyomány tanubizonyágait. A krónika első sorban a Tiszántúl magyarjainak íródott, hogy helyi hagyományaik iránti tiszteletüket és becsülésüket fokozza: ezért előadása — mint címéből is következtethetjük — népszerű, sőt bizonyos óvatos mértékig tiszántúli ízű, a helyi beszédfordulatok, sajátos fogalmak, képek, formák helyi neveivel, műszavaival; ezért nemcsak az etnográfusnak, de a nyelvkutatónak, geográfusnak is gazdag adattár. Mindvégig fordulatos, eleven, színes olvasmány, egyike legjobb népszerűsítő könyveinknek. *V. K.*

Balatoni évkönyv. 1921. Szerk. br. Wlassics Tibor, Cholnoky Jenő és Sebestyén Gyula. I. évf. Budapest, 1921. A Balaton Társ. kiad. 8°, 265 l. — 136—156 l. Thoroczkai-Wygand Ede: Hogyan építsünk a Balaton partján? (12 ábrával.) A felelet lényege az, hogy magya-

rul s a helyi hagyományok szellemében. Thoroczkai-Wygand képekben mutogatja a helyi magyar építő hagyományok jellemző megnyilatkozásait a Balaton zalai és somogyi tájairól (természetesen csak paraszti építményeket), végül a maga művészi kislakásterveiből ad egy pár nagyon kedves, kellemes megoldást. A tudományt ugyan kevéssé érdekli a tudományos eredmények gyakorlati értékesítése, mindazáltal örömest láttunk volna dolgozatában egy-két olyan művészi megoldást, mely szemmel láthatólag az építőművész somogyi-zalai élményeire emlékeztetne.

V. K.

Torday, E.: *Causeries congolaises,* Bruxelles, 1925, 233 l.

Tiszteletbeli tagunknak ez a legújabb népszerű könyve többet ad, mint ígér. Kongóország bantu népének majdnem teljes néprajzi ismertetését kapjuk benne, mindvégig érdekes, szellemes, saját tapasztalatok alapján közölt „csevegés" alakjában. Az a meleg emberszeretet, mely szerzőnknek ezen a munkáján is végigvonul, még kedvesebbé és vonzóbbá teszi előttünk úgy őt magát, mint fekete barátait s ezen keresztül nemcsak etnográfiai, hanem általános emberi értékekkel is gyarapítja tudásunkat.

B.

Manninen, I.: *Eesti kannud* (észt fakupák). Etnogr. monograafiad 1. Eesti Rahva Muuseum (Észt népmúzeum), Tartu, 1926, 4°, 23 l., 53 képpel, német kivonattal.

Az észt férfinép művészi tevékenysége jóval mögötte marad a mienkének. Fafaragásaik közül a lakodalmak alkalmával szereplő, égetett díszítéssel ellátott, fedeles, füles söröskupák a kiválóbbak. Ilyenekből a múzeumnak majd másfélezer darabja van. Ezek mint egyéni készítmények, legtöbbször nászajándékok, természetesen felette változatosak, s vidékenként mások és mások. Legszebbek a szigetekről s az ország nyugati feléből való darabok.

Az edények testét és fedelét izzó vaspálcikával vagy bélyegzővel beégetett, egyszerű, ritmusos mértani motivumok borítják. Csinosan vannak faragva a kupák fülei. Itt két ősrégi motivum a leggyakoribb, t. i. az áttört korong s a stilizált lófej. Ezekhez szép analógiákkal szolgálnak a mi pásztor merítőedényeink is. A fedeles kupa s a beégetés technikája szerző szerint skandináv eredetű, de a díszítésmodorban nemzeti elemek is vannak.

A testvér észt múzeum fiatal tudós igazgatója, e derék vállalata megindításával minden néprajzi múzeumot búvárt hálára kötelezett.

Bátky Zsigmond.

Rütimeyer, L.: *Ur-Ethnograph der Schweiz.* Ihre Relikte bis zur Gegenwart, mit prähist. u. ethnogr. Parallelen (Schriften d. Schweiz. Ges. für Volkskunde, B. XVI.), 400 lap 196 képpel, Basel 1924.

Több évtizedes kutatásnak és korábbi publikációknak összefoglalása. Svájcnak különösen a forgalomtól távoleső hegyzugaiban (Wallis) még egész sereg olyan anyag, alak és technika szerinti régi néprajzi tárgy és hagyomány él, amelyekből az ország ősnéprajzának hiánytalan történelemelőtti törzsfája rekonstruálható. Ezt a szép és nehéz munkát végezte el szerző, természetesen a lehetőség szerint, összegyüjtve az ősanyagot s nyelvi-, irodalmi- és régészeti adatok alapján visszavezetve azt a legtávolabbi időkig. Munkájának súlya magától értetődőleg az anyagi kultúrán van. Ez a következő fejezetekre oszlik: Kenyérbélyegzők és tulajdonjegyek, rovásfák, kőlámpások, nyírhéjgyertyák, kőedények (szalonnakő stb.), régi formájú edények kobakból, bőrből, fából, agyagból, üsttartó láncok, kaparók, kések, ollók, gyerekjátékok állatalakjai, bőrruhák, a gabonafélék és gesztenye ősi elkészítésmódja (cséplők, mozsarak, kézimalmok, sütő műveletek), régi földmíves szerszámok (ásók, kapák, ekék, igák, boronák, fogas sarlók), korongos kerekű szekerek, csolnakok, halászó szerszámok és ősi építkezésmódok (cölöpépületek, putrik, kunyhók).

A nagy gonddal kidolgozott s irodalmi utalásokkal ellátott, pompásan illusztrált s indexszel fölszerelt könyv nemcsak a néprajznak, hanem a régészetnek is nagy szolgálatot tesz s bizonyára akadnak követői más országokban is.

B.

Haberlandt, M.: *Einführung in die Volkskunde, mit besonderer Berücksichtigung Österreichs.* (Volkskundl. Bücherei I. B.) 57 l., 12 tábla, 10 ábra, Wien 1924.

Népszerű bevezetés a *Völkerkunde*-val szembeállított *Volkskunde* gazdag anyagáról, szempontjairól és módszertani kezeléséről, a tanítóság, ifjúság és nagyközönség számára. Mivel szerző a

Volkskunde neve alatt az európai népek néprajzát érti (a *Völkerkunde* alatt pedig a tengerentúliakét), munkájában a hangsúly természetesen nem a tárgyi, hanem a szellemi kultúrán van. Világos, tartalmas, tömör, a népéleti jelenségek megfigyelésére buzdító könyvecske, mint az osztrák néptudományi múzeum tudós, s öregkorában is ifjú módon agilis atyjának minden más írása is. *B.*

Pessler, W.: *Niedersächsische Volkskunde*, 3. Aufl., 124 l., 52 ábra. Hannover 1922.

A könyvecske az alsó szászok faji kialakulásával, testalkatával, településformáival és építkezésével foglalkozik. Az utóbbi két fejezet jórészt saját kutatásainak eredménye.

U. az: Niedersächsisches Trachtenbuch 100 l., 21 ábr., u. o. 1922.

A viseletfajták (nemek, életkorok, hivatások, felekezetek és alkalmak szerint) és viseletcsoportok (vidékek szerint) részletes leírása. Különös hangsúly van a viseletgeografián. *B.*

Kuftin, B. A.: *Zsiliscse Krymszkich tatar v szvjazi sz isztoriej zaszelenija poluosztrova* (materialy i voproszy). (A krimiai tatárok lakása, a félsziget településtörténetével kapcsolatban.) Moszkva 1925, 8, 58 l., 19 tábla rajzzal francia résumével.

Krimia etnikai képének kialakulása Kaukázuséhoz hasonlít. A történelem folyamán három fő kultúrhatás érte, mindegyik egy csomó népet sodorva ide, melyek a félsziget zárkózottsága miatt több-kevesebb emléket hagytak maguk után. E három kultúrhatás észak, dél és a Kaukázus felől jutott ide. Legfiatalabb a XIV., XV. századi török-ottomán hatás, mely Krimia egész népességét többékevésbbé eltörökösítette, illetőleg eltatárosította.

Szerző három fő lakástípust állapít meg: 1. Négyszögletes ház; három oldala kőből vagy vályogból, a negyedik cserényből, lapos fatetővel, ablak nélkül, a szobában fa- s kőlócákkal. Legközelebbi rokonai ennek az ősi osszét, dagesztáni s részben grúz és örmény házak. Ez a forma vízszintesen a földbe vájt putriból keletkezett. 2. Tapasztott cserényház, gyakran vályogfallal, nyeregtetővel. Ennek a cserkesz sövényház a rokona, mely mint sövénykunyhó ősi soron honos a Fekete-tenger környékének pusztáin. 3. Gerenda-ház nyeregtetővel. Eredete nincs tisztázva. Mind a három háztípust többféle hatás érte. Egyik ezek közül az alpi vagy kelta, melynek elterjesztésében alkalmasint a gótok is résztvettek. Ez két hullámban érkezett. Egyik hozta a kétszobás házat, tűzhellyel az elsőben, de sütőkemence nélkül a másodikban. Ezt mégis szobának (soba) hívják. A második behozta a sütőkemencét a ház elől a másik szobába. (Ez a boglyaalakú kemence egészen magyar forma.) Bizánci hatás eredménye az emelet, függőerkély és cseréptető. Az emelet fejlődésére két körülmény volt befolyással régi idők óta. Az egyik az, hogy a cölöpökre rakott földszintet nem lakóhelynek, hanem pl. istállónak építették (a lakás akkor az emeletre került), a másik meg a tető megnagyobbítása nyári tartózkodás céljára. Az ottomán hatás eredménye az alacsony bútorzat és a kandalló, mely utóbbi még a délszlávoknál is török nevet (odzsak) visel.

Az irodalmi utalásokkal bőven fölszerelt munkát, úgy látszik, a moszkvai egyetem antropológiai intézetével kapcsolatos természettudományi, antropológiai és etnográfiai barátok egyesületének néprajzi szakosztálya adta ki első füzetképen. Nyomdai kiállítása azonban, sajnos olyan primitív, mintha valami kis mezővárosi műhelyből került volna ki. *Bátky Zs.*

BEÉRKEZETT KÖNYVEK.

Warming, E.: Lehrbuch der ökologischen Pflanzengeographie. Berlin, 1918.

Türck, H.: Der geniale Mensch. Berlin, 1918.

Hedin, Sven: Jerusalem. Leipzig, 1918.

Jänecke v. W.: Das rumänische Bauern- und Bojarenhaus. Bukarest, 1918.

Diez, E.: Churasanische Baudenkmäler. Berlin, 1918.

Frauberger, H.: Antike und Frühmittelalterliche Fussbekleidungen. Düsseldorf.

Hahn, J. G.: Griechische und albanesische Märchen. München, 1918.

Nicolai: Die Biologie des Krieges. Zürich, 1919.

Spengler, V.: Der Untergang des Abendlandes. Wien—Leipzig, 1918.

Steinitzer, W.: Japanische Bergfahrten. München, 1918.
Wahle, E.: Ostdeutschland. Würzburg, 1918.
Jancsó, B.: Quelques réflexions critiques sur l'essai de N. P. Comnène. Budapest, 1920.
Kovács, A.: The establishment of three states of nationalities in the place of one. Budapest, 1920.
Fodor, Fr.: The geographical impossibility of the Czech State. Budapest, 1920.
Kovács, A.: Can roumanian rule in East-Hungary last? Budapest, 1920.
Thirring, G.: West-Hungary. Budapest, 1920.
Kovács, A.: Les peuples de la Hongrie. Budapest, 1920.
Kovács, A.: Au lieu d'un, trois etats de nationalité. Budapest, 1920.
Teleki, P. le Comte: La Hongrie du Sud. Budapest, 1920.
Teleki, P.—Domanovszky, A.: La Hongrie Occidentale. Budapest, 1920.
Mikola, A.:—Melich, J.: La question wende. Budapest, 1920.
Csáky, E. le Comte: La question ruthène. Budapest, 1920.
Karácsonyi, J.: Les droits historiques de la nation hongroise à l'intégrité territoriale de son pays. Budapest, 1920.
Gálocsy, Árpád: La questione delle nazionalità in Ungheria. Budapest, 1919.
Gerevich, Z.: La Slovaquie, terre de l'avenir. Budapest, 1920.
Teleki, P. Count: Ethnographical map of Hungary. Hága, 1920.
Möller, E.: Les monuments de l'architecture hongroise. Budapest, 1920.
Treitz, P.—Papp, Ch.: Geographical unity of Hungary. Budapest, 1920.
Jancsó, B.: Defensio nationis hungaricae. Budapest, 1920.
Karutz, R.: Führer durch das Museum für Völkerkunde zu Lübeck. 1921.
Lehmann, J.: Die Ornamente der Natur- und Halbkulturvölker. Frankfnrt a. M., 1920.
Heger, Fr.: De antika Konstskatterna i Benin. Stockholm, 1921.
Karutz, R.: Von Sinn und Ziel des Museums für Völkerkunde zu Lübeck. Lübeck, 1921.
Békési, A.: Mantuirea Ardealului. Arad, 1919.
Tatrosi, J.: The Hungarians of Moldovia. Budapest, 1920.
Karácsonyi, J.: The Historical Right of the Hungarian Nation etc. Budapest, 1920.
Consten, Hermann: Weideplätze der Mongolen. I—II. Berlin, 1919.
Beck Lajos: A magyar földbirtok megoszlása. Budapest, 1918.
Lukinich I.: Erdély területi változásai a török hódítás korában, Budapest, 1918.
Lóczy Lajos: A magyar szent korona országainak leírása. Budapest, 1918.
Czakó Elemér: Múzeumi séták. Budapest, 1918.
Bonkáló Sándor: A magyar rutének. Budapest, 1920.
Gálocsy Árpád: A népek önrendelkezési joga. II. kiad. Budapest, 1920.
Gálocsy Árpád: A történelmi jog eredete Erdélyben és Oláhországban. Budapest, 1920.
Dr. Lechner Jenő: Az elszakításra ítélt Magyarország. Budapest, 1920.
Fest Aladár: Fiume és Magyarország. Budapest, 1920.
Domanovszky Sándor: A magyar kérdés történeti szempontból tekintve. Budapest, 1920.
Bierbauer Virgil: A régi Budapest építészete. Budapest, 1920.
Fenczik Jenő: Az ungmegyei folyónégyszög. Ungvár, 1918.
Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyüjtéséről. Budapest, 1919.
Gr. Teleki Pál: Földrajz és néprajz. Budapest, 1920.
Solymossy Sándor: Mi a folklore. Budapest, 1920.
Hermann Antal: A néprajz és a néptanító. Budapest, 1920.
Szendrey Zsigmond: A néphagyományok gyüjtésének módszere. Budapest, 1920.
Viski Károly: Néprajz és néprajzi kutatás. Budapest, 1920.
Schmidt Tibolt: Az erdélyi oláhkérdés és Nagy-Románia. Budapest, 1920.
Bertalan Szilágyi I.: A biharvármegyei Sárrét leírása. Budapest, 1920.
Wladár Róbert: A nagyszentmiklósi kincslelet feliratainak megfejtése. Budapest, 1921.
Zoltai Lajos: Jelentések Debrecen szab. kir. város múzeumának 1918—21. évi működéséről. Debrecen, 1921—1922.
Marschall Ferenc: A falu gondozása. Budapest, 1921.
Mangra Vazul: Magyarok és románok. Nagyszeben, 1918.
Győrffy István: Az új magyar föld. Budapest, 1918.
Báró Nopcsa Ferenc: Az Albániáról szóló legújabb irodalom. Budapest, 1918.
Jancsó Benedek: Erdély és a nagyromán aspirációk. Budapest, 1918.
Erdélyi Magyar Péter: Erdélyről. Budapest, 1920.
Horváth Jenő: Magyarország és a nemzetiségi kérdés 1815—1920. Budapest, 1920.

Madzsar József: Az ember származása. Budapest, 1918.
Goll János: Általános zeneműszótár. Pozsony, 1920.
Dénes István: Román kérdés — magyar politika. Torda, 1918.
Az erdélyi egyházmegye és a román imperium. Budapest, 1920.
Angyal Dávid: A magy. tud. akadémia válasza a cseh akadémiának. Budapest, 1920.
Csermelyi S.: Magyar hímzések kiállításának leíró lajstroma. Budapest, 1918.
Lambrecht Kálmán: Herman Ottó. Budapest, 1920.
Szinnyei József: A magyarság eredete, nyelve és honfogl. műveltsége. Budapest, 1919.
Magyarország 1:75.000 méretű katonai térképe. Budapest, 1919.
Bátky—Kogutowicz: Magyarország néprajzi térképe. 1:300.000. Budapest, 1919.
Bátky—Kogutowicz: Névmutató Magyarország 1:300.000 méretű néprajzi térképéhez. Budapest, 1919.
Kogutowicz Károly: Magyarország néprajzi térképe. 1:1,000.000. Budapest, 1919.
Kuzsinszky Bálint: A Balaton környékének archaeologiája. Budapest, 1920.
Roheim Géza: Adalékok a magyar néphithez. Budapest, 1920.
Jancsó Benedek: A román irredentista mozgalmak története. Budapest, 1920.
Takáts Sándor: A régi Magyarország jókedve. Budapest, 1921.
Buday László: A megcsonkított Magyarország. Budapest, 1921.
Hillebrand—Bella: Az őskor embere és kultúrája. Budapest, 1921.
Balatoni Évkönyv, 1921. Budapest, 1921.
Thirring Gusztáv: Budapest. II. kiad. Budapest, 1921.
Barcza—Thirring: Budapest Duna-jobbparti környéke. Budapest, 1920.
Török Pál: Győri Kalauz. Győr, 1920.
Ávedik—Hermann: Az örmények. Budapest, 1921.
Osztyák hímzések. A M. N. Múzeum Népr. Gyüjteményei IV. Budapest, 1921.
Méhner Vilmos: Regélő Bácsi naptára 1922. Budapest, 1921.
Bátky—Kogutowicz: Zsebatlasz az 1922. évre. Budapest, 1921,
Tragor Ignác: Vác lakossága a XVIII. sz. elején. Vác, 1921.
Zandirhám: Erdély és Csonka-Magyarország. Budapest, 1920.
Sebess Dénes: Új-Románia földbirtokpolitikája Erdélyben. Budapest, 1921.
Jancsó Benedek: A székelyek. Budapest, 1921.
Erdélyi magyarság. Népművészet. Budapest, 1920.
Munkácsi Bernát: Vogul népköltési gyüjt. II. 3. Budapest, 1921.
Grexa Gyula: A Csaba-monda és a székely-hún-hagyomány. Budapest, 1922.
Lóczy Lajos: A Balaton földrajzi és társadalmi állapotainak leírása. Budapest, 1921.
Solymossy Sándor: A magyar népköltés értékei. Budapest, 1921.
Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályában. Budapest, 1922.
Malonyay D.: A magyar nép művészete. V. Budapest, 1922.
Király György: A magyar ősköltészet. Budapest, 1921.
Pezenhoffer Antal: A demográfiai viszonyok befolyása a nép szaporodására. Budapest, 1922.
Prinz Gyula: Magyarország településformái. Budapest, 1922.
Ferenczi István: Szabolcs vármegye földrajzának új vezérfonala. Nyíregyháza, 1921.
Szinnyei József: Magyar nyelvhasonlítás. Budapest, 1920.
Banner János: Szeged közgazdasága. Szeged, 1922.
Cholnoky Jenő: Az emberföldrajz alapjai. Budapest, 1922.
Magyarország helységnévtára. Budapest, 1922.

MÚZEUMI HÍREK.

Néprajzi múzeumunk az 1926. év I. negyedében 1306 darab tárggyal gyarapodott. Ebből ajándék 903, vétel 403 darab. Ajándékozott: Szmik Antal 900 darab csipkét és paszomántot, Kántor Mihály 1 darab, Ebner Sándor 2 darab régi sarlót. A vételekből: női kézimunka 82, pásztoréleti tárgy 4, fénykép 291 és színes kőnyomat 26 darab, mind magyarországi.

Az átköltöztetés befejeztével nyomban hozzáfogtunk gyüjteményünk magyar osztályának berendezéséhez. A munka serényen halad.

Kiadványainkból megjelent: *Bartucz Lajos:* Honfoglaláskori magyar koponyák (Leíró lajstrom V. k.) és *Viski Károly:* Bakonyvidéki kőházak (Magyar Népművészet XII. f.).

TUDAKOZÓDÁSOK ÉS KÉRDÉSEK.

K. J. kérdi: *Vajjon a kereszt s annak ismertebb alakjai (görög, latin kereszt) a kereszténységet jelképezik-e?*

A kereszt keresztény felfogás szerint a megváltás jelképe s Krisztus halálának emlékjele. A kath. egyházban általános tisztelet tárgya s egyházi épületeken, oltárokon, kegyszereken a kath. szertartásokon a kath. hitnek valósággal külső kifejezője.

A kereszténység első századaiból való emlékeken a keresztet a megfeszített Krisztus nélkül találjuk s ebből következtethető, hogy ekkor a kereszt csupán Krisztus istenségének volt kifejezője. Ugyanis a Kr. előtti korból számos misztikus értelmű kereszt-alakot találhatunk, amely kereszt-alak körformájú díszítéssel körülvéve (tehát a két átlóval 4 részre osztott kör), a sugarait minden irányban szétszóró s áldást osztó napistenségnek volt jelképe. A napistenségnek ez a jelképe, a kereszt, sokszor a kör vagy keréktalp nélkül is, a pogány világban általános tisztelet tárgya volt s a pogányságból megtért első keresztények is átvették apáiktól ezt a vallásos felfogást, melyet az a tény, hogy a kereszténység megalapítója, Krisztus is, az istenséget jelképező kereszten szenvedett vértanuhalált, előttük könnyen elfogadhatóvá és valószínűvé tett.

A kereszt első alakja a köralakba pontosan beilleszkedő egyenlőszárú kereszt, az ú. n. *görög kereszt*. A körbe foglalt vagy anélkül ábrázolt keresztet a *neolit-kor emlékein* is feltalálhatjuk; itt valószínűleg csak mint díszítményt, minden misztikus értelem nélkül. Kr. e. *1500—2000 éves egyiptomi*, a *Kr. e. IX. századból való asszir*, ugyancsak a Krisztust megelőző *görög és föniciai emlékeken* számos misztikus értelmű kereszt-jelvény látható, sőt egy *Nagy Konstantin* korából való pénzen a pogányságra emlékeztető napisten jelkép is fennmaradt.

A pogányságból megtért európai népeknél az első időben a megfeszített Krisztus nélkül ábrázolt, körbe foglalt egyenlőszárú keresztemlékekkel találkozunk. Tehát a kereszt itt is csupán Krisztus istenségének jelképe. Svédország, Dánia, Anglia régi, XI—XVI. századbeli siremlékein százszámra láthatók ily ábrázolások. Tehát nyilvánvaló, hogy a keresztény felfogást az ősi, napisten-hiten alapuló vallásos hiedelem alapozta meg.

A görög kereszt alsó szárának meghosszabbításából állott elő a kereszt mai alakja: *a latin kereszt*. Pogány őseit szintén fellelhetjük a Krisztus előtti korban. Egyiptomi istenségek jelképei mellett a latin kereszt rendes és stilizált alakja bőven fordul elő. Asszír és középázsiai faragott kőemlékeken a latin kereszt, mint középen átlyukasztott s nyéllel ellátott harci bárd, sőt egyszerűen, mint kereszt, hadijelvényként is előfordul. Heródes pénzén a négyszarvú zsidó áldozati oltár jobb oldalán a keresztjel, felső szárán P betűvel, mint később gyakran használt Krisztus-monogramm látható. Egy kisázsiai érmen, valamint egyiptomi emlékeken ugyanez stilizált alakban is előfordul s a P betű felső része köralakban fogja körül a kereszt felső szárát. Az első keresztény európai emlékeken ugyanennek számos változatát látjuk, a körön túl terjedő alsó szár egyszerű meghosszabbításával.

A kereszt tehát a kereszténység előtt mint az istenség kifejezője élt a köztudatban. Az ókor népeinél mindkét alakja előfordult. A hozzáfűzött istenesztmét átvette a kereszténység s a Krisztus halálával megszentelt jelvényt hite külső jeleként is elfogadta. Midőn pedig a kereszténység későbbi századaiban a megfeszített Krisztus alakját is ráhelyezték a keresztre, a feszület nemcsak az istenségnek lett jelképe, de egyúttal az emberi nem megváltásának is. *K. Gy.*

ANZEIGER

XVI. JAHRG. DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNGAR. NATIONAL-MUSEUMS 1926. II. HEFT

Seite 49—61. GYÖRFFY: *Der ungarische „szűr"* (mit 8 Tafeln). Das ist ein weiter Mantel, oder richtiger ein Überwurf, ausschließlich von Männern des ungarischen Hirten- und Steppenvolkes getragen. Der „szűr" ist von allen ähnlichen Kleidungsstücken in einem mehr-weniger großen viereckigen, am Rücken herabhängenden Kragen versehieden, welcher gegen die Witterungsunbilden über den Kopf gestülpt und kapuzenförmig zusammengebunden wird. Auch besitzt der „szűr" in seiner ursprünglichen Gestalt blos kurze, rudimentäre, meist als Taschen dienende Ärmel, wesshalb er auch nicht angezogen, sondern nur geschultert werden kann.* Auch dient dieses Kleidungsstück seinem Besitzer nicht bloß als Mantel, u. zw. zu Fuss so wie zu Pferde, sondern auch als Sitzpolster, Decke, Bettunterlage, usw.

Das Wort „szűr" stammt vom ungarischen „szőr" = Haar oder Wolle ab und bedeutet eigentlich einen aus rauher und langhaariger Wolle bereiteten Tuchstoff, dessen Benennung nachträglich auch auf das, aus derartigem Stoffe von eigenen Mantelschneidern verfertigtes Kleidungsstück übertragen wurde. Diese Tuchweberei war eine urwüchsige Hausindustrie in Debrecen und Veszprém, ist jedoch gegenwärtig nur mehr von den siebenbürgischen Sachsen betrieben. Das rohe Tuch wird zuerst gewalkt und dann glatt- und hartgepresst, bleibt aber ungefärbt, daher der „szűr" immer blendend weiß ist und nur wollene Stickereien, Säumchen und bunte Applikationen ihm seine Farbenpracht verleihen.

Im zentralen Ungarn blieb der „szűr" bis auf unsere Zeiten ein dem Volke eigenes Kleidungsstück. Bei den siebenbürgischen Ungaren war er bis zur Neige des XVII. Jahrhunderts ebenfalls allgemein, nachher aber immer seltener getragen. Seit Ende des vergangenen Jahrhunderts ist aber der „szűr" wiederum bis an die östlichsten Landesgrenzen verbreitet, ja sogar bei dem rumänisehen Volke allgemein eingebürgert anzutreffen. Nur bei den Sachsen Siebenbürgens blieb dieser Mantel seit jeher unvermindert im Gebrauch. Bereits seit Mitte des XVII. Jahrhunderts sehen wir in den östlichen Teilen der ungarischen Tiefebene den „szűr" von einer verschiedenen Abart dieses Kleidungsstückes, dem sog. „guba" verdrängt. Letzterer ist ein aus lockig gewobenem und schwarzgefärbtem Wollentuche verfertigter Überwurf, in ähnlichem Zuschnitte wie der „szűr", jedoch ohne den grossen Kragen. Er wird auch von Männern und Weibern durchwegs getragen. Ursprünglich bei den Ruthenen gebräuchlich, verbreitet sich der „guba" in der Volkstracht, allmählich gegen Westen vordringend, bis in die Gegend von Budapest, um dann in den letztverflossenen Jahrzenten sich wieder bis Debrecen zurückzuziehen. Aber auch der „szűr" wird immer seltener und ist mit dem Aussterben der eigenen Schneiderzunft voraussichtlich dem Erlöschen preisgegeben.

Der Schnitt eines „szűr" ist äusserst einfach. Er besteht meist aus 11 rechtwinkeligen Stücken (vergl. Taf. I. und II.) ohne jede krummlienige Naht. Eine neuere, von Nagyvárad über Siebenbürgen verbreitete Varietät hat bereits einen komplizierteren Schnitt, da es einen Halskragen und daher auch krummlienige Nähte aufweist (vergl. Fig. 1).

Währenddem das Steppenvolk des Flachlandes einen bis zu den Knöcheln reichenden „szűr" trägt, ist solcher bei dem Hirtenvolke des bewaldeten Hügellandes in Transdanubien wesentlich kürzer (vergl. Taf. VII. Fig. 2), eine Anpassung an das gestrüppige Gelände. Die älteste bekannte Abbildung eines „szűr" aus dieser Gegend datiert sich aus 1836 (vergl. Taf. VI). Von Transdanubien verbreitete sich der Gebrauch dieses Kleidungsstückes auch unter den Kroaten der Drave- und Save-Niederung. Unter den übrigen Nationalitäten Ungarns finden wir den „szűr" noch bis Mitte des vergangenen Jahrhunderts bei den Slovaken, jedoch mit weit schlichterer Verzierung. Ausser den Landesgrenzen sind seine Spuren noch

* Dieselbe Tragweise ist übrigens bei den siebenbürgischen Sachsen auch von den überlangen Ärmeln des „szűr" bedingt.

bis nach Mähren und Galizien zu verfolgen. Der am Balkan bei Kumanovo von den Mazedoniern getragene „Kušljak" ist dem „szűr" ganz ähnlich.

Die prunkhafte Ausstattung eines reichgestickten und verzierten ungarischen „szűr" stieg mit der Zeit zu einer so hohen Vollendung, dass die Behörden dagegen einschreiten mussten, da ein solcher Prachtaufwand die Mittel der armen Leute weit zu überschreiten begann. Zur höchsten Blüte der Kunstentfaltung schwang sich übrigens dieses Handwerk in den 70-er Jahren des verflossenen Jahrhunderts, befindet sich aber seither in stetem und raschen Verfall. Der „szűr" bleibt aber als Dokument einer unverfälscht volkstümlichen Gewerbekunst entschieden die reichste Fundgrube der nationalen Stickereiornamentik.

Seite 61—75. ECSEDI: *Sperrfischerei in der Theiss (Tisza) und den Seichtwässern des Alföld (mit 40 Fig.).* Im Auftrage des städtischen Museums zu Debrecen beschreibt Verf. die benützten Werkzeuge und das Verfahren bei der in der mittleren Theissgegend bis auf die Gegenwart üblichen Sperrfischerei. Etliche neue Daten ergänzen unsere einschlägigen Kenntnisse über diesen Gegenstand. Bemerkenswert ist das sog. „Theisschlagen" (ung. „tiszaverés"), ein Verfahren, das die Kombination der Sperr- und Treibfischerei darstellt.

Seite 75—80. BATKY: *Sicheln des Ethnographischen Museums (mit 25 Fig. auf 3 Abb.).* Aus Ungarns verschiedenen Sprachgebieten besitzt das Museum 60 gezähnte Sicheln. Auf den beiliegenden Abbildungen deutet die Numerierung gleichzeitig die Provenienz des Materials an. So stammen die in Abb. 1 u. 2 dargestellten rezenten Stücke aus Ungarn; in Abb. 3 No. 1 aus Cypern; No. 2 u. 3 sind Funde aus der Zeit der ungarischen Landesnahme; No. 4 stammt aus Weissrussland; No. 5 aus dem Eisenzeitalter Finnlands. Die bisherigen Befunde deuten dahin, dass die ungarischen Sicheln drei Typengruppen angehören, ebensoviel geographischen Gebieten entsprechend. Die erste Typengruppe (No. I—II) stammt aus Oberungarn, die zweite (No. 12—15) aus Ostungarn, die dritte (No. 16—20) aus Südungarn. Sie stellen durchwegs alte Formenkreise dar, als deren ältester vielleicht die in Abb. 1 dergestellten Stücke anzusehen sind. Letztere erinnern übrigens auffallend an keltische Funde aus Ungarn, während die Sicheln des zweiten und dritten Formenkreises sich solchen der Römerzeit, resp. der jüngeren Völkerwanderungszeit anlehnen und im Mittelalter noch in Westeuropa gebräuchlich waren. Gewissen Völker- oder Kulturgruppen kann bisher noch keiner dieser Formenkreise zugeschrieben werden. Der ungarische Name der Sichel „sarló" ist bulgarisch-tschuwaschischer Abstammung. Nur Frauen bedienen sich der Sicheln.

Seite 81—82. KARDOS: *Schnitterwerkzeuge aus Kleinasien (mit 6 Fig. auf 1 Abb.).* Beschrieben und dargestellt sind folgende: No. 1. Gezähnte Sense, heute kaum mehr in Gebrauch. No. 2. Deren asiatische Urform. No. 3. Gewöhnliche Sichel zum Getreide- und Maisschnitt, wenn gezähnt, zum Rohrschnitt benützt. No. 4. Sensensichel oder kleine Sense, meist gezähnt, auf der Balkanhalbinsel und im fernen Ostasien zum Getreideschnitt gebraucht. No. 5 u. 6 Sicheln zum Getreideschnitt am Schwarzen Meere und bei Taskend.

Seite 83—86. KANTOR: *Schnitt mit der Sichel im Bodrogköz (mit 6 Fig. auf 1. Abb.).* In der oberen Theissgegend wird das Getreide noch heutzutage allgemein mit der Sichel geschnitten. Es können ihre vier Varietäten unterschieden werden, u. zw.: 1. die gezähnte „ungarische" Sichel (Fig. 1—3), an Ort und Stelle verfertigt; 2. eine ebenfalls gezähnte Form (Fig. 4), welche „slavische" oder „Fabrikssichel" genannt wird, weil sie aus der Fabrik zu Mecenzéf (Kom. Abauj) stammend von den slavischen Bäuerinnen für Hanf eingetauscht werden; 3. die ungezähnte sog. Sensensiehel, welche in besagter Gegend mit der gezähnten Varietät abwechselnd benützt wird, während in den westlichen Landesteilen diese ungezähnte Form bloss zum Grasschnitt und bei dem Garbenbinden in Verwendung kommt; 4. eine Sichelform (Fig. 6), welche zum Schnitt der Weidenruten dient.

Seite 86—93. KISS: *Die um Hódmezővásárhely gebräuchliche Sense (mit 32 Fig. auf 1 Abb.).* Genannter Ort ist eine grosse Bauernstadt in der Nähe von Szeged. Verfasser giebt eine genaue Beschreibung des Vorgehens bei dem Prüfen (Fig. 1—3) der ungarischen Sense, dann ihrer Teile und Handhabung (Fig. 4—10), mit Aufzählung der einschlägigen Benennungen in der Volkssprache. Auch werden die verschiedenen urwüchsigen Gebrauchsartikel, welche in Bauernkreisen aus verbrauchten Sensenklingen hergestellt sind, angeführt und abgebildet. (Fig. 11—32.)

Seite 94. —: *Aus alten Aufzeichnungen* (Beiträge zur Sachethnographie).

A kiadásért felelős: Dr. BATKY ZSIGMOND.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK
XVIII. ÉVFOLYAM **ÉRTESÍTŐJE** 1926. 3. FÜZET

Az alföldi kertes városok.

Hajdúszoboszló települése.

Alföldi városaink egyrészét „parasztváros"-nak szokták nevezni. E nem egészen találó elnevezést városaink azért kapták, mert túlnyomólag földmíves népesség lakja őket s külsejük faluszerű.

A *parasztváros* elnevezést azért nem tartjuk helytállónak, mert e városok népe ritkán paraszt, tehát jobbágyeredetű; legtöbb esetben mint a jászok, kúnok és hajdúk, nemesek voltak s 2—3 évszázaddal ezelőtt még katonáskodás volt a főfoglalkozásuk. A jobbágyokéval azonos jelenlegi foglalkozásuk a földmívelés, nem tekinthet nagy multra vissza, mert még a mult század első felében is nagyobb volt állattenyésztésüknek, mint földmívelésüknek jelentősége. A XVIII. században pedig főfoglalkozásuk az állattenyésztés volt.

Amelyik város lakossága nem tartozott az előbbi kategóriába, azok sem voltak mind jobbágyok. Sok várost taxás nemesek, szabad emberek vagy szerződéses jobbágyok laktak, akik hasonlíthatatlanul jobb viszonyok között éltek, mint a falusi jobbágyok.

Ami pedig a kiváltságos alföldi városok népét legjobban megkülönböztette a parasztjobbágytól, az volt, hogy örökös birtokosa volt városa határának, földesurat nem szolgált, jobbágyi terheket nem viselt s a jobbágyhoz képest jómódban élt. Földjét tetszése szerint használta s az úrbéri törvények, rendelkezések reá nem vonatkoztak.

A jobbágyság felszabadulása óta ez a nemes és kiváltságos városi társadalmi rend tekintély és vagyon dolgában sokat hanyatlott, viszont a falu jobbágynépe emelkedett, így a két társadalmi rend jócskán közeledett egymáshoz. De egybeolvadásról még ma sem lehet szó. Az említett városok földmívelésből élő lakosságát — noha ma paraszti foglalkozást űz, — a fenti okokból nem nevezzük parasztnak, hanem gazdának, s az általuk lakott várostípust *gazdavárosnak*.

Mik a főjellegei ezeknek a gazdavárosoknak?

Határuk igen terjedelmes, átlag 30—90 ezer holdnyi. A mult század első felében e roppant határ tekintélyes része még legelő volt, de ma már szántóföld. E gazdavárosokban van a tanyarendszer legjobban kifejlődve. Mivel nagybirtok itt sohasem volt, a föld egyenlően oszlott el a lakosság között s csak az utóbbi időben történtek e téren eltolódások.

A gazdavárosok belterülete is igen terjedelmes. A beltelkek elosztódása azonban nagyobb eltolódásokat mutat. A 100 négyszögöles telkek mellett a 2000—3000 négyszögöles telkek sem ritkák.

A városok belsejében a telkek kisebbek, a szélek felé terjedelmesebbek. Város képe csak a főutcának és a piactérnek van, a szélek felé egyre falusiasabbak az utcák. Ahol tűzvész nem pusztított, az utcák nagyon girbe-görbék, rendetlenek.

A határnak és belterületnek megfelelőleg a népesség is nagy. Átlag 10—30 ezer egy-egy alföldi városnak a lélekszáma. A lakosság elég nagy százaléka azonban a tanyákon él. A tanyai nép nagyobbrésze iskolába nem járt, ezért kulturális téren erősen hanyatlik s néhol a falusi lakosság színvonala alá sülyed.

A népes, nagyhatárú alföldi városokat a török világ teremtette. Kezdetben az Alföldön épp oly sűrűn feküdtek a falvak, mint például Szatmár, Ung, Bereg vármegyék el nem pusztult területein. Ekkor is voltak az Alföldön városok, de ezek nem annyira földmívelésből, mint inkább iparból, kereskedelemből éltek. E városokban az iparosokon, kereskedőkön kívül tetemes számú birtokos nemesség is élt s a város földmíves osztálya nem tartozott a legtekintélyesebb polgárok közé, sőt nagyrészük jobbágy volt.

Régi, törökvilágelőtti városainkat a földrajzi viszonyok szükségszerűsége hozta létre s természetes alakulásoknak tekinthetők. Nagyobbrészük átélte a török világ viharait és ma is megvan. Ezzel szemben a török világ alatt a védelem jegyében egy új várostípus keletkezett, a már említett gazdaváros. Miután a török veszedelem, — melynek ellenében támadtak — megszűnt, e városok elvesztették jelentőségüket, mert nem földrajzi szükségszerűség hozta létre őket. Ma már főfoglalkozásuk a földmívelés, ugyanaz, mint ami volna azoké a faluké, — ha el nem pusztultak volna, — melyeknek határát beolvasztották.

A török világ alatt a védelem jegyében keletkezett városok első típusai a *hajdú városok* voltak s hogy ezek célját, kivitelét megérthessük, tudnunk kell, hogy kik voltak a hajdúk.

Köztudomás szerint a hajdúság valami gyülevész, menekült, délszláv elem volt. Nem lehet tagadni, hogy a XVI. században a török világ elején a hajdúság jelentékeny százaléka a Balkánról, a török nyomása következtében menekült délszláv elemekből telt ki, de ezeket két emberöltő alatt a törökkel vívott állandó harcok felőrölték s amint a török hazánk földjén jobban-jobban terjeszkedett, a hajdúság hovatovább az elpusztult magyar falvak és városok menekülő lakosságából rekrutálódott.

Voltak Debrecen körül már a XV. században is menekült ráctelepek, kiket Brankovics György rác despota hozott magával, de ezek a XVI. század végére, a magyarság tengerében úgy elkallódtak, mint menekült szabad hajdú testvéreik a magyar csapatok harcain. A török kincstári defterekben 1572/73-ban azon helységekben, melyek egy emberöltő mulva hajdú telepekké lettek, mindössze 93 rác háznépet találunk. Ha feltételezzük, hogy ezek a Bocskay felkeléséig eltelt 33 esztendő alatt nem kallódtak el, hanem mind ott voltak Bocskay csapataiban, akkor sem ütik meg 1%-át azon hajdúságnak, amelyet Bocskay kiváltsággal látott el s letelepített.

De Bocskay csapatai közt nem harcoltak Brankovics rác telepesei, sőt egyéb menekült rácok sem.

A török hadak felvonulási útja a Duna-Tisza köze volt. Pusztításuknak leghamarabb a legdélibb fekvésű Bács és Bodrog megye esett áldozatául, e megyéknek egyetlen falva sem élte át a másfélszázados török uralmat. Sorrendben a Kiskúnság következett. Ennek lakossága részint a

Duna-Tisza közi városokba, részint az északibb fekvésű Jászságba, részint a tiszántúli Nagykúnságba menekült. 1552-ben pl. „Thewkes Bálint kiskun, ki a kapitányságot őseitől nyerte s Kecskemét székben lakott, több testvéreinek a török elleni harcokban történt eleste után kénytelen volt a Tiszán túl Kolbász székbe menekülni, melyhez a király engedelyét kéri s ígéri, hogy mint előbb, úgy most is kész minden katonai szolgálatra. Thewkes Bálintnak ezen kérésére megengedi a király, hogy mindaddig, míg saját széke megszabadul, Kolbászszékben lakhassék.[1] Kolbászszék a mai Nagykúnság.

Tőkés Bálint módjára a kiskunok közül sokan átmenekültek a Nagykúnságba s ott várták a viszonyok jobbrafordulását. Ez azonban nem következett be. Sőt Szolnok és Gyula várának elestével, ezen a vidéken való lakás is bizonytalanná vált s a föld népe tovább húzódott keletre és északra. Maga a Nagykúnság is a török és a magyar várvédelmi vonal közé került és egyre sorvadt. 1593-ban megkezdődött a 15 éves török hadjárat, mely a Tiszántúlt nagy területen elpusztította s a lakosság tovább menekült vagy szabad hajdúvá vált, de szülőföldjén tovább már nem maradhatott.

A megfutamodott nép helyhezkötésének érdeme Bocskay István erdélyi fejedelem nevéhez fűződik.

Bocskay eleinte hű királypárti volt, de bizonyos intrikák következtében kegyvesztett lett, sőt Barbiano kassai várparancsnok a császári zsoldos sereggel 1604-ben megtámadta. Bocskay kapitánya Örvendy Pál azonban megnyerte a Kölesér biharmegyei város romjai között tanyázó szabad hajdúkat, kik Egri István kapitányuk vezetése alatt háromszázan Bocskay kereki-i várába siettek s oly vitézül védelmezték, hogy a császári csapatok megfutamodtak. Ekkor Bocskay váraiból kiszállván, a szabad hajdúkból sereget gyüjtött és számos csatában a császáriakat megverte s végül is békére kényszerítette őket. Vitézeit megjutalmazandó, 1605-ben Korponán kelt oklevelével őket a paraszti és nem nemes állapotból kiveszi és hogy bizonytalan lakóhelyeikről el ne széledjenek, vagy idegen törvényhatóság alá ne kerüljenek, Kálló egész városát, Nánás, Dorog, Varjas pusztabirtokokat, Hatház, Vámos-Pércs, Sima és Vid részjószágokat 9254 vitézének adja, hogy a székelyek szokása szerint bírják. A vitézek közül csak az alábbi kapitányokat sorolja fel névszerint: nemes Chomakeözy András, Szilassy János, Keövi Miklós, Pallay Pál, Kovács Albert, Somogyi György, Farkas Mihály, Elek János, Chatáry János, Szénásy Mihály, Nagy Mátyás, Feűzi István és Hajdu Gergely. A kapitányok neveiből látható, hogy magyarok voltak.

A második szabadalomlevél a köleséri hajdúknak szól, akik legelőször siettek zászlaja alá. Ezek 300-an voltak szintén mind magyar nevűek.

Az időrendben harmadik kiváltságlevelet 1606-ban hajdúság előkelősége, a lovasság kapja, kiket a fejedelem Szoboszlón telepít le. „Figyelembe vévén — úgymond — híveinknek, vitézlő és nemes Halasi Fekete Péternek, hű vitézeink kapitányának, valamint Halasi Beődy Mátyás, Abádi Médy István, Maklári Kiss Pál, Sarudi Rácz Farkas, Turi Pap István; Chéffi Haty János és Rábéi Makkos Ferenc századosoknak és halasi Fekete Péter kapitánysága alatt szolgáló más mezei katonáinknak hű szolgálatait... ha valakik közülök nemesi kiváltsággal még nem bírnának, a paraszti és nem nemesi állapotból amelyben születtek... kivéven... a mi Magyar és Erdély országunk igazi nemesei sorába iktatjuk." Bocskay ezenkívül Szabolcs vármegyében levő birtokát, melynek egyik része azelőtt a tokaji vár tartozéka volt, másik része pedig rendelkezése alá került — szintén nekik adta. A lovas hajdúság száma mintegy 700 főnyi

[1] *Gyárfás:* A jászkunok története. IV. 45. 47.

volt, mely mintegy 4200 léleknek felel meg s úgy látszik, hogy ez a telep volt a legnépesebb, mert a 9254 főnyi gyalog hajdúság nemcsak a donáció-levélben említett helyeken szállott meg, hanem Bihar megyébe is áthúzódott. A kállai hajdúk Bocskay halála után 1609-ben költöztek át Böszörménybe.

A szoboszlai lovasság, — akiket a fejedelem nem is nevez hajdúknak, hanem *mezei katonáknak* — külön figyelmet érdemel. Ezekről feltételezi, hogy nemesek, míg a gyalogságot, akiket hajdúknak nevez, csak a paraszti és nem nemesi állapotból veszi ki.

Maga a főkapitány, Halasi Fekete Péter és első kapitánya, halasi Beődy Mátyás kétségtelenül kiskúnok, akik Halas pusztulása után költözhettek át a Nagykúnságba. A többi kapitányok közül abádi Médy István, túri Pap István, csiffi Haty János, rábéi Makkos Ferenc — mint elő-nevükből látható — a Nagykúnság legközvetlenebb szomszédságából származnak. Egyedül maklári Kis Pál és sarudi Rácz Farkas neve utal más vidékre, a szomszédos Heves megyére.

Ugyancsak Bocskay nemesíti meg 1606-ban Karczag-Ujszállási Lenthe Mihályt testvéreivel Balázzsal és Dáviddal, akiket a szoboszlai hajdúk között találunk fel, sőt ez utóbbi 1637-ben hajdú főkapitány. Hasonlóképpen Karczag-Ujfalusi előnévvel kap nemességet 1608-ban Orogh György, János és Dániel.[2] János felesége 1644-ben mint özvegy végrendelkezik Szoboszlón. 1702-ben, mikor a szoboszlai hajdúkat névszerint is összeírják, ott találjuk a Tőkés, Kun, Horogh, Lenthe, Bődy, Karacs, Sándor, Kálmán, Radó stb. régi kun családok neveit. Abból, hogy a tisztek kúnsági emberek voltak, joggal következtethetünk arra is, hogy a legénység is odavaló lehetett. Maga a donáció-levél is nemes embereknek sejteti őket, azonfelül mind lovas katona volt, ez is kúnságuk mellett bizonyít.

Már Gyárfás is feltételezi, hogy a nagykúnok sík földjükről az elviselhetetlen terhek és fosztogatások elől futni voltak kénytelenek s egyrészt Bocskay zászlaja alá állottak másrészt a Sárrét mocsarai között levő bajomi várban kerestek oltalmat.

Hogy csakugyan a bajomi várban húzódtak meg bölcsi Nagy András hajdúkapitány keze alatt, kitűnik abból, hogy 1608-ban az új nádornál panaszkodnak, hogy Nagy András nem engedi haza őket. Még 1609-ben is panaszkodik az akkori nádor Báthory Gábornak, hogy „Az kúnokat, jászokat, kik az koronához valók, Nagy András erővel Bajomhoz szolgáltatja s nem akarja elébbi lakóhelyekre bocsátani." A panaszból az is kiderül, hogy Németi Gergely hajdúkapitány sem akarja elereszteni a zászlaja alatt szolgáló kúnokat. Sőt a huszti várból is kéredzenek haza kúnok, kik ott mint hajdúk szolgáltak.

1613-ban a nádori főkapitány kieszközli a kúnok hazaszállását, fel is szólítja őket a hazatérésre, ígérvén, hogy kiváltságaikat biztosítja. Erre „a nagykúnságiak mostan Bajomban és egyéb helyeken nyomorgók Farkas János, Chirik András és a többi" ez év dec. 22-én Szoboszlón kelt levelükben ígérik a hazamenetelt, de már feltételekhez kötik. 1615-ben 1618-ban még mindig nem mennek haza.

1620-ban Forgách nádor Turkeve kun falut Ormánközi Gergelynek és Halasi Fekete Péternek adományozza, amiért Szabó Vince nagykun kapitány erős szemrehányást tesz a nádori főkapitánynak. Ez haragra lobbanva, „a Szoboszlón bujdosó nagykunok egyrészé"-vel Kálmán Istvánt és Fegyverneki Jánost választtatta meg kapitánynak.

[2] Nobilitatio nobilium Georgii Joannis et Danielis Orogh de Karczag-Ujfalus decurionum nostrorum *sub capitaneatu egregii Stephani Médi*, et per eos Stephani Lucae, Melchioris et Pauli fratrum carnalium. 1608. jún. 7. *Orsz. Levéltár.* Gyulaf. Lib. Reg. V. 176.

Az új kapitányok azzal köszöntöttek be, hogy Szoboszlóról hatvan lovassal a Nagykunságra törtek és nagy prédálást vittek véghez.

Halasi Fekete Péter főkapitánynak halála is kun földön történt. Több szoboszlai vitézével Turkevén megszállván, a szarvasi törökök rajtaütöttek s megölték. Hegyesbori[3] puszta telkén gyermekei 1643-ban osztozkodnak.

Úgy látszik a kunokat Bocskay felkelése a bajomi várban találta. Egyrészük, valószínűleg a jobb viszonyok között lévők, a várból Bocskay zászlaja alá állottak, aki aztán saját földjére, Szoboszlóra telepítette le őket s kun kiváltságaikat hajdú kiváltságokkal pótolta. Ezek egyrésze később hazaszivárgott, nagyobbrészük azonban örökre Szoboszlón maradt. Akinek ugyanis volt valami félteni valója, szívesebben maradt az erődített hajdú városban, mint a hódoltsági területen levő oltalom nélküli kun falvakban.

Ősi földre szállottak haza azon gazdák is, szám szerint 18-an, akik a kuruc világ után Szoboszlóról Karcagra visszaköltöztek. Az 1702. évi összeírás említi Nagy Györgyöt, mint a tatárok kapitányát.[4] Talán a tatárok kapitánysága is egy tisztség lehetett a szoboszlai kunok között. A XVI. században ugyanis többször írják a kunokat tatároknak.

Miután a szoboszlai hajdúk eredetét ismertettük, szóljunk a hajdúvárosokról, mint telepekről!

Mint említettük, a hajdútelepeket leginkább puszta helyeken egyszerre mint városokat ültették erdélyi fejedelmeink. Tehát nem falvakból fejlődtek, hanem mesterséges, nagyméretű telepek voltak. Jellegüket a védelem célja adta meg s példái lettek a később egyebütt az Alföldön keletkezett erődített vagy kerített városoknak.

Milyenek voltak ezek a hajdúvárosok?

Egy 1631-ben kelt vámospércsi levél azt írja a hajdúkról, hogy „ők mintegy végházakban úgy laknak azokban az helyekben".[5] A török, aki nem szívlelhette a szomszédságában lévő hajdúkat, követelte a királytól, hogy a városok kerítései lerontassanak s a vitézek hódoltság alá vettessenek.[6]

Polgár hajdúváros 1643. évi statutumainak 10-ik artikulusa a város külső kerítéséről, a 16-ik a kapukon való vigyázásról, a 18-ik a város erősségének megrontásáról vagy meghágásáról beszél. A hajdúvárosok tehát erődített helyek voltak.

A XVI—XVII. századbeli „Magyar erősségek"-et *Takáts Sándor* igen jól leírja,[7] ebből a tanulmányából megérthetjük a hajdútelepülések ősi formáját.

„A hegyi várakon kívül a török ellenében lévő nagyobb váraink is jobbára hármas erősségből állottak. Kőépítmény ezekben vajmi kevés volt. Legföljebb a belső várban akadt kőből készült erősség, vagy egy magasabb torony. A török ellenében emelt végházainknak is a palánk volt a legnagyobb erősségük."

„Az úgynevezett hajdúpalánkok, melyek jobbára csak a XVII. században épültek, egytől-egyig fából, földből készültek.

[3] Ma a karcagi határban levő puszta.

[4] *Boldizsár:* Bocskay hadi népe. Debrecen 1906. 76.

[5] *Komáromy A.:* A szabad hajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatások. Budapest 1898. 62.

[6] U. o. 28.

[7] Rajzok a török világból. II. 1—132.

A mint tudjuk, e palánkok sok kellemetlenséget okoztak a törökök-nek, ezért az 1616. évben erősen követelték a hajdúpalánkok el-rontását."[8]

„A magyar és török váraknak, kastélyoknak és vigyázó házak-nak legkülsőbb kerítését *latorkert*nek hívták. Amint maga a szó is mutatja, ez nem annyira védelmi mű, hanem inkább a latrok távoltartására szolgáló kerítés volt. Ezért használták a kúriák, a majorsági épületek és az ólak bekerítésére is. A latorkert sűrűn egymás mellé állított hegyes karókból való kerítés volt."[9]

A latorkerten *sorompó* vezetett be.

„A kerített városoknak is megvoltak a maguk sorompóik. A debreceni rendtartás mondja például: „Eddig sok rendbéli ember meghágta kerítésünket. Sorompón be nem kell bocsátani az szekeret vasárnap az délesti prédikáció bevégzéséig."[10]

„A hidakon és a felvonókapun át az ember a külső várba jutott. A külső várat az egész országban *huszárvár*nak vagy *katonaváros*-nak hívták. A katona szón a magyar mindég a lovast értette. A huszárvár, vagyis a külső vár onnét vette nevét, hogy a huszárok mindig itt a külső palánkban nyertek elhelyezést. Itt voltak házikóik, itt állottak az istállók is. Ez utóbbiak néha igen nagy helyet foglaltak el. Némethy Fe-renc például 1563-ban Tokajban kétezer lóra való istállót épített."[11]

„Hogy miért tartották a lovasságot a külső várban, nem nehéz értenünk. A huszároknak nem a várban, hanem kint a mezőn volt dolguk. A portyázó török csaták ellen nekik rögtön a mezőn kellett teremniök. A várszállás idején a kirohanásokat ők intézték. A fenye-getett falvaknak és a szomszéd várkastélyoknak segítségére ők siet-tek. A belső várban istállókat nem tarthattak; szanaszét szórni a lovasságot nem lehetett, tehát ott kellett a huszároknak is lakniok, ahol az istál-lók voltak, t. i. a huszárvárosban. Ezen az állapoton sem a XVI., sem a XVII. században nem változtattak."[12]

„A hány huszárvár volt, annyiféle volt a palánkja vagy kerítése is. Néhol erős, földdel töltött palánk, másutt meg csak egyszerű latorkert vette körül a huszárvárat."[13]

„A huszárvárosok még a végbeli élet megszüntével is szerepel-nek. De már csak mint a régi idők emlékei."

„A külső vagy huszárvárat a belső vártól rendszeres erősítések választották el. Az igazi erős palánképítés csak itt kezdődött; a különféle bástyák és tornyok jobbára itt emelkedtek; a sáncok és a bélelt árkok, melyekben télen-nyáron víz folyt. itt fogták körül a várat."

„A különféle palánkok között legerősebbek az úgynevezett töl-tött vagy bélelt palánkok voltak. Kisebb váraknál és városoknál

[8] U. o. 25.
[9] U. o. 31.
[10] U. o. 35.
[11] U. o. 37.
[12] U. o. 39.
[13] U. o. 41.

használták az úgynevezett tövistöltést. Ilyennel volt például Debrecen is körülvéve. Az 1606. évi városi jegyzőkönyv írja: „Noha az mi városunk csak árokkal és tövistöltéssel keríttetett körül, de azért Isten megoltalmazott volt."[14]

„Mindenféle palánknak, vagyis mindenféle magyar várnak legfőbb erőssége és legfontosabb része a bástya volt. A bástyákat mindég födél alá vették."[15]

„A magyar váraknak utolsó része a belső vár. Ez jobbára kőből épült régi torony, vagy valamilyen más kőépület volt."[16]

Sok helyen erre a célra a templomot alakították át.

„Kécske nevű községben — írja Zay Ferenc — a derék templomot akarják kastéllyá alakítani. A templomnak magas tornya van s még egy másik torony is akad itt. A temető az egyház körül kőfallal van kerítve."[17]

„Több várunkban és városunkban találkozunk a tornyosokkal, ... akik éjjel-nappal a tornyokban őrködtek s ha valaki a várhoz közeledett, trombitával jelt adtak."

Ez a várszerű berendezkedés minden hajdúvárosunknál megvolt. Régebbi városainkat is a török világ alatt lehetőleg erre a formára vették, sőt nagyobb községeink egyrésze is többé-kevésbbé így rendezkedett be.

A védelmi berendezkedés olyan nyomokat hagyott alföldi városaink képén, hogy azt a török világ kezdete óta eltelt 400 esztendő sem törölhette le. Aki e kor kényszerítő körülményeit és berendezkedéseit nem ismeri, a mai települési viszonyokat sohasem fogja megmagyarázhatni.

A hajdúvárosok voltak a mai alföldi gazdavárosok első kezdetei. Bocskay koráig a menekülő lakosság az Alföldön régi, meglévő városokba, vagy a távolabbi Felföldre költözött. Erdélyi fejedelmeink azonban nemcsak azt akarták, hogy a menekülő semmitlen nép letelepüljön, hanem hogy fegyverével a haza, békés munkájával pedig a maga javát szolgálja. Hajdútelepeiket a Hernádtól a három Körös és Berettyó folyók mellékéig úgy ültették, hogy mintegy fal álljon az ellenség előtt. E telepek nagyrésze gyökeret vert s idők folyamán egy-egy város sarjadt ki belőlük.

Amint a XVIII. században az újratelepítés az Alföld puszta területein megindult, az új népesség a hajdúktól védett területekről, sőt sok esetben a Hajdúságból települt be, az új telepek példája pedig a nagyhatárú, népes, veszély esetén önmagát megvédelmezni tudó hajdúváros lett.

Hajdúvárosainkban a magyar erődítés rendszere tökéletes kifejezésre jutott, s a telepítés óta eltelt 320 esztendő a régi jelleget nem törölte el, csak a jelenkori követelményeknek megfelelően átalakította.

Szoboszlón és Böszörményben emléke van az egykori váraknak. Mindenütt kimutatható az is, hogy a templomok erődítve voltak.

[14] U. o. 43.
[15] U. o. 46.
[16] U. o. 54.
[17] U. o. 60.

Nyomai vannak a városok sáncainak, illetőleg kerítéseinek. Átalakult formában mindenütt fennmaradt a huszárvár, végül az utcák képén megismerhető az egykori latorkert vonala is.

Mivel leginkább Szoboszlóval akarunk foglalkozni, egy pár szóban meg kell emlékeznünk multjáról is.

Zoboszló várát már 1214-ben a Váradi Regestrum is említi több tisztjével egyetemben. A falut 1332—37-ből a pápai tizedlajstromok is említik. A XIV. században a Dósa-család bírta. 1450-ben Hunyadi Jánosra, majd Corvin Jánosra szállt. 1515-ben Szapolyai Jánosé, 1530-tól fogva pedig az enyingi Török-család birtoka. 1606-ban Bocskay Istváné, aki lovaskatonáit telepíti ide. A város északnyugati részén, a Kösűly partján van egy Kisszoboszló vagy Pusztafalu nevű, régebben mocsaras hely, valószínűleg itt lehetett az ősi Szoboszló. Bocskay hajdúi ettől délkeletre települtek, szintén a Kösűly folyó partján. A Hajdúkerület főkapitányi székében mindig szoboszlaiak ültek, minekfolytán Szoboszló lett az egész Hajdúkerület fejévé. A város Szejdi járásakor, 1660-ban elpusztult.

Lakóinak száma 16.093 (1910), ezekből 14.161 református, 1226 pedig róm. katholikus, ezek az utóbbi másfélszáz év alatt szivárogtak be.

Szoboszló határán két földvár nyoma mutatható ki. Egyik a várostól 9 km-re északnyugatra a Kösűly folyó, Korpádér és Korpádhalom között, másik a város belterületén, a városnak a vasúti pályaudvar felől eső oldalán. Ma már nem tudjuk eldönteni, hogy a Váradi Regestrumban szereplő castrum melyik lehetett e két földvár közül.

A városban, de a sáncon kívül lévő földvár — mint azt az 1783. évi belsőségtérkép még jól mutatja — szabálytalan hatszög-alakú volt, sarkain bástyákkal (I. térkép 1. sz.). Ma már a „Földvár" és környéke teljesen beépült, nevét is csak a F ö l d v á r - k ö z nevű városrész őrzi. Lehet, hogy e várban állott ellent a szoboszlai hajdúság Achmed Szejdi seregének s a vár elfoglalásával itt lelte hősi halálát 300 hajdú vitéz és háznépe, bár *Szűcs István*[18] azt állítja, hogy a templom körüli jó erősségű castellumban.

Böszörményben hasonlóképen nyoma van az egykori várnak. A város belsejében, a piactól nem messze egy helyet Várdombnak neveznek. „Bujdosó János 1800-ban a V á r d o m b b a egy kis házhelyet instál."[19] „Győrffy József fő nótárius a V á r d o m b b a pénzért ugyancsak egy házhelynek valót kér."[20] Úgy látszik, 1800-ban a domb még fennállott, ma azonban már nyoma sincs. Helyén ma jobbmódú polgárok házai vannak.

A szoboszlai „Földvár" és a böszörményi „Várdomb" nevek az egykori belső vár emlékei. Mindkettőnek helye csekély kiterjedésű, földből rakott falú várra enged következtetni. Tégla- vagy kőtörmelék a várak helyén nem található.

A kor szokásának megfelelőleg a templomot is fallal vették körül, melyen át kapuk vezettek a templom udvarára. A falak sar-

[18] Szabad királyi Debrecen város történelme II. 371.
[19] Böszörmény lt. Prot. L. 133.
[20] U. o. 187. l.

MAPPA
intravillani oppidi
SZOBOSZLÓ
DELINEATA ANÔ
MDCCLXXXIII.

sub Directione Pauli Bek
per Georgium Király Juratum
Regn. Geometram.

Kis Szoboszló

F L U V T U S

K Ö S

Földvár.

Szinkulcs:

- Háztelkek
- Kertség
- Folyóviz, tó

Másolta Dr. Györffy István, 1926.

Scala 300 Orgiarum Viennensium.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 100 200 300

E térkép eredetije H. Szoboszló város tulajdona.

H. SZOBOSZLÓ VÁROS
úgy nevezett
GÁTOLDAL RÉSZÉNEK
TÉRKÉPE

Mérték: 200 bécsi öl.

Készittetett Sz. Hajdú Kerületi Mérnök
Hudálsik Pál felügyelete alatt
Balthazár János hites mérnök által
1841.

Másolta Dr. Györffy István 1926.

Ezen térkép általunk a cinóberrel kihuzott vonalok irányában több helyeken megvizsgáltatván a' föld szinével megegyezőnek találtatván, ezennel hagyjuk helyben. K. Szoboszlón, Kövasz hó 28-dn 1841. Sorsoli Mihály, Hajdu kerületi rendes Tábla Bíró mint kerület által kirendeltetett. Szerthy János m. k. Tábla Bíró Fürj Mihály m. k. Tanácsnok. Szabó Áron Kapitány. Császy Imre m. k. Mb. Jurnok. Somogyi Károly m. k. h. földmérő s' a Birtokosság és Erdőmivelés mestére.

E térkép eredetije H. Szoboszló város tulajdona.

Mérték: 200 bécsi öl.

K Ö S É L Y.

N-a-g-y u-t-c-z-a

Tárkadomb

R-e-m-é-n-y

u-t-c-z-a

H-a-j-d-u ubt-c-z-a

N-á-d-u-d-v-a-r-i u-t-c-z-a

H-a-m-v-a-s

u-t-c-z-a

u-t-c-z-a

K-i-s-k-a-z

g-é-m-e-t-ő

L-i-b-u-c-z u.

B-o-r-j-a-d-v-g-d-a

F-ü-r-ö-k-d-o-m-b u-t-c-z-a

F-u-h-g-dt u-t-c-z-a

S-z-é-p u-t-c-z-a

F-ü-k-ö-r u-t-c-z-a

S-z-i-k u-t-c-z-a

É

D.

Szinkulcs:

- Kertitelkek
- Folyóviz, tó
- Szárazmalom

Bika akol

NÁRODNÍ MUZEUM
KNIHOVNA

kain bástyák állottak. Utolsó menedék az erős kőfalú templom s a még erősebb torony volt, melyben a strázsák éjjel-nappal vigyáztak.

E templomerődök szinte a legközelebbi időkig fennállottak, sőt Nánáson a falkerítés még ma is megvan.

Takács Ede 1858-ban több hajdúváros egyházát leírja, sőt ezek képeit közli is a Vasárnapi Ujságban. Ezekből a képekből azonnal felismerhetjük az egykori védelemre való berendezkedést.

Hadházon a templom kerítése, mint azt a keleti bejáró feletti kőtábla mutatja, 1654-ben készült, még pedig akkor fából, mint Rápóti Mihály hadházi lelkipásztor által 1667-ben írt naplóból kivehető." Többek közt azt írja, hogy „1677-ben december 3-án a kurucok Hadházát elfoglalták s a német hadak közelgetésének hírére december 8-án házakat, kunyhókat s a templom kerítését megégették".[21]

A Vasárnapi Ujságban bemutatott képen látható, hogy a dombon lévő templom régi alkotás. Tornya a tető alatt tornácos, vigyázásra szolgáló. A templomot kőfal veszi körül, melyen át a templomudvarra két kapu vezet. A hátsó kapu fölött a templom tornyához teljesen hasonló, de alacsonyabb vigyázótorony van. A templom előtt az egyik sarkon kúpalakú fedéllel ellátott kerek bástyát láthatunk. A boltíves kapukhoz kőlépcsők vezetnek. Maga a templom még a török világ előtti időkben épült, de később egyre bővítették.

1859 óta a régi templomot erődjével együtt elbontották s teljesen újat építettek a helyébe, így a nehéz időket átélt régi templomerőd nyomtalanul eltűnt.

Takács Ede Dorogról egyebek közt ezt írja:

„Nyoma van annak itt, hogy ezt a várost harcias népfaj lakhatta; nézzük meg csak jól a gör. katholikus templom négyszegletben köröskörül sűrűen lőrésekkel ellátott, erős vastéglából épült vastag falkerítését, mely egykoron négy izmos bástyáival bizonyára nem ima-, hanem védelmi helyül használtathatott. Szóbeli hagyomány után a toronyépület őrtorony lehetett, mert mint egy török mecset (minaré) m a g á b a n á l l o t t, honnét a hajdúk a síkra kémlelődvén, ellenségeik minden mozdulatát messze távolságra belátták... A falak egyrésze már földig roskadt, az erős bástyák az idő vasfoga által emésztetve nagyban megingadoztak, maholnap nyoma sem lesz ezen nevezetes maradványnak."[22]

A mellékelt képen láthatók a templom körül emelkedő falak a lövőrésekkel és a sarkokon lévő kúptetejű bástyákkal. A falakon át a templom udvarára boltíves kapuk vezetnek.

Az 1859. évi leírás óta ez a templomerőd is eltűnt.

Takács a nánási templomot is bemutatja.[23] A templom újabb építésű. 1750 táján leégett s csak 1810-ben épült újra. A templomot lőrésekkel ellátott négyszögletű kőfal keríti, mindegyik sarkán kúpalakú fedéllel ellátott kerek bástyával. A hátsó falat gyámoszlopok támasztják. A templom udvarára boltíves erős készületű kapu vezet.

[21] Vasárnapi Ujság 1858. 328.
[22] Vasárnapi Ujság 1859. 29.
[23] Vasárnapi Ujság 1860. 76.

A nánási templomerőd elcsökevényesedett formájában ma is megvan.

Szoboszló és Böszörmény templomerődjeiről Takács nem emlékezik meg, de hogy megvoltak, kitűnik a régi följegyzésekből.

Szoboszlón 1780-ban a publikációt a templom kerítésében tartják.[24] Böszörményben a templom kerítését 1738-ban építik.[25] 1794-ben pedig „a templom kerítésén dél felől új kapu vágattatik".[26]

Ilyen templomkerítés, kapukkal, sőt bástyákkal, egyéb kisebb alföldi városban vagy községben is látható volt még a mult század folyamán. Ezek nagyrésze azonban már ellenséget nem látott, csak megszokásból, ősi hagyományként építették. A templomkerítés különben a török világ előtt is fennállott, ugyanis a kerítésen belül, az ú. n. cinteremben foglalt helyet a temető. Ez a temetőkerítés erősödött azután a török világ alatt várfallá, s a temető a templom mellől a városok szélére szorult.

Az 1697. évi tatárbeütéskor Karcag-Újszállás lakossága is a templom kerítésében menekült meg a tatárok dühe elől, a kerítésen kívül találtakat a tatárok rabságra hurcolták.

A belső várakon és templomkerítéseken kívül a városoknak legnagyobb erőssége a sánc vagy árok volt, melynek külső vagy belső oldalán lévő partját sokszor palánkká építették ki, de legalább is tövissel rakták meg.

Polgár hajdúvárosban ilyen töviskerítés lehetett. Czigány Istvánnak Mária nevű mostohaleánya fattyúgyermekét hogy elveszítse, a város árkának tövisére feltette.[27] Debrecen város 1606. évi jegyzőkönyve azt írja: Noha az mi városunk csak árokkal és tövistöltéssel keríttetett körül, de azért Isten megoltalmazott volt.[28]

Az árok vagy töviskerítés sem a török világ szüleménye. Megvolt a töviskerítés a *tanorok* képében már a török világ előtti falvak körül is, mint kert mögötti kerítés. Neve alkalmasint a szláv „trnik" = töviskerítés szóból ered. A *porgolát* fonottsövény községkerítést jelentett, mely e néven a magyar vár műszótárába is átment. Az alföldi városok kerítésének ezen ősi formái messze a török világ előtti századokba nyúlnak vissza, nem a török világ teremtette ezeket, csak mint meglévőket kifejlesztette és az állandó veszedelmek miatt nagyobb jelentőséget adott nekik.*

A derekabb hajdúvárosokban nemcsak töviskerítés, hanem valóságos palánk is volt az árok partján. Szoboszlón egy lakos

[24] Protoc. determinationum ab anno 1780. 11.
[25] Protoc. F. 2. N. 6.
[26] Prot. G. 1794.
[27] *Komáromy A.* i. m. 56.
[28] *Takáts S.* i. m. 43.

* *Vahot:* Magyar föld és népei V. k.-ben olvassuk, hogy „a tiszaháti (Bereg) falvaknak sajátságos képet ad az, hogy többnyire körül vannak kerítve, kerítésük tövises sövényből készült s a falubóli kimenetelekre kapu-kathagynak, mit idomtalan, vagy igen is kicifrázott fából készítenek, nyikorgó, recsegő sarokkal; e körülkerítés leginkább a mult időben vala szokásban ..... csak néhány helység tartja még magát most is bekerítve, kiket többi testvérei kócos városnak gúnyolnak". — Oláh vidékeken most is akadhatni még ilyen kerítésekre s Szlavóniában is (Galiciában, régebben Németországban is) divatosak voltak, ott állítólag a farkasok ellen. *B.*

1643-ban a „Nagy utszában a palánk mellett magam saiat földemen telekemen levő kiczin házam"-at említi.[29]

A palánkon és az árkon a városból kijutni csak a fő közlekedő utak kilépésénél lévő kapukon lehetett.

1784-ben Szoboszlón „Bakó Jánosnak adott a nemes tanács egy házhelyetskét a szováti kapufélen az árkon kívül az árokparton, délrül Somogyi János, napkeletrül meg Jenei István szomszédságokban, mellynek szélessége 12, Hosszasága pedig 10 lépésekből áll; az ára pedig egy körmötzi aranyra határoztatott.[30] 1785-ben pedig Nagy Istvánné kér egy házhelyetskét „a Debreczeni kapufélen a Szöllősi János háza háta megett belöl az árkon".[31]

Az árok, illetőleg ennek partján épült palánk, a tulajdonképeni várnak felelt meg. Ezen kívül a külső vár kezdődött, melyet országszerte huszárvárnak neveztek. Mint fentebb láttuk, itt tanyázott a lovasság, itt voltak az istállók is.

Ez a huszárvár megvolt a hajdúvárosokban is. Csakhogy a hajdúvárosok vitézeit nem a környező falvak tartották el, sem zsoldot nem kaptak, hanem békés munkájukkal maguknak kellett megkeresni a mindennapit. A váron kívül a huszárvároson tehát nemcsak lovat tartottak, hanem a mezőgazdasági munka és a jószágteleltetés is teljesen ide központosult. A váron, illetőleg az árkon kívül lévő ezen külső telephelyet a Hajdúságon kertnek, ólas- vagy szérűskertnek, összefoglaló néven kertségnek nevezték. Túrkeve kún város régi térképén latin szóval caulae = aklok, ólak néven van feltüntetve.

E kertségek területre nézve a kerített városoknak csaknem ötszörösét-tízszeresét tették. Minél inkább összeszorulva élt a nép lakótelkein a város árkán belül, a kertségeken annál inkább szétterjeszkedett. Egész jószágtartása, ólai, cselédsége, rakományai, szérűskertjei, sőt vermei, malmai mind a város árkain kívüli kertjére szorult, még a tüzelőanyagot is itt tartották és a szükséghez képest apránként innen hordták be a lakóházhoz. A mai tanyarendszer őse a kertség volt, a kertség pedig békebeli formája volt a magyar várak huszárvárának. Ezzel nem azt mondjuk, hogy a kertség a huszárvárból keletkezett, megvolt az bizonyosan a török világ előtt is, mint a kerített földművelőhelységek járuléka.

A XVI—XVII. században Debrecen szintén kerített város lévén, ólas és csűrös kertjei hasonlókép a város árkain kívül feküdtek.

Bartha Boldizsár azt írja 1666-ban[32] „nagy sok könnyhullatásra méltó siralmas gyásza öregbűle e városnak az által, miszerént april. 2-án 11 és 12 óra között kis Csapó utczában fényes nappal hirtelen tűz támadott, mely miatt 9 ház s néhány major kertek takarmányostúl megégtenek. Ugyanazon napon délesti predicatio alatt 3 órakor hirtelen ujabb tűz támada Varga utczában

[29] Legrégibb protoc. 38.
[30] Prot. determ. 11.
[31] U. o. 121.
[32] Rövid Krónika. 1666. 18—20.

Ferenczi Péter házánál, mely tűz Czegléd utczának mindkét során hirtelen átmenve, Burgundiát, Csapó utczának nagy részét, Szappanos, Olajos, Csapó utczának derekát a városkerítésével és sok szép rakott kertekkel együtt két óra alatt porrá hamuvá tevé. Sokan a rajtok valóban is alig szaladhattak ki a tűz alól, sokan kik templomban voltak, csak füstjét láthatták lakó édes házuknak és benne való javaiknak. A városkerítésén kívül is sok major kertek és asztagok égtenek meg".[33]

A város tanácsa 1672 máj. 7-én ugy határoz, hogy „a város árkától 25 lépésig nem szabad kertet építeni, azontúl is pedig az istállók a kertek tulsó részében állítandók fel".[34]

A fentiekből kiderül, hogy Debrecen várost is a város kerítésén kívül ólas- és szérűskertség övezte. Ezek helyén állanak ma a várost körülvevő szőlők, illetőleg az újabb városrészek.

Hajdúszoboszló az 1783. évi Bek Pál-féle térkép szerint hosszúkás négyszögalakú. A Kösűly mellett fekszik s utcái a Kösűllyel párhuzamosak. Ezen az oldalán nincs sánc, mert maga a Kösűly folyó védi. A folyón át híd vezet, a híd két végén magasabb gát van. A térkép a híd belső végén egy házikót tüntet fel. Úgy látszik, valaha itt lehetett a hídőrház. A város két végét a Kösűlyre derékszög alatt haladva egy-egy sánc határolja. Az északnyugati sáncnak a Kösűlybe torkolásánál térképünk valamely híd- vagy rónaféle átkelőt mutat. Az északkeleti oldalon a térképen sánc nincs, de ezen oldal két sarkán az egykori sánc helyén vonuló szaggatott vonal mintha bástyahelyet kerülne meg.

Ha csak egy pillantást vetünk is Szoboszló régi térképére, azonnal látjuk a mainál sokkal nagyobb zsúfoltságot. Ilyen zsúfoltság csak a falak közé szorított városoknál található. De éppen ilyen zsúfoltság látható Böszörmény, Hajdúhadház (3—4. számú térkép), Nánás akkori térképén is. Böszörmény már 1797-ben védekezni próbál a házak sűrűsége ellen.[35] Mivel itt a város településének irányát nem befolyásolta semmiféle akadály — mint például Szoboszlón, ahol a Kösüly szabta meg a város települését és terjeszkedését —, a város köralakban települt. Ugyanezt a köralakú települést látjuk Nánáson és Dorogon is. A régi Hajdúböszörményt, mely ma már belváros, szintén árok vette körül. Ennek helyét ma csak a belső körút mutatja, egyébként az árok régen betelt. Az egykori árkon kívül lévő házsort „Árokaljá"-nak nevezik ma is. Ezen kívül terült el a kertség szintén köralakban. A kertséget kerítés övezte. Ez felelt meg a magyar vár legkülső kerítésének, a latorkertnek, illetőleg az ősi magyar falu tanorokjának. Az idők folyamán itt is, mint egyebütt, a kertség belterületté lett, sőt a kertség kerítésén kívül új házsor kezdődött, ami ismét egy új nagykörútat teremtett. 1775-ben „Ház hellyek az árkon kívül a város környékén a mellyek találtatnak, az ára minden lépés egy Rénesforintra határoz-

[33] *Szücs István:* Szabad királyi Debrecen város történelme II. 325—326.
[34] U. o. 631.
[35] Prot. I. 221.

tatik egyszersmind elvégeztetik, hogy ha eladatnak 10 esztendeig fognak inscribáltatni, a 10 esztendő pedig eltelvén, visszamaradjanak a városra".[36] Ennek az ideiglenes eladásnak nagy jelentősége van. Jogilag csak annyi és akkora teleknek volt szabad lenni, amennyit a Bocskay-Báthory-féle letelepítéskor kimértek. Minden beltelek egyenlő volt. A telekegységre nézve azt mondja egy 1784. évi szoboszlai tanácsi határozat: „Mivel az Telekeknek kiadott laistroma Bekk úrnál 3 telekkel többre mégyen mint idősb N. Marton István uram hadnagyságában, már pediglen az intravillanumnak capacitássa szerént több teleket lehetetlen csinálni, mint amennyi hajdanában volt, az midőn Szoboszló várossa az donatarius acquisitorok által felosztatott. Arra való nézve Bekk Pál úr ugy csak annyi teleket végyen fel, mint az intravallumnak capacitássa magával hozza. Annyivalis inkább, mivelhogy Szoboszló várossában egyik Teleknek annyinak kell lenni, mint a másiknak, mivel azok mind egyformán osztattak volt fel elsőbbenis."

A külsőség és minden közös tulajdon a beltelek járuléka volt. Ha tehát valaki fél belsőtelket örökölt, a külsőségből és minden közös tulajdonból félrészt kapott. Ha a város sáncán kívül a kertségen lakott, nem számítottak „örökös" hajdúnak s nem is kapott a közös tulajdonokból semmit, legföljebb az örökös birtokosok irgalmából. Ezért a város belső közterületből örökösen nem adott házhelyet, nehogy az illető új tulajdonos jogot formáljon a beltelkek appertinentiáihoz. Böszörményben az árokaljai „cespitius fundusok" mint házhelyek némileg több joggal bírtak, mint a kertségek, melyek tisztán a beltelkek járulékai voltak. Eredetileg minden belső lakótelekhez a város árkán kívül egy ólas- vagy szérűskert tartozott. Úgy látszik, az árok alján laktak közterületen a cigányok is, akik Böszörményben 1793-ban új tizedet akarnak maguknak tétetni.* Árokaljа az óváros és a kertség között Nánáson is volt.

A rendkívül zsúfolt település és a nép szaporodása miatt a lakosság már a XVIII. század első felében kezdett a kertségre kitelepedni. Ezt azonban az előljáróság minden eszközzel igyekezett megakadályozni. Mert amint a beltelkeken lakás nagy jogokkal és előnyökkel járt, éppúgy nagy kötelezettségeket is jelentett. A jogokkal nem bíró künnlakó a terhekben sem vett részt.

A jelenleg ismert legrégibb, 1702. évi névszerinti hajdúösszeírásban Szoboszlót tizedenként írták össze. Eszerint 1702-ben Szoboszló 15 tizedre oszlott. E tizedek alatt régen nem városrészeket értettek, hanem katonai egységeket, mivel a katonai kötelékben lévő első települő lakosság annakidején tisztjei és zászlajai alatt a város kitűzött belterületén, mint valami táborban, katonai rendben szállott le, e kisebb települési egységek állandósultak s a katonai kötelék közigazgatási keretté vált.

Mivel a katonaság nem vérségi alapon oszlott tizedekre, a településben sem látható az egyebütt gyakori „had"-as (nemzetségi)

[36] Prot. I. 31.
* Prot. 1793. 1080.

településmód. Egyes családok időközben kihaltak, mások pedig megszaporodtak s az élő családok szomszédjogon megváltották az olyan eladó szomszéd telkeket, melyekre vérrokon igénylő nem volt, lassanként mindegyik tizedben elhatalmasodott egy-két család s a város mult századi települési képe már hadas településre emlékeztet. A h a d szót a nemzetség kifejezésére a nép használja, de katonai jelentőségéről nem tud; de nem is tudhat, mert a hajdú ősök nem vérségi csoportokban harcoltak s települtek le. 1756-ban, midőn a telkeket „ a 400 katonák kiállítása alkalmatosságából" összeírták, Szoboszlón 26 tized volt.

1702-ben egy tizedre átlag 16 család, 1756-ban pedig 15 katona esett. Ma Szoboszló városa 6 tizedre oszlik. Ma a tizedekbe az egykori kertségek is beletartoznak, sőt a tizedek nagyobb részét teszik.

Az 1783. évi Bek Pál-féle térkép (I. tábla 1. sz.) a város ősi formáját mutatja. A Kösűllyel párhuzamosan három fő utcája van. Ezek legelsőbbike a Nagy-utca „a palánk mellett", melyet már 1643-ból[37] említ az írás. Ez a palánk a Kösűly mellett húzódhatott, a Nagy-utca tehát a folyóhoz legközelebbi párhuzamos utca volt. Ezt bizonyítja a „Nagy-utcában, a vízsoron" helymeghatározás is ugyanazon évből. Régi írások említik a Középsort és Félsort vagy Félszer utcát. A Középsor bizonyosan a középső utcát jelöli, a Félsor vagy Félszer pedig valamelyik szélső utcát, melynek külső oldala még nem volt teljesen kiépítve. Az 1783. évi térkép szerint a város északkeleti oldalán a házak többé-kevésbbé sort tartva, de utca nélkül feküdtek. Ezen az oldalon tehát telekről-telekre jártak s a telkek felkerítve sem lehettek. Ez a 3—5 rendből álló háztömb, mely az Óvárosnak majdnem egyharmadát tette, az első megszállás után, a XVII. század folyamán keletkezhetett. Ezen a tömbön kívül húzódott a város északkeleti sánca. A sáncon kívül itt is egy házsor keletkezett alkalmasint a XVIII. század elején.

Az Óvárostól északra feküdt Kisszoboszló, vagy másként Pusztafalu. Ez az ősi Szoboszló falunak a helye, melyet Bocskay hajdúi nem tartottak településre alkalmas helynek és pusztán hagyták. 1783-ban is alig van rajta 4—5 épület, sőt az 1883. évben kiadott részletes katonai térképen is mint fehér folt mutatkozik.

Az Óváros a hozzátartozó Pusztafaluval területre nézve csak egy tizedrésze a mostani Szoboszlónak. Ez azt jelenti, hogy Szoboszló, valamint a vele hasonló eredetű és ugyanolyan életkörülmények között lévő többi alföldi városok, a domb- és hegyvidéki magyar városoktól településben nem különböztek annyira, mint most. A mai alföldi gazdavárosok nagy, szertelen és rendetlen belsősége a XVIII. század folyamán keletkezett.

Amint a kurucvilág lezajlása után a béke állandó tanyát ütött az Alföldön, az alföldi városok — melyeknek addig települési jellegét a védelem elve szabta meg — egyszerre új irányban kezdtek fejlődni. A palánkok, kerítések ledőltek, a lakosság kimerészkedett az árkok közül. A huszárvárosokban többé nem portyázásra készült a lovasság, hanem gazdasági munkára. Az elpusztult faluk határából, jobbára jövevény emberekből alakult népes, városnak induló tele-

[37] Legrégibb protoc. 38.

pek a védelmi berendezkedéssel már nem sokat törődtek, de a hajdúvárosokban kialakult gazdasági berendezkedést átvették és meghonosították. A hajdúvárosok gazdasági berendezkedése pedig nem az alapító hajdúk találmánya volt, hanem a régi alföldi falu gazdasági berendezkedésének az új viszonyokhoz való alkalmazása. A hajdúk letelepülésétől a kurucvilág végéig több mint egy évszázad telt el, ez az idő éppen elegendő volt arra, hogy a hajdú-gazdasági berendezkedés teljesen kialakuljon. Alföldi gazdavárosaink tehát nem teljesen az ősi alföldi városok (Szeged, Kecskemét, Debrecen, stb.) mintájára keletkeztek, hol a városok képét kialakító évszázados kultúrintézmények; az ipar, kereskedelem átélték a török világ viharait, hanem az erdélyi fejedelmek által mesterségesen megnövelt falukülsejű hajdúvárosokéra, melyeknek keletkezése, kialakulása a védelem jegyében történt. A hajdúvárosoknak nem is az volt a céljuk, hogy Debrecen, Nagyvárad, Szeged, stb. szerepét töltsék be. Azokat geográfiai szükségesség hozta létre, ezeket a kor parancsoló szüksége. A veszedelem elmúltával ezek éppúgy városnak címzett nagyhatárú, népes és terjedelmes falvakká lettek, mint azok, amelyek hasonló viszonyok között ezek példájára keletkeztek. Aminthogy nem tagadhatjuk meg alföldi gazdavárosainktól, hogy egyik-másik a történelmi multtal bíró városok felé jelentékeny lépéssel halad, sőt azt meg is közelíti, éppúgy több történelmi multtal bíró város — különösen amelyik a török világ hagyományaképen egy sereg elpusztult falu határát bekebelezte s ezáltal az állattenyésztés és földművelés közgazdasági életében nagyobb szerepre jutott — a gazdavároshoz közeledik.

De térjünk át arra a folyamatra, mely hajdúvárosainkat messze kivitte a sáncok közül és a mai terjedelmes formát kialakította.

A hajdúvárosok, valamint az ezek mintájára keletkezett nagyhatárú alföldi gazdavárosok, a XVIII. század elején még igen kevés földet műveltek. Csak annyit vetettek, amennyi kenyérnek kellett. A föld trágyázása ismeretlen volt, tehát öröktulajdonú földet nem tartottak, hanem időről-időre elcsapták kiélt szántóföldjeiket és új, pihent földet törtek fel gyepből s azt is addig élték, míg ki nem merült. Hosszú évek mulva az elhanyagolt szántóföld, mint legelő, kipihente magát s esetleg újból eke alá került.

A nép főfoglalkozása a kevés munkát adó állattenyésztés volt. Az állattartás is a legkülterjesebben történt. A jószág kora tavasztól késő őszig a legelőkön járt s csak télen volt jászlon. A hajdúvárosokban, Böszörményben és Nánáson, nagy rétségek voltak s itt téli legelőn a szilaj marhatartás is divatozott. Egyébként ősszel az ugarföldekbe vetett tengeri kóróját is lábon hagyták s télen a jószággal legeltették le. Ez a szokás néhol, különösen Szabolcs megyében még most is divatozik.

A nép tehát szükségletét főképen az állattenyésztésből fedezte. Az állat teleltetésére ott, ahol téli legelő nem volt, takarmányról kellett gondoskodni. Takarmány dolgában a XVIII. században az Alföldön még jobb világ járt, mint ma. Gyakori volt az árvíz, magasabban volt a föld árja, több volt a nedvesség s széna bőven termett. Mivel a szántóföldek helyüket gyakran változtatták, nem lett

volna érdemes tanyát csinálni, de maga a hatóság sem engedte, mert abban az időben a határban emelt épületek hamar rosszándékú emberek lappangóhelyeivé váltak, ezenfelül a külterületeken épülettel bíró polgárok állandó ellenzői voltak a kiélt szántóföld köztulajdonba való visszabocsátásának. Így tehát a jószágteleltetés a városba szorult, amivel vele járt a takarmány beszállítása is.

Láttuk Szoboszlónál, hogy az Óváros, melyben összezsúfolva élt a város lakossága egészen a XVIII. század közepéig, voltaképen nagyon kis helyen feküdt. Ezeken az összezsúfolt, apró beltelkeken a sok jószágot kiteleltetni lehetetlen lett volna. Nem is itt telelletették, hanem a várost közvetlenül körülvevő kertekben.

Kert elnevezés alatt ne valamely gyümölcsösre vagy konyhakertre gondoljunk. A kert a régi magyar nyelvben csak kerített helyet jelentett. Mivel pedig a veteményeket, kártevők ellen többnyire bekerítették, a kert szó lassanként átment annak a megjelölésére, amit bekerítettek.

Minden belterületi házhoz egy-egy kert is tartozott. A kertben tartották, teleltették a jószágot, ugyanitt volt felhalmozva a takarmány, sőt a ház szükségletére való tüzelőanyag, a nád, szalma is. A *kert* (kerítés) a telelő jószág trágyájából rakott *garádgya* volt. A garádgyát egy vagy két oldalról néha árok határolta, máskor pedig csak egy-egy árok választotta el egyik szomszédot a másiktól. Mivel a trágyakerítés hamar tönkrement, sok helyen fecskerakással vagy vályogból sárfalat raktak s betapasztották. Ezek a kerítések nem voltak magasak, egy ember könnyen átvetette magát rajtuk. Mivel nem mindegyik szolgált utcára, kapunyílásai is voltak s ezeken át néha 4—6 idegen kerten keresztül tudott a tulajdonos a maga kertjébe jutni.

A kertekben a jószág részint a szabad ég alatt telelt, részint a számukra épült félszerekben, ólakban. Ahol kerítés nem volt, a különféle jószág számára különféle aklot csináltak. A nagyjószág számára emelt ólakban lakott a cselédség is. Nem volt külön lakószobájuk, hanem a jószággal egy helyiségben laktak. Mindössze egy elkülönített sarok állott rendelkezésükre, melyben köröskörül sárból készült heverőpadkák voltak, amelyen ültek vagy aludtak, a padkák között lévő térség pedig tüzelőhely volt, hol szolgafán és bográcsban ételt főztek, vagy pedig világítás, légy-, szúnyogtávoltartás céljából tüzeltek, illetőleg füstöltek. Az ólban széna- és tűzrevalótartó is volt a tüzelő szomszédságában. A helyiség másik végében pedig a jószág állott jászlon. Az ól nem volt lepadlásolva s a füst vagy a tűzhely fölött függő pendelykéményen távozott, vagy pedig, ami gyakoribb volt, az ajtón gomolygott ki.

Az ólaskert tehát a benne lévő jószággal, takarmánnyal, tüzelőanyaggal, trágyával valóságos piszok- és tűzfészek volt, így nem is csoda, ha a városban nem tűrték. Míg ez az ólaskertrendszer fennállott, alföldi városainknak sokkal nyugateurópaibb külseje lehetett, mint ma, amikor az ól bekerült a lakóházhoz, illetőleg a lakóház kiment az ólhoz. Mert ez utóbbi eset történt.

Már a XVIII. század derekán gyakran olvasunk alföldi városaink jegyzőkönyveiben kerteken lakást tiltó rendelkezésekről.

HAJDÚSZOBOSZLÓ VÁROS BELSŐSÉGE 1892. Mérték 1:10.000

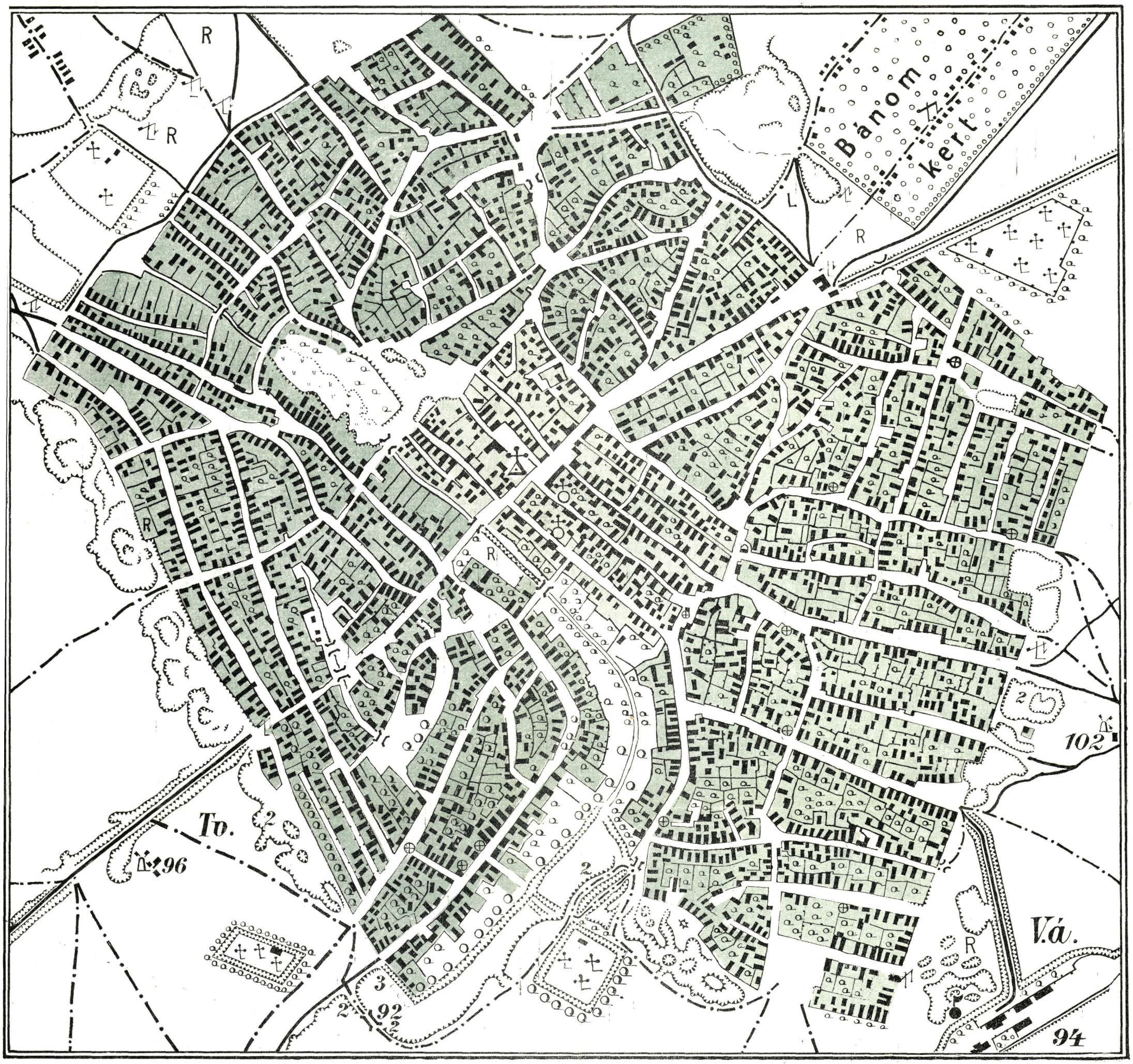

KÖNYVTÁRA

Némely író ezeket a rendelkezéseket a szőlőkben való lakásra értette. A szőlőkben való lakás újkeletű dolog, a régiségben ennek nyoma sincs. Maguk a szőlőskertek is jórészt a mult században keletkeztek. A XVIII. században az alföldi városokban alig van 1—2 szőlőskert, ezeket is mindig „szőlő"-nek (vineae) nevezik és sohasem kertnek.

Sőt arra is vannak adataink, hogy a mai szőlőskertek közül több ólaskertből keletkezett. Így Derecskén, Dorogon „Lókert" nevű szőlő van, ami azt bizonyítja, hogy azokban a kertekben valamikor lovakat tartottak. Viski Károly barátom szíves közlése szerint Nagyszalonta régi szőlőskertjében még olyan pajták vannak, melyekben a régi hatalmas jászlak megmaradtak, egy ilyen jászolról készült fényképfelvételét a Néprajzi Múzeum őrzi. Maga az a tény, hogy egész Bihar megye területén, sőt a Hajdúság egyrészén is a szőlőbeli kunyhónak, borháznak *pajta* a neve, azt bizonyítja, hogy ez az épület eredetileg nagyjószág számára épült. A szőlők kerítése ma is sok helyen ősi soron trágyából rakott gerádgya, melyet kezdetben nem hordtak oda, hanem az ott telelő jószág hagyta ott, s a kéznél levő anyagot használták kerítés készítésére.

Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy minden gerádgyás, pajtás szőlőskert jószágtartó kert volt valamikor, hanem csak azt, hogy az alföldi szőlőskertek távoli őse kezdetben jószágtartó vagy teleltető kert lehetett.

Miért lettek a jószágtartó kertek szőlővé?

A kerteket a jószág *megtelkesíti*, azaz megtrágyázván, termékennyé teszi. Fel is szokták azt az időt — amíg a jószág tavasztól őszig távol a legelőn van — használni, s a kertet felássák és bevetik. 1912 nyarán Bihar megyében Nagyhalmágy és Vaskóh között egy hegyoldalon olyan sövényből font kerek kerteléseket, ú. n. juhkosarakat láttunk, melyekben káposzta volt ültetve. Ezekben a kosarakban telelt a juhnyáj, mely ottlétünkkor távol a havasokon volt nyári legelőn.

Hasonló berendezkedést láttunk Kis-Ázsia északi partvidékén levő Karadzsa Köj nevű faluban. Szeptember végén az egész falut lakatlannak találtuk. A házak szomszédságában levő, gerendából, cölöpökből és deszkából rótt aklok tele voltak tökkel és káposztával. Mint később megtudtuk, ez a falu téli szállás; míg a hó le nem szorítja a hegységben levő nyári szállásról a nyájat és a lakosságot, addig nem jönnek le. Mikor megérkeznek, az akolkertek termékeit letakarítják s a jószág tavaszig megint lakója lesz az akolnak, s az akollal kapcsolatos ólaknak.

A telkesítés révén az alföldi városok ólas kertje szinte predesztinálva van a növénytermelésre, így aztán a városok kertjei, melyek kezdetben kizárólag az állatteleltetést szolgálták, lassankint mívelés alá vonattak.

Mivel pedig az óvárosok területén a tartós béke és fokról-fokra javuló gazdasági viszonyok miatt nagyon felszaporodott lakosság nem fért el többé, a városoknak lassankint szakítaniok kellett a kerteken való lakás tilalmazásának gondolatával s a lakosság a mult

század első évtizedeiben teljesen ellepte a kerteket s az egész kertség a valóságban is egyszerre belterületté vált, noha már előbb is annak számíttatott. A kertekre való kiköltözéssel velejárt a közös föld birtoklásának újabb szabályozása. Vagyis a kerti lakos számára is biztosították mindazon jogokat, amelyek megillették az Óvárosban lakót, viszont vállalnia kellett azok terhét is. Így aztán a kert az Óvárossal teljesen egybeforrott és kialakult egy nagy, telkekkel, a telkeken istállókkal, rakományokkal ellátott girbe-görbe, zsákutcás, zugos, sok helyen szinte mondhatnánk ázsiai külsővel bíró város.

Kezdetben ezekben az egykor jószágkertes városokban a további fejlődésnek szinte leküzdhetetlen nehézségei támadtak. A kerteken át eleinte csak sugáralakban kifelé vezető utak mentek, keresztutcák nem igen voltak. Az utakat is az utcára rakott vermekkel, disznóólakkal úgy elszorították, hogy alig lehetett közlekedni. A keresztutcákat mindaddig nélkülözhették, míg kertről-kertre lehetett hajtani, de mikor már mindenütt kerítéseket emeltek és kapukat állítottak, az ilyen mélyebben fekvő kertekbe vezető zugokat utcákká kellett kitörni. Ezek mind, nagy nehézség árán leküzdhető feladatok voltak. Egy-egy nagy égés lényegesen megkönnyítette az utcarendezés munkáját s az ősi település és a szükségszabta irányok megtartásával lényegesen szabályozták a rendetlen zugokat, girbe-görbe utcákat. Így a többször megégett Böszörménynek a szomszéd helységekbe vezető főútjait kiegyenesítették, az egykori Óvárost, Árokalját és a kerteket övező kerítésen kívüli házsort körúttá képezték ki, s a kertek közti zugokból számos keresztutcát törtek. A nagy égések Nánás utcáit is nagyon átalakították. Legjobban megmaradt ősi mivoltában Szoboszló, melyet nagy égés Szejdi járása óta nem pusztított. Éppen ezért választottuk tüzetes vizsgálatunk tárgyává, noha, mint mondtuk, az Óvárosnak a Kösüly folyásához igazodó párhuzamos iránya ellenkezik a szabadon települő, kerített alföldi városok sugaras elrendeződésével.

Szoboszló kerjeiből talán az ú. n. Gátoldal (I. térkép 2.) alakult legelébb lakott városrésszé. Ez a rész a Kösüly délnyugati partján terül el az óvárossal szemben. Nevét attól a két gáttól kapta, melyek a Kösüly medrét áthidalják. A délibb fekvésű nagyobb gát felőli rész a Nagygátoldal, az északibb fekvésű kisebb gát felőli a Kisgátoldal. A Balthazár János mérnök által 1841-ben készített térképen e városrész közepén még vízállás terül el, melyet egy 1868. évi térkép síknek jelez.

Az Óvárostól délkeletre, közel a vasúthoz, a Sopron-oldal nevű városrész fekszik. Ez is teljesen kertség volt. Nevének eredetét nem tudják. Sopron a szlávban csűrt jelent. A Sopron-oldaltól északra, az Óvárostól keletre a Földvár nevű városrészt találjuk. Ez is kertségből alakult s már rátelepedtek az egykori Földvár helyére is, mely még az 1783. évi térképen külön áll a kertségtől.

Az Óvárostól nyugatra, a Földvártól északra, a debreceni országúttól délre a Szentgyörgy-oldal terül el. Nevét a hagyomány szerint valami Szent György tiszteletére épült szerzetes házról vette,

mely vendégfogadóhely volt. 1762-ben Tóth Mihály háza a Szentgyörgyi állás felégetéséért elbecsültetett.[38]

A Debreceni országúttól, az Óvárostól és a Kösülytől északra fekvő városrész a Pece-oldal. Nevét a benne levő Pece nevű értől és tótól vette. Ez is, mint a Szentgyörgy-oldal, szintén kertség volt.

Az egykori kertségek között levő említésreméltó helyek: Dörgő-bánya: gödrös hely, valószínűleg hajdan vályogvető-gödör lehetett, ma már teljesen beépült. 1816-ban itt jelölnek ki temetőt a Szentgyörgy-oldal részére. Veremalja a várostól északra a Pece-tó alatt mintegy 3 méter magas emelkedés. E helyen hajdan gabonás vermek voltak. Török-domb a Kösűly balpartján a Nagygát mellett. A Nagygát-oldal 1841. évi térképe e dombon sok apró épületet tüntet fel. (I. térkép, 2. sz.) Úgy látszik, itt pincék vagy vermek lehettek. Sopron-oldal déli részén egy, a kertektől körülvett temetőt is feltüntet az 1868. évi térkép.

Hogy a beltelek és a kert milyen viszonyban volt egymással, kitűnik a városnak Göntzi Györggyel való 1780. évi egyességéből, Egyúttal azt is mutatja, hogy a város mennyire rendelkezett még az örökös telkek fölött is. Ezt mondja a város legrégibb protocolluma:[39]

A város hadnagya és tanácsa elé járult Göntzi György helybeli lakos, jelentvén, hogy „eleiről maradt Örökös Ház Teleke appertinentiáin kivűl ez előtt bizonyos Esztendőkkel az akkori Nemes Tanáts által egyik Leányok oskolájának destináltatott és applicáltatott és mind e mai napig is azon rendelt végre deserviál, mely örökös Telekért (melly vagyon a Szikszai István és öreg Dóró Mihály telekjeik között) in cambium hogy hasonló város földjén levő teleket adnának Instántiája által megkeresett." A város ezt méltányosnak látván „megegyező akaratból" — úgymond — „adtuk és cedáltuk azon város földén levő Teleket, mellyen actu lakik néhai Árva Mihály felesége mostani férjével Kováts Andrással, mely Teleknek két felől szomszédi Nap keletről Márton mihály Nap nyugotról pedig Harsányi János Város földén levő telekei advicináltatnak. Adtuk pedig ily conditiók mellett, hogy mig él Kováts Andrásné, rajta lakhatik, halála után pedig ha életben maradna is mostani férje Kováts András, (minthogy első férjével Néhai Árva Mihállyal szerzették a Várostól) mint Városra nézendő telektől Kováts András amoveáltatik, Göntzi György Uram pedig a már megnevezett Teleknek birodalmában belé bocsáttatik. Minthogy pedig Göntzi György uram Telekének elvételével szérűs kertyének is usussától megfosztatott (mely kert vagyon a Kürti Bálint és György kovács Lakossaink kerttjeik között), tehát a nemes tanáts ezen megnevezett Göntzi György uram Kertye helyett in cambium adja még életben levő Juhász János lakosunknak Szérős kerttyét, melly kertnek észak felől való része város földje, más része pedig mellyet Berge Mihály Eleiről álló maga kertyének lenni tanúk bé bizonyított ugyan, mindazonáltal a Nemes Tanátsnak közben vetésére maga Berge Mihály és mindkét ágon levő s lejendő succesorainak is képekben által adta Göntzi György uram részére Cambiumban illyen conditio alatt, hogy többszöris megnevezett Göntzi György Uram Telke után való Szérős kertet acceptálta Berge Mihály maga és successori részekre annyivalis inkább, hogy a nemes tanáts Göntzi György uram által

[38] Prot. A. 297.
[39] 482. l.

6 vonás forintokkal ezen cambiumot beneficáltatta. Melly cambiális Telek és szérűs kert eránt ez evictiót a Nemes Tanáts magára felvállalja, hogy minden legitimus Impetitorok ellen mind magát Göntzi György uramat mind succesorait sőt legatariusait a Teleknek és Kertnek Birodalmában megoltalmazza" ... ha pedig ezt nem tenné ... „magát obligállya, úgyhogy a mondott Teleken és Kertben ha mi ujj épületet tészen, nevezett Göntzi György eő kegyelme, tartozik a Nemes Város (vagy akinek ezen cambiális kert birtokába menne) azoknak árát visszafizetni."

E tanácsi végzésekből kitűnik, hogy a XVIII. század végén a magántulajdon érinthetetlenségét a hajdúvárosokban még nem ismerték, s az ősi földközösség hagyományaképen a város nemcsak adhatott, de vissza is vehetett telkeket, sőt azokat polgárai között a maga kezdeményezéséből meg is cserélhette.

1689-ben Böszörményben még „Proprietarius telekjeire itthon nem laktába ha valaki házat csinált", hazajövetelkor „a régi tulajdonos reimperálhatta",[40] Szoboszlón 1701-ben úgy határoz a tanács, hogy „aki a várost elhagyja, annak telke a városra száll".[41]

A pusztán maradt telkekkel a város szintén rendelkezik, de ha vérrokonság valamikor a hozzá való jussát igazolja, és a befektetett költségeket megtéríti, vissza kell adni.

Szoboszlón 1731-ben Szilágyi Mihály lakosnak ára letéve ad a tanács egy fél puszta telket, a „Sándor Mihály telkének felét cum omnibus respective appertinentiis, úgy mint kertyének, gyep-, szántó- és kaszáló földeinek a felével, amely háztelek vagyon a fél soron, napkeletről Padra Bálint, napnyugatról pedig Mohácsi Gáspár való szomszédságában. Adtuk pediglen azon fél telket öt vonás forintokon ... és fél forint ára áldomáson, melly summa pénzt ő kegyelme minden fogyatkozás nélkül letévén, miis percipiáltuk és közönségesre fordítottuk. Miis annakokáért azon praemittált ház Teleknek felét Szilágyi Mihály kedves atyánkfiának és minden posteritasinak adtuk és cedáltuk ilyen formán: hogy mindaddig mig tulajdon a magáét élje, birja és használ vehesse, valameddig vér nem támad hozzá és az ő kegyelme pénzét, amellyet közönségesre fizetett, le nem tészik, ha pedig legális vér támadna hozzá és azon megnevezett telket ki akarná váltani, addig azon vér is hozzá ne juthasson, valameddig a praemittált summát és az épületeknek, a mellyek vagy az ház Teleken vagy a kertben építtetnek az árát betsű szerint le nem teszi.[42]

Ebből az egyezségből kiderül, hogy eleinte a kert a házteleknek elválaszthatatlan járuléka volt, noha azzal területileg nem érintkezett. Fél háztelekhez az ingatlan járandóságokból csak fél rész járt. Megtudjuk azt is, hogy már 1731-ben is emeltek épületeket a kertben.

Háztelekeladáskor a szerződések állandó kifejezése volt: „cum omnibus appertinentiis, azaz kertjével és minden szántó s kaszáló földeivel együtt".

A zálogból visszaváltott kertben emelt épületeket szintén megfizették az építőnek.[43]

[40] Prot. A. 25—102.
[41] Prot. jurid. et ing. 1776. 293.
[42] Legrégibb protoc. 249.
[43] U. o. 250.

Szoboszlón 1784-ben Fejér István eleirül reá maradt örökös kertjét, mely a Debreczeni útfelen napkelet felől Lente István és Lente Sándor szomszédságában van, Szőllősi Mihálynak és leendő örököseinek zálogba adja s megengedi, hogy azon szabadon építhessen. 60 esztendő mulva azonban a kert visszaszáll s Fejér az épületeket megtéríteni tartozik.[44] Polgár hajdúváros 1643. évi statutumainak 25. articulusa „Az kerteknek fogásáról" azt mondja: „Az város körül pedig akik kerteket fognak, megne merészeljék cselekedni kapitány és esküt uraim hire nekül." Úgy látszik, itt szabadon lehetett kertet fogni, de valószínűleg valami váltságot kellett utána fizetni.

Hogy itt ólas- vagy szérűskertről van szó, nem pedig szőlőről, kiderül a 26. articulusból, mely külön „Az szőlő örökségrül" intézkedik.

Osztozkodáskor nemcsak a beltelket, hanem ingatlan járandóságait is megosztották, de az is előfordul, hogy egyik személynek hagyományozzák a beltelket, másiknak a kertet, harmadiknak a szántóföldet.[45]

1797-ben Bodnár Jánosné Hattházi Erzsébeth Hadház város tanácsa előtt panaszolja, hogy Ferentz és Péter testvérjei a Telekből, kertből, két szállásokból az ő részét nem akarják kiadni.

Hattházi Ferenc és Péter azt állítják, hogy a „két Szállásból és Kertből Bodnár Jánosnénak részt nem adhatnak, mert azokat magok váltották ki Bodnár Jánosnénak minden segítsége nélkül, a harmadik szállásból és a telekből ma is készek kiadni a részt."[46]

A gazdátlanná vált kerteket, akinek szüksége volt reá, felfoghatta, s ha az ősi jogos tulajdonos nem volt kipuhatolható, az új tulajdonos jogot szerzett reá, különösen ha már bekerítette s épületeket is emelt rajta.

1775-ben Szétsi György fogott telkének az ügyét tisztázza Szoboszló város tanácsa:

1. „Tudja-e bizonyossan a tanú, hogy azon szérős kert melyben most Szétsi György lakik, puszta volt, minekelőtte Szétsi György belé nem szállott?"

2. „Hát azt tudjae, hogy azon kerben levő épületeket mind Szétsi György építette és garádjait is a kertnek nevezett Szétsi György rakta mostani felesége Szegi Sára idejében?"[47]

A feltett kérdésekre Dóró István 46 éves tanu úgy vall, hogy „tellyes pusztaságát az utrális kertnek nem tudja, hanem ad 2° tudja azt, hogy valami épületek mostan azon kertben vagynak, mind Szétsi György építette mostani feleségével Szegi Sárával." Szénási János 56 éves tanu pedig „bizonyosan tudja, hogy az utrális kert puszta volt, minekelőtte Szétsi György belé nem szállott, hanem Szétsi György előtt sokan laktak abban a kertben csak az ő érésére." 2° Azt is világosan tudja a tanú, hogy azon kertben lévő minden épületeket Szétsi György építette és garádjázta, mert azon időben tsak egy darab fal állott fel minden fedél nélkül, de házfal volt e vagy istálló fala, azt a tanú nem tudja.

[44] Legrégibb Protoc. 523.
[45] Szoboszló. Legrégibb prot. 485.
[46] Tanácsjkv. 1797. 115. sz.
[47] Prot. jurid. 1775.

Dóró János 60 éves tanú „minthogy egy garádján lakik Szétsi Györgygyel, tudja bizonyosan, hogy minekelőtte Szétsi György azon kertbe belé szállott, melybe most lakik, puszta volt és azt onnan tudja, hogy a pusztaság miatt fel is árkolta, mert azon időben senki sem lakott benne. Ad 2° Azt is tudja bizonyosan, hogy minden épületeket Szétsi György épített benne valami most vagyon és maga garádjázta is azon kertet. Volt ugyan egy darab fal, de minden fedél nélkül, aztis Szétsi György elrontván, mindent ujonnan épített benne."

A kert az ingatlanok között a legkapósabb volt.

Böszörményben 1748-ban az ingatlanforgalom a következő volt:[48]

Kertet vagy kerthelyet vett	28	lakos.
Telket vagy házat	24	„
Földet	9	„
Szőlőt vagy szőlőföldet . . .	4	„
Erdőt	3	„
Malomhelyet	2	„

Ezek a számok a várostól vett ingatlanokra vonatkoznak. Szoboszlón a kerthelyért 1773-ban 5 forintot fizettek,[49] más alkalommal 1777-ben két véka búza vagy egy nadrágnak való volt az ára.[50] A kertek szabadon való adásvételét igyekezett a tanács korlátozni. A kerteket illető rendelkezésekből úgy látjuk, hogy a városok köztulajdonnak tekintették a kertek egyrészét, melyek örökölhetők voltak ugyan, de magszakadás, elköltözés vagy pusztánhagyás esetén a város rendelkezése alá kerültek ismét. Böszörményből Gombi István 1717-ben elszökvén, kertjét Koncz Jánosnak adja a város."[51] Több adatot találunk arra is, hogy a város nem engedte továbbadni a telkeket. Böszörményben 1797-ben „Varga János nyomorult a kertyéből hogy egy darabot eladhasson, instállja. Az eladás meg nem engedtetik", határoz a tanács.[52] 1838-ban pedig „a kertek-nek engedelem nélküli eladásuk kinyomozására küldöttség rendeltetik".[53]

A kertek más része telek után való örökös kert volt. Ezek eladása elé a város nem gördített nagyobb akadályokat.

Szoboszlón 1777-ben Horváth Ferenc telkének tulajdonjogát állapítja meg a tanács:[54]

1.° Tudjae a tanu, hogy azon kert, mellyet Horváth Ferentz bír, Város földén levő vagy pedig Telek után való?"

2.° „Hát arra miképpen emlékezik a Tanu, hogy a midőn néhai Kémeri János felfogta, hány szakaszban fogta fel? és kitől vette? vagy hogy vette?"

3.°„Ki lehet ezen dologban jó tanú?"[55]

Magyar János 76 éves „Tanu tudja, hogy az utrális kertben Néhai Kémeri János lakott és róla maradékira szállott, de hogy város földén levő

[48] Regestrum Protocollorum Juridico-Politico-Oeconomicum 1668—1789.
[49] Prot. Juridic. 1778. 431.
[50] Legrégibb Prot. 350.
[51] Prot. A. 443.
[52] Prot. L. 355.
[53] Prot. 1838. 241.
[54] Prot. juridic. et ing. 1773, 1780. 350.
[55] Szoboszló lt. Prot. juridicum et inquisitionale 1773—1780. 350. l.

legyen-e vagy telek után való, a tanú abban semmit sem tud, minthogy a Tanu azon a részen, ahol az utrális kert vagyon, s o h a s e n l a k o t t.

Tóth Mihály 68 éves „tanu Kémeri Jánosnak a szájából hallotta, hogy mondotta: Én Bajdorától vettem meg a kertet k é t v é k a b u z á n. Értvén alatta azon kertet, melyben most Horváth Ferenc lakik, és tudja a Tanu azt is, hogy a midőn néhai Kémeri János az utrális kertben belé szállott, és gazdasága nevekedett, azon kert mellett pedig e l ő l é s h á t u l a k a p u f é l e n, de a tanu nem tudja, ha birjae Horváth Ferencz avagy sem. De bizonyosan tudja azt a tanu, hogy azon akolnak helyét néhai Kémeri János Kartsa Mihály a pestis előtt[56] három esztendővel vette meg e g y f e j é r K a r a s i a n a d r á g n a k v a l ó n."

Pál András 63 éves „tanu néhai Kémeri Jánosnak ostorossa lévén tudja, hogy az utrális kertben lakott és akkori időben az utrális kert igen csekély volt, hanem annak utánna a gazdaságban öregbűlvén a Bajdora kertyét is hozzáfogta a maga kertyéhez, ugyszintén Kartsa Mihálynakis szomszédságában lévén egy Akla, ezt is hozzáfogta és ugy nagyobbitotta mind előre mind hátra néhai Kémeri János a maga kertyét."

A kertek nagysága — ellentétben a telkekével — változó volt. Ha valakinek a gazdasága megnagyobbodott, telkéhez vett vagy foglalt egy darabot a szomszédéból, vagy ami még gyakoribb eset, a városéból.

Szoboszlón 1701-ben „Bődi László uram pro cautela inseráltatta, hogy a nemes tanács megtekintvén ő Kegmének hasznos szolgálattyát conferálták instantia mediante ő Kegmének aszt a kertet, amelly k e r t t y e m e l l e t t volt kertyének öregbétésére mint Város földét".[57]

Sokkal gyakoribb eset volt, hogy a városéból foglalták a kertet.

1717-ben Szoboszlón „Beretzki Márton a város földén egy k e r t e t f o g l a l, amellyért a Nemes Tanátstól 12 forintra büntettetvén, birtokába meghagyatik".[58]

A város területéből való foglalás legtöbb esetben az utcák rovására történt.

Nánáson 1785-ben „kerteknek beljebb rakására és ahol a közök szorossága kívánja az épületeknek is elbontására küldöttség rendeltetik".[59] Később úgy határoznak, hogy az utcákat elfoglaló lakosoknak a h á z a i k i s elhányattassanak".

Szoboszlón 1811-ben „azon kerteknek, melyek Nádudvar felé a Kösű-parton a K i s - z u g o n, továbbá a Gát-oldalon és P e c z e o l d a l o n kijebb fogattak, — fölmérésére deputatio rendeltetik.[60]

Akinek a kertjét a víz ellepte, az kérhetett helyette másikat a várostól.

Szoboszlón 1816-ban „Körösi Mihály v í z v e t t e k e r t j é t a városnak resignálván, helyette más kerthelyet kér".[61] 1826-ban pedig „Kösely laposába lakóknak más hely adódik cserébe".[62]

[56] A pestis 1739-ben volt.
[57] Legrégibb Protoc. 150.
[58] Sárga Protoc. 115.
[59] Regestr. Prtocolli II. 1785.
[60] Regestrum 1809—1816. 1813. 499.
[61] U. o. 1816. 160. 54.
[62] Regestrum 1817—1831. 1826. K. betű.

A lakosság szaporodtával a városok mind több-több kertet osztottak ki, ennek következtében sok helyen a vályogvető gödrök és a temetők a kertek közé kerültek. Az ilyen temetőket egy darabig nem bolygatták, de mikor már a sírok behorpadtak, a temetők helyét is kiosztották kerteknek.

Amint a levéltári adatok mutatják s amire még öreg emberek is emlékeznek, régen nem voltak olyan utcák, mint ma. A főközlekedési utak, melyek a szomszédos helységekbe vezettek, a városok központjából sugárszerűen terjedtek széjjel. Ezeken hajtották ki reggelenkint a csordát, csürhét, fejős nyájat, este ugyanezeken hajtották haza. Mivel a reggel kihajtott nyáj a város széle felé egyre sokasodik, este pedig hazafelé hajtva, a város központja felé közeledve egyre fogy, a hajtó utak ennek megfelelőleg a város széle felé egyre tágulnak, a város közepe felé pedig ellenkezőleg, egyre szűkülnek. Ezért alföldi állattenyésztő városaink régi térképein azt látjuk, hogy az utak kifelé egyre bővülnek. Ez a jellegzetesség még Debrecen város térképén is meglátszik.

Kezdetben nem voltak a beltelkek felkerítve. Nem is volt rá szükség. A jószág, a takarmány, tűzrevaló, a kertekben, a város sáncain kívül volt elhelyezve. A gabonás vermek, disznóólak mindenütt közterületen, az utcán állottak. A lakóháznál tehát nem volt a tulajdonos gazdasága úgy felhalmozva, mint most, ezért nem is lehetett jelentősége a ház felkerítésének, mint ahogy ma van.

A fő közlekedési utak tehát csak annyiban voltak útnak mondhatók, hogy ezeken a helyeken nem állottak házak, de a mai utakat, illetőleg utcákat korlátozó kerítések hiányoztak.

Alföldi kertes városainkat eredetileg árkok-sáncok vagy palánkok kerítették s a jószág az árkokon kívül a kerteken vagy kertségeken helyezkedett el. Ezzel szemben Erdély felé a hegyvidéken a jószág és a rakomány a lakótelkekkel szoros kapcsolatban levő csűrökben, illetőleg beltelki kertekben nyert elhelyezést, s a községi közös kerítés vagy *porgolát* az egész községet házastól, jószágostól-kertestől körülfogta, s a fő közlekedő utak kijáratánál *mezőkapuk* vagy *porgolátkapuk* akadályozták meg tiltott időben a jószág és az ember ki- vagy bejárását.

A hegyvidéki falukban a kerítés főleg a falut környező vetést védte a faluban levő jószágtól, mely a házak, illetőleg telkek közötti kerítés hiányában az egész községben elbolyonghatott, de a faluból ki nem mehetett. Az alföldi kertes városok főfoglalkozása a jószágtenyésztés volt. A jószág a kertségről járt a legelőre, ezért a határt úgy kellett felosztani, hogy a kertség és a legelő között vetés ne legyen, mert a jószág ki és bejárás közben sok kárt tesz benne. Szoboszlón ez a célszerű határbeosztás tanulságosan szemlélhető a város 1783. évi határtérképén.

A kertségeken nagyobb szükség volt a kerítésekre, mert az egész jószágállomány itt tanyázott, de még a kerteket sem nagyon kerítették fel. Ennek egyik fő oka az volt, hogy a kertségeken kevés utca volt. A kertség belsejébe legföljebb a fő utcákról egy-egy zugnak, később a kerítések divatbajöttével kutyaszorítónak

MAPPA
Intravillani oppidi Haid.
HADHÁZ
DELINEATA
ANNO
MDCCLXXXV.

Per Stephanum Cratáry
Juratum Geometram

Háztelkek

Kertség

Sár gödör

Scala Orgiarum Viennensium

Másolta
Dr. Györffy István,
1926.

KÖNYVTÁRA
KÉPZŐMŰVÉSZETI MÚZEUM

vagy z s á k u t c á n a k nevezett vak utca vezetett.[63] A közlekedés azonban a legbelső kertnél nem állott meg. Azon túl néha még 4—6 kert feküdt s a legbelső gazda a többi kertjén jószágaival együtt keresztüljárt. Az átjárás néha civódásra vezetett,[64] ilyen esetben a belül lakó civódó fél másfelé keresett és talált kijárást, vagy pedig másutt fogott magának kertet. Ezek a mizériák a XVIII. század második felében állottak be, mikor a lakosság már nagyon megszaporodott s kezdett a kertekbe kitelepülni. A telkek ekkor eldarabolódtak s a közlekedés nagyon megnehezült.

Az udvarok felkerítését a Hajdú Kerületek többször szorgalmazták, de a fennálló gazdasági rendtartás miatt azt véghezvinni nem lehetett.

1785-ben Szoboszlón „sokszori sürgetése után tapasztalván a nemes Tanács, hogy a nemes Város népe a Tekintetes Districtus parancsolattya szerént az udvarokat fel nem keríttetheti az Idén, minthogy Sár csinálásra polyvája nincs, sem szalmája a Nagy tél miatt".[64]

A régi állattartó alföldi városok kertjei kerítése a XVIII. század végéig — amennyiben fel voltak kerítve — trágyából volt. Ezt a kerítést szláv szóval g a r á d g y á n a k vagy g e r á d g y á n a k nevezték. A telelő jószág után tavaszra rengeteg trágya halmozódott fel a kertben. Mivel a trágyát ez időben még földjavításra nem használták, vagy tüzelőanyagot csináltak belőle, vagy a kert szélére hányták, ahol a rendesebb ember garádját csinált belőle. Néhol összerakták boglya- vagy kazalalakú kupacokba s tavasszal a kupacok közepében levő érett trágyát kitaposták l e v é l g a n é j n a k tüzelésre, s az üressé vált trágyakupacot akolnak használták. A trágya azonban néha úgy felhalmozódott, hogy a kertben már semmire sem tudták használni, ekkor kihányták az utcára vagy a közre. Nánáson 1784-ben „ganéjnak a közökre s Tatár-tavábai hordása tilalmaztatik". Ha valakinek kertje nem szolgált utcára, s a trágyától már mozdulni sem tudott, kihordta a város szélére, hol azt szélcsend idején meggyujtották. Néhol a kertségnek kerítést csináltak belőle, máshol pedig a szőlőskerteknek raktak belőle garádját.

A trágyakerítés melegágya volt a férgeknek, amellett tűzveszélyes is volt. Valamivel többet ért a sövénykerítés, melyhez azonban nem mindenütt lehetett anyagot találni. Ezért hovatovább általános lett a sárfalkerítés, melyet 1785-ben a Hajdú kerület is elrendel. Ahol ideiglenes jellegű kerítést akartak alkalmazni, nádból csinálták.

A kertségeken — mint említettük — legfőbb közlekedési vonalak a városból kivezető közlekedési és hajtó utak voltak. Keresztutca kevés volt, ezek főleg az első városrendezés után keletkeztek.

Már a kerítések általánossá tétele után, a XVIII. század végén, felmerült a kereszt-utcák és közök szüksége. A zúgokat kertek rész-

[63] 1760-ban Böszörményben Lévai Sámuel és Károlyi István egymásközt az udvarokra bejáró út eránt való difficultásuk tárgyaltatik. Prot. A. 279, 283. — 1773-ban pedig Gargya István, Gargya Ferenc és Kis Pálné között a t e l e k r e b é j á r ó u t eránt való difficultás a Tanács előtt eligazíttatik. Prot. A. 346.

[64] Protoc. Determinationum ab 1780. 122.

ben vagy egészben való kisajátításával utcákká alakították. Ahol a kertek bejáró útjai az önhatalmú foglalások miatt elszűkültek, a város karhatalommal utcákká bővítette azokat. De az általános utcarendezés főleg tűzvészek után következett el. Ha a tűzvész nem hamvasztott el mindent, akkor csak bővítették, egyenesítették az utakat, utcákat s zúgokból új utcákat csináltak. Ha a tűzvész mindent elhamvasztott, az egész leégett városrészt újból osztották. Böszörmény szabályos formáját a tűzvészeket követő rendezéseknek köszönheti. E város alapjellegét mégis a sugárszerűleg kiinduló közlekedő és hajtó utak, valamint a különböző időkben különböző helyen hányt koncentrikus sáncok vagy latorkertek adják meg.

A bejáró és kijáró utakra találunk adatot egy szoboszlai 1778. évi tanuvallomásban:

Egri János 75 éves tanu egyebek közt ezeket mondja: „amely kertben most lakik Madarász Mihály, a Matsalai kertye vót és az az ember öt száz tengeri nyulat is tartott.

Azt is tudja, hogy bejáró köz volt a Madarász Mihály kertye háta megett a Bakó István kertye felére. Madarász Mihály kertyére jól emlékezik a tanú és noha több kertek is voltak azon a részen, de kié voltak, azt nem tudja, hanem nagy pusztaságra emlékszik, amellyen a kertség jószága a mezőre kijárt."

Lente Bálint 80 éves tanu „azt is hallotta, hogy a Rabatin járásában[66] maradtak azon helyek pusztában és csak a Madarász Kertyére emlékezik a tanú, noha több kertek is voltak."

A bejáró közöket foglalással a lakosok néha annyira elszorították, hogy az szinte teljesen eltűnt.

1789-ben Böszörményben a „Sikátor uttza, mely Dobor utzáról a Piaczra és Templomba viszen", visszaállíttatik. A lakosok ugyanis e sikátort foglalással teljesen elszorították. A tanács három lépésre tágítja a sikátort.[67]

Az ólakat mindenütt nagy előszeretettel rakták ki az útra vagy utcára. Szoboszlón 1811-ben „Kozma Ferenc az ólját a város földére kinyomván, annak megvizsgálására deputációt" küldtek. Ugyanez történt Böszörményben 1792-ben Bódi Mihállyal, aki a város földjére építette ólját.

A mellék- vagy keresztutcák s a kertek közei, amellett hogy igen szűkek, gyakran még tekervényesek is voltak s a szembejövő szekerek könnyen tengelyt akasztottak.

Szoboszló tanácsa 1781-ben elrendeli, hogy „a városon keresztül vagy a kertek közein 30 pálcacsapás büntetés alatt senki nyargalózni ne merészellyen".[68]

A kertek garádgyái olyan alacsonyak voltak, hogy könnyen át lehetett ugorni.

Dorog tanácsa előtt 1776-ban Nagy Erzsébet 25 éves tanu ezt vallja: „Én szomszéd kertben lakom Halász Andrással, lát-

[65] Prot. juridic. 434—435.
[66] 1705-ben.
[67] Prot. A. 362.
[68] Prot. Determin. ab anno 1780. 33.

tam, hogy Halász András egy vasvillával kergette éczaka a deutrális tehenet és az én kertemen *által ugratta a garágyán.*"[69]

Dorogon ilyen alacsony sárkerítést még ma is lehet látni az egykori kertek között.

Az alacsony kerítés vagy a kerítéshiány miatt gyakori volt a boglyás takarmányban való kár.

1777-ben Dorog előljárói vallatnak:[70] „Tudgya, Látta Bizonyosan a tanú, hogy az Iffiu Hajdú János kertyének nincsen semmi garágyája?"

„Láttae aztatis a tanú a Vincze György egy Rugott Bornya bement a Hajdu János kertyéban a szína alá?"

A török világ alatt elpusztult nagykún községek helyén az egykori telkek, vagy kertek határvonalát még ma is többé-kevésbbé megtetsző árkolások mutatják. Az árkolással való határolásnak a hajdú városok kertjei között is van emlékezete.

Szoboszló tanácsa 1775-ben vallat:[71]

„Tudgya e Világosan a tanú, hogy Tót János és Márton Mihály *kertyeik köz garádgyája* ennekelőtte nem ottan volt, ahol mostan le van téve, hanem a Márton Mihály kertére két lépésnyire is tétetett a köz garádgya?"

Tatár István 69 éves tanu vallja: „Tudom világossan, hogy ahol most az utrális köz garádgya van, ottan *nagy széles árok* volt és az *árok közepibe* tétetett le a köz garádgya és mos is ugy áll Tót János istállójának napkeleti szegeletitűl fogva végig a városfelől."

Lente Bálint 60 esztendős tanu igy vall: „Tudom világossan, hogy az utrális köz garádgya az árokban van letéve és nem úgy van, mint annak előtte volt az Istálló szegletitül fogva Napkeletrűl."

Tóth Mihály 67 éves vallja: „A Tót János istállójának napkeletrűl való szegletitűl fogva egészlen a kert hátul felől való végéig tudom, hogy a köz garádgya az ároknak a közepiben van letéve és nem ugy van, mint annak előtte volt."

Lente Mihály 40 éves igy vall: „Én is tudom, hogy az utrális köz garádgya a két istálló szegletitűl fogva az árokban van letéve, de bizonyosan nem tudom, mennyire nyomult Marton Mihály kertére a köz garádgya."

Mint már említettük, a hajdú városok főképen állattenyésztésre voltak berendezkedve. Gabonát csak annyit termeltek, amennyi kenyérnek kellett. Szoboszló városa pedig a lovas hajdúság tanyája lévén, a lótenyésztést különösképen is gyakorolta. A földközösség miatt a határban tanyát nem lehetvén építeni, a város egész jószágállománya a kertekben részint a szabad ég alatt aklokban, részint ólakban telelt. *Az ólas kertek tehát közvetlen ősei a későbbi tanyáknak, melyek a szántóföldek örök tulajdonba bocsátása után keletkeztek.*

A kerteket rendesen ólas- vagy szérűskert néven említik a régi jegyzőkönyvek. E két név világosan mutatja rendeltetésüket is. Ugyanaz a munka és élet folyt ezekben a kertekben, mint folyik ma a tanyákon.

[69] Prot. Inq. V. 13.
[70] Prot. Inq. V. 98.
[71] Prot. juridic. et Inquisitionale 1773—1780. 175—176.

Öreg emberek elbeszéléseiből kitűnik, hogy a régi kertbeli ólak teljesen azonosak voltak a nagykún tanyával s a matyó istállóval. Mezőkövesden a községben még ma is találhatók ilyen ólak, melyek arra engednek következtetni, hogy Mezőkövesd is kertes város lehetett. Ugyanerre mutat a szomszédos Mezőkeresztes régi térképe is.

Ezek a régi ólak abban különböznek a mai istállóktól, hogy nemcsak a jószág lakott bennük, hanem a cselédség is. A cselédek számára az ól egyik sarkában sárból készült tüzelő és heverő patkák feküdtek. A patkák egy, a földön levő tűzhelyet vettek körül. A tűzhely bográcstartó szolgafával volt fölszerelve s a cselédség a tüzelőben főzött. Este a tüzelőben tanyáztak a cselédek s a lobogó láng világította meg az istállót, vagy az égő trágya füstje űzte el a *pőcsiket* vagy szúnyogot. A tüzelő mellett tűzrevalótartó, a szemközti sarokban pedig szénatartó volt. A tűzhely felett *pendelykémény* lebegett, vagy ha ez nem volt, a füst az ajtón gomolygott ki. A bejárat előtt gádor volt s az ól gyakran putriszerű, földbemélyedt volt. Egy ólban 6—8 ló állott. A szarvasmarha közül inkább csak a fejőstehén jutott be az ólba, a többi a kertben a szabad ég alatt telelt. Hogy mi minden volt található az ólakban, kiderül egy 1776. évi szoboszlai vallomásból:

1776-ban Juhász Gyurka ujj magyar[72] az általa felvert ólakból az alábbi tárgyakat vitte el:

„Legelsőbben a Szűcs Mihály istállójából két lánczot és egy fejszét vittem el. Az istállót a Dobozi János horgával ástam ki a zár eránt. Kis György uraméból egy nyakravalót és egy nadrágot vittem el azt vaskóval[73] ástam ki, a nadrágot elhajítván csak a szíjját vittem el. A Czeglédi Gáspár uram istállójából két sarkantyút vittem el. Ugyanazon éjjel a Török Szabó Istállójából egy bundát. Vig János uram istállóját is felvertem. Két farhámot, egy szekerczét egy bikót egy metcző kést loptam el. A Nagy Miklós uram kertyéből is elvittem öt pengőt,[74] négy tengelyvégszeget, négy felhércztartó lánczot. Innét mentem a Sípos István Istállójára és onnét egy kesztyűt és egy gubát vittem el. Ismét Csizmadia Mihálynak egy pár farhámját is én loptam el. A Magyar János fiának egy süvegét is elloptam. Ismét Ifjú Marton Istvánnak is elloptam egy vasvilláját, egy lánczát egy baltáját. Ismét Császi Mártonnénak két új kis hámját; egy ülőt és egy kalapácsot is vittem el és két kerékszeget. Ismét Ifjú Borbély Andrásnak négy tengelyvégszegét egy pipáját, amely tajték pipa volt. Ismét Kis János uram kertyéből hátulsó saroglya lánczot vittem el. Özvegy Tóth Istvánné asszonyom istállóját is fel ástam, de semmit sem vittem el, csak egy használt első saroglyalánczot. Ismét Nagy István uram istállójából két Bundát vittem el. A Mónus Pál uram Istállójából el vitem egy Hegedűt nyakravalót,[75] baltát. Pál András istállójából is — ki ásván a zárnál késsel — el vittem egy saroglya lánczot és egy kalapátsot."[76]

A XVIII. század vége felé a bekvártélyozott idegen katonaság honosította meg az ól újabb, istálló nak nevezett formáját, melyben már tüzelő nincs.

[72] Cigány.
[73] vaskó = rossz kés vagy bicska.
[74] pengő = vaskorong, melyet a szekér tengelytövére húznak, hogy a kerék ne koptassa a tengely tövét.
[75] nyakravaló hegedű = büntető szerszám
[76] Szoboszló levéltára. Prot. Juridic. et Inq. 1776. 293.

A kertben az ólon, illetőleg istállón kívül többféle épületet emeltek a jószág védelmére vagy befogadására.

1774 május 11-én Szoboszlón Marton István az eránt inquiráltat,[77] hogy az „aklai nem a Kímeri kerthez tartozó hellyen, hanem a' város földjén vagynak."

„Tudja-e a fatens, hogy az holott mostan nemzetes Marton István uram sertés akla van, nem külömben a nádas akla és szénás akla eőkegyelmének, nem a Kémeri Kerthez tartoznak, hanem ott az hellyen a Kert uttza nagy tágassága lévén, mind sertés akol, mind nádas akol és széna akol a Kert uttzából fogattattak fel és igy az mind Városfölde volt."

A feltett kérdésre több tanu vallja: „Jól tudgyuk, és emlékezünk arra, hogy az holott N. Marton István úr sertés akla, annak háta megett pedig a Nádas akla van, azon rész a kert uttzához tartozott, Minthogy ottan a Kert uttza igen szíles vólt abból szakasztódott el. Kémeri Kerthez pedig azon akloknak legkisebb része is nem tartozik. Ahol a szénás akol pedig vagyon, ottan a régi időben Bajdora lakott, de miképpen lakott, nem tudgyuk, hanem aszt tudgyuk, hogy a sem tartozik a Kémeri Kerthez."

Úgy látszik, hogy nemcsak a jószág, hanem a nádkúpok és szénaboglyák számára is aklot csináltak, mert kerítés hiányában a bolyongó idegen jószágtól máskép nem lehetett volna megoltalmazni.

Nánáson 1797-ben Vitéz Györgyné eskettet, „hogy Siró András amely kertet rajta követel, azt Ifjú Siró István és Öreg Siró Istvánoktól vette, és hogy a szín építésnek senki ellene nem mondott".[78]

A kertek összeségét tehát kertségnek nevezték. A kertségek kisebb csoportjait városrészek szerint nevezték el. A kertségeknek külön csődörei és bikái voltak s jószágállománya bizonyos meghatározott területre járt legelni.

1822-ben Szoboszlón a „kertségek gazdái Magyar János és a többiek azon panaszok következésébe, hogy a kertségek legalkalmasabb csődöreit is Kiss János csikós megnyergelte" Kiss Jánost ettől az abuzustól eltiltják.[79]

1823-ban a „Soprony oldali kertség a Bikái számára még egy kevés szénát kér adatni".

Sem takarmányt, sem tüzelőt nem volt szabad a házak közé behordani. Azokat csak a kerteken lehetett tartani.

Böszörmény tanácsa 1797-ben úgy határoz, hogy „Takarmánynak a házak közé való behordása s rakása tilalmas". Még az évben megismétli a tilalmat: „Takarmányt s más fűteni való gazt akik házaiktól ki nem hordták, még egyszer megintetnek."

Mint említettük, a XVIII. század második felében már sokan kimentek a kertekre lakni.

A legelső tilalmat a kiköltözésről 1748-ban Böszörményről jegyeztük föl. Ekkor „a kerteken lakók,[80] kik a városokban lakók

[77] Szoboszló levéltára. Prot. Juridic. 1774. 39.
[78] Tjkv. XXVII. 570.
[79] Tjkv. 1822. 38. 26.
[80] U. o. 1823. 152. 96.

praejudiciumokra a közönséges teherviseléstűl hogy magokat tovább ne subtrahállyák, felirandók lésznek minden tizedekben a bejövetelre (ha kik város lakosainak recognoscáltatnak) kényszerítendők".

1775-ben Nánáson már lakókertet emlegetnek. Ugyanezen évben Szoboszlón is emlegetnek a jegyzőkönyvek lakott kertet, melyben még előbb is laktak s veteményezés is folyt benne.

„Tudjae vagy hallottae, hogy amely kertben néhai öreg Szűcs Mihály lakott és amelyben mostanis a maradíki laknak, azon kert az inquiri curans I. Szűcs István Nagy attyoké Néhai Kovács Szücs István uram Kertye volt, melynek felit Jónás Istvántól szerzette, fele pedig örökösse volt?"[82]

Magyar János 73 éves tanu vallja: „Az én emlékezetemre Szűcs Mihály uram előtt az utrális Kertet mindig az inquiri curans I. Szűcs István nagy attya a Néhai öreg Kovács Szűcs István birta és hogy a leányát elvette öreg Szűcs Mihály uram, ugy szállott a Kertben."

Lénárt István 70 éves vallja: „A pestisben[83] szolgája voltam öreg Kovács Szűcs István uram fiának Szűcs Sámuelnek, és abba a Kertbe lakott ahol most öreg Szűcs Mihály uram maradéki laknak. A kert két szakaszban volt. A gát felől való részét Tökös Kertnek birta, mely Jónás része volt. Ugy szállott bele Öreg Szűcs Mihály uram, hogy el vette öreg Kovács Szűcs István leányát az előtt való esztendőkben; és mig Szűcs Mihály uram a báttyával Szűcs Istvánnal szomszédságban egy kertben laktak, akkoris Szűcs Sámuel lakott az utrális Kertben."

1775-ben Szoboszló város tanácsa a Kürti-féle kertről vallat.[84]

Berta Mihály 80 éves „tanú világosan tudja, hogy az utrális kertet Tatár Kovács vette meg Kúti Pétertől és sokat is *futta a furtját* azon helyen Tatár Kovácsnak. Ez meghalálozván, a város birta vagy 4 esztendeig. Annakutána Szántó Mihály két vagy harmadfél esztendeig birta, aki Szoboszlórúl Kisújszállásra szakatt. Ezen Szántó Mihály után Szoboszlai János és Mihály laktak azon kertben. Ezek pusztán hagyván Kürti István uram mint uratlan kertbe minden pénz nélkül belé szállott, de az örökség Kúti Péteré volt és maga úgy beszéllette a tanúnak, hogy azért adta el, mivel a török elfogta, sanczot kelletett fizetni és a sanczában maga is fizetet, de a város is segitette, mivel a Város mellett minden holnapban kellett mennie Várad alá és ugyanott is fogták el és szoltától fogva soha az utrális kertet a Kúti Péter maradéki nem bírták, hanem a fellyebb megnevezett személyeknek kezeken és birtokokban forgott az utrális kert. Azon kertnek szomszédi pedig ezek: ugymint nap feljötte felől Mohátsi Péter, napnyúgotról pedig Szoboszlai János. Aztis hallotta a tanú, hogy azon kert, melyben Szél Sándor lakik, azis a Kúti Péter tökös és Hagymás kertye lett volna és azt is ugy hallotta, hogy Szél uraiméknak az elei néhai Kuti Péter uramtúl vették volna meg."

Kerti veteményekre, szőlőkre külön földet osztottak s ezeket árkokkal vették körül.

Böszörményben 1795-ben „Mind a virágos- mind az epres kerteknek árkai megújíttatni rendeltetnek.[85]

Nagyon sok rendelkezést találunk a régi vermekről. A vermek

[82] Szoboszló levéltára. Prot. jurid. et inquisitionale 1773—1780. 1775 febr. 10.
[83] 1739-ben volt a pestis.
[84] Prot. juridic. 1773—1780. 251.
[85] Prot. G. 538.

földbeásott üregek voltak, miket minden évben megtöltés előtt kiégettek, aztán beléjük döntötték a gabonát.

Egy gazdának több verme is volt. 1731-ben Szoboszlón „Balogh Sámuel birtokában levő vermek Pályi Márton részére visszaadatni rendeltetnek".[86] 1749-ben már tilalmazzák az utcán ásott vermeket. Böszörményben 1795-ben „Vermeknek az utcákon való beszaggatása Cseke Györgynek megparancsoltatik".[87] Nánáson is elrendeli a tanács, hogy „az Ut félen levő vermek vágassanak be".

Mondani is fölösleges, hogy az utcán levő vermek igen veszélyesek voltak. Addig csak vigyázott rájuk a gazdájuk, amíg tele volt, de mihelyt kiürült, senki sem törődött velük. Ember, állat beléjük hullott, néha pedig nedves időben átázott és a fölötte járó szekerek alatt beszakadt; veremégetéskor pedig gyakran tűzvészt támasztottak.

Hadházon 1792-ben a tanács így ítél: „Minthogy Tóth János a T. kerületnek sok rendbeli kihirdetett a veremre való gondviselésről tett rendelései ellen a vermet felettébb gondviseletlenül k e r e s z t f á n a k, k e r é k n e k vagy egyéb ellenzőnek reá tétele nélkül tartotta, azért a megégett borjúnak 10 V. forint árában, a tehénnek elveszett tejének 4 V. forint árában, úgy a rendeléseknek való engedetlenségért 2 V. forintokba convincáltatik. A város a gazdátlan vermek fölött rendelkezett.

1723-ban „Muhatsi László elmenvén Szoboszlóról, az üressen hagyott verme Bődi Mihálynak adatott".[88]

A város vermeit és szérűit közmunkával csinálták. Szoboszló tanácsa 1786 aug. 6-án úgy rendelkezik, hogy minden tizedből rendeltessék 2—2 ember „verem ásni és szérű tisztítani".[89]

Az utcáról kitiltott vermeket mindenütt egy bizonyos meghatározott helyre csoportosították.

Szoboszlón 1783-ban „Determináltatott, hogy a városon levő és az uttzán levő minden vermek bé szaggattassanak és verem helynek egy bizonyos hely választassék, holott minden ember vermet áshasson".[90]

Úgy látszik, Szoboszlón a ma Veremaljának nevezett hely fölött ekkor csinálhatták a csoportos vermeket. 1773-ban a Pusztafalunak nevezett városrészen, 1722-ben Kösülyszegen említenek vermet, ez utóbbi helyen többet is. 1718-ban „Kultsár Pál inquiráltat az eránt hogy a N y u g s z o m csapszékhez nem messze levő verméből kilopták a búzáját.[91] Úgy látszik tehát, hogy künn a határban is tartottak vermeket.

Voltak olyan vermek is, melyek fölött boglyaalakú tapasztott sárkunyhó állott, ezek némelyike nem is volt leásva. Mindkétféle gyakori volt a kertekben, de a házaknál is előfordult. A földalatti

[86] Prot. III. 233.
[87] Prot. G. G. 131.
[88] Prot. III. 2.
[89] Prot. Determ. ab anno 1780. 16.
[90] U. o. 65.
[91] Sárga Prot. 439.

verem 2—3 méter átmérőjű volt. Egy 1769. évi adat szerint egy nánási veremből 10 köböl búzát és 10 köböl rozsot loptak ki.

Ezek után hátra volna még a határ és a határbeli település ismertetése, de ezt más alkalomra halasztjuk.

Az előbb elmondottakból kitűnik, hogy a török világ pusztításai nyomán kialakult, egymástól távol fekvő, nagy határú és nagy belterületű népes alföldi gazdavárosok első típusai a védelemre berendezkedett, ma „Hajdúvárosok" néven ismert katonatelepek voltak. Ezek mintájára alakult részint még a török világban, részint később, az alföldi gazdavárosok jórésze, sőt meglévő, régi alföldi városok is ezek módjára rendezkedtek be a védelemre.

A hajdúvárosok mint védelmi helyek a magyar vár berendezkedése szerint települtek s ettől csak annyiban tértek el, hogy a katonalakosság önfenntartásáról maga gondoskodott, így állatállományát, valamint állattenyésztéshez, földmíveléshez szükséges berendezkedéseit és eszközeit a város erődítése körébe vonta.

A magyar vár külső öve, a katonaváros, azonos a hajdú- és hajdúmódra települt alföldi városok ólas-kert övével.

A magyar vár ismertetett típusát nem a török világ szülte, így a hajdú módra települt várost sem, mert kezdetleges állapotban megvolt az a török világ előtti magyar falvakban is, de védelmi rendszerré és nagyszabásúvá a török világ támadásai ellen való védekezés építette ki.

Míg a földközösség meg nem szűnt, e kertes városok a török világban kialakult formájukban fennmaradtak. A szántóföld örök tulajdonba bocsátása után azonban a városok belterületén lévő ólas- és szérűskertekről a jószágtartás és teleltetés, a mezőgazdasági munkálat és ennek berendezkedései és járulékai nagyrészt a határbeli tanyákra kerültek. Amint a kertség eredeti rendeltetését elveszítette, a lakosság a tulzsúfolt óvárosból kitódult s a kerti telkeken házat épített, miáltal az eladdig szűk területre szorult lakott városrész rendkívül szétterült és kialakult a mai nagy beltelkű, faluküsejű, alföldi gazdaváros, melyben jelenleg még jószágot, istállót, rakományokat is tartanak, szemben a régi, ma már eredeti jellegét elveszített óvárossal, melyben régebben ilyenek nem voltak.[92]

Györffy István.

[92] Kedves kötelességemnek tartom, hogy e helyen köszönetet mondjak dr. Erdős Kálmán szoboszlai, dr. Somossy Béla böszörményi polgármester, Hetey István szoboszlai főmérnök, továbbá a szoboszlai, hadházi, dorogi és nánási főjegyző uraknak, úgyszintén dr. Csobán Endre úrnak, Debrecen város főlevéltárnokának, akik levéltári kutatásaimat szíves készséggel támogatták. A szerző.

HAJDUHADHÁZ

rendezett tanácsú város

TÉRKÉPE

1926

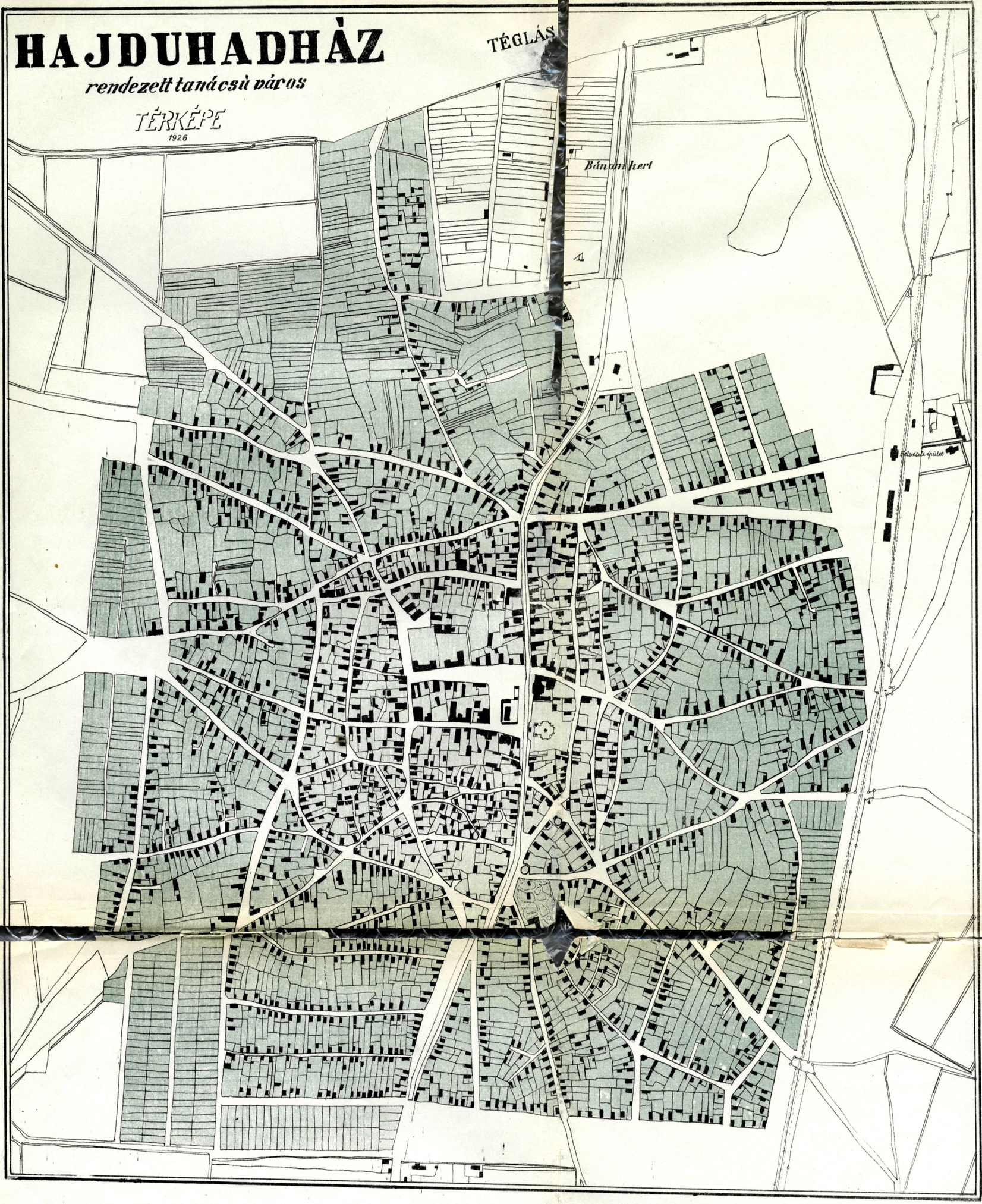

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Orrtőkék a lakóház előtt. A Néprajzi Értesítő legutóbbi számában Móra Ferencnek egy régebbi (1917) tárcája kapcsán Viski Károly emlékezik meg a hajósok, hajóácsok azon szokásáról, hogy az ú. n. *bőgőshajó* orrát, a nagybőgő fejéhez hasonló, cifrán faragott és festett *orrtőkét* vagy *bőgőt* házuk elé, legtöbbnyire a gyalogút szélére címerül, cégérül kiültetik. Móra saját állítása szerint csak hallomásból írt róla. Viski is csak egy példányt látott belőle: azt a káposztásmegyeri orrtőkét, melynek az említett helyen képét is közli.

Még nem is olyan régen, kb. másfél évtizeddel ezelőtt, Szegeden elég gyakran szemünkbe ötlött egy-egy ilyen ház, különösen a Felsővárosban, ahol tudvalevőleg valamikor tekintélyes számban laktak a hajóépítők (*supërëk*), hajósok és hajótulajdonosok. Midőn én 1913-ban állandó lakosul Szegedre kerültem, emlékezetem szerint még 4—5 hajóorros házat láttam. A kistisza-, Szent László- és keresztutcaiakra ma is élénken emlékszem. Régente, a szegedi bőgőshajó-építés, a super- meg hajósélet virágkorában bizonyosan jóval több lehetett, amidőn még „a superek általában nagy jólétnek örvendtek. *Házaikat messziről meg lehetett ismerni az avult hajókról leszedett orrtőkékről, mely házaik kiskapuja elé került.*" Ennyit mond erről az érdekes régi szokásról Szeged történetírója, Reizner János (Szeged tört. II., 484.). Azonban Szeged ethnographusa, Kovács János, nem emlékezik meg róla. Azt följegyzi Szegedi emlékek című munkájában, hogy a molnárok házait rendesen meg lehetett ismerni vagy az eresz alá pingált primitív malmocskáról, vagy az utcaajtó előtt elhelyezett, régi malomkő darabjairól (121. l.), de a hajóácsok, hajósok ilyesféle szokását: a cégérül alkalmazott orrtőkét sem idézett könyvében, sem Szeged és népe című összefoglaló munkájában egyetlen szóval meg nem említi. Pedig az ő idejében még nem volt nagy ritkaság. Ma már írmagul sincs belőle. Minek is volna? Hiszen se oka, se célja nincsen már manapság.

Ismertem az alsóvárosi Pálffy-utcában is egy orrtőkés házat, a 48. számút, csakhogy ez elé nem a bőgőshajó kiszolgált bőgőjét, hanem a vízimalom házhajójának nem ritkán szintén bőgőfejalakú orrtőkéjét ültették ki inkább emlékül, semmint cégérül. Ennek a háznak a tulajdonosa Csonka Bukusza Tanács Ignác volt akkoriban. Régebben sokáig vízimolnárosko-dott. Később otthagyta a malmot, de nem a Tiszát, mert kishalásznak csapott fel. Még ma is, 80 éves korában, elkecézget egyszer-másszor, de örömestebb muzsikál, ha van kinek. Mert híres dudás ám őkelme, ennek a pusztuló népi zeneművészetnek talán legutolsó említeni érdemes művelője Szeged városában. (Esetleg még a cserepessori Pecsenye Jóskáról lehetne szó, de nem az öreg Bukuszával egy napon.) Most már nem az övé a ház, de a vén csont még benne lakik. Hajdani vízimalmának orrtőkéje sem áll már előtte. A háború utáni nyomasztó fainségben egy éjjel félig elfűrészelte valamely jó ember, reggel aztán méltó bosszúságában kiszedte és eltüzelte maga a tulajdonos. Mellékesen megjegyzem, hogy erről a jeles dudás Tanács Ignácról megemlékezik Móricz Pál is a Régi magyar életről írt könyvének (1913) egyik rajzában, A dudások címűben. Csonka *Bukoca** Tanács Ignácnak nevezi, elmondja róla, hogy csinos tornácos háza van, azt is meglátta, hogy a padláslyukból piros paprikafüzérek virultak ki az utcára (v. ö. i. m. 157. l.), de azt már nem vette észre, hogy *bőgő* is díszeskedik a ház előtt. Vagy ha talán látogatása alkalmával észre is

* Tömörkény is írt róla és szintén így nevezi (v. ö. Célszerű szegény emberek 89. l.), de Alsóvároson széltére csak *Bukuszá*nak hívják.

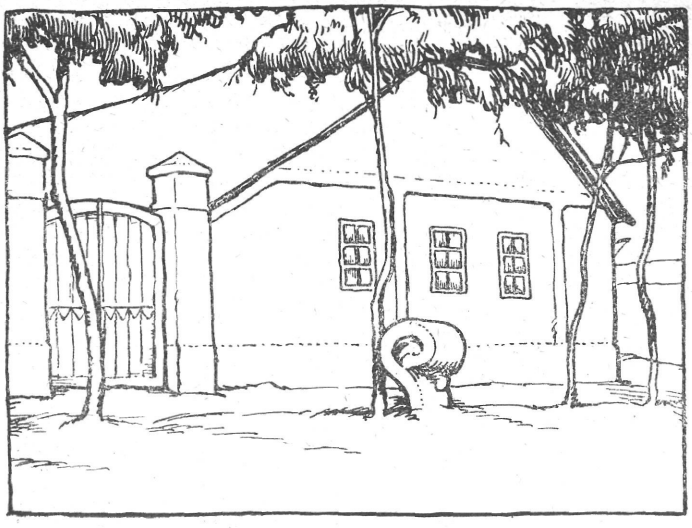

vette: mire az élményből irodalom lett, akkorra már kihullott az emlékezetéből.

Szeged belső területén tudtommal ma már ilyen kiültetett malombőgőt sem lehet találni, de a külterületen egy még megmaradt emlékül Szentmihálytelek 102. sz. háza előtt. Ez a ház a szegedi árvíz (1879) után két évvel épült. — Ma Kónya István földműves tulajdona, de első gazdája Hika Mihály (népies nevén Bagó Miska) vizimolnár volt, aki elsüllyedt malma ház- és tárhajójának (= völgyhajó) orrtőkéjét ültette ki házának kerítése mellé és egy vastagabb malomdeszkadarabból padot készített közébük. Idő folytán a völgyhajó gyengébb orrtőkéje kikorhadt, ma egy oszlop helyettesíti.

Nekem azonban az orrtőkés ház nem pusztán szegedi ismerősöm. Épp azért szökött itt mindjárt a szemembe, mert hazulról már jól ismertem gyermekkorom óta. Szülővárosomban Baján valamikor nagy divatja volt. A városnak víz közelében (Duna, Sugovica) fekvő egyik-másik részében, mint pl. Szent János, Istvánmegye, Homokváros, több orrtőkés ház volt akkoriban. Ahogy a bőgőshajók száma egyre fogy vizeinken, mert a folyami teherszállítást mindinkább a nagyobb terhet bíró, olcsóbb és tartósabb uszályok, a sleppek bonyolítják le, úgy fogyatkoznak meg a kiavult orrtőkék is a hajdani superek, hajótulajdonosok, hajókormányosok háza előtt.

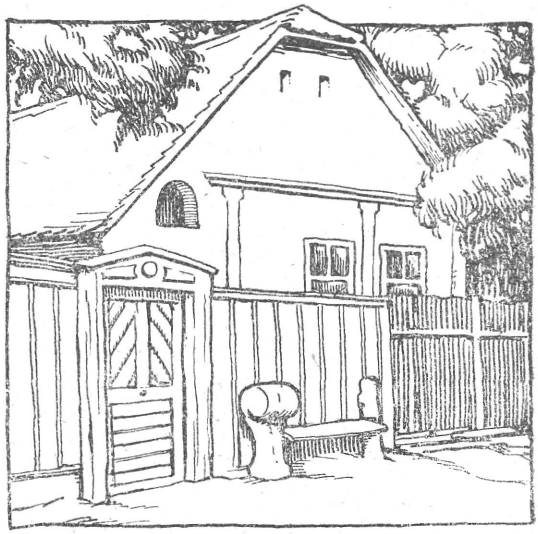

A világháború előtt még volt belőlük egynéhány a letűnt idők emlékeként. De a nagyháború utánról már csak kettőre emlékezem. Az egyik a Vöröskereszt-téren állott, a tavaly elhúnyt Karlicskó Mátyás hajókormányos háza előtt. Ma már ez sincs meg. De a másik a IV. Béla király-utca 9. sz. háza előtt ma is áll még és tudtommal ez az egyetlen kiültetett hajóbőgő Baján. A ház tulajdonosa, a bezdáni származású Szécsényi Imre meg az egyetlen hajóácsmester, aki 4—5 legényével ma is végez kisebb-nagyobb supermunkát, hol itt, hol amott a

Duna mentén. Ipara tisztes hagyományaihoz szeretettel ragaszkodik. A kissé már megviselt bőgőt folyvást gondozgatja és elhatározta, hogy mihelyest ideje és egészsége engedi, újat farag háza elé. (L. felső á.)

Úgy látszik, hogy az orrtőke-ültetés eléggé elterjedt szokás volt a Duna mentén. Nagyon valószínű, hogy a Tisza mentén is. Tanulókoromban (vagy 30—35 évvel ezelőtt) nem egy emlékét láttam Pakson, Dunaföldváron, az ügyes hajóácsairól és hajósairól még nem is olyan régen híres-nevezetes Tolnán és Mohácson is. Hogy ma van-e még nyoma ezeken a helyeken: annak tudója nem vagyok, mert azóta se jártam arra. Az imént említett hajóácsmester és a szintén bezdáni származású sógorom azt mondják, hogy ők ezt a szokást jól ismerik Bezdánból is, ahol a hajóácsipar nagyon fejlett volt az ő gyermekkorukban. Orrtőkés házra többre emlékeznek, sőt azt állítják, hogy a jómódú Györfi István supermester háza előtt nagy rangosan két hajóbőgő is büszkélkedett.

Hogy a halászok is ki szokták ültetni az álló- vagy tökösbárka orrtőkéjét, annak én a magam tapasztalatából példáját nem tudom. Hallani hallottam róla, de látni sohase láttam. De hogy ez a hallomásom, meg Mórának a nagybecskereki hajós- és *halászházak* orrtőkés címereire vonatkozó értesülése (l. Viski idézett cikkében) helytálló, azt Magyar Rezső kartársam igazolhatja, aki pár évig Nagybecskereken lakott és ma is határozottan emlékezik a Bega-part e fajta házaira. *Csefkó Gyula.*

Néhány adat a kemence hazai történetéhez. A Népr. Ért. IV. évfolyamában Bátky Zs. ismertetett egy olyan tolnamegyei (decsi) sárkemencét, melynek falába bögrealakú cserépedények voltak kályhaszemekül beillesztve. Ezeknek a különös alakú kályhaszemeknek elsősorban bizonyára az volt a rendeltetésük, hogy a kemence meleget sugárzó felületét megnöveljék, másodsorban meg az, hogy a hidegről bejövők kezüket melengethessék, vagy pedig hogy egyetmást sütögessenek, esetleg ételt melegítsenek bennük. Ezzel az érdekes régi kályhaformával Bátky még két ízben foglalkozott a Néprajzi Értesítőben (V., 41. és VI., 107.) és számos becses adattal világította meg történetét és külföldi kapcsolatait. Cs. Sebestyén Károly pedig a Magyar Nyelv XX., 34—37. lapján Bátky közleményeiből kiindulva azt magyarázta meg, hogy az ilyen bögre- vagy fazékalakú cserépedényekkel teledugdosott falú sárkemencék tulajdonképen *banyakemencék*, amelyeket azért neveztek így, mert ezeknek a sajátságos alakú kályhaszemeknek a szlávságban *banja* (= bögre, hasas agyagedény) volt a nevük. A *banyakemence* elnevezés az alaki hasonlóságon alapuló *boglya-* vagy *búboskemence* név mellett megmaradt azután még akkor is, midőn már többé nem volt szokás oldalfalait bögrével, *banja*val körülduggatni, mint ahogy pl. a szabadtűzhely *lábos*ának ma sem változott meg a neve, holott már régóta takaréktűzhelyen és lábatlan edényben főzünk.

A banyakemence régibb hazai történetére vonatkozólag nagyon kevés adattal rendelkezünk (l. Bátky és Cs. Sebestyén fentebb idézett cikkeit). Ez a körülmény, azt hiszem, eléggé okát adja annak, hogy miért hívom fel a szakemberek figyelmét az alábbiakra.

A Tört. Tár 1889. évi folyamában Thaly K. közli Kővár várának és hozzátartozandóságainak 1705-ből való leltárát. Ebben a számos értékes művelődéstörténeti adatot tartalmazó inventáriumban a sok földkemence, közönséges kályhából, parasztkályhából, zöldkályhából stb. készített kemence között olvassuk, hogy: „Vagyon ezen sütőházban két jó sütőkemence egymás mellett; felette valami *régi, csupros kályhás-kemence*, tartós vasrudastúl." (I. m. 389.) Nézetem szerint ennek a följegyzésnek *csupros kályhás kemencé*jén a csuprokkal, bögrékkel megduggatott falú kemencét kell értenünk. A másik adat ennél több mint egy századdal régibb, mert egy olyan szakácskönyvből származik, melynek eredetijét

még a XVI. század vége felé írták. Ez a jeles gastronomiai szakmunka a hasmenéses beteg számára készült birsalmából és mandulából való marcipán készítéséről azt mondja, hogy: „...mikor aztán közel olyan, mint egy mézeskalácsnak való tészta, formáld meg az te jó tetszésed szerint, nyomj formákat reá, szárazd meg sütő kemencében avagy *csatornás szabású kerekded gömbölyeg kályhában*". (Radvánszky B., Régi magy. szakácskönyvek, 166.) A *kályha* szó a régi nyelvben tudvalevőleg nem kemencét, hanem kályhafiókot, kályhacsempét jelentett, s ennélfogva kétségtelen, hogy ez a csatornás szabású, kerekded gömbölyeg kályha a csupros kemencének egy kályhaszeme volt, amelyet ez adat szerint arra is felhasználtak, hogy tésztát szárasszanak, azaz gyenge tűznél lassan süssenek benne, s így részben a mai takaréktűzhely sütőjét pótolta.

Timkó György Boglyaalakú sütőkemencék a Szigetközből c. dolgozatában (Népr. Ért. VI., 186—188.) a mosonmegyei Kisbodak község lakóinak arról a szokásáról emlékezik meg, hogy sütőkemencéiket a tűzveszedelemtől való féltükben csoportosan a falu végére (közös kemencék), vagy egyenként a lakóháztól távolabb, a kertbe építik. A kertben, az ú. n. *kemencés kert*ben álló sütőkemencék régi emlékét tartja fenn a következő két komárommegyei adat is; mind a kettő 1627-ből való: „Tano. Horuat Ferencz. hiti utan azt uallia, hogj azt tugia bizonial, hogj Lazlo Pal Veörös Peternehez oda iar. mert miko(r) az haz elöt ualo [u]ton altal ieöt uolna, Veörös Peterne [és] Lazlo Pal ot uolt az *kemenczes kertben* es ezen tano latta, fön alua együt uetkezni." (Győri tört. és rég. füz. I., 134.) „...egjkor ieöt hozza. Megjerröl. Nagj Gergelne, kerte azt is ez tano hogj ha lehetne gjogjttana. Mondotta hogj im egj fördöt tsinalok, de bizony bekeuel megh nem förödhetel benne hanem aki meg uesztet, mingjarast ide köl ieönni és benem (benn nem) tapasztal az fördöben. megh nem hagj gjogjettani, es az *Kemenczes kertben* ült az fördőben." (U. o. I., 325.) Megjegyzem, hogy a *kemencés kert*et sem a NySz., sem az OklSz. nem ismeri, és emlékezetem szerint nyelvtudományi folyóirataink nyelvtörténeti adatközléseiben sem ötlött eddig sehol szemembe.

A lakóháztól már különvált sütőkemencére egy XVII. századbeli erdélyi adatot is idézhetünk Bethlen Miklós Önéletírásából. Bethlen szerint a magyarul jól tudó Hadzsi Musztafa bég „a gyűlésben egyszer maga tolmács nélkül proponálá a templomban a státusoknak, hogy legyenek hívek a hatalmas császárhoz és annak czirákjához, Barcsaihoz, másként ha tökéletlenkednek, azt nyerik, hogy *a kemence nagyobb lesz a háznál*. Nevetve beszélték akkor azt a napkeleti proverbiumot, de bizony, keserves magyarázatja volt a *sok égett faluban felálló sütőkemence*." (I., 250.) Bethlennek ezt a közlését bizonyára úgy kell értenünk, hogy az ellenség fölégette a legnagyobbrészt nyilván fából épített házakat, de az udvaron vagy esetleg a kertben különálló és valószínűleg vályogból vagy polyvás sárból rakott sütőkemencék épségben maradtak. *Csefkó Gyula.*

Alföldi halász nádvágók. Ezen a rajzon egy sorozat alföldi (középtiszai) nádvágót mutatunk be. E formák úgy látszik csak itt honosak. Rendeltetésüknek megfelelően pengéjük vastag, végén gyakran súlyos fejjel, a vágás erősségének növelésére. Úgy alakjuk, mint makkos megerősítésük szerint (l. a rajzot) egyaránt ősi szerszámok. Megállapította ezt már róluk *Herman Ottó* is (Magy. hal. könyve 196), s pengéjük formája után, a múzeumban látott sziámi nádvágókkal hozta őket kapcsolatba. Az eredet kérdésének feszegetése, vagy éppen eldöntése azonban ilyen ősi szerszámok esetében fölötte nehéz. Annyi bizonyos, hogy e sarlóformájú alakok (pl. 1.), mai ismereteink szerint magyar típusoknak látszanak, a nyiltabb alakok azonban közel állanak azokhoz a gamóformájú szerszámokhoz, melyek vaskori leletekben sűrűn előkerülnek Európában s amelyek úgy

látszik a rómaiak révén terjedtek el (falx arbor. et silvatica), megerősítésmódjuk viszont más, nevezetesen farkos (mint arató sarlóinké), vagy köpüs. Erre a római formára vezethető vissza a Luschantól közölt karintiai és kisázsiai, rövidnyelű, köpüs „gallyvágókés" is (Verhand. d. Berlin. Ges. für Ethn. etc. 1899, 401.), amellyel alomnak való ágakat nyesnek.*

Összehasonlító anyag híján egyelőre nem tudunk többet mondani róluk. *B.*

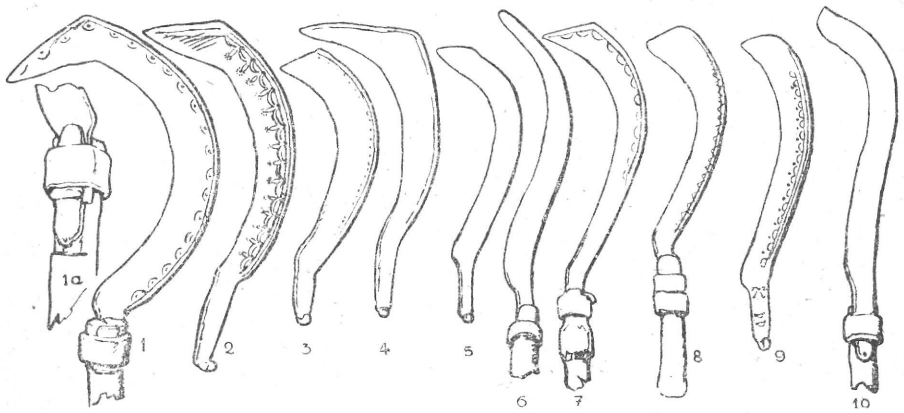

Ostorkészítés Szalonta vidékén. Az ostor a pásztorember dísze. Ha valakinek az ostorát látjuk, megmondhatjuk hogy miféle ember? Szereti-e a rendet? Iszákos? Gondol a ruhájára és a jószágra, vagy se? Éppezért az ostorkészítésre nagy gondot fordít a pásztorember. Ha történetesen önmaga nem ért a fonáshoz és nyélkiveréshez, drága pénzt fizet érte, csakhogy ostora után ítélve, ne legyen utolsóbb a többinél.

Mint ahogy vannak *nótafák,* akik az új nótákat *saját fejüktől csinálják* és számontartják, ugyanúgy az ostorkészítésnek is megvannak a maga mesterei, akiknek híre hét falu határát bejárja. Ezek az *ostorkészítők* megrendelésre dolgoznak és műveikkel egész vidékeket, járásokat, sőt megyéket hálóznak be. Szabó Lajos, Tisza Kálmán gróf csegődi uradalmának kondása például — saját bevallása szerint — ötvenéves koráig több mint 300 ostort font és díszes nyelet készített. A háború előtt 8—10 koronát kapott egy-egy kész ostorért, most pedig, mikor említettem előtte, hogy szeretnék emlékül egy ostort, mely az ő keze műve legyen, önérzetesen válaszolt: „Ezerötszáz lájn alul nem érdemes hozzálátni."

Szabó Lajos ostorfonó és nyélkiverő művészetét az egész környéken ismerik. Ostorkészítményei a szalontai járás minden ízét, sőt a híres-neves Orosit is megjárták. A biharmegyei Erdőgyarakon született és negyvenkét éve kondáskodik a csegődi Tisza-birtokon. Az ostorfonást — saját bevallása szerint — az ugyancsak erdőgyaraki születésű öreg Szántó Istvántól tanulta, a *nyélkiverés* művészetét pedig mintegy harmincöt évvel ezelőtt Pintye Istvántól sajátította el, aki annak idején Hajdú megyéből került az ötezerholdas grófi birtokra; büszkén hangsúlyozza, hogy az elődeitől eltanult művészetet a *saját feje után* tökéletesítette; így például, míg a Pintye István ostornyelén csak *vise*et látott, az övén *bever*éseket s azokban is csillagot, fokost, vasvillát, pisztolyt, puskát, továbbá épületeket, járműveket és különböző élő lényeket is találunk.

* Alakilag rokonok a római szőlőmetszőkésekkel.

A szalontavidéki magyar ötféle ostort ismer. A *béresostor* elhasznált *esteráng*ból vagy *kötőfikszár*ból készül és hosszú, hajlós nyélre erősítve a négyes ökörfogat hajtására szolgál. A *kancsuka* rövid kötélhulladékra kanyarintott *göcsökkel* a bivaly, vagy lusta kettős ökörfogat *marasztója*. A *kondásostort* a kondások, gulyások és csikósok szélcsend idején nyakba akasztva viselik. A csikósok — hogy mozgékonyabb legyen — rendesen karikával látják el és ilyenkor *„karikás a tisztességes neve"*. Ezek az ostorok rendszerint pásztorkészítmények. Városi portéka a *kötélverő* kezeügyéből kikerülő *suhogó*, a vegyes lófogat és a jóval rövidebb *lúhajtó*, a kettős lófogat nógatására. A suhogót kenderből fonják, aztán szurokba mártják és bezsírozzák, hogy tartósabb legyen, a többi azonban — a kancsuka s néha a béresostor kivételével — bőrből készül, legalább így előkelőbb. Valamirevaló kondás, gulyás vagy csikós kötélostort nem akasztana a nyakába, ha addig élne is.

Az ostornak két főrésze van: a *nyél* és az arra erősített *fonás*. A fonás a *telek*, más néven: *nyakló* segítségével van a *nyél fejéhez* erősítve. (L. az 1-ső ábrát.) A suhogó és kihajtó nyele többnyire nádvesszőből készül és a városi boltokból való, a kancsukához és béresostorhoz három-négy cm vastagságú fiatal hajlós fából faragnak (felső végén göccsel, vagy *ágtővel*, hogy a ráhurkolt *nyaklót* megtartsa), a karikáshoz azonban nagy üggyel-bajjal annak rendje és módja szerint, külön művészettel készítenek nyelet. A fonásnak tulajdonkép csak a kétharmad része igazi fonás, egyharmad része az állat *háti bőréből* hasított és a vége felé folyton keskenyedő szíjszelet, az úgynevezett *tűcsapó*.

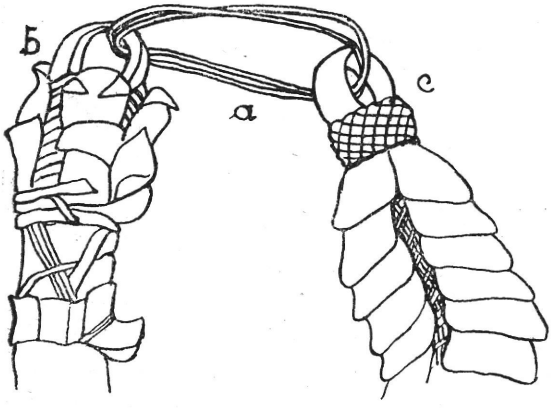

1. ábra. Az ostor telke.

A tűcsapó végébe kötik a lószőrből, nagyritkán hársból font *csapót*, vagy a macska- és kutyabőrből kikészített *irhát*. A szárnyaló népi képzelet sokszor a szeretője keszkenőjének selyemrojtját fonatja a csikóssal ostorába és úgy kongattatja vele végig a falut.

Az így elkészített ostort előre, vagy hátra forgatják: *csergetnek*, *kongatnak* vele. Általában a suhogó, vagy a kisebb, nagyobbára gyermekostor pattogását nevezik *csergetés*nek. Az ostor szabad mozgásának *járás* a neve. *Jó járású* az az ostor, amelyiknek a nyele és fonása arányos. Főkelléke hogy a fonás — a nyél súlyához viszonyítva — ne legyen túlnehéz, sem a tűcsapó nagyon rövid. *Kongatni lehet előre*, vagy *hátra*, aszerint, hogy az atyafi az ostort előre, vagy hátra *vágja ki*. A kongatásnak is megvan a maga fortélya. Ha az ostort szép símán *eresztik ki*, vagy *utána engedve* csavarintják hátra, mély, öblös hangot ad, egyébként *rekedten* pattog.

A *szijostort* marha-, borjú-, csikó- vagy kutyabőrből fonják. A bőrt használat előtt *kikészítik*. Miután az állatot megnyúzzák, bőrét oltott mészbe mártják, hogy az a szőrzetet lemarja róla. Az így megkopaszított bőr tímsó vagy házisóoldatba kerül. Ennek feladata, hogy a bőrt megfehérítse és gyengítse, szalontai pásztornyelven szólva: *elvész az erejibül*. Ha a bőrt a sóoldatból kiemelték, *félszáradásban* bekenik zsírral, vagy

*vazelin*nal, majd éles vason vagy fán meghúzgálják, *kitörik* és ekkor már *szíj* a neve.

A szíjat egy gyermek tartja, az ostorfonó pásztor pedig éles bicskával szeletekre hasítja; *kiszabja*. A szeleteknek *szer* a neve. A szerekből fonódik az ostor nyolc, tizenhat és huszonnégy ágra. Nyolc arasz hosszú *szabás*, hat arasznyi hosszú ostort ad ki, a többi hosszúság fonás közben *lekopik*. Aszerint, hogy az ostort hány ilyen szerből fonják, ugyanannyi *ágúnak* nevezik. A fonást rendes körülmények között felülről kezdik az ostor derekán *kigyóhosszúra* vastagítják, majd — tekintettel arra, hogy az alsó vége felé minden szer fokozatosan keskenyebbre van hasítva — a tűcsapóhoz közeledve a fonás vékonyodik: *apad*. Magasabbrendű fonási érzékre vall, ha az ostorfonó pásztor a szerek számát *süríti*. Ilyenkor a fonást alulról kezdi s fonás közben az egyes ágakat kettéhasítja s ilyeténkép a nyolcágú ostor tizenhatágúvá, a tizenhatágú huszonnégyágúvá válik.

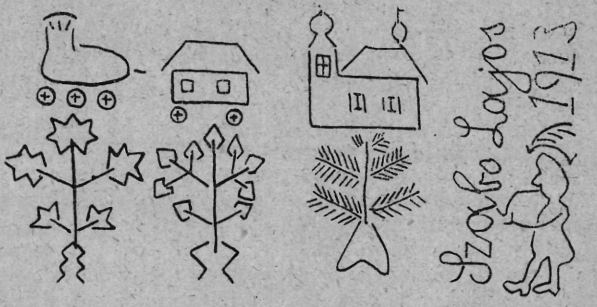

2. ábra. Az ostornyél kivert dísze.

A kondásostor nyele szilvafából készül. A szilvafa után az ostorkészítő területeken valóságos vadászat folyik. Csak a fa töve alkalmas ostornyélnek, annak is a *vőgye*. A fát előbb két évig szárítják, hogy felhasználás után ne hasadozzék. Egy-egy tízcentiméter vastagságú szilvafahasáb kiad négy nyelet. Kiszárítás után a nyélnek valót vékony olajba *avatják be*, hogy barnapiros színt kapjon. Következik a nyél megmunkálása. A hasábot kis baltával felhasogatják és durva faragással *meghagyják a nyél állását*. Majd vékony bicskával, vagy késheggyel *végigsikálják* és háromszélű reszelővel végigreszelik, míg tetszetős formáját meg nem kapja.

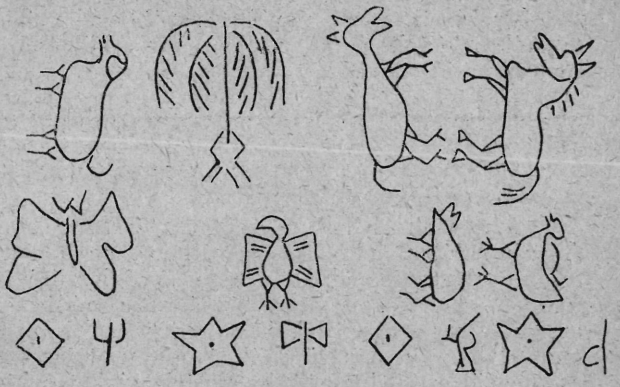

3. ábra. Az ostornyél kivert dísze.

Az így kifaragott nyél felsővégére szíjat erősítenek a telek megrögzítésére. Ezt *nyélfej*nek nevezik. (L. 1-ső ábrán a *b*-t.) Szokás még, hogy a nyél felső részét irha segítségével *szíjpillangókba* fonják, legtöbb esetben azonban különböző módon díszítik is. A nyéldíszítésnek háromféle módja ismeretes: a *kiverés*, *víset* és *beeresztés*. Kiveréskor fénylő rézgombokat vernek a nyélbe, vísetkor pedig díszeket vésnek belé. Legbonyolultabb a beeresztés, melynek szinte párját ritkító mestere a már említett csegődi kondás: Szabó Lajos.

A beeresztés sárga és vörös rézlemezekkel történik. A rézlemezeket

a nyéldíszítő pásztor egy *sorófej-üllőn* hideg állapotban laposra kalapálja és az előre elkészített hasadékokon át a nyélbe veri. Ilyen módon különböző alakokat formál. Leggyakoribb díszítési ábrák a következők: csendőr, kutya, madár, ló, pillangó, disznó, szomorúfűz, csillag, templom, vonat, fokos, pisztoly, villa stb. Ezeket az ostorkészítő előbb papiroson *kiplajbászolja* és a tervrajz után mintázza át az ostornyélre. Alig hiányzik a kivert nyélről az ostor tulajdonosának neve. (L. a 2. ábrát.) Szokás továbbá, hogy a nyél felső részét szegletesre faragják és rózsaszínű fésűből, valamint csontból faragott lemezekkel borítják be. Ezeket rövid és fejetlen rézszegekkel szegelik a nyélhez. A díszes nyélről elmaradhatatlan a *pillangó* és a *sallang*, melyeket a boltból vásárolt sárga *lingrik* tesznek tetszetősebbé. *Keresztúry Sándor.*

A jégszánka. A középső Tisza mentén, Tiszalök, Tiszadob környékén szokásos, hogy a szegény ember télen, ha valami szállítani valója van, nem fogja be ökrét, nem alkalmatlankodik a szomszédnál, hanem a Tisza jegén szállítja át a malomba pár véka gabonáját.

Mikor a Tisza beáll s olyan erős, hogy az embert is megbírja, megelevenedik a jégen az élet. A szegény ember egy fejszével kimegy a jégre, jó nagy léket vág rajta s a jeget félreveti. Hazamegy újra. Pár véka gabonáját egy zsákban a vállára veszi s a jégig megy. A kivetett jégkockára ráteszi a terhet és egy letört ággal, vagy botjával tolja maga előtt a jeget. Könnyen halad a megterhelt jégdarab a sikos jégen. Emberünk pedig kicsi erővel, vígan pipázva sétál a jég után.

Nem egy, de tíz és tíz ember tolja terhét a jég hátán. Ha az őrlés kész, újra megkeresi a partszélen jégdarabját, rápakolja most már a lisztet és tolja vissza, hazafelé.

Így járják egész nap keresztül-kasul a Tisza jegét az emberek. Alig egynél-egynél faszánkó, hanem csak a könnyen előállítható jégszánkó, mely nem is kerül pénzbe. *Dr. Ecsedi István.*

RÉGI FÖLJEGYZÉSEKBŐL.

A sajtról. (Bél M.: Tractatus, Pars I, cap. 1, membr. 1, sect. 2, § 17.) A sajt valóban nagyon sok változatban fordul elő. Igen, mert nemcsak a tej megalvasztásának, hanem a savó leszűrésének a vastag sajtanyagból, nemkülönben a sajt meggyúrásának a módja is többféle. Máskép készítik meg a sajtot a hegyi lakók és ismét máskép az alföldiek... Sokan kölesmaggal keverve kis gömbökké gomolyítják a sajtot, s ezek, amíg frissek, csemegéül szolgálnak. A szepesiek ezeket a kis gömböket megszárítván a napon, edényekbe teszik el és bort vagy más folyadékot öntenek reájuk. Addig őrzik ilymódon, amíg a nedvességet magukba veszik, ezután reggelihez és vékonyabb ebédhez adják fel őket, s a nép előtt ínyencségnek számítanak... A legjobb, amelyiknek külön magyar neve van, a hegyi sajt, amely kétféle, gömbalakra vagy bödönökbe nyomott. Emezt a magyarok *boronzának*, csinálói a tótok, *brinzának;* amazt pedig *ostiepeknek*, ami darabot jelent, nevezik és nagyságban eléri a kalácscipót, a bosnyák almánál sohasem csinálják kisebbre. A másik, amelyet *brinzának* neveztünk, ettől alakra és ízre egyaránt különbözik. Ezt gyúrás előtt nem szokták érlelni, hanem amint kivették az aludttejből a sajtrögöket, mert amint lehet nyomban kosárra veszik ki azokat, és néhány napot ilyen helyzetben savanyodtak, árnyékos és hideg helyen, nagyon tiszta deszkákra rakják, hogy meg ne romoljanak; így roncsolják el és zúzzák össze őket valami falapockával a juhászok és sóval meghintvén, gyúrják, mint a tésztát, amíg

gondosan el nem dolgozták; így eldolgozva aztán fabödönökbe szorgalmatosan benyomják ököllel, hogy megmaradó hézagok helyet ne engedjenek a penésznek. Az így színig megtöltött edényre nehezéket tesznek, hogy a sajtot lenyomja és tömötté tegye. Zólyom, Liptó és Árva megyék azok, melyek ilyen sajttal büszkélkednek. Ez a sajt is kétféle szokott lenni: mert mást csinálnak a vásárokra s hanyagabbul, és mást a kényesebb asztalokra. Amaz természetadta minőségét tartja meg, s hogy jobban elálljon, bővebben is sózzák, nagyobb edényekbe is verik. Emezt ahogy előbbrevaló minőségű sajtrögökből szokták készíteni, úgy többféle összetételben is. Egyesek köményt szórnak bele, mások zsályát, néhányan szerecsendióvirágot; vannak, akik friss vajjal gyúrják össze, hogy kövérebb legyen, de mégis tisztán érdemli ki leginkább ízlelésnél a méltánylást. Ezt kisebb edényekbe teszik el, amelyeket mesterségesen csinált fedővel lehet elzárni, hogy a legyek valami hibát ne ejtsenek benne s természetadta zamatja a levegővel való szabadabb érintkezéstől meg ne romoljék. Végül igen úri helyt is szokás ezeket az edényeket ajándékul felajánlani, és rendkívül gazdagon felszerelt asztalokra is abban a burokban szokás felszolgálni, amelyben a pásztor kunyhójából kikerült. A faedényeket éppen csak a minap a Pálffyak juhászai cserépből valókkal kezdették helyettesíteni, ami ízlésesen volt ugyan csinálva, de nem hozott jó gyümölcsöt, mert az így eltett sajt igen ki van téve a penészedésnek. Ilyen sajtot pedig nem csinálnak az egész nyáridőben, hanem csak akkor, amikor az idő már őszre hajlik, vagy éppen el is kezdődött az ősz. Mert amit még forró nyárban csinálnak, gyorsabban megférgesedik, mint gondolná az ember, meg is csípősödik és nehéz szaga lesz. *Hadik Béla.*

IRODALMI SZEMLE.

Tkalčić Vladimir: *Seljačke nošnje u području Zagrebačke gore.* (Népviseletek a Zágrábi hegység környékén.) (Rövid francia kivonattal.) Különnyomat a „Narodne Starine"-ből, Zágráb, 1925, 29 ábra.

A mondott vidék népviseletének részletes leírása. A női ruhadarabok közül legősibb szabású a hosszú ing, a férfiaké közül az ing és a bocskor. Korábban a népviselet sokkal egységesebb volt, a különbségek egészen újkletűek, főleg a jobbágyság felszabadítása óta. A mesterszavak elárulják a török hatás mellett a kevés magyar befolyást is (cifra, cipellő, gyöngy stb.). *B. Zs.*

Spiesz. Karl: *Bauernkunst, ihre Art und ihr Sinn.* (Grundlinien einer Geschichte der unpersönlichen Kunst.) Wien 1925, 8, 281 l. 149 ábra.

Amint a címből látjuk, „paraszt-művészet" és „személytelen" művészet, a „személyhez kötött", közkeletű művészettel szembeállítva, szinonim fogalmak. Az előbbinek történetét próbálja megrajzolni szerző, bő irodalmi adatokra támaszkodva, az európai népek, elsősorban a németség anyagi és kiváltképen szellemi néphagyományainak alapján, visszanyúlva a történelemelőtti korokba s különösen hangsúlyozva a közös árja kultúrforrás föltételezett jelentőségét.

Könyve a következő fejezetekre oszlik: I. Bevezetés. II. Anyag és feldolgozás. III. Tartalom. IV. Stílus. A II. fejezet szakaszai: 1. Famunkák. 2. Szövetek és díszítésük. 3. Agyagmunkák. 4. Üvegmunkák. 5. Fémmunkák.

Az egyes szakaszokban sorra veszi az anyagok technológiáját, azok történetét az egyes termékek (pl. szerszámok, bútorok, háztartási eszközök stb.) alaptípusait s azok formáit és díszítményeit, felsorakoztatva az idevágó régészeti és jelenkori adatokat Európa egész területéről, hogy az egyes tárgyformák és díszítmények ősi és közös elemeit kimutathassa, annak igazolására, hogy Európa népművészete történelemelőtti idők hagyományainak egyenes folytatása, s hogy ez a terület ebben a tekintetben egységes, aminthogy mai népei is jórészt közös származásúak. Hogy a népművészetben egyfelől ősi hagyományok élnek tovább, hogy másfelől egyes for-

mák és díszítésmódok egymástól távoleső népek körében is szakasztottan ugyanazok, csupán azok előtt meglepő ugyan, akik a régészet és néprajz ebbeli eredményeit figyelemre nem méltatták, mégis ilyen együttes feldolgozásban szakembernek is sok tanulsággal és gondolattal szolgálnak. Természetes azonban, hogy emellett a szó közkeletű értelmében vett nemzeti népművészet megvoltát e megállapítás nem tagadja. Ez a könyv a mi számunkra is azt bizonyítja, mennyire szükséges volna a magyar tárgyi anyag minél bőségesebb közlése, úgy az általános tudomány, mint nemzeti éniségünk igazolása érdekében.

A könyvnek szerintünk legtanulságosabb része, annak III. fejezete, mely sikerült összekapcsolása a folklorenak és tárgyi néprajznak. Abból a tételből indulva ki, hogy — amint már említettük — az európai népművészet ősi motívumai az árja világszemlélet termékei, mely világszemlélet legtisztábban az ünnepi népszokásokban nyilvánulván meg, világos, hogy e motívumok eredetét is e népszokásokból és a hozzájuk fűződő mitikus hagyományokból ismerhetjük meg. Ünnepi népszokásokon természetesen a keresztyén esztendő ünnepköreit kell értenünk, melyek csodálatosan sok pogánykori elemet örökítettek át. Az ünnepi szokások motívumait 5 nagy csoportba foglalja. Ezek: 1. A két ellenség küzdelme (tél és nyár, fehér és fekete stb.). 2. A felfordult világ (a halottak megelevenednek, állatok emberekké válnak stb.). 3. Az élet fája. 4. Az élet vize. 5. A tűz (és só). Belőlük bennünket az egymással összefonódó 3. és 4. csoport érdekel közelebbről, mert ebből a hiedelemkörből származó motívumok népi díszítő művészetünknek is kedvelt tárgyai, amire különben itt-ott szerző is utal. Íme egy példa: Festett bútorokon, hímzéseken, cserepeken stb. egészen közönséges díszítmény a következő: Egy edény, két oldalán egy-egy madár, s az edényből kinövő virágcsokor rendesen 5—7—9 virágszállal (tulipán, szekfű, rózsa). Hajlandók vagyunk azt hinni, hogy ez közönséges környezet és hangulatszülte díszítmény. Pedig korántsem úgy van. Ősrégi motívum ez, melynek minden egyes eleme, az élet kútját szimbolizáló edény, a belegondolt élet vízével vagy bódító italával, a belőle ivó mitikus madarak (leggyakrabban galambok), az edényből kinövő életfa, az életfa ágainak száma, mind szimbolikus jelentőségűek s eredetük egyelőre hasonló asszír ábrázolásokig és hiedelmekig nyomozható vissza. Ha tudjuk, hogy a megújhodást jelképező élet vizét, vagy más csodatevő italt és ételt főképen madarak hozzák mesebeli országokból, nem lepődünk meg azon sem, hogy bizonyos, különösen ünnepnapok alkalmával használt edények, madáralakokra vannak formázva. (Nálunk szép példákat találunk a fából faragott pásztor-ivópoharak között.)

Szerző, korábbi tanulmányai alapján különös előszeretettel dolgozta ki ezt a fejezetet, mely talán e szubjektív okokból hosszabb is, mint amennyire a munka célja megkívánná. Mi azonban hálásak vagyunk érte, mert olyan összefüggésekre mutat rá, amilyenekből a tárgyi hagyományokkal foglalkozó etnográfus igen-igen sokat tanulhat. Az irodalmi összeállítás és gondos tárgymutató nagyban emeli a munka értékét. Tanulmányozását mindenkinek a legmelegebben ajánlhatjuk. *B. Zs.*

Kühn, H.: *Die Kunst der Primitiven.* 8°, 215 ábra. München, 1923.

A modern etnológia újabb térhódítását jelenti ez a gondolatokkal teli könyv, mely a „történettelen", más szóval a természeti és ősnépek művészetének történetét kívánja megrajzolni, egyik határpontul Mexikót, másikul az európai népvándorláskort véve föl, feleletet próbálva adni a stílusok időbeli váltakozása szükségességének s a stílusok korszakok szerint való rétegeződésének kérdéseire.

A néprajzi horizont szinte mérhetetlen kitágulásával együtt, átmeneti korunk felfogása kívánja meg az eddigi szűk művészettörténeti keretnek, világművészettörténetté való tágítását. De e nagyvonalú szemlélettel a stílusok eredetének, a művészeti irányok változásának kérdése kapcsolatos. Van-e és mi ebben a törvényszerűség?

A művészeti tevékenység, tudjuk, sohasem esetleges. A legkülönbözőbb momentumok, vallás, misztika, tudomány, jog, állam stb., játszanak bele létrejöttébe s alakítják ki egyetlen egésszé. Alapok azonban mindig a gazdálkodás módja, mely idők folytán szüntelenül átalakul s vele változik a szellemi élet is. Ez szüli aztán a művészeti életben az örök mássá levést, a változást. A *naturalisztikus* művészi formáknak határozott ökonomiai formák felelnek meg, s ugyancsak ökonomiai struktúra szabja meg a stílus másik formáját, a *geometriait* is. Az előbbit *szenzorikus*nak, az utóbbit *imaginatív*nak nevezhetjük. Amaz a külső érzékelés, emez a lelki világ kifejezésformája. Amaz a

változó, emez az állandó, mert az előbbi a valóságot, a változót rajzolja meg, tehát utánoz, emez a dolgok mélyében rejlő örök-egyet, a lényeget, a törvényt, tudatosan elfordulva a természettől s elmerülve a túlvilágba, az önszemléletbe. A művészetek történetében mindkét csoport mindenha egymás mellett jelentkezik, kiváltképen a primitívek között.

A „Gazdálkodás és stílus" című fejezetben a szenzórikus és imaginatív művészet tág értelemben vett gazdasági előföltételeit fejti ki szerző s kimutatja, hogy ez utóbbi változásával, miképen váltja fel egymást a két előbbi. A paleolitikum egyoldalú parazitikus-anarchiás gazdálkodásmódjának (gyüjtögetés) a szenzórikus művészet a velcjárója, a neolitikum szimbiotikus kollektivizmusának (földmívelés), az imaginatív művészet. Ezt a krétai, majd a görög és római szenzórikus művészet váltja fel. Erre újból imaginatív stílus következik a gótika szimbiotikus feudálizmusa alapján, amit a reneszánsz töröl el, új liberálizmusával. Mindezeknek a változásoknak tehát a gazdasági s ennek alapján a szellemi élet megváltozása az oka. Gazdaságilag a fogyasztás jegyében álló korszakok konzumptív, szenzórikus művészetet termelnek, gazdaságilag termelésre beállított idők, produktív, imaginatív művészetet.

Az előbbi csoportból az ornamentika és építészet kizárásával részletesebben tárgyalja az európai paleolitikum, busmán, sarki népek, európai neolitikum, ausztrálok, Kréta-Mykéné, Benin, Mexikó, Peru és az európai népvándorláskor, az utóbbiból az európai neolitikum, bronz és korai vaskor, Néger-Afrika, Indián-Amerika és Óceánia népművészetét.

A könyvhöz pompás illusztratív anyag s mindegyik népcsoporthoz gazdag irodalmi összeállítás van mellékelve.

Egész gondolatmenetét, hangsúlyozottan a művészet fejlődésének menetét tartva szem előtt, etnológiai alapon építi fel szerző s ezért az etnográfusnak bőséges tanulságokkal szolgál. *B. Zs.*

Eesti Rahva Muuseumi. Aastaramaat I., II. (Az észt népmúzeum évkönyve), Tartu (Dorpat) 1925 és 1926, 160 és 218 lap, képekkel, németnyelvű kivonattal.

Az észt népmúzeum társasága által 1909-ben felállított tartui múzeum e kiadványában jórészt a múzeum anyaga van tudós közlemények alakjában ismertetve. A jobbadán ajándék útján összegyűlt anyag állománya 1924 végén a következő: 26.608 drb néprajzi, 1022 drb régiségi tárgy s 5000 drb kép. A néprajzi osztály az ország felszabadulása után megfelelő elhelyezést nyert.

Az I. kötet néprajzi cikkei: A pásztor, A vepszek házassági szokásai, A szetukézek építkezése, Női főkötők, Régi halászó módok, A krevinek népviselete.

A II. köteté: A magyarság néprajzának vázlata (Viski Károlytól, múzeumunk által átengedett képekkel), Észt fazárak, Dagöi épületek, A kereszt, A szetukézek építkezése, Lóhámok és A mordvinok mai és régi ruhacsattjai.

A szép és tartalmas kiadványhoz melegen gratulálunk a múzeum fiatal, tudós vezetőjének, dr. J. Manninennek. *B. Zs.*

BEÉRKEZETT KÖNYVEK.

Haberlandt, M.: Die Völker Europas und des Orients. Leipzig u. Wien, 1920.

Skimer, A.: Arch. investigations on Manhattan Irland. New-York, 1920.

Saville, H. M.: Bibl. notes on Uxmal, Yukatan. New-York, 1921.

Mendez, S.: Reports on the maya indians of Yucatan. New-York, 1921.

Pepper, H.: A wooden image from Kentucky. New-York, 1921.

Emmons, T. G.: Slate mirrors of the Tsimshian. New-York, 1921.

Waterman, T. T.: Indian houses of Puget Sound. New-York, 1921.

Saville, H. M.: Bladed warclubs from Brit. Guiana. New-York, 1921.

Harrington, M. R.: Cuba before Columbus. I/1., 2. New-York, 1921.

Transsilvanus Viator: W. Siedmiogrodzie. Budapest, 1922.

Frankowski, E.: Zbiory etnograficzne w polsce etc. Lwow, 1922.

Torday, E.: Culture and environment. London, 1921.

Cserép, Josephus: De madiarorum ac pelasgorum origine. Budapest, 1922.

Steier-Makoldy: There is no czech culture in Upper Hungary. Budapest, 1920.

Apponyi-Makoldy: Pictures of Transylvania. Budapest, 1920.

Sebess, D.: Die Agrarpolitik Neu-Rumäniens in Siebenbürgen. Budapest, 1921.

Jancsó, B.: The Székelys. Budapest, 1921.

Jancsó, B.: Die Székler. Budapest, 1921.

Frobenius, L.: Atlas Africanus. I—II. Lief. München, 1922.

Krebs, N.: Die Verbreitung des Menschen auf der Erdoberfläche. Leipzig, 1921.

Nussbaum, Jesse, L.: A basket-maker cave in Kane county, Utah. New-York, 1922.

Harrington, M. Rr.: Cherokkee and earlier etc. New-York, 1922.

Bolton, R. P.: Indian paths in the great metropolis. New-York, 1922.

Sirelius, U. T.: Suomen Kansanomaista kulttuuria. I—II. Helsingissa, 1919.

Sirelius, U. T.: Suomen kansallispukuja. I—II. Helsingissa, 1921—22.

Paulaharju Samuli: Kainnun mailta. Helsingissa, 1922.

Bartók, B.: Volksmusik der Rumänen von Maramures. München, 1923.

Annales de Musée du Congo Belge. Serie III. T. II. Fasc. 2. Bruxelles, 1922—24.

Vogel, E.: Taschenbuch der Photographie. 36. Aufl. Berlin, 1920.

Preusz, K. Th.: Die geistige Kultur der Naturvölker. Leipzig, 1923.

Bibliographia Hungariae. I. Berlin, 1923.

Führer durch das Museum für Völkerkunde zu Leipzig. Leipzig, 1922.

Svenska folkslivsbilder. Stockholm, 1923.

Anthropological Papers of the American Museum of Natural History 1918—1925.

Katalog des Ethnographischen Reichsmuseums. Bd. XII—XVII. Leiden, 1918—24.

Braz, A. le: La Bretagne. Paris, 1925.

Karutz, R.: Atlas der Völkerkunde I. Stuttgart, 1925.

Wirtz, P.: Die Marind-anim von Holländisch Süd-Neu-Guinea. Hamburg, 1922—25.

Gragger, R.: Ungarische Jahrbücher. Bd. I—IV. Berlin, 1921—24.

Vedder, H.: Die Bergdama. I—II. Hamburg, 1923.

Vatter, E.: Der australische Totemismus. Hamburg, 1925.

Hagen, K.: Altertümer von Benin. II. Hamburg, 1918.

Antze, G.: Die Brasiliensammlung Vollmer. Hamburg, 1922.

Manninen, I.: Etnograafiline sõnastik. Tartus, 1925.

Das Ungarische Kunstgewerbemuseum. Budapest, 1925.

Cederblom, G.: Svenska allmogadräkter. Stockholm, 1921.

Anzeiger für schweiz. Altertumskunde XXIV—XVI. Zürich, 1922—24.

Bergensmuseums Aarbok. 1920—24. Bergen, 1922—25.

Bergens Museum. Aarsberetning. 1921—24. Bergen, 1922—25.

Bergensmuseum, 1925. Bergen, 1925.

Suomen Muinaismuist. Aikakauskirja XXVII—XXXIV. 1916—24.

Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Pöytäkirjat, 1909—15.

Suomen Museo. Finskt Museum. XXVII—XXXI. Helsinki, 1921—24.

Fataburen. Stockholm, 1920—24.

Verhandlungen der Naturforschenden Gesellsch. in Basel. 1922—24.

Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Dorpat, 1921—22.

Tallgren, A. M.: Suomen esihistorialliset ja ajaltaan epämääräiset etc. Helsinki, 1918.

Sitzungsberichte der Naturforscher Gesellsch. in Dorpat. 1921—24.

Mitth. der Geogr.-Ethnogr. Gesellschaft. Zürich, 1923—25.

Materijali do ukranskoi ethnologii, XVI—XX. Lwow, 1916—19.

Jahresbericht d. schweiz. Landesmuseum. Zürich, 1921—24.

Petermanns Mitteilungen. Gotha, 1920—23.

Mémoires de la Soc. Finno-Ougrienne. Helsinki, 1923—24.

Nordmann, C. A.: Anglo-Saxon Coins Found in Finland. Helsingfors, 1921.

Smithson. Instit. Bureau of American Ethnol. Washington, 1918—24.

Papers of the Peabody Museum of American Archaeol. and Etnol. Cambridge, 1918—24.

Zeitschr. f. Ethnol. 1918—25.

Goddard, P. E.: Indians of the Northwest Coast. New-York, 1924.

Locke, L. L.: The ancient Quipu or Peruvian Knot Record. New-York, 1923.

Annual Report of the Bureau of Amer. Ethnol. Washington, 1918—24.

Ragnar Melin: Viskadalen. Stockholm, 1922.

Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpathenvereins. Hermannstadt, 1922—24.

Publications. Field Columbian Museum Anthrop. Serie. Chicago, 1918—1923.

Publications. University of California. Berkeley.

Morley, S. G.: The Inscriptinos at Copan. Washington, 1920.

Bartók, B.: Das ungarische Volkslied. Berlin u. Leipzig, 1925.
Kraljevina Srba, Chroata i Slovenaca „Recnik Mesta" 1925.
Valerio: Costumes de la Hongrie.
Tilke, Max: Osteuropäische Volkstrachten. Berlin, 1925.
Sigurd Erixon: Möbelroch Heminredning i Svenska Bygder. I. Stockholm, 1925.
Déri Frigyes: A debreceni Déri-Múzeum gyüjteményének leírása. Debrecen, 1922.
Kovács Alajos: A zsidóság térfoglalása Magyarországon. Budapest, 1922.
A magyar helyesírás szabályai. Budapest, 1922.
Temes vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest.
Bene Lajos: A nép gondozása. Eger, 1922.
Kerpely Béla lovag: Híres erdélyi vadászokról és vadászataikról. Budapest, 1922.
Szekfű Gyula: A magyar bortermelő lelki alkata. Budapest, 1922.
Mályusz Elemér: Turóc megye kialakulása. Budapest, 1922.
Bruckner Győző: A Szepesség népe. Budapest, 1922.
Siklóssy László: A régi Budapest erkölcse II—III. Budapest, 1922—23.
Erdélyi László: Árpádkor. Budapest, 1922.
A magyar nyelvtudomány kézikönyve. 1., 3., 4. f. Budapest, 1922.
Vasdényey Imre: Ősi birtokok és birtokosok Somogy vármegyében. Kaposvár, 1922.
Kertész Manó: Szokásmondások. Budapest, 1922.
Viski Károly: Arany népe. Nagyvárad, 1919.
Győrffy István: Nagykúnsági Krónika. Karcag, 1922.
Szilády Zoltán: A mi Erdélyünk. Budafok, 1922.
Florea, Jon: Bukaresti séták. Budapest, 1923.
Stein Aurél: Indiából Kínába. Budapest, 1923.
Váci érdekességek. Vác, 1923.
Budapest Duna-balparti környéke. Utikalauz. Budapest, 1923.
A magyar béketárgyalások. I—III. köt. Budapest, 1920.
Felvinczi Takács Zoltán: A Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum. Budapest, 1923.
Prinz Gyula: Európa városai. Pécs, 1923.
Braun Soma: A népmese. Budapest.
Torday Emil: Bolyongások Afrikában. Budapest.
Nádai Pál: Az iparművészet Magyarországon. Budapest.
Dékány István: Geografia és szociografia. Budapest, 1922.
Rudnay Béla: A régi nemzetségek. Budapest, 1923.
Polány István: Vezető Kőszeg sz. kir. város nyaralóhelyein.
Buday László: Magyarország küzdelmes évei. Budapest, 1923.
Doktor Jósa András. 1834—1918. Nyíregyháza, 1922.
Réthei Prikkel Marián: A magyarság táncai. Budapest, 1924.
Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása. Budapest, 1923.
Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete. Budapest, 1923.
Bartók—Kodály: Népdalok.
Bátky—Kogutowicz: Zsebatlasz 1923—24. évre. Budapest, 1922—23.
Halász Gyula: A hat világrész II., III., V., VI—VIII. köt. Budapest.
Marosi Arnold: Átöröklés és nemzetvédelem. Budapest, 1924.
Gabányi János: A magyar várak legendái. Budapest, 1924.
Gáspárné Dávid Margit: A divat története. Budapest.
Schmidt-Koppers: Völker und Kulturen. Regensburg, 1924.
Kühn, H.: Die Kunst der Primitiven. München, 1924.
Pessler, W.: Niedersächsische Volkskunde. Hannover, 1922.
Pessler, W.: Niedersächsisches Trachtenbuch. Hannover, 1922.
Bücher, K.: Arbeit und Rhythmus. Leipzig, 1924.
Haberlandt, M.: Einführung in die Volkskunde. Wien, 1924.
Schwalbe-Fischer: Anthropologie. Leipzig, 1923.
Kuczynski: Steppe und Mensch. Leipzig, 1925.
Rütimeyer, L.: Ur-Ethnographie der Schweiz. Basel, 1924.
Cattani, P.: Das Tatauiren. Basel, 1922.
Eliasberg, A.: Russische Baukunst. München, 1922.
Knabenhaus, A.: Die politische Organisation bei den australischen Eingeborenen. Berlin, 1919.
Schmidt, M.: Die Aruaken. Leipzig, 1917.
Herrmann, A.: Marco Polo am Hofe des Grosskhans. Leipzig, 1924.
Maurizio, A.: Die Getreide-Nahrung. Zürich, 1916.
Internat. Archiv für Ethnographie, 1918—1926.
Archiv für Anthropologie, 1918—1925.
Ebert, Max: Reallexikon der Vorgeschichte Berlin, 1924—26.

Wundt: Völkerpsychologie. Bd. VII—X. Leipzig, 1917—20.
Haberlandt, M.: Völkerkunde I—II. Berlin, 1922.
Baessler Archiv: Bd. VII—IX. Berlin, 1918—25.
Luschan, F. von: Völker, Rassen, Sprachen. Berlin, 1922.
Hoernes-Menghin: Urgeschichte der bildenden Kunst. Wien, 1925.
Kretschmer, E.: Körperbau und Charakter. Berlin, 1926.

MÚZEUMI HÍREK.

Néprajzi múzeumunk az 1926. év II. negyedében 48 drb tárggyal gyarapodott. Ebből vétel 19, ajándék 29 drb. Ajándékozott: Dr. Madarassy László 1 drb bicskát és 1 drb csigatésztakészítőt, Gróf Teleki Pál 27 drb újzealandi fényképet. A vételekből: Női kézimunka 13, használati tárgy 3, rajz és festmény 3 drb. Könyvtári szaporulat 47 mű, ebből 39 mű vétel, 6 ajándék és 2 csere. Ajándékozott: Max Tilke, Berlin 1, Viski Károly 1, M. Kiss Lajos 1, Kapronczay Mihály 1, Szendrey Zsigmond 1 és gróf Teleki Pál 2 művet.

Április közepétől kezdve, fölemelt délutáni munkaidőben is, múzeumunk egész személyzetét a magyar osztály berendezési munkálatai foglalkoztatták. Az egyes gyüjteménycsoportok közül ebben a negyedévben elkészültek a következők: bútorzat, kismesterségek, kerámia és szövés-fonás. Azt tervezzük, hogy a többivel szeptember-október végére készen leszünk.

Jelentékeny gyarapodásként könyvelhetjük el a Közgazdasági Egyetem által örök letétképen átadott „Keleti Múzeum"-gyüjteményt.

Embertani gyüjteményünk igen becses hun-avar csontanyaggal gyarapodott a mosonszentjánosi ásatásokból.

Dr. Bartucz Lajos egyet. m. tanár szakdíjnokot a miniszter úr múzeumi őrnek nevezte ki.

TUDAKOZÓDÁSOK ÉS KÉRDÉSEK.

L. J. Pápa, kérdi: Vecse veszrém-megyei községben még ma is látni számos kéményen és ablakpárkányon agyagból készített, fehérre meszelt, csinos galambszobrocskákat. Van-e ennek a szokásnak valami néprajzi magyarázata s divatosak-e máshol is ilyen házdíszek?

Az utóbbi kérdésre sajnos nem tudunk válaszolni, de bizonyos, hogy máshol is vannak. Csupán egy irodalmi adattal tudunk szolgálni. *Spir. Jowitsch,* Ethnogr. Gemälde d. slavon. Militärgrenze, Wien 1835, 67. l. írja: „A legtöbbször fából való kémény művészien van faragva s tetején durván formázott, fából faragott galambokkal és más figurákkal van ékesítve."

Faragott kakasok vagy más madáralakok a házcsúcson, tetőzeten, homlokfalakon elég gyakoriak. Kéményeken kereszt vagy buzogány a legközönségesebb. Az épületekre faragott vagy festett állatalakoknak, különösen madaraknak, fészkeknek, kosaraknak, kalitkáknak, méhkasoknak, kitömött madaraknak, bőregereknek, csigahéjaknak, növényeknek, fazekaknak és egyéb konyhabeli szerszámoknak, kereplőknek stb., az a mindenütt elterjedt hiedelem az alapja, hogy azok tűzvész, villám, ördög, lidérc és más ártó hatalmak ellen védik a házat, elsősorban a nyitott kéményen keresztül a házi tűzhelyt. Ugyanilyen démonűző jelvények láthatók más épületeken, kertekben, földeken, házakon, boglyákon stb. Ez a hiedelem, melynek gyökerei tehát az őshitvilág legmélyebb rétegeibe nyúlnak le, természetesen elhalványulhat, vagy teljesen el is veszhet, csupán a szokás gyakorlata maradhat fenn. Érdekes volna ezt a témakört tárgyi és hagyományi tekintetben tüzetesen összegyüjteni hazánkból is. Folyóiratunk minden adatközlést szívesen fogad. *B.*

B. L. kérdi: Multkoriban egy német néprajzi munkában azt olvastam, hogy az a szokás, hogy bizonyos terhet, pl. batyút, a fejen hordanak, Olaszországból származott át Németországba. Igaz ez? Hát hozzánk honnan jött, mert pl. Budapesten is látni a vásárcsarnokok körül falusi asszonyokat, akik hatalmas kosarakat így hordanak. Hazánk mely vidékein divatos ez a teherhordás?

(Jövő számunkban felelünk rá.) *B.*

ANZEIGER

XVI. JAHRG. DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNGAR. NATIONAL-MUSEUMS 1926. III. HEFT

Seite 105—136. GYÖRFFY: *Die Garten-Städte in der ungarischen Tiefebene* (mit 4 Karten). In der ungarischen Tiefebene finden wir dorfähnliche Städte mit grosser Gemarkung, deren Einwohner Ackerbauer und Viehzüchter sind. Meistens werden sie als Bauer-Städte erwähnt, trotzdem ihre Einwohner nicht so sehr der Klasse der Leibeigenen, als vielmehr freier und privilegierten Vorfahren entstammen. Daher wollen wir sie lieber Gazda-Städte nennen. (Gazda = Freibauer.) Die Gemarkung dieser Städte beträgt durchschnittlich 30—90 tausend Joch (1 kat. Joch 5400 m²) und die Zahl der Einwohner kommt bis auf 10—30 tausend. Die bebaute Fläche, also die Stadt selbst ist ebenfalls sehr grosser Ausdehnung, die Strassen sind breit und die einzelnen Grundstücke schwänken zwischen 100—3000 Quadratklafter. Die kleineren Grundstücke befinden sich in der inneren Stadt, die grösseren an der Periferie. Ohne Ausnahme, einer jeden dieser Städte schliesst sich organisch ein entwickeltes Tanya-System an, welche Einrichtung in erster Linie eben für diese „Gazda-Städte" bezeichnend ist. Die treffendsten Beispiele dieser Städte sind die sogenannten Haiduken-Städte.

Das Wort „hajdu" bedeutete ursprünglich soviel, wie Viehtreiber, später soviel, wie Infanterist.

Die Reiter von Hajdu's gründeten die Stadt Szoboszló und die Infanteristen die Städte Böszörmény, Nánás, Dorog, Hadház, Vámospércs und Polgár.

Zur Zeit der Türkenherrschaft (1526—1686) war die Tiefebene dicht mit Dörfern bestreut, sie gingen aber in den ununterbrochenen Kämpfen zugrunde. Die Einwohnerschaft ist entweder geflüchtet oder ausgerottet worden. Die Soldatenansiedlungen haben dem landflüchtigen Volke eine neue Lebensmöglichkeit gesichert. Diese, die Haidukenstädte genannten Soldatenansiedelungen blühten rasch empor und dienten als Beispiele den Ansiedelungen, die entweder während der Türkenherrschaft oder nachher entstanden sind.

Die Ansiedelung der Haidukenstädte geschah ganz nach dem Muster der ungarischen Festungen. Die ungarische Festung bestand aus drei Teilen. Steinbauten waren wenig daran, höchstens in der inneren Festung befand sich irgendein Stein-Befestigungswerk oder ein höherer Turm, sonst ist die innere Festung auch aus Holz oder Erde gemacht worden mit starken Basteien. Um diese zog die äussere Festung herum, die Husaren-Festung oder Soldaten-Stadt genannt wurde, nämlich hier hielt sich das Militär auf und hier waren auch die Pferdeställe untergebracht. Diese ehemalige festungsartige Einrichtung der Haidukenstädte ist überall deutlich zu verfolgen. Die zur Festung umgestalteten Kirchen bestanden noch bis in die Mitte des vorigen Jahrhunderts. Der Graben und die Planke zwischen der inneren und der äusseren Stadt blieb bis Mitte des XVIII. Jahrhunderts stehen. Innerhalb des Grabens standen die Wohnhäuser des Volkes, die Ställe und die Tretplätze dagegen liegen ausserhalb des Grabens in der Husarenstadt. Die Husarenstadt wurde wiederum mit einem Graben oder mit einem Zaun umgegeben.

Dass sie vor Allem zur Selbstverteidigung eingerichtet waren, das lässt sich sowohl an den Haidukenstädten, wie auch an den auf ihre Muster entstandenen Städten der Tiefebene sofort erkennen. In der inneren Stadt sind die Grundstücke klein und es war vor dem Jahre 1750 noch verboten feuergefährliche Dinge, sowie Feuerholz, Futter, Wirtschaftsprodukte sowie Nebenprodukte aufbewahren. All das musste samt dem Vieh in den sogenannten „*kertek*" (= Gärten), früher Soldatenstadt, gehalten werden. Das Wort *kert* bedeutete damals noch keinen bebauten Grund, sondern nur soviel, wie umgezäunt. Die Soldatenstadt oder Husarenstadt der Haidukenstädte unterschied sich also von der ungarischen Festung nur in dem, dass hier nicht bloss die Reiter ihren Aufenthalt hatten, sondern hier konzentrierte sich der wirtschaftliche Betrieb, hier überwinterte das Vieh usw., denn die Haidu's waren keine Söldner, sie mussten für ihren Aufenthalt selbst sorgen.

Im Laufe der Zeit liess sich die Bevölkerung auch anderswo in der Tiefebene nieder, immer nach der Art der *Haidu's* und gründete an der Stelle der verwüs-

teten Dörfer neue Städte. Der geschilderte Typ der ungarischen Festung, sowie die Ansiedlungsart der Haidu's verdanken ihr Dasein nicht etwa der Türkenherrschaft, denn in ihrer primitivsten Form existierten sie schon vorher in den ungarischen Dörfern, aber erst die andauernde Angriffe der Türken haben sie zu einem ausgesprochenen und grossartigen Verteidigungssystem gestaltet.

Die Bewohnerschaft dieser Städte hat sich schon um die Mitte des XVIII. Jahrhunderts derartig vermehrt, dass sie innerhalb des Stadtgrabens unmöglich unterkommen konnte, und da fing eine allmähliche Aussiedelung in die Gärten jenseits des Grabens statt. Anfangs waren die Behörden bemüht diesen Umsturz der alten Ordnung auf jede mögliche Weise zu verhindern, doch zum Beginn des vorigen Jahrhunderts waren sie gezwungen nachzugeben. So geschah es, dass die Ställe, die ehemals ausserhalb der Stadt lagen, nun mitten die Wohnhäuser kamen, bessergesagt, die Bewohner wanderten zu ihnen hinaus. Die Städte bekamen dadurch ein durchaus dorfartiges Aussehen und sie gewannen in ihrer Ausdehnung kolossal viel. Manche erreichten die fünf-, ja sogar die zehnfache Grösse.

Bis Ende des XVIII. Jahrh. lebten die Städte in Feldgemeinschaft, erst nach dem Jahre 1770 sind die Felder Privatbesitze geworden. Von der Zeit an ist das Überwintern des Viehs und der ganze wirtschaftliche Betrieb hinaus auf die Felder versetzt worden und auf diese Weise entstanden die *tanya* (Meierhöfe).

Nr. 1. der beigelegten Karten zeigt uns die Stadt Hajduszoboszló noch in dem Zustande als die Einwohner zwischen den Stadtgraben zusammengedrängt wohnten. Die Nebenkarte der ersten Karte zeigt die 60jährige Entwickelung des südwestlichen Teiles der Stadt. Die Karte Nr. 2 schildert die Stadt Hajduszoboszló in der Zeit, wo die vormaligen Stallgärten und Tretplätze schon vollständig bewohnt waren. Die Karten 3 und 4 zeigen dieselben Zustände.

Auf den Strassen der inneren Stadt sind die Spuren der ehemaligen Graben noch deutlich zu erkennen. Bezeichnend sind für die Gazdastädte der ungarischen Tiefebene, die aus dem Zentrum in jeder Richtung schnurgrade auseinanderlaufenden Strassen, die noch aussenhin immer breiter und breiter werden. Die Breite dieser Wege hat sich natürlich nach den Viehherden gestaltet, die morgens auf die Weide getrieben wurden und abends heimkehrten. Ähnliche Treibewege sind auch die sternartigen Strassen an der Karte von Hadház. Die einzelnen Grundstücke der inneren Stadt waren ursprünglich gar nicht umgezäunt, die Gruben und die Ställe standen auf den Strassen. In den Gärten hat man die Zäune aus Dünger hergestellt.

Seite 137—139. CSEFKÓ: *Schifferschild vor dem Wohnhause* (2. Abb.) Ergänzende Angaben zu dem Artikel aus der Gegend *Szeged* und *Baja*, erschienen in diesem Jahrgange der Zeitschrift S. 30.

Seite 139—140. CSEFKÓ: *Einige Angaben zur Geschichte des Ofens in Ungarn*, Wertvolle Angaben zum Vorkommen der sogenannten Gefässkachelöfen in Ungarn aus dem XVI. Jahrh., dann zu den gemeinschaftlichen grossen Backöfen in den Gärten aus dem XVII. Jahrhundert.

Seite 140—141. BÁTKY: *Sichelartige Haumesser.* (1. Abb.) Die vorgelegten Stücke entstammen alle der mittleren Theissgegend, in anderen Gegenden des Landes sind sie unbekannt. Ihre Klinge ist dick und schwer, weil sie zum Rohrschneiden gebraucht werden, vor Allem von den Fischern, zur Verfertigung der Fischzäune. Wie ihrer Form, so auch ihrer Befestigung nach (siehe 1. Abb.) sind sie alte Formen, wie das schon von O. Herman (Magyar halászat könyve) festgestellt wurde. Die sichelförmigen scheinen an die ungarischen Typen, dagegen die offenen Formen an derartige Funde der Eisenzeit zu erinnern. Diese scheinen durch die Römer verbreitet zu sein. Die Befestigung derselben ist jedoch anders. Auf diese Form ist vielleicht *Luschan's* Haumesser zurückzuführen. (Verhandl. d. Berlin. Ges. für Ethn. etc. 1893. S. 401.)

Seite 141—144. KERESZTÚRY: *Die Hirtenpeitsche-Verfertigung in der Gegend von Szalonta.* (3. Abb.) Die ungarischen Hirten, besonders die Schweinehirten sind grosse Meister in der Verfertigung der langen Peitschen mit kurzem Stiel. Verfasser beschreibt diese Kunst auf Grund der Erzählung eines Alten Hirten, der selbst 300 solche Peitschen geflochten und dazu Stiele gemacht hat.

Seite 144. ECSEDI: *Eisschlitten.* Der mittleren Theiss entlang befördern die armen Leute ihr Getreide zur Mühle auf folgenderweise: den Sack legen sie auf einen ausgehauten Eiswürfel, und die Last schieben sie mit einem Stab vor sich her.

A kiadásért felelős: Dr. BÁTKY ZSIGMOND.

Kir. M. Egyetemi Nyomda, Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — Főigazgató: Dr. Czakó Elemér.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK
XVIII. ÉVFOLYAM **ÉRTESÍTŐJE** 1926. 4. FÜZET

A szűcsmesterség Hódmezővásárhelyen.

A kismesterségek közül egyik legelterjedtebb mesterség a szűcsöké volt Hódmezővásárhelyen. Régebben virágzó iparág, mely nemcsak tisztességes megélhetést biztosított, hanem amellett olyan tekintélyt, becsülést adott, amellyel más mesterember, a csizmadiát kivéve, nem rendelkezett. A nagy legelőknek az 1860-as évek végén történt felosztásával s a pusztai élet megszűntével a kintélő emberek élete, ruházata megváltozott. Korunk rohamos haladása, a változó divat ezt a mesterséget is elnyomta s ma már alig tud tengődni az a néhány szűcsmester is, aki még folytatja ezt a kihalófélben lévő mesterséget. A még 50—60 évvel ezelőtt virágzó mesterségből alig van valami. (I. T. 1. á.)

A szűcsmesterséget *egész mesterségnek* nevezik, mivel a feldolgozandó anyagot nem készen kapja a mester, hanem maga készíti, szabja ki és varrja meg. Mielőtt az anyagról, annak kikészítési módjáról szólanánk, ismerjük meg előbb a szűcs házatájékát, műhelyét, berendezését, szerszámait.

A tulajdonképeni dolgozóhely a lakószoba (I. T. 2. á., II. T. 1. á.), hol azonban már a megmunkált, kikészített bőrök szabása és varrása történik. Világos helyen, rendesen az oldal- és végablak közötti sarokban — hol a sarokpad és asztal szokott állani — állítják fel a *műhelyt*.[1] *Kecskelábakra* helyezett *műhelydeszkák*ból összeállított nagy tábla ez, a szélén prémmel körülvéve, hogy az apró szerszám le ne guruljon róla. Ezen áll középen a *verpáng* (Werkbank), vagyis a dolgozóasztal, rajta a *szabókés, szűcsolló, steierolló, szűcstű* a párnában, mellette a *tűszorító, gyűszű*. Fiókjában a *tőrökvas, szélesplajbász, kaszakő, kaszafa, ár, rózsavágó, almázó, csipkéző, lyukasztó, cérnakarika*. A verpáng mellett kétfelől kis sásszékek, melyeket *szűcsszékek*nek, *műhelyszékek*nek neveznek. Oldalt van a *tőke*, azon a *furkó*. (II. T. 2. á., III. T. 1. á.)

A műhely fölött a folyógerendára alkalmazott tartókon léc, az ú. n. *rakodófa* van, hogy arra irhadarabokat, szabáskor elmaradt különböző kisebb-nagyobb bőrdarabokat és gallérbőröket fölvessék. A műhely fölött a falon fogas, a munkában lévő ruhadarabok és kivarrott díszítések felakasztására. (II. T. 1. á.)

A szoba hosszában vagy közepén *hosszú asztal*, ezen történik a szabás, itt áll a *mértékfa*, fiókjában a *csapóvessző*. A műhely mel-

[1] Ahol két szoba volt, ott az udvarit használták műhelynek, hogy a legények és inasok az utcára ne nézegessenek, figyelmük a munkától el ne vonassék. Képünk is udvari műhelyt mutat.

lett a *curholó*. Kemence mellett az ágy, ágyvégén a *gamók*. Többi bútorzat: sublót, láda, székek, a szokott helyen.

A mestergerendába vaskarika van erősítve, abba kötél kötve.

Külön épületben, vagy ha az nincs, színben, istállóban, kamrában van a *csávázóhely*. Itt van a *kád, szkáfaállvány, szkáfavas, curholó, pamacs;* a *kaszaszék* is itt szokott lenni legtöbbször és egy zsákban a készítéshez szükséges dara. (IV. T. 1. á.)

Az udvaron a kútnál áll a 7—8 akós *kád*, melyben a szárított és nyers bőröket áztatják és mossák. A kád mellett a *csurgó* vagy *csurgató*, mely néha a kádra van alkalmazva. Kútágasba beleszúrva a *mosókés*, hogy kéznél legyen, télen azonban bekerül a kemence párkányára, vagy a gerendába.

Anyagszerzés.

A vásárhelyi múzeum feltűnően sok kétfülű, öblös, nagy vajaskantát őriz, kétségtelen jeléül, hogy a város lakosai régebben juhtenyésztéssel foglalkoztak, miről különben a város beláthatatlan széles, legelőkben bővelkedő, hatalmas kiterjedésű, juhtenyésztésre alkalmas területe is tájékoztat. Szeremlei Sámuel is azt írja a város monografiája IV. kötetében, hogy az utolsó megtelepítés után, mindjárt a második évben, tehát 1701-ben, 1911 darab juhot találtak itt; az 1755-iki adóösszeírás 23.483 juhot jegyez fel, az 1795-iki pedig 30.609 darabot, és hogy a nemrég bejött katholikus gazdák buzgólkodnak a tenyésztés körül.[2] Megtudjuk tőle azt is, hogy a hosszúszőrű magyar juhot tenyésztették sokáig, azután is, hogy az uradalom útján a rövid selyem-, *pogácsaszőrű* német birkák, *bürgék* kezdtek terjedni.[3] Ebben az időben tehát nagyrészt a helybeli magyar juh szolgáltatta a feldolgozandó anyagot a szűcsmesterek-nek. Idővel azonban, 1805 után, az aprószőrű spanyol elektorál-juhok szaporodtak el jobban, melyek gyapjúja finom posztókészítésre való, miért is a szűcsök más, távolabbi városokba, falvakba kényteleníttettek eljárni alkalmas bárány- és juhbőrökért, melyek a célnak megfelelőbbek, tegyük hozzá azt is, hogy olcsóbbak voltak.[4] Tavasszal és ősszel szerezték be a szűcsök a bőröket. Karánsebes, Lugos, Temesvár, Versec, Arad, Gyula, Csaba, Váradra jártak leginkább. Fogaras tájékáról hozták a fekete báránybőrt, Debrecenből a galléroknak való fekete bőröket, közepén kevés fehérséggel. Krassószörény, Temes, Arad megyékben tömlőre nyúzott, szárított bőröket árultak, melyeken rajta volt a *copák*, vagyis a juh körmétől a térdéig eső rész; Békés, Bihar megyékben kiterítve szárított bőröket. Kovács Ferencnek a városi könyvtárban lévő kézirati művében olvassuk, hogy Pestre is elmentek a szűcsök bőrt vásárolni, de ott

[2] Ezek a számok ugyan kicsinyek a nagy területhez viszonyítva, de nyilván olyankor vették számba, mikor teleltetésre más határba is elhajtották a nyájakat.

[3] Lásd idézett mű 250. lapján.

[4] A juhtenyésztés — úgylátszik — később nem fejlődött, visszacsett; Szathmáry Károly 1844-ben azt írja a Regélő Pesti Divatlap 35. számában „a juhtenyésztésnek nem nagy baráti". Fényes Elek geográfiai szótára III. kötete szerint 50.000 drb juh van 1851-ben. Az 1857-i hivatalos összeírás szerint 3000 drb juh volt Vásárhelyen.

is, mint Temesváron, Erdélyből szállított bőrt vettek és hogy legkedvesebb volt a szűcsök előtt a szerémi bárányból.[5]

Két-három szűcs ment együtt kocsin. A kialkudott fuvarban — 20—25 forint — benne volt a szállás-, istálló- és kompbér is. Természetesen százával vették a bőröket, mert kevésért nem lett volna érdemes nagy utat tenni. A helyszínén a bőröket válogatva vásárolták, mert nem minden bőr egyforma jó. A kifogástalan bőr színe sárgáspiros, a rosszé fehér. A *dögbőr* se megfelelő, mert nem lehet puhára kidolgozni és nem tiszta a színe; az se jó, ha *összefülik, megpállik* a bőr. Hogyha pedig az öreg bőröket egymásra hányják, kiszálkásodik, *purhos* lesz, kivált a nősténynek a faránál. A bőrök ára esztendőnként változott, az 1813-iki limitáció szerint tokjuh- és bárányból darabja 20 krajcár, egy magyar kosnak vagy ürünek bőre gyapjastól 1 frt 30 kr., egy magyar juhnak bőre gyapjastól 1 frt 8 kr., egy vágott magyar bárányból husvéttól kisasszonynapig 40 kr., egy vágott bárányból subának való 50 kr., egy fekete bodor bárányból 1 frt 30 kr. Az 1860—80-as években darabja 2 frt volt, a rosszabb 1 frt 50 kr.

Itthon a bőröket egymásközt széjjelosztották. Azután mindegyik mester a magáét osztályozva, különválogatta, külön a jókat, külön a gyengébbeket és a kamrába rakta, szőrét a bőrére téve, hogy az egér közé ne menjen. Meleg időben sűrűn megveregették a napon és naftalinnal beszórták, hogy a moly ki ne furkálja. Estén-ként az inas *csicskarázta* a bőröket, azaz kézzel szedegette a szőr közül a csicskarát (Xanthium strumarium), bojtorjánt és más tüskéket.

A *hasibőrt* kint a pusztán, szállásokon a juhászoktól vásárolták. Hasibőr az olyan bárány bőre, amit ellés után azonnal vagy agyonütöttek, vagy rossz táplálkozás következtében gyengeség miatt magától is elpusztult. Ide sorolták még az olyanokat is, melyeket az anyajuhok levágásakor bennük találtak és gyapjasok voltak. Hasibőrnek minősítették a bőrt akkor is, ha egy vagy két napig élt a bárány s akkor pusztult el. A három-négy napos bárány szőre már erősödik, nem olyan finom, hogy hasibőrnek lehetne értékesíteni. A finom, aprószőrű hasibőröket sapkakészítésre használták. Szedése tilalmas volt nagyon, mert a nyáj szaporodását erősen veszélyeztették általa. Hogy mégis elharapódzott, oka az, hogy a hasinak ugyanolyan ára volt, mint egy nagy bárányból. Azonkívül a gazda vagy a juhász az anyajuh tejét is megkapta, nem kellett a kis bárányok táplálására fordítani. A városi tanács is adott ki rendeletet tilalmazására többízben.[6]

[5] Kovács Ferenc: Hódmezővásárhely és Vidékének Statisztikája az alföldi vasút érdekében. 1863.

[6] Az 1752-i tilalom így szól: „Az hasibőrszedésben végbevinni szokott excessusoknak, kártételeknek megzabolázására s eltávoztatására statuáltatott, hogy a szállások közt a hasibárányból szedés sem az itt lakó, sem vidéki akárminemű karakterű embereknek most és jövőben meg nem engedtetik s aki a hasibőrszedés okáért a szállások között fel s alá járna, a város tisztjei vagy akármely lakosok által megfogattassék, a város bírája elé hajtassék s minden személyválogatás nélkül elsőben 3, másodszor 6 forintokra büntettessék és szerzett hasibőrei konfiskáltassanak."

A kikészítés módjai.

Úgy él a szűcsök száján, hogy régebben, a XVIII. században, még a XIX. század elején is, *kikészíttetlen bőrből* — így nevezik a szárított és tört bőröket — dolgoztak a szűcsök, hasonlóan az alföldi pásztorok primitív eljárásához. Az ilyen bőrből készült suba neve: *mosatlan suba.*[7] A készületlen bőrt szárazon törték a következőképen: A megszárított bőröket hideg vízbe mártott ruhadarabbal, pamaccsal bekenték háromszor-négyszer, amitől az meggyöngült s így könnyebb volt törni. Ezután egyenként felkötötték kötéllel, azaz kötélhurokba akasztották a mestergerendába erősített vaskarikára és vastagélű *topagamóval* kitörték, amikor balkézbe markolják a bőrt, jobba a gamót és a gamó kengyelébe tett jobblábbal rugdossák, marok után huzogatván minden szél irányában, a gamó alá egyaránt símán aláforgatva a bőrt. Először a nyakánál, azután a faránál kötötték föl, amikor hosszára törték, majd az első és hátulsó lábára kötötték kétszer egymásután és szélességére is kitörték. Összesen tehát nyolcszor kötötték föl s addig törték, míg ki nem szikkadt, meg nem fehéredett a bőr. Most a zsíros, piszkos farkát levágták és azzal bedörzsölték, amitől megbarnult és megpuhult a szikkadt bőr. Sokszor még disznózsírral is megdörzsölték, hogy mentül zsírosabb, puhább legyen. Ezután fagamóval *beleitatták* a zsírt, piszkot, az előbb leírt módon nyolcszor egymásután felkötve.

A *csávázás* az 1830-as évekkel kezdődött a szűcsök emlékezése szerint, pedig tudniok kellene, hogy céhbeállásuk idején, 1732-ben kapott céhszabályok kötelességükké teszi a legényeknek a csávára-vigyázást. Köztudomásuk tehát csak azt jelenti, hogy az 1830-as években még szokásban volt a bőröket szárazon törni. A megjegyezni való inkább az, hogy *magyar csávát* használtak, vagyis ugyanabban a kádban forgatták meg a bőröket háromszor, melyben lekészítették.

A csávázás így történt: A bőröket kádban vagy hordóban hideg vízben leáztatják,[8] egy huszonnégy óra eltelte után, esetleg később, amikor megázik (mert hideg időben később ázik) és nincs veszély a pállásra, kimossák, késsel a csicskara és bojtorjántól, koldústetűtől kitisztítják, fésűvel kifésülik, majd szkáfavassal *lehusolják.* Azután egyenként kiterítik az asztalra és sóval, meg árpaliszttel, esetleg dercével behintik, majd összehajtogatják akként, hogy előbb a négy lábát behajtják, azután az átellenes két szélét és összegöngyölgetve, visszarakják a kádba, rá kútvizet húznak. Száz bőrre szűkesen kell 40 kiló árpaliszt és 10 kiló só. A szűcsök mondása szerint a Tisza vizéből van jó csávalé. Másnap reggel egyenként kibontják a bőröket és megfordítják, vagyis kétrét hajták széleségibe s hármat összefogva, lenyomják a kád fenekére, utána a töb-

[7] E kikészítetlen bőrű, mosatlan subákra hozták 1750-ben azt az országos rendeletet, mely a subát szaga miatt a templomból kitiltja. Tizennyolc évvel előbb álltak céhbe a vásárhelyi szűcsök.

[8] Mosáshoz kútvíz ritkán alkalmas, mert kérges. Esővíz a jó. Régebben a Hód-tóra, kanálisra, meg a Tiszára jártak bőrt mosni, jobban kivitte a piszkot, mint a kérges kútvíz.

bit hármasával, míg csak az egész kád bőr meg nem fordul, tehát a legelső felül nem kerül állásában. Ez a forgatás naponta háromszor — reggel, délben, este — ismétlődik 14 napig. Ha kellő gondot nem fordítanak rá és ha nem elég sós a csávalé: *pukkad* a bőr. Ekkor újra husolják és a csáva levét megszűrik, a bőröket pedig újra telerakják sóval és darával. Két hét mulva a bőröket a csávából kiveszik s *fölhányják csurgóba*. A csávalé lecsurgása után minden egyes bőrt *kicsapnak*, mint az ostorral szokás csapkodni, hogy nyúljon és kihulljon belőle az árpa, esetleg, ha még volt benne, a só. Az első bőrt a földre csapják, a következőket egymásra, hogy az elhasznált árpaliszt ráhulljon. Sorban kiteregetik, először bőrrel, azután szőrrel fordítva nap felé s úgy száradnak meg. Ha a bőr teljesen megszárad, kádba rakják, tiszta kútvizet mernek rá és abban a szőrt késsel kimossák, azért, hogy esős időben a szőr meg ne lucskosodjon a benne maradt sótartalomtól. Újra megszárítják és bőrt bőrre, szőrt szőrre rakva, állani hagyják, míg magához nem jön, meg nem ereszkedik, különben eltörne munkálás alatt. Most jön a munkálása. Hideg vízzel pamaccsal bekenik kétszer, esetleg háromszor, már ahogy kívántatódik, azután hozzáfognak a kitöréséhez, de előbb curholón kihúzzák. Törés után kikaszálják.

A sós, timsós kikészítési mód Bácskából, Újvidék felől jött Vásárhelyre az 1850-es évek elején. Nagy juhbőröket készítenek így és akkor alkalmazzák, ha hamar, kevés idő alatt akarják a bőrt kikészíteni. Úgy történik, hogy kádban vagy hordóban a nyers, száraz bőrt leáztatják hideg vízben, míg teljesen elázik (24 óráig), azután ugyanabban a lében kimossák, szőrét a piszoktól nagy késsel kitisztítják. Újra vizet mernek rá és ismét kimossák, hogy tisztább legyen. A kimosott bőröket egyenként szkáfafára fölterítik és előbb hosszára, azután szélességére *meghúsolják*, vagyis szkáfavassal a rajta lévő *árvahúst*, amit a mészáros rajtahagy, leszedik róla. Azután *készítőlevet* csinálnak. Minden tíz bőrhöz egy font só és egy font timsó kell, melyet 10 messző[9] vízbe téve felforralnak, hogy teljesen elolvadjon. Az 1860-as években vitriolt is öntöttek a készítőlébe, bőrönként 1—3 dekát, mely finomította a bőrt, de ha kelleténél többet használtak a vitriolból, szétmarta. A készítőlevet tálba öntik és amilyen melegen kiállja a kéz, minden bőrre egy meszellyel rámázolnak pamaccsal, azután egy kis házikorpát szórnak rá azért, hogy a készítőléből egy csepp se menjen el, hanem ott tartsa és a bőr feleméssze; a korpa a bőrt puhítja, kikeleszti. Ezután a bemázolt bőrök négy lábát behajtják, összegöngyölgetik kerekre és egymásra kasba rakják. Úgy áll egész éjszaka. Másnap reggel kiteregetik kötélre, kerítésre, tetéjre, bőrével kifelé a napnak, azután félszáradáskor szőrével. A megszáradt bőröket kamrába hordják s *ácok*ra rakva bőrt bőrre, szőrt szőrre; egy hétig áll így, amikor a bőr *megszívalkodik*. Azután jön munkába. Tálból hideg vízzel könnyesen bekenik a bőrt, hogy ereszkedjen meg jól. Naponta háromszor kenik, addig, míg jól meg nem dagad. Néha két nap is ázik. Ha jól megázott, másnap a szűcsmester curholón *kihuzogatja*

[9] Mesző = meszely; egy meszely = kb. ½ liter.

szélességére és a már többször említett módon kitöri. Azután *kikaszálja*. A kaszálás nagyon nehéz munka, kitartó erőt, sok ügyességet, még több türelmet kíván. Úgy történik, hogy a szűcsmester kaszaszékre ülve, a bőr széleit kezébe fogja, a bőr símántartása végett jobb markában kaszálófát tart és azzal együtt huzogatja, behajlítva a bőrt, jobbról balra a kaszakésnek szorítva. A kaszáláshoz használják a fehérföldet, meg az árpalisztet is, a bőrre rátapadva lévő húscafatok érdesebbé tételére, mellyel ha bedörzsölik a bőrt, jobban tisztul, könnyebben pereg le a bőr színéről az árvahús, mely az eddigi munkálat következtében már fel van rajta bodorodva. (IV. T. 2. á.)

A bőrök kikészítésénél kell elmondanom a dohányzacskónak való kostök kikészítését is. Tiszta vízben leáztatják; ha kiázott, jó sűrű meszes vízbe teszik a szőr lepállasztása végett és 5—6 napig hideg vízben áztatják, minden nap meggyúrják, hogy a mész teljesen kiázzon. Ezután meghúsolják, majd sóval, timsóval, meg egy kis vitriollal és kevés korpával készítőlevet csinálnak, melyben 24 óráig áztatják a kostököt. Megszárad. Lerakják ereszkedni, puhulni. Kicurholják és kikaszálják. Megkerekítik ollóval s a sallangjait kidarabolják.

A bőrök festése.

A kikészített és megmunkált bőrök most már mázolás, festés alá kerülnek. Festékül a tölgyfagubacs megfőzött levét használják, melyet *gubófesték*nek neveznek. A tölgyfagubacs megőrölve s először a tímárok által talpkészítéshez kihasználva megszáríttatik; ezt a morzsás gubót a szűcsmester esővízben főzi 1½ óráig s mikor félig kihül, vele a bőrt, még pedig a fiatal és csávában kikészített bőrt, asztalra kiterítve, kefével bemázolja, pacallá áztatva. Festés után megszárítják keményre, majd harmaton vagy nedves helyen összerakják, hogy megereszkedjen, megszivalkodjon olyanra, mint a mosott ruha. Azután újra befestik s az előbbi eljárást háromszor, négyszer is megismétlik. Ha röviden akarják a munkát: *gombafestéket* használnak. Ez úgy készül, hogy az eperfán termett gombát érett korában összeszedik (néha használtak diófagombát is), megszárítják és porrá reszelik, azután erős lúgot öntenek rá, de csak annyit, amennyit a reszelt gomba bevesz, feliszik, felemészt. Mentül több lúgot adnak a festékhez, annál hamarabb kifakul. A lúgban 24 óráig áll, hogy jól megegye a festéket. Egy ½ liter lúghoz 5 liter vizet öntenek, azt megfőzik és félig kihűlve, a már kétszer gubóval befestett bőrt harmadszor is befestik, amikor sötétsárga színű lesz. Ez a szín azonban kifakul, miért is gubóval háromszor, négyszer is be kell festeni a bőrt. Az így előállott szín tartós és viseléssel mindig szebb lesz. Szűcsnyelven szólva, a gubót *alapfestésre*, a gombát *színfestésre* használják. Megjegyzendő, hogy minden festés előtt a bőr megcurholódik vagy megkaszálódik, hogy tarka ne maradjon.[10]

A timsós készítésű bőröket ritkán festik főzött meleg festékkel, hanem csak *szinelik* hidegen készült festékkel. Sárgaföldet (= már-

[10] A tarkaságot a bőrökön rajtamaradt hús okozza, mely a bőr bársonyát takarja.

gás agyagot), finom agyagot áztatnak le vízben, vagy pedig por-festéket, pl. szatinobert, de csak annyit, hogy halványsárga legyen tőle a bőr. Színeléskor nem áztatják a bőrt pacallá, hanem csak hidegen megnedvesítik. Bőrfarokkal erősen bedörzsölik és mielőtt megszáradna, széthuzogatják. A torzsásabbak, vagyis a zsírtalanabbak egy kis zsírral puhíttatnak. Utána mindjárt nedvesen megtörik könnyesen, játszva, hosszára a topagamóval, a gamót tiszta bőrrel bevarrják, hogy be ne piszkítsa, be ne feketítse. Törés után kiteszik a bőrt szikkadni, ha megszikkadt, ismét megtörik könnyesen. Hogy a kérgességét elvegyék, behintik árpaliszttel és bedörgölik kézzel tenyérrel, majd ismét megtörik olyanra, hogy finom posztó- vagy bársonyfogású legyen.

A csávázott bőröket rendszerint sárgára festették gubóból, eper- és diófagombából főzött meleg festékkel, ha csecses, vagyis olyan báránybőr volt, amely életében még szopott és a féléves bárányok bőrét is. A nagy juhbőröket azonban nem lehetett, mert azt nem csávázták, hanem timsós, vagyis gyors kikészítési mód szerint készítették ki, a bőrszálacsok a főzött meleg festékkel való eláztatást nem bírják, kikérgesednek és törnek, azért tehát a fentebb említett módon hideg festékkel színeltetnek, sárgaföldet, szatinobert, börzsönyt, umbrafestéket használva. E festésmód szerint használtak sötétebb és világosabb sárgát subánál, bordóvöröset bekecsnél, feketét bőrnadrágnál. Újabb időben a vóc, szegő és díszítésül használt irhákat, rajtzit (= fekete-, sárga-, zöldszínű szattyán módra készített, nem nyujtható, kérges irha) készen, a tímárboltból szerzik be, de korábban a meghibásodott, megpállott bőrökből, oly módon, mint a kostökzacskót, maguk készítettek irhát és azokat festették is. Feketére kalaposfestékkel, sárgára a hársfa zöld, megszárított magjából készült festékkel, szironyirhát zöldre zöldgáliccal.

Azt kell még megjegyezni, hogy a nyári készítésű bőr jobb, tartósabb, mert nyáron gyorsan szárad.

Szabás, varrás, díszítés.

Tulajdonképen subaszabásról lehet szó, mert a folyómunkába készült bőrruhadarabok közül ma már csak a legbecsesebb, a suba van használatban. A többi másféle bőrruhák, kivéve a bekecset, lassankint kimentek a használatból, azok szabását, egy-két már nem dolgozó öreg kivételével, nem is ismerik.

A szűcsmester a szabásnál nem azt cselekszi, amit akar, szándékában a bőrök nagysága és minősége gátolja. A négy-, öt-, hatbőrös subákat csak olyan nagyra készítheti, amint azt a bőrök adják. A több-bőrös subánál már akkorát szab, amekkorát akar, illetve amekkorát mérték után rendelnek; mert ez esetben már *vágás*ból dolgozhat, vagyis az egyes bőrökből csak az aljtól a derékvágásig terjedő részt kell a bőr hosszának kiadni, a nyaktól a derékig eső részt a vállbőr és oldaltányér adja.

Mielőtt a subaszabáshoz fogna a mester, összeválogatja a bőröket minőség szerint, hogy a bőr és szőr egyezzen, hogy az egyforma nagyságú, erősségű, színű, szőrű kerüljön egymás mellé és hogy

melyik mire való, annak szabassék ki. Gyenge bőr a hátuljába, erősebb az elejébe, oldalába megy. Ezelőtt régen, még 1860-ban is, három bőrből készült a suba, melyhez még egy fél bőr kell pótléknak. De ilyen subát a kikészítés nélküli, saját zsírjában tört bőrökből varrtak. A nagy subát ötnél kevesebből nem lehet készíteni, amikor négy kell a bőségre, egy a vállra. Ezenkívül szükséges még egy bárányból gallérnak és egy, esetleg másfél irhabőr szegésnek, vócnak, stb. De szabtak 14—15 bőrből is, csakhogy az ilyen kisebb bárányból, az ötbőrös pedig nagy juhbőrből szabódott. A legviselhetőbb subák 6—8 bőr közt váltakoznak. A munkássuba 5, a kocsiravaló 8, a templombajáró 10—12 bőrből való, a 14 bőrös: szép ráncos. (T. 1—5. á.)

Tudnivaló, hogy a megmunkált kikészített bőröket szabták, mert a töretlen és tört bőrökről csak a fejet, lábakat és farkat vágták le, meg a széleit vették egyenesre.

A kiválogatott bőröket fölterítik az asztalra, a mértékfával kihúzzák símára, a széleit körül tőrökvassal *kiszaggatják* egyenesre. Ekkor mértékfával megmérik, milyen hosszú a bőr, meg milyen széles a faránál s ahhoz alkalmazzák a kiszabást. Elegendő hosszúságú bőr 7 fertály, a szélessége 4 fertály. Megjegyzendő, hogy a vásárhelyi szűcsök máig is *fertályra* és *ujjnyira* szabnak és beszélnek. Egy fertály = egy arasz = 20 cm; négy fertály tesz ki egy bőrt.

Szabó Sándor, egyik legöregebb szűcsmester szerint a női kissubánál minden *vágás*, vagyis minden kivágott bőr deréktól lefelé 3 fertály hosszú, *aljbőség* 1½ fertály, *felsőbőség* ½ fertály. Az *eleje vállbőr* hossza 1 ujjnyi híján 2 fertály, *aljbősége* 1½ fertály, *felsőbőség*, a nyakvételt kivéve, ½ fertály. A *hátulja vállbőr* hossza 2 fertály 1 ujjnyi, *aljbőség:* ahány vágás megy alá, annyi ½ fertály. A *tányér* vagy az *oldalbőr* hossza 1½ fertály, *aljbősége* attól függ, hány vágás megy alá, de 3 fertálynál bővebb nem lehet, mert az oldala akkor *csüngős*. *Vállbőr* felsőbősége akkora, mint az eleje kívánja. A vállbőr régebben kettes volt, mert a subát az tartja. A suba állása a *nyaktól* függ. A középtől hátra 2½ ujjnyi, oldalt szinte annyi, előre 4½ ujjnyi.

Benyhe Imre szűcs szerint a *kissuba tányérja* 1½ fertály és 2 ujjnyi, a *vállbőre* 2 fertály és 3 ujjnyi, a *darabok hossza* 3 fertály és 1 ujjnyi, a *darabok szélessége* 1 bakaraszt. (V. T. 5. á.)

Nemcsak a tört bőrből szabott mosatlan subának, de a csávázott olcsóbb subának se volt nyaka az 1850-es évekig, csak beszegték. A négyujjnyi széles fekete báránybőrnyak, úgyszintén a *gallér* 1867 táján lett általános. A gallérból a nyakat úgy vették ki, hogy a négy lába rajta maradt; a két első a vállon jött le, amit oda is varrtak, a két hátulsó láb pedig szabadon csüngött hátul két arasznyi hosszúságban, szőrrel kifelé.

Az ú. n. négybőrös nagysubának szánt teljesen kikészített bőrt szabás alá előkészítve, nevezetesen símára kihúzva, tőrökvassal a szélét kiszaggatva, illetve a fodrokat eltüntetve az asztalra terítik, mértékvétel után a két szélét mértékfa mellett szűcskéssel egyenesre lehasítják, ezután a minden bőrnél meglévő négy *kopaszát* (= a juh lába közti szőrtelen részt), esetleg a pállott részt is a maga

leesett darabjaival *kipőszölik*, azaz a szőrtelen helyre odavarrják a leesett szőrös bőrdarabokat, még pedig *láthatatlan varrással*, amikor nem kell általig ölteni, majd a bőr nyakánál két oldalt kitoldozzák. A kipőszölt és szükség szerint kitoldozott *eleje és hátulja bőrt* a felső részén, vagyis a vállon *x-varrással* összevarrják. Ismét az asztalra terítik, hogy az oldalszéleket mértékfával mégegyszer egyenesre igazítsák, mely után a *nyakvételt* és *elejehasítást* plajbásszal kirajzolják. A váll iránt mintegy 30—40 cm hosszan *bevetik*, vagyis a bőr szélét *agyonöltés*sel varrják, a cérnát feszesre húzva, azért, hogy az oldalak beállításával gömbölyű sarok képződjön, ne pedig éles.

Ezután a szintén kipőszölt és szükség szerint kitoldozott *oldalbőröket* asztalra terítve, mértékfával egyenesre igazítják és a tányért képező oldal felső részét 30—40 cm hosszan bevetik a már említett ok miatt. (T. 2, 4. á.)

Ekkor kezdődik az *állítás*, vagyis a két oldalnak a már egy darabban lévő eleje és hátuljával való összevarrása, még pedig vóc befogással. A varrást mindig a váll csúcsán kezdik és lefelé folytatják, tehát az állítás négy, felülről kezdődő és lefelé haladó vócos varrásból áll. Az összevarrandó bőr közé a bőr felől szép fehér keskeny irhát tesznek kétrét összehajtva és általöltéssel — mit belső varrásnak is mondanak —, hozzávarrják az oldalakhoz, mely kifordítva, kigömbölyödik a bőr közül; ezt nevezzük *vóc*nak. Ha éléve l van belefogva az irha a bőr közé, melyet azután végigvágnak ollóval: *vágott vóc*nak mondják.

A most leírt négybőrös suba összeállításakor olyan, mint egy zsák. Ekkor veszik ki a nyakát, amit jól kivenni igen fontos, mert, mint említve volt, a suba állása a nyakvételtől függ. Azután elől kihasítják, majd körülkerekítik, hogy a sallangok leessenek az aljáról.

A több bőrből készített nagysubáknál a bőrök összeválogatása és kiszabása hasonló módon történik, csakhogy az elej-, hátulj- és két oldal kiválasztása a bőrök nagyságára tekintettel történik. Két rövidebb, gyengébb adja a hátulját, két erősebb rövid az elejét, három hosszú középerős a két oldalt, egy félerős dússzőrű a vállbőrt. Ebből lesz egy hét és feles nagysuba.[11] Szabása a következő: A kipőszölt és kitoldozott elejebőrökből az egyik gerincen végighasítva, az egészben maradt bőrhöz a gerincszéllel vóc befogással hozzávarratik. Ugyanígy a hátulja két bőr is. Az eleje és hátulja ekkor a szintén kiszabott és kipőszölt vállbőr két végéhez vócvarrással varratik össze.

Az oldalbőrök is kitoldatnak egy, a gerinc hosszában végighasított félbőrrel, mely szintén a gerinc oldalával varródik hozzá és nyer egy bőralakot.

A további összeállítás olyan, mint a négybőrös subánál. A nyakvétel és elejehasítás után következik a *kerekítés*, vagyis az aljnak

[11] A bőrök száma nyolcat tesz ki, azonban a szűcs egy felet ellop a vállbőrből, vagyis elől nem csinál eresztéket, mert jó hosszú az elsőbőr s nem szükséges egész vállbőrt használni. Így aztán hét és feles lesz a suba, amit természetesen a paraszt nak nem kötnek az orrára.

körülvágása, továbbá a *beszegés, gomb-* és *gombházfelvarrás*, végezetül a *gallérozás* a fentálló nyakkal.

Az összeállított, megvarrott subát körülszegik *szegővel*, azaz ujjnyi széles irhával, amit *keskeny szegőnek* mondanak, amikor *agyonvarrást* használnak, mely egyszerű, mégis erős. Ha a szegőhöz még egy szélesebb kivert irhaszalag járul, előáll a *széles szegő*, amely egymáshoz *fogasolással:* zeg-zugos öltéssel és *szironyozással* keskeny zöldszínű juhbőrrel varródik.

A szegőirhák különböző színűek és különböző alakúakra kivertek, Régebben szabadkézzel ollóval vágták ki a díszszallagot, melynek a neve *vízfolyásos vágás*, meg *fogasos vágás* volt, aszerint, amint hullámosra vagy zeg-zugosra vágták ki. Később az *almázás* és csipkézés ererevaló szerszámmal történt, amint az napjainkban is történik.

Vócnak, szegőnek és másféle dísznek a *rajtzibőrt** használják, mely fekete-, sárga-, zöldszínű, szattyánmódra készített, nem nyujtható kérges irha. (Lásd előbb a bőrök festésénél.)

Régebben a nagysubák aljára a szélétől felfelé számított 10—12 cm magasságban minden varrás és bőr közepén egy-egy gomb, ú. n. *furkógomb* volt erősítve, ahova az erősítés előtt irhából vert almarózsát varrtak s *gombcifrá*nak nevezték. Az aljszéleken pedig a gomboknak megfelelő számú *gombház* csüngött a szegő szélébe erősítve, abból a célból, hogy a kocsiravaló nagysuba felgombolva gyalogjáráskor is viselhető legyen. Pásztorember legtöbbször felgombolva viselte a subáját, hogy a nagy harmatban össze ne lucskosodjon. (V. T. 6—7. á.)

A gomb is, a gombház is *málból*, a szabáskor leesett kopasz bőrdarabokból készült. A bőr vastagsága szerint 1—1½ cm széles szalag összesodorva adta a gombházat. A furkógomb pedig egy ékalakúra szabott málból készült, melynek közepét hengeralakúra gyűrt kalap- vagy posztódarab képezte. Erre tekerték rá az ékalakú bőrdarabot, mint a kifli tésztáját szokás és mértékfával keményre mángorolták. Ekkor a bőr hegyes végét visszatekerték, annyira, hogy a posztóbélen csak kétszeres tekercsben maradt. Most hegyes késsel a hengert középen átlyukasztották, a bőrt átdugva, erősen meghúzták, lett belőle a gomb szára. Felül a szúrás helyére berlinerből vagy rajtziból bojtot húztak be díszül. A subára úgy erősítették, hogy a gombcifrán tőrökvassal szúrt lyukakon a gombszár kétfelé hasított ágát áthúzták, belül a szőr között csomóra megkötötték.

A kissubára és bekecsre használt *kerek gomb* pedig így készül. A tőrökvasra bőrdarabból vágott belet tekernek és erre a málból vágott, szabott, hegyes nyelvalakú két darab bőrt a széles végén ráhúztak, ugyanakkor az ujj közé fogva lehúzzák a vasról és a lyukon hol az egyik, hol a másik hegyes végét húzgálják át kétszer egymásután, mígnem a gomb kerek lesz. Furkóval laposra ütik.

A töretlen bőrből való gunyát, *mell-* és *hátibőrt* természetesen nem varrták, mert — akár együtt, akár külön használták — csak a hátulsó lábakat akasztották össze s nyakbavetve viselték.

A tört bőrből való ú. n. mosatlan subát úgy varrták meg, hogy a bőr két szélét behajtották szőrfele, árral kilyukasztották és a

* = rajeci.

lyukon a szabásnál elesett hosszabb-rövidebb keskeny bőrt, megsodorván térdükön, átdugdosták, megkötötték. Ritkán esett a lyukasztás. Nyaka nem volt, csak beszegték.

A kikészített bőröket háromélű, ú. n. *szűcstű*vel varrták össze. 0—7 számig vették. A 0 számú tűvel végezték a prémezést, gallérozást, 1—2 számúval a bevetést, berlinerhímezést, 3—4 számúval a toldást, állítást, 5—6 számúval a pőszölést, irházást, 7 számúval a selyemhímzést és az egész vékonybőrnél a pőszölést. (III. T. 9. á.)

A díszítésre nézve azt kell első helyen megemlíteni, hogy a subát összeállítása előtt darabokban varrják ki, díszítik fel. A díszeket lúdtollal tintával rajzolják, tintázzák ki, mivel az nem akadozik. Először a nagy virágokat rajzolják, azután a leveleket, szárakat, bajuszokat, pöttyöket, stb. Mindezt szabadkézzel s oly biztossággal és annyi érzékkel, hogy nemcsak az egyes virágok változatos formája ömlik a szűcsmester tollából csodálatos könnyedséggel, hanem ugyanakkor azok elhelyezésével kiváló térérzékéről is bizonyságot tesz, harmonikus egésszé alakítván ki a különféle nagyságú, foltú díszítőelemeket. A gyakorlott mester legtöbbször nem is rajzolta ki pontosan, részletesen a virág teljes alakját, csak a kemény papirosból vagy bőrből kivágott, inkább a virág nagyságát mutató mintát húzta körül, vagy kisebb virágoknál s puha bőrön a gyűszűvel nyomkodta ki azok helyét, azután saját tetszése szerint hímezte olyan virággá, amilyenre akarta, amilyen oda illett.

A díszeket régebben berlinerrel, később, 1848 után, kivált a kissubáét, selyemmel varrták ki. Először a nagy virágokat varrják és az egyszínűeket egyszerre.

Vásárhelyen a nagy- és kissubát szokták díszíteni, a bekecset legfeljebb fehér irhával. A suba legdíszesebb része a válltányér, vagyis az oldalbőr felső része, amit kivarrva *tányércifrá*nak mondanak. (V.T. 8. á.) Díszítik még a suba elejét, hátulját és a subasarkot.

A nagysubát berlinerrel, szőrrel hímezték. A tányércifrának elegendő volt két nagy középrózsa felrajzolása, a levél, bajusz, háló és kisebb virágok ehhez mérve rajz nélkül varrattak ki, úgyszintén a szegőrozmaringot, fogasolást, stb. Manapság ritka a kivarrott suba.

Az irhás suba díszét almásra, csipkésre kivert irha képezte. E díszeket a vállbőrön, oldaltányéron az állítások és egyéb varrások mentén is használták. A 10—12 fehér báránybőrös subára a puha fehér irhadíszt fekete selyemmel vagy cérnával irházták fel. A válltányérra való díszt egy irhából vágták ki ollóval (T. 8. á.). Kivágása igen nehéz volt, a szűcsök mondása szerint Mile János tudott irhadíszt vágni. Régen a férfiködment díszítették fehér irhával (VI. T. 2. á.).

Legdíszesebb volt a kissuba, melyet selyemmel hímeztek. Az elején, hátulján és válltányéron kívül kivarrták még az állításvarrást rozmaringgal, a gombcifra helyére *makkdísz* jött (VIII. T. 13. á.), alul a suba elejére *elejsarokdísz*, a prém szélébe a szegőt helyettesítő rozmaring.

E díszítések között kevés a figurális elem, leginkább stilizált virágok, virág- és falevelek.

Leggyakoribb virágdíszek: *csillagrózsa, tojásrózsa, nemzetiszínű rózsa, srófosrózsa, négylevelű, tizenkétlevelű rózsa, szívrózsa, geor-*

gina, rozmaring, görbe rozmaring, tulipán, szegfű, császárszakáll, kenyérbélrózsa, ibolya, viola, csipkés tojásrózsa, szömösrózsa, tüskösrózsa, seprűvirág. (VI. T. 1—20. á.)

Gyömölcs közül: *cseresznyeszem, szilvamag.*

Emberi alak: *juhász.*

Állati alak: *madár, kígyó, kutya, páva, hal.*

Levéldíszek: *levél, tölgyfalevél.*

Egyéb díszek: *magyar korona, pötty, kutyatök, saskörröm, forgatott saskörröm.*

Tintával írták: a *görbe bajuszt, máslit, vitézkötést.*

A vásárhelyi subát kicsi díszéről lehetett megismerni országos vásárokon, mellette a szegedi, makói, csabai igen díszes, *cifra* volt. A helybelire legjellemzőbb az egy szín, legtöbbször fekete vagy meleg barna, melyből vékony fehér lila csík, pötty, ritkán egy kis virág villant elő, világított ki. Mindez nem jelenti, hogy színes selyemmel vagy berlinerrel kivarrot subák ne lettek volna, de akkor is világos- és sötétzöld, meg lila közül kivirító piros volt az összes szín. Rózsa és kék szín kevés, még kevesebb a sárga, mely csak virágközépnek használtatott.

A kostökzacskó azonban igen díszes volt, kivált a juhászoké, melyet szép koszorúsra hímeztek, azonkívül rávarrták a juhászt, kutyáját, még a horgas botját is.

Helyi készítmények.

A hódmezővásárhelyi szűcsök folyó- és váltómunkában céhbeállásuktól a mai napig a következő ruhadarabokat készítették:

1. Hátibőr, egy darab juhbőr nyakbavetve, a háton hordták. A paraszt- és pásztoremberek eljárásához hasonlóan, készíttetlen zsíros bőrből készítették, kiszáradás után kicsit megtörték. Öreg szűcsök állítása szerint a hátibőrt a mellbőrrel együtt viselték, vagyis két hátibőrt kötöttek a nyakba, egyik elől, másik hátul szolgálván védelmül. Szeremlei S. a város monografiája IV. köt. 183. lapján írja: „A nép követei a hátibőrt Bécsbe is magukkal vitték még a mult század elején is (1820), hol ezt már annyira megszokták a magyarokon, hogy e viselettel nem is okoztak feltűnést. A nagysuba szorította ki."

2. Nagysuba ma is használatos, bokáig érő, ujjatlan bőr ruhadarab. Rendelés szerint készült: munkás-, kocsiraváló-, templombajáró- és irhássuba. (VII. T. 1. á.)

3. Ködmen. a) *férfiködmen*, „firfiködmen"-nek mondták. Derékig érő, hosszúujjú. Hívták asszonyködmennek is, mivel az asszony viselte. Ponyokául vállravetve hordták a gazdalegények, nősülni is abban mentek a templomba, de esküvő után az asszonynak adták át. Eleje, hátulja, valamint hosszú ujja rárakott fehér irhával volt díszítve. Az 50-es években járt le. A férfiködmen hátulján a két lapocka közepén apró kerek tükrök voltak a kivarrott dísz között, amikor *tükrös ködmen*nek mondták, a 40-es évek elején még használták.[12] (VII. T. 2. á.)

[12] Szeremlei S. a város monografiája IV. kötetében írja: „Polgári és egyházi előljáróság szorosan ügyelt arra, hogy kiki sorsához illően öltözködjék... a vár-

b) *kerekaljú ködmen,* nők viselték 1840—47-ig.

c) *Aszalyos ködmen,* három ujjnyi kis alja volt, egyébként olyan, mint a mellény.

d) *Ujjas ködmen,* nem volt bodrosaljú, hanem egyenes és fél-lábszáron érő. Inkább bundának nevezhető, bár a bunda szó itt nem használatos. Valószínűleg ez volt az a *bunda,* melyet 1841-től remekbe kellett készíteni, bár a szűcsök azt állítják, hogy subát kell alatta érteni.

4. Bekecs: a) *fodrosaljú bekecs,* köznyelven seggbosszantó. 1860—80-ig volt divatban. *Derékvágásos,* azaz derékig szabták ki, a bosszantóját külön szabták és varrták rá, mely 1½ fertály hosszú volt. Combig érő, testhez álló, sárgaszínű, körül feketeprémes. Ritkán irhával díszített. Zseb is volt rajta. Férfiak viselték. Asszonyok is 1840 körül.

b) *Hosszúaljú bekecs,* ez is derékvágásos, de az alja 4 fertály hosszú, csizmaszárig ért, hátul gombra járt. 1850 körül viselték.

c) *Rövidderekú bekecs* olyan, mint manapság használnak; daku-bekecsnek hívták a szűcsök.

5. Daku. Kabátállású, 1850 elején kezdődött, ma is szokásos.

6. Kis suba. Térdig ér. Kiterítve olyan kerek, mint a kuruc-köpönyeg. A nóta is azt mondja: Kerek az én subám alja. 1850-ben kezdődött. Először fehér volt és 4—5 bőrből készült; a 60-as évek elején kezdték festeni, azóta készül 7—8—10—12 bőrből. Asszonyok viselték leginkább. Nőisubának is mondták.

7. Irhás suba. Tulajdonképen nagy suba, hogy külön említem azért van, mert a 70-es évektől készítették. Fehér suba, almás-irhával van beszegve az alja és világoszöld rozmaringgal kivarrva, a jobbmódúaknak szürke gallérral.

8. Bőrnadrág, minden esetben szűk csizmanadrág, csak a kanászoké pantallóformájú.

9. Mejjedző, ujja nincs, olyan, mint a mellény.

10. Sapka, vagy sipka, feketeszínű, a tenyérnyi széles fölhajtásosat *Árpádsapkának* hívják a szűcsök. (VIII. T. 1. á.)

11. Kostökzacskó. Sok sallangú. Hímezett és hímezetlen.

12. Kesztyű. Kétféle: *hüvelyk-,* azaz egyujjú és *ujjas-,* vagyis ötujjú kesztyű.

13. Óratartó. (VIII. T. 2. á.)

14. Papucsfej.

15. Harisnyakötő.

16. Csikóbőr, borjúbőrtarisznya. A fiatal csikó vagy gyenge borjú bőrét többszöri áztatás, erős húsolás és 3—4 heti csávázással készítették ki a szűcsök, ők szabták ki és varrták meg, illetve fűzték be szíjtartóba.

Megjegyzendő, hogy az óratartó, papucsfej, harisnyakötő és a tarisznya sohasem tartozott a folyó munkához, úgyszintén a festett, prémezett bekecs sem.

megye szorosan tilalmazta, más alkalommal kötelességévé tette a város kapitányának, figyelemmel kísérnie és fenyítés végett följelentenie a feslettségre mutató ruházatokat és minden erkölcstelen pajkosságra vezető piperészkedéseket, nevezetesen a betyáros szoknyaforma s a pamukgatyában *tükrös ködmen*ben járókat... hogy így a pimasz kevélységet és szilajságot szelid jámborság váltsa fel."

Szeremlei S. többször idézett műve IV. köt. 380. l. azt írja, hogy a szűcsök juhbőrből készítettek *bőrkapcát*, melyet a lábszárra legfölül a bocskorszíj alá tekertek; igaz, hogy előbb a 182. l. azt írja: „lóbőrből kimetszve". Valószínű, hogy lóbőrből készíthették, még pedig pásztoremberek, mert öreg szűcsöktől se hallottam a juhbőrből való bőrkapcát.

*

Meg kell még emlékeznem a hulladékokról, és az úgynevezett *esőlékek*ről. Ezek a nyersbőrnél: a homlok, lábcopák, farok és az esetleges pállás folytán hullott gyapjú, továbbá a húsolásból összegyűlt faggyú és árvahús; a kikészített bőröknél pedig a szabás folytán eleső bőrdarabok és gyapjú.

Az éven keresztül szaporodó esőlékeket összegyüjtik és a padlásra szellős helyre hordják fel. *Pőszlék*nek is mondják, mivel a bőr kopasz részeit ilyen esőlékekkel pőszölik ki. Tél utolján, mikor már a munka szünetel, a kész bőrök elfogytak, készíteni a hideg időben nem érdemes, az esőléket a padlásról kasokban lehordják a műhelybe és kezdetét veszi a nyírás: az esőlékekről a gyapjút lenyírják. Úgy a nyers, mint a kikészített bőrdarabokat, még az ócska subadarabokat is enyvgyárnak adják el, hol bőrenyvet készítenek belőle. A gyapjú a posztógyáré lesz, nagykereskedő veszi meg. Az eladást a mesterek társulva, együttesen eszközölték. Az átadás, átmérés a társulat elnökének házánál Mátyás-napkor (febr. 24.) szokott történni, amikor is a gyapjúáldomást társasvacsorával egybekötve fogyasztják el. Volt olyan szűcsmester, aki 4—5 mázsa gyapjút is gyüjtött egy év alatt.

Az összegyűlt húslást és faggyút leginkább szappannak főzik ki. A faggyút régebben gyertyának öntötték és világításra használták.

Értékesítés.

A vásárhelyi szűcsök folyómunkájokat hetipiacokon és országos vásárokon árulták és adták el minden időben. Hetipiacokon külön a többi mesterektől, országos vásárokon a csizmadiák mellett árultak a szokásban levő megállapodás, régebben a céhrendelet szerint. Több sorban árultak a földön és kocsiból, később ponyvasátorban. Vásárra hármasban jártak kocsin. Egy teher 8—12 frt közt váltakozott, az út szerint. Egy kocsira 50—60 drb subát raktak, melyet ponyvával kötöttek le. Vásárra jártak leggyakrabban: Szeged, Szabadka, Baja, Kikinda, Kecskemét, Cegléd, Szentes, Csongrád, Kúnszentmárton, Csaba, Gyula, Békés, Szarvas, Pécska, Arad városokba, ahol is egyenként adták el portékájukat. Egy darabot okvetlen eladtak, hogy a kocsibér kiteljen.

A subát, ezt a téli ruhadarabot, nemcsak ősszel és télen veszik, amikor arra a legnagyobb szükség van, hanem nyáron is; azzal tartja a vásárhelyi ember, hogy melegben olcsóbban adják. A dandárján természetesen az őszi (okt. 15.) és téli, ú. n. Jézusi vásárban (jan. 12.) vásárolják. Érdemes figyelemmel kísérni a subavásárlást, mert a vásárhelyi ember egyik ruhadarab vásárlásánál se alkudik úgy, mint a subánál.

Sohase maga veszi az ember a subát, hanem harmad-negyedmagával; a vásárláshoz sógor, koma, rokon, szomszéd, — meg akivel a vásárban összetalálkozik ismerős — meghivatik, mert hát több szem többet lát. De bármennyien legyenek is, az asszony el nem maradhat, annak ott kell lenni:

az asszony hagyja helyben a subát is, meg az árát is. Ő javítja, de ő rontja el is a vételt.

Két-három sorjával árulnak piaci napon is, vásárban pedig öt-hat sorjával vannak a szűcsök.

A sorok közt csapatosan járkálva nézelődnek a vásárlók.

— Kinek való subát vigyáz barátom? — száll a kérdés megnyerő hangon.

— Adjunk ëgy jó subát? Gyüjjön közelebb! — ostromolja a másik szűcs ez előtte elhaladókat. S már arrafelé tartanak, mikor egy harmadik kiabálva hívja:

— Ide gyüjjenek! Ide gyüjjenek!! — S a tapasztalatlan vevők legtöbbször odamennek, ahol hangosabb, lármásabb szóval hívják. Mert hát az győz mindig, aki nyelvvel jobban bírja.

— Milyenforma árúra van szükségük? — kérdi szolgálatkészen a mester.

— Mutasson hát, na! — mondja az odahivott a szűcsnek, ki nagy előzékenységgel terít rá egy olyan árú subát, amilyen pénzünek nézi a parasztot. Mert — magunk közt legyen mondva — a szűcs nem sokba veszi a parasztembert. Úgy tartja, hogy a paraszt ravasz: túljár az eszén. Azt mondja, hogy az emberek közt a parasztnál, madarak közt a verébnél nincs haszontalanabb. Természetesen a saját szempontjából értékeli így a parasztot, melyre nagy oka van a szűcsnek.

— Nézze kend, jó lösz-é? — szól a subával betakart ember az igazlátók egyikéhez.

— Nem ér többet ëgy szűrnél, — mondja a subát leszólva a kérdezett, tudva tudja, hogy ezért legjobban haragszik a szűcs. Mire ügyesen lebillen a vállról a suba a porba.

— Adjon mást, — mondja kurtán.

— Ne hajigálja barátom a piszokba, — mondja a mester barátságos hangon, de olyan nézéssel, mintha fel akarná nyársalni a szemével, s megrázván a portól a subát, visszateszi a többi közé. Másikat vesz elő, melyet a vállánál fogva hajít a paraszt nyakába, olyformán, hogy a kalapot kiüti a fejéből, alig áll a lábán, csakúgy tántorog...

Körülfogják a subanézők, s tapogatják. Egyik egyfélekép, másik másfélekép ócsárolja, mire letevődik ez is. Most már maga vesz föl egyet, még pedig aljával, hogy lássa benne a pőszléket. Aztán meg a napnak tartja...

— Nem úgy szoktuk viselni, tögye lë, — veszi ki a kezéből a subát a mester, gondolja, tán nincs is vevőszándéka, hát nem kínálja tovább.

— Láttatlanba nem vöhetök — mentegetőzik a paraszt. — Azt vöhetöm, amit látok is!

A mester utolsó kísérletként a nyakába terít egyet.

A paraszt előbb megbillegeti, hogy a suba hátra megy-e, azután megrázza magát, hogy képződnek-e rajta ráncok. Nézik elől, hátul; forgatják jobbra-balra, hogy van-e ránca, mert ha nincs, akkor szűk a suba. Azután a vállát illegeti, hogy vállba bő-e, mert a szűk *szopja* a vállat. Most az aljját nézi: bőnek kell a subának lenni vállban, derékban, aljban egyaránt. Amint-hogy a suba csakugyan megfelelő, de azért, hogy mondjon valamit, azt ereszti ki a száján:

— Szűk ez, olyan, mint a sütőteknyő!

— Ha összeszárad, kiszorul ebbül sógor, — tromfol az igazlátó.

A mester ezért már nagyon haragszik, lekapja a subát, a földön elteríti, mely egészen olyan kerek, mint az élesztőszárító kas.

— Fusson rajta körül a szöme, — mondja mérgében. — Így néz ki a szűk suba!?

Erre már nem tud mit szólani a paraszt, hát magára veszi újra és úgy vizsgálja a bőrét, végigsímogatja, milyen készületű.

— Hű, de hitvány, — kiált fel műértőleg, — de kár volt beletenni azt a szélsőt!

— Hát bizon, mög azt a középsőt, az is rosz bűr — vallja meg a mester. (A parasztot érti, aki benne van.)

— Hiszen pállott ez már, dögbűr ez, — kötődik s huzogatja a suba szőrét.

— Ki tudom én is húzni a haját, ha fölemelöm annálfogva — gyűri le szóval a kötekedőt.

Sokáig évődnek így, míg kibeszéli a mester a vevőt. Csak most kérdezi meg a paraszt:

— Hogy adja?

— Negyven forint.

— Adja ide húszért.

— Ebbe ugyan nem kevélyködik... 20 frtért, — vágja ki kereken a mester, nem sokat törődve, tetszik-e vagy se. Mire elkezdődik az alkuvás: csapdossák egymás tenyerét. Nehezen ígér rá egy-egy forintot a paraszt. A mester közben az asszonyt vigyázza, ki, mikor az ember a 38. forintot is megígéri, rászól az urára:

— Ne ígérjék kend már!

A mester se fáskodik, tudja, hogy az asszonyé az utolsó szó, hát ráhagyja. Elütik. De a paraszt azért nem fizet, szűcsnyelven szólva: „áll, mint a lëfestött szamár". Háromszor is előveszi a bugyellárisát, míg fizet. Persze a rossz bankóforintokat adja a szűcsnek. Na, de azért csak azzal válnak el:

— Adjon Isten szöröncsét a subához!

— Magának is a pénzhöz!

*

A szűcsök vallomása szerint az árak változók voltak, aszerint, hogy melyik vidéken milyen volt a termés. Gyümölcs, szőlőtermés ha jó volt, akkor megadták a suba árát, úgyszintén a többi ruhadarabokét is. Emlékezéseik szerint a 70-es években volt legolcsóbb s egy évtizedig tartott; erre az időre esett az aszály, árvíz, kolera s más elemicsapás.

Szórványos adataink szerint 1803-ban a süveg 45 krtól 2 frtig, 1811-ben a suba 50 frt, 1812-ben pedig 20 frt, 1841-ben a ködmen ára 3 frt volt. Az 1860—80-as években a következő árak voltak:

Ködmen		3·50— 4 frt	Ugyanaz díszesebb	30— 35 „
Bekecs	fehér	7— 8 „	Dohányzacskó	1— 2 „
	fekete	20— 25 „	Ugyanaz díszesebb	15— 20 „
Bőrnadrág		5— 6 „	Az 1885—95. években pedig:	
Kisebb bőrnadrág		3 „	Nagysuba	40 frt
Nagysuba	fehér	20— 60 „	Kissuba	50—100 „
	irhás	80—150 „	Aljas bekecs	9— 15 „
	almás	20— 50 „	Férfiködmen	8— 10 „
	rozmaringos	20— 50 „	Bőrnadrág	4— 9 „
Kissuba		35—150 „	Kostökzacskó	1— 5 „
Férfiködmen		12— 20 „		

A szűcsök munkáit, a bőrruhadarabokat legnagyobbrészt kintlakos pásztoremberek, pusztán, szállásokon élők vették és viselték. A városiak is használták, de nem volt elengedhetetlen rájuk nézve, mint a kintélőknek. *Asszonyok részére* kis subát vettek, meg ködmönt. *Gyerekeknek*, 6 évestől, a kerekaljú ködmént; *legényeknek* a sárgaszínű, feketeprémes fodrosaljú bekecset és bőrnadrágot;

kanászoknak ködment, mely hosszabb a mellénynél és bőrnadrágot; *kisbéreseknek, béreseknek, öregbéreseknek* fehérszínű, fehérprémes fodrosaljú bekecset, az ú. n. seggbosszantót és bőrnadrágot; *szegény embernek, kubikusnak* nagysubát, bekecset és bőrnadrágot; *jómódúnak* nagy- és kissubát, dakut, bőrnadrágot, kostökzacskót; *öreg embernek* bőrnadrág, kerekaljú ködmen, irhás nagysuba, a 70-es évektől fehérsuba almás irhával vagy zöld rozmaringgal beszegve, a jobbmódúaknak szürke gallérral. A szegény ember ritkán tudott újat venni, meg kellett elégednie az ócskapiacon vett *tökhajjal, darudöbörgővel, vergönyével,* vagyis a kiszáradt, esőverte, kérges, repedt, viseltes subával.

A nagyon elnyűtt suba kutyafekvés lesz, ha még ennek se jó, az ócskás vagy fütyürűs zsidóhoz viszik, tányért, findzsát kapnak érte.

Kiss Lajos.

Kapubálványfejek.

Több százra menő kapubálványfa gyüjteményemből ezúttal 125 kapubálványfejet mutatok be, melyek tizennyolc-húsz évvel ezelőtti vándorlásaim eredményének egy csekély részét alkotják.

A *bálvány* általában szobor, vagy faragvány. Ilyen a *kapubálvány* is, mely a kapuk szárnyait ragasztóképen tartja. A kapubálványnak rendszerint három fő része van: fej, törzs és láb. E részekkel egy későbbi alkalommal szeretnék foglalkozni. Most egyelőre csak a kapubálványfejek, tehát a bálványfa legfelső részének tagozására, leírására és ismertetésére szorítkozom.

Mielőtt lényegileg rátérnék a kapubálványfejek tárgyalására, szükségesnek látszik rámutatnom, hogy gyüjteményemet a Duna—Tisza közéről és mellékéről szedegettem össze. Kis térképet közlök erről az érdekes és legnagyobb részben túlnyomólag magyar vidékről, hol csak itt-ott akad egy-egy német vagy tót sziget. Ez a kis térkép használható áttekintést nyujt a tárgyalásra kerülő kapubálványfejek földrajzi elterjedéséről (1. ábra). Meg kell azonban jegyeznem, hogy a gyüjtögetésem óta elmúlt legutóbbi húsz esztendő e népművészeti emlékek legnagyobb részének sírját is megásta már.

A kapubálványfa legegyszerűbb formája az egyszerű négyzetes hasáb, minden tagozódás nélkül. Ezen sem a fej, sem a törzs, sem a láb meg nem különböztethető. Egyszerű síma négyzetes hasáb az egész, melyen csak a kapuszárnyat tartó vasrudak és anyacsavarok látszanak fent és lent.

Nem nevezhetjük szigorúan még tagozásnak a kapubálványfák ama második fázisát sem, amikor az egyszerű négyzetes hasáb legfelső része egy harántmetszéssel előre, vagy hátra, — legtöbbször hátra az udvar felé, — le van csonkítva, hogy az eső- és hólé lefolyjon róla, s ne pusztítsa el oly hamar a bálványfát, mely ha korhadozik, az egész kapu bedől. Éppen ezek az okok lehettek szülőanyjai azoknak az egyszerű megoldásoknak, miket a kapubálványfejek első sorozataként mutatok be. E sorozatban a ferdére metszett bálványfa fölé egy deszkalapot szegeznek, hogy az alatta levő bálványfát ez a deszkalap, ernyő-, vagy tetőként védje az időjárástól. Ez által a bálványfa — bár maga még tagozva nincsen, — mintegy kalapot, illetőleg fejet kap. E megoldással a Tisza melléken, Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye nyugati és Pest-Pilis-Solt vármegye keleti részében találkozunk leggyakrabban.

Ennek a védőszerepre hivatott és ferdén alkalmazott deszkalapnak természetesen csak a legpucihább háznál hagyják meg egyszerű téglalapú (oblongum) alakját. Miután népünk mindig sokat adott házatájára és figyelme mindenre kiterjedt, faragó készsége, s formákat szerető szeme ezt a kis deszkadarabkát is igen sokféle és sokszor meglepően ügyes vonalakkal tudta csinossá alakítani. Így a 2. ábra bálványfején levő deszkalap egy vízszintes S-alakú hullámvonallal van tagozva fent és lent egyaránt és pedig úgy, hogy az egyik sarok hegyes marad, a másik pedig le van kerekítve. Alul ugyanígy, csakhogy fordítva. A bálványfa Újkécskéről való.

A 3. ábra tiszasasi bálványfejet ábrázol. Deszkalapja fent két összeforduló S alakban tagozódik, középen mintegy szívalakot képezve. A deszkalap alul tagozatlan. Megtartotta egyszerű téglalap alakját.

Szintén itt találtam a 4. ábra kapubálványfejét, melynek deszkalapja úgy fent, mint lent szimmetrikus megoldásban egy téglalap, kétoldalt félkörű tagozódással úgy, hogy mind a négy sarok ép marad.

Elegánsabb formákat látunk az 5. ábrán (Csépa), hol a deszkalap elől szívalakú, alul pedig kikanyarodó fecskefark alakú. Érdekes, hogy a bálványfa oldalai kétfelől kis vakablakszerű nyílásokkal vannak élénkítve.

Bonyolultabb a 6. ábra (Ókécske). Felső részének sarkai le vannak kerekítve. Ez a vonal S alakú hullámban folytatódik mindkét oldalon, hogy fönt három félkörös vonallal befejeződjék, s így középen egy magvat látnatunk, oldalain két kis görbe levélkével. A deszkalap alsó részének két sarka vízszintes S alakban van lekerekítve úgy, hogy középen a deszka egyenes éle megmaradt.

Még gazdagabb a megoldása a 7. ábrának. Míg itt az alsó rész egyszerű hullámvonallal csipkézett, addig a felső rész balsarka félkörrel van lekerekítve s egy merész hullámvonallal erőteljes kifli alakú nyúlványban ugrik ki. A jobb sarok, a lekerekítés után háromnegyedkörív alakú bábszerű díszítésével igen érdekes példáját adja az asszimmetrikus gondolkozásnak (Tiszasas).

Eredeti a 8. ábra, ugyanebből a faluból. Ennek felső része egy mutató kezet ábrázol, de hüvelykujj nélkül, szellemes lekerekítéssel a jobb oldalon, míg alsó részén a két sarok háromnegyed körívvel van tompítva, s közben mindkét végén éles hegyben összefekvő két ferde S alak tagozza a deszkalapot.

Míg eddig a bálványfák tagozatlanok voltak, a 9. ábrán látjuk a bálványfej első kísérletét, mely nem egyéb, mint egy kisebb négyzetes hasáb, ugyanolyan harántmetszéssel, mint az eddigieknél. A rajta fekvő deszkalap egyszerű megoldású, mindnégy sarok lekerekítve, s közben homorú ívekkel összekötve, szigorú egytengelyű szimmetria betartásával (Tiszainoka).

Ezek után áttérünk a kapubálványfejek második sorozatára, melynél a bálványfej síkja megmarad a bálványfa síkjában és csak oldalai tagozódnak (profil). Vagy az oldalai maradnak egy síkban a hátlappal együtt, s csak a fej eleje tagozódik. E sorozat elseje a 10. ábra, mely alcsúti bálványfejet ábrázol. Kettős hullámvonallal a vállból egy egészen egyszerű lekerekített fej áll ki, mely a másik oldalon minden tagozódás nélkül megy át ismét a bálványfa törzsébe.

A „galambos bálványfa" legkezdetlegesebb alakját láthatjuk a 11. ábrán (Pócsmegyer), melynél a kettős összeolvadó S-alakú hullámvonal élben indul ki a bálványfa törzséből és élben tér vissza.

Fejlettebb alakzata ugyanennek egy Cibakházán levő galambos bálványfa, melynél a hullámvonalak merészebb lendületűek és a galambfej alatti nyakrész egy negyedköríves alámetszéssel van élénkítve (12. á.).

Ugyanez a megoldás látható egy pócsmegyeri másik galambos bálványfán, csakhogy esetlenebb vonalakban. Ennek elejét még egy, a törzs síkjá-

ból kissé előreugró és alul félkörű csipkézettel ellátott szalag élénkíti (13. á.)

Még szebb a galambos bálványfa következő fokozata, melynél a galamb, mint a bálvány feje, már szinte rákuporodva, rálapulva rajta ül a bálványfa törzsén (14. á.). E madocsai bálványfejnek nagyjában az előbbiekkel megegyező vonalai vannak, azzal a különbséggel, hogy hátsó részén még egy vízszintes és fordított S-alakú hullámvonal a galamb farkát is kimagaslóan elébünk állítja.

A 15. á. (Madocsa) az előzőnek egyik változata.

A galambos bálványfák azonban elfajulnak és kivetkőznek eredeti alakjukból, lassan közeledve a bárkaorr alakjához. E folyamat első állomása a 16. á. (Pócsmegyer), melynél a fej felső részén kissé idétlen formában még megtalálhatjuk a galambos alakzatokat, de ez alul, mielőtt átmenne a törzsbe egy négyszögletes kiugró pálcikával tagozódik, mely ugyancsak szögletesen megy át a törzsbe.

A második fázisban (17. á. Pócsmegyer) a galambos alakzat már csak némileg ismerhető fel, inkább a hajó- (bárka)-orr van előttünk. Itt a bálványfej hátsó síkja egy széles ívvel be van homorítva, azután erős lendülettel kanyarodik előre a fej, melynek ovális domborulata alatt egy félkörű pálca (thorus) majd függőleges síkban való átmenet után egy negyedköríves homorú vályú (fél trochilus) tagozza befejezésül a nyakrészt.

E sorozat harmadik változata (18. á. Pócsmegyer) nagyjából ugyanaz, de hátul elmarad a homorú vájat, elől pedig a fej alatt nem félkörű, hanem ovális ívű pálcika áll, melyet a kupásvéső csipkézett ki.

Nagyobb arányú a következő bálványfa, szintén Pócsmegyerről (19. á.). A galambos megoldás csökevényes formái még mindig megvannak; hátul a farokrész, elől a fej, amely azonban itt csigavonalszerűen van alámetszve. A kupás véső csipkézete igen előnyösen élénkíti.

Még díszesebb megoldást mutat a 20. á. (Pócsmegyer). A hátsó (farok) rész itt egy vízszintes sík, ebből lendül ki hullámszerűen a fejdomborulat csigavonala. A függőleges síkokon András-kereszt és nyolcszögű vésett díszítéseket látunk, amelyek igen megnyerővé és tetszetőssé teszik a különben is erőteljes, impozáns hatású bálványfej alakját. Figyelemre méltó még itt a vasalás is, az anyacsavart helyettesítő vaskorongnak ugyanis felfelé egy kör alakban végződő egyenes nyúlványa van.

Tisztára a hajó (bárka) orrot utánozza egy bölcskei bálványfej 1891-ből. Ez a motivum nem szokatlan a dunamelléki falvakban. Így pl. Apatinban az utcákon a kocsiutak és gyalogjárók elválasztására leásott cölöpök igen gyakran nem egyebek, régi kiszolgált halászbárkák orrainál, melyek egy darab hatalmas tögy-, vagy diófából faragvák, s így nagyobb ellentálló képességűek lévén a bárkáknál, míg azokat az idő és használat elvásta, az orrukat leásták a földbe cölöpnek, legtöbbnyire természetesen a bárka gazdája a maga háza elé. Ezek rendszerint, halász vagy hajósgazdák, akik e külső jellel is mesterségüket akarják a világ tudtára adni. Így a 21. á.-án látható bálványfa gazdája is hajós ember volt.

E sorozattal is végezvén, újabb, változatosabb és formákban is bővelkedőbb csoportra térhetünk át. Ezeknél általában egységes marad a bálványfa síkja a fejen is úgy elől, mint hátul, két oldalt ellenben tagozódik (profil).

E csoportot a 22. á. nyitja meg (Kömlőd). A fent lekerekített fej alul két negyedkörívvel csúcsosodik ki. Alatta félkörű hosszú tag (trochilus) a nyakrészt adja.

Ugyane faluból való a 23. á., melynek feje egyenlő szélességű magával a bálványfával, és minden sarka le van kerekítve. Nyaka domború pálcatag (thorus).

A további fejlődés a baranyamegyei Kopács faluból való (24. á.).

Lándzsahegyre emlékeztet a 25. ábrán látható bálványfej (Alcsút). Egyszerű, paraszti formák.

Sátoralakot mutat a 26. á. bálványfeje (Karcag). Alatta két domború pálcatag (thorus), mint kettős nyakfodor díszíti az egészet. Vasalása négylevelű.

Nehézkes formákat látunk a 27. ábrán (Karcag). A fej mintegy feltűrt karimájú kalappal tetézve, tulajdonképen csak egy egyszerű negyedkörű domborulat, melynek alsó vonala függőlegesen van meghosszabbítva. Vízszintes kis átmeneti vonallal éri el a profil a törzs síkját.

Nemes vonalú profilt látunk a 28. ábrán (Uszód). Hegyével felfelé fordított szív, vagy szívalakú levél alkotja a fejet.

Kevésbbé nemes, de azért kielégítő profilt mutat a 29. á. (Harta).

Ugyanennek a karimás kalapformáknak változatát láthatjuk egy ugyanide való bálványfejen (30. á. Harta). Alatta tulipánkehelyszerű fej, tagozatlan, függőleges síkú nyakkal, mely lekerekítve megy át a törzsbe.

Szintén tulipánkehely látszik a 31. ábrán (Ordas), mely két derékszögű lépcsőzettel megy át a törzsbe. Felül sátorformába megy át, úgy hogy a befejező motivum fent nagyjában gombaalakú.

Igen szép és nemes megoldású egy dunapataji bálványfej (32. á.). Tetején gömböcske, mely lapos ferde síkokkal szökik ki a fejre, melynek kocka alakja van, alul sarkai le vannak kerekítve.

Ugyane csoport második sorozatánál a fej kerek (kör) alakú. Egyébként profilozása ugyanaz marad. E sorozat elseje egészen egyszerű kör egy lépcsőzetes nyakrésszel, mely alatt a váll le van gömbölyítve (33. á. Uszód). Vasalása leveles.

A sorozat másodikának feje szintén kör, nyaka függőleges S alakú vonal, a törzset a nyaktól egy kupás vésővel kettősen csipkézett vonal választja el. Vasalása nyolcszögletű (34. á. Fülöpszállás).

A következő fejlődési fokon a köralakú bálványfejen egy kis félkör alakú bóbita (üstök) áll. Nyaka két lépcsőzetes tag. (35. á. Ordas).

E sorozat negyedik alakzata Hartán fordult elő. Feje kör, nyaka két hosszúkás domború tag, úgyhogy az egész hármaskarajú levél benyomását kelti. Egy lépcsőzetes taggal megy át a törzsbe (36. á.).

Ugyanide való a 37. á., melyen a köralakú fej alatt egy félkörű pálcatag (thorus), mint nyakszalag szerepel. A nyak éppen olyan S-alakú, mint a már tárgyalt 34. ábránál.

A 38. á. Dunapatajról való. A köralakú fej alatt negyedköríves vájat (fél-trochilus) van.

Szintén dunapataji bálványfej a 39. á. is, melynek bóbitás köralakú feje alatt két ferde sík vízszintes bemetszéssel kettős félháromszögű kiugrást alkot, s nyakfodorszerűen szerepel. Nyaka egyszerű négyzetes hasáb. Válla lekerekített.

A tolnamegyei Felsőnánán is megvan e típus egyik változata (40. á.), hol a köralakú fej alatt egy fél háromszögű, de felfelé álló, kiugrás szerepel nyakfodorként, s ezalatt egy négyzetes pálca (hasáb) ugrik ki. Nyaka szintén négyzetes hasáb.

Igen csinos megoldást mutat egy uszódi bálványfej (41. á.), melynek köralakú feje alatt viráglevél formára egy negyedköríves pálcika hajlik ki. A nyak itt is négyzetes hasáb. Vasalása négyleveles.

1884-ből való a következő bálványfej (42. á. Madocsa). A köralakú fejen nyolc kettős és négy hármas kör-körös díszítés vonala látszik, mely a „kerekvéső" munkája.

Igen elegáns a 43. á. (Uszód). A köralakú széles fej alatt a váll legömbölyített. Vasalása szívalakú.

E sorozat utolsója a 44. á. (Dunapataj), mely igen eredeti megoldásokkal szolgál. A köralakú fej bóbitája ¾ rombus (dülény). A fej minden átmeneti tag nélkül egy ¾ trochilusba megy át. A nyaknak olyan felálló gallérja van, amely két, felfelé álló ferde vonalból áll elő. Ezeket egy függőleges sík köti össze, s lent egy vájat (trochilus) minden átmenet nélkül a bálványfa törzsébe viszi át.

Ugyane csoportozatnak van még egy sorozata, melynek fejei csupa élénk változatosságú alakzatokat tárnak elébünk. Ezek a bálványfejek többnyire igen szépek és igen szerencsés megoldásúak is. Így mindjárt a sorozat elseje (45. á. Dunapataj) fent élben végződő kettős körívből (csúcsíves körívek) áll, mely merész félovális alakú vájattal (trochilus) metsződik alá és egy lépcsőzetes átmeneti taggal megy át a bálványtörzsbe.

Kettős kelyhű virágalakot mutat egy hartai bálványfej (46. á.), melynél a fej középrésze fent domború ívekkel van bevágva. A virágkehely egy darabig a bálványtörzs síkjának felel meg, azután átmenet nélkül bevágódik, hogy egy félkörű thorusban kidomborodva be is fejeződjék. A fej közepén egy kiálló félgömböcske látható.

Gazdag megoldású a 47. á. (Dunapataj), hol a fej középrésze szintén bevágott, és virágkehely alakú. A vasalás a fejen és nem, mint rendszerint, a törzs felső részén van.

Egy hartai (48. á.) bálványfej is igen kellemes hatású. Fejének felső része igen hasonlít a 24. ábrához és hármas domborulatból áll, melyek fokozatosan kifelé, majd befelé törekszenek. Nyaka ennek is négyzetes hasáb. Vállai lekerekítettek.

Egyszerűbb, kezdetlegesebb a 49. á. (Harta). A fej teteje ¾ rombus (dülény), alatta tulipánalakú kehely három, kettős kördiszítéssel. Nyaka négyzetes hasáb. Vállai lekerekítettek. Vasalása ellenben gazdagabb és érdekesebb, mint sok más bálványfáé.

Keresztalakú nyolcas lépcsőzetet mutat az 50. á. (Harta). Nyaka szintén lépcsőalakú négyzetes hasáb. A csupa egyenes vonal dacára, hatása igen szerencsés.

Szintén hartai bálványfej az 1894-ben készült igen szép elgondolású 51. á. Fejének felső nyúlványa a szigony hegyéhez hasonló. A minden sarkán lekerekített kockaalakú fejből két oldalt vékony polcszerű fülek nyúlnak ki. Nyaka négyzetes hasáb. Vállai lekerekítettek.

Ezzel befejeztük a bálványfejek e csoportját is. Következik a még változatosabb és még gazdagabb megoldásokat adó fejlettebb csoport, ahol a tagozódás mind a négy oldalra kiterjed. Igen kezdetleges fokkal kezdjük el, melyet egy jászdózsai bálványfej mutat (52. á.), s ahol egy hátrafelé ferdén lemetszett síkú fejet látunk csupán, mely egyszerű vízszintes síkkal a bálványtörzsbe előre ugrik.

A következő fokozaton már érvényesül a négyoldali tagozódás (53. á. Alcsút). A fej fent kis vízszintes négyzetes lapocska, mely négy ferde síkkal szökik ki, s azután negyedköríves domborodással bemetsződik. A váll lekerekített.

Bóbitás fejű egy géderlaki bálvány is. Bóbitája alapjával felfelé fordított négyzetes egyenes csonka gúla. A fej nagyjában félgömb, nyaka csak két oldalt vájódik ki negyedköríves hajlással a bálványtörzs síkjába (54. á.).

Hasonló az 53. ábrához egy karcagi (55. á.) bálványfej is. A fej nem körívvel, hanem befelé irányuló ferde síkokkal van alámetszve.

Egy következő bálványfejen (56. á. Daróc) a fej nagyjában szintén félgömbalakú, kétszer ismétlődő, ékalakú, ferde irányú, bemetszésekkel.

Hármaslépcsős egy szolnoki bálványfej. A nyak négyzetes, egyenes csonka gúla (57. á.).

Igen hasonlít hozzá egy Makádról való bálványfej, csakhogy a feje

legfelső részén is van egy lapos kis négyzetes csonkagúla s a nyak gúlája nem jön ki a bálványtörzs síkjába, miáltal jobban tagozódik. A kupás véső a nyak legalsó vonalát is kicsipkézte (58. á.).

Tiszapüspöki egyik bálványfeje (59. á.) vaskos, erőteljes formákat nyujt.

Csinosabb bálványfej már a 60. á. (Kőtelek). Fejének felső részét egy négyzetes, egyenes kis gúla képezi, mely egy ugyanolyan nagy négyzetes hasábra van reáhelyezve. Az egész egy kisebb négyzetes gúlán áll. A fej maga széles négyzetes hasáb és lefelé fordított négyzetes, egyenes csonka gúla.

Igen csinos megoldású a 61. á. (Tiszaroff). Fejének felső része félhenger, mely egy négyzetes szélesebb hasábra van ráhelyezve. Alatta a törzs le van kerekítve.

Elegánsan hat a 62. á. (Uszod). Alul lekerekített szép négyzetes, egyenes gúla alkotja a fejet.

Hármaslevelű tulipánkelyhet mutat egy daróci bálványfej kétoldali megoldásban. Nyaka azonban mind a négy oldalon tagozott hasábokból és fél thorusokból áll. Törzsének sarkai lekerekítettek. A fej helyének vonala és alsó csipkézete véséssel ismételve van (63. á.).

Nagyon sikerült tagozódás látható a 64. ábrán (Makád). A fej felső része íves, négyoldalú, gúlaszerű alakzat. Alatta széles négyzetes hasáb, lekerekített élekkel, mely kehelyszerűen terjed ki alá felé. A nyak fél thorus. A váll lépcsőzetes.

Négyzetes hasáb a feje egy kenderesi bálványnak, de sarkai fent le vannak kerekítve, alul pedig negyedkörívvel kiszélesednek egy nagyobb négyzetes hasábba, mely alul szintén lekerekített sarkú. Nyaka karcsú és hosszúkás, négyzetes hasáb, ugyancsak negyedköríves hajlással menve át a bálványtörzsbe (65. á.).

Bóbitás fejű a 66. á. (Fülöpszállás) bálványa. A bóbita félhengerszerű pálca. Feje innen ferde síkban lejt, lekerekített élekkel kétoldali tagozódást mutat és lefelé fordított négyzetes csonka kúpot alkot. Nyaka négyzetes hasáb, fent és lent ugyanilyen szélesebb tagozódással. Vállak lekerekítettek.

Virágkelyhet mutat a 67. á., mely felett lapos kis négyzetes gúla hegyesedik. A kehely alatt két lépcsős négyzetes hasáb vezet át a törzsbe (Ecser).

Szintén ide való a 68. á. is. Fejének felső része lapos, négyoldalú, kettős gúla, a fej maga ovális alakú gömb. Nyaka négyzetes hasáb, s egy lépcsőzetes taggal megy át a törzsbe.

Kis lefelé fordított négyzetes egyenes csonka gúla képezi a bóbitát (üstök) a 69. á.-án (Géderlak). A fej gömbölyű, alul íves vájattal jut ki a bálványtörzs négy síkjába.

Igen hasonló a 68. ábrához a 70. á. (Ecser). Csakhogy a fej hosszúkás és nyaka felül szélesebb, négyzetes hasáb, alul pedig kisebb.

Nyolc gömbcikk alkotja egy dunavecsei impozáns erőteljességű bálvány fejét. A törzs sarkai lekerekítvék (71. á.).

A legszebbek egyike azonban a 72. á. (Kiskőrös). Kis tört, négyzetes, egyenes gúla alkotja a fej bóbitáját, mely egy szélesebb négyzetes síkon nyugszik. Ebből a fej elegáns hullámvonala esik alá először homorúan, azután kidomborodva. Egy négyzetes lapos hasáb átmeneti tagozata után következik az elegáns nyak, mely homokóraszerűen fut és lent vaskosabb, a középen karcsúbb. Újabb négyzetes lapos hasáb után a törzs sarkai lekerekítvék.

Érdekes laterna (lámpás) alakot láthatunk egy jászdózsai bálványfőn, melynek feje négyzetes egyenes hasáb, ferde metszésű gúlaszerű tetőzéssel. Mind a négy oldalán kissé kiálló négyzetek élénkítik a fejet. Alul a

nyak gallérja egy igen erősen kiálló, négyzetes, egyenes, lapos hasáb. A törzs sarkai kerekítve (73. á.).

Egyszerűbb formákat mutat a 74. á. (Nagykörű). Feje felfelé álló négyzetes egyenes gúla, mely ugyanolyan hasábon nyugszik és lefelé fordított négyzetes egyenes csonka gúlában folytatódik. Nyaka négyzetes, egyenes, hosszúkás hasáb. A váll erősen tagozott.

Szintén ide való a 75. á., ugyanolyan fejjel és nyakkal, mint az előbbinél láttuk.

Ugyancsak nagykörűi a 76. á., melynél a fej felső része félgömb. Ez egy lapos, négyzetes, egyenes hasábon nyugszik, melyet lapos és ugyanolyan csonka gúla támaszt alá. A nyak erőteljes, vaskos négyzetes egyenes hasáb, a váll tagozódása teljesen azonos a 74. ábráéval.

Artisztikus és remek megoldású egy 1812-ből való ordasi bálványfej, melynek négyzetes hasábalakú feje fent félkörű korongalakká van lefaragva és lent két négyszögletes pálcikával van tagozva. Nyaka két lépcsős taggal van alámetszve befelé, s egy trochilus enyhén karcsúvá teszi. Majd az egésznek talapzatául az ízléses ívekkel tagozott legalsó lapos négyzetes hasáb szolgál. Az egész fej félköralakú pikkelyekkel van telefaragva. Ez a bálványfej valóságos remeke a régi magyar faragóművészetnek. A mostani, vagy pár évtizedes népművészet termékei közül hozzá hasonlót és nálánál tökéletesebbet hiába keresünk (77. á.).

Kezdetlegesebb megoldású már a 78. á. (Csépa), mely nem is egy darabból áll, hanem a tetejerész úgy van rászögezve. Nyaka csak a hátsó síkon ívellik ki egy negyedkörívben hátrafelé. Feje tulajdonképen egyszerű, hármas, lépcsős tagozat.

Hasonló kezdetlegességű és ugyancsak csépai a 79. á. Feje négy lépcsős tagozású. A negyedik, legfelső mellé egy alsó sarkán levágott rombikus (dülény alakú) deszkadarab van külön hozzászegezve. Mondanunk sem kell talán, hogy ez a két utóbbi bálványfej már teljes leromlást mutat. Utolsó faragó ember az ugyanis, aki a formákat, mikor fa és faragókés van a kezében, nem tudja kihozni, hanem szögecseléssel toldozza, foldozza össze munkáját.

Piciny négyzetes gúla, ugyanolyan hasábon alkotja a 80. á. (Tas) fejgombját. Íves négyzetes gúlának a tetején áll ez. A fej maga kocka alakú. Nyaka kisebb, négyzetes hasáb, íves hajlásban haladva ki a bálványtörzs síkjához.

Emlékoszlopszerű a 81. á. (Nagykörű). Feje négyzetes egyenes gúla, ugyanoly hasábon, s ezek ugyanoly fordított csonka gúlán nyugszanak. A nyak hasonló az előbbi bálványfejéhez, csakhogy még tovább tagozódik egy négyzetes lapos hasábban, mely felfelé álló negyedköríves homorulattal (fél trochilus) van reá állítva a bálványtörzsre.

Igen szellemes, ügyes, gazdag tagozású és szép a 82. á. (Solymár). A fej kockalakú, melynek négy sarka fent két háromszögű ferde síkkal be van metszve úgy, hogy négy sátoralakú csúcs keletkezik a kocka négy felső élének közepére eső csúcsokkal. Alatta kisebb lapos négyzetes hasáb után az ugyanolyan, de hosszas nyak következik. Majd két lépcsős tagozódás után ékalakú kiszögellés fejezi be az igen tetszetős tagozódású bálványfejet.

Hasonló szépségű a 83. á. (Kenderes), melynek fején (csúcsán) lekerekített négyzetes, egyenes, hosszúkás csonka gúla áll egy alaplapjánál szélesebb, de lapos négyzetes egyenes hasábon, melynek éleit fent is, lent is a kupásvéső igen csinosan csipkézte ki. Ez alatt a nyakat ismét egy alul lekerekített csonka gúla adja. A törzs sarkai lekerekítvék.

A fejfákról ismert motivum koronázza a 84. á. fejét. (Nagykörű.) Régi megoldású lehet, mert már igen megviselt. Fejének felső része lapos, egyenes, négyzetes gúla, mely ugyanolyan két, egymással csúcsával összefor-

dított két csonka gúlából alkotott alakzaton nyugszik. A nyak lapos, négyzetes, egyenes hasab. A váll valamivel szélesebb, ugyanolyan hasáb betelé irányuló ékalakú bemetszéssel.

Az erőteljes bálványtörzshöz mérten kis fej díszíti a 85. ábrát (Szolnok). Fejének felső része egy alul lekerekített lapos, egyenes, négyzetes gúla. Ez alatt van a keskeny, négyzetes, hasábalakú nyak, mely alatt szélesebb, kockaalakú váll következik.

A japáni fából faragott lámpások formáira emlékeztet egy lórévi bálványfej (86. á.), melynek feje egyetlen sisakalakú, alul élben, felül lekerekített formákban végződő kalap. A nyak három lapos, négyzetes, egyenes hasábból áll, melyek körül az első és harmadik egyenlő nagy, a második (középső) pedig kisebb.

Erővel teljes, de vaskos formák jellemzik a 87. ábrát (Harta). Fejének legfelső része kis négyzetes, egyenes, csonka gúla. Alatta lapos, négyzetes, egyenes hasáb, mely fedőlapjával szélesebb, ugyanoly csonka gúlácskán nyugszik. Ez a koronázó rész. A fej maga erős, lapos, négyzetes, egyenes hasáb, alul lekerekített élekkel és sarkokkal, s alatta egy ékalakúan kiugró, két ferde síkból összeállított tag. A nyak egyszerű, négyzetes hasáb. A törzs élei és sarkai lekerekítvék.

Bóbitás fejű a 88. á. (Újkécske). A bóbita csak két síkban tagozódik. A fej fent téglalapú fedőlappal bíró négyzetes, csonka gúla, ugyanolyan nagy hasábon, mely lefelé fordított, ugyancsak akkora alaplappal bíró csonka gúlán áll.

Igen érdekes formák láthatók egy akasztói bálványfőn (89. á.). A fej felső része két, egymásra állított négyzetes, egyenes hasábból áll, az egyik hasáb vízszintes, a másik ennek középvonalában függőleges irányban állítva, s a kettőt kifelé hajló negyedköríves vájat köti össze. A nyak hosszú, négyzetes, egyenes hasáb. A váll alsó élét a kupás véső csipkézte ki.

Tisztára utcai lámpás-alakot mutat egy kúnszentmártoni bálványfej, melynek fejgombja van. A fej olyan oktaéder, melynek alsó része le van csonkítva, s egy hozzá hasonló nagyságú, lapos, kis, négyzetes hasábon áll. A nyak négyzetes, egyenes, hosszúkás gúla, két lépcsőzetes taggal, melyek közül az alsó erőteljesebb. A bálványtörzs elülső síkjára egy alul ívekkel és hullámvonalakkal díszített deszkalap van rászögezve (90. á.).

Szintén kúnszentmártoni a 91. á. is, melynek csonka gúlával kezdődő feje alul egy thorus alsó felébe megy át. A nyak négyzetes, egyenes, lapos hasáb. A váll negyedköríves kifelé hajlással megy át a bálványtörzsbe, melyet végig bevésett hullámvonalalakzatok díszítenek.

Ugyanide való a 92. á., melynek feje négyzetes hasáb, a 77. ábrához hasonlóan félkörű koronggá átkerekítve a felső részen. Két négyzetes hasábon nyugszik ez, s a hasábok felső éleit a kupás véső csipkézte ki. Az alsó hasábon két harántmetszés élénkíti a hatást, alatta enyhén homorú vájat az egész bálványfőnek kőszerű jelleget ad.

Eléggé gazdagon tagozott a következő hartai bálványfej (93. á.), mely 1888-ból való. Fejének felső része négyzetes, egyenes, csonka gúla, alatta szélesebb lapos, négyzetes, egyenes hasáb, mely még szélesebb, ugyanolyan csonka gúlára van állítva. A törzs élei és sarkai lekerekítvék.

Szépségben és rendkívül ügyes elrendezésben még a hozzá sokban hasonló 72. ábrát is felülmúlja egy tiszakürti bálványfej (94. á.), melynek feje nagyjában lekerekített élű és sarkú, négyzetes, egyenes gúla. Nyaka kerekded, középen kidomborodó hullámvonalban. Az egész egy széles, lapos, négyzetes, egyenes hasábon nyugszik. Ezután a törzs következik, melynek legfelső része hullámvonalas csipkézettel van kifaragva. Vasalása négyleveles.

Igen szép, erőteljes és szellemes formák vannak a 95. ábrán (Kúnszentmárton). A fej legfelső része a 86. ábrán lévőhöz hasonló, csakhogy egy

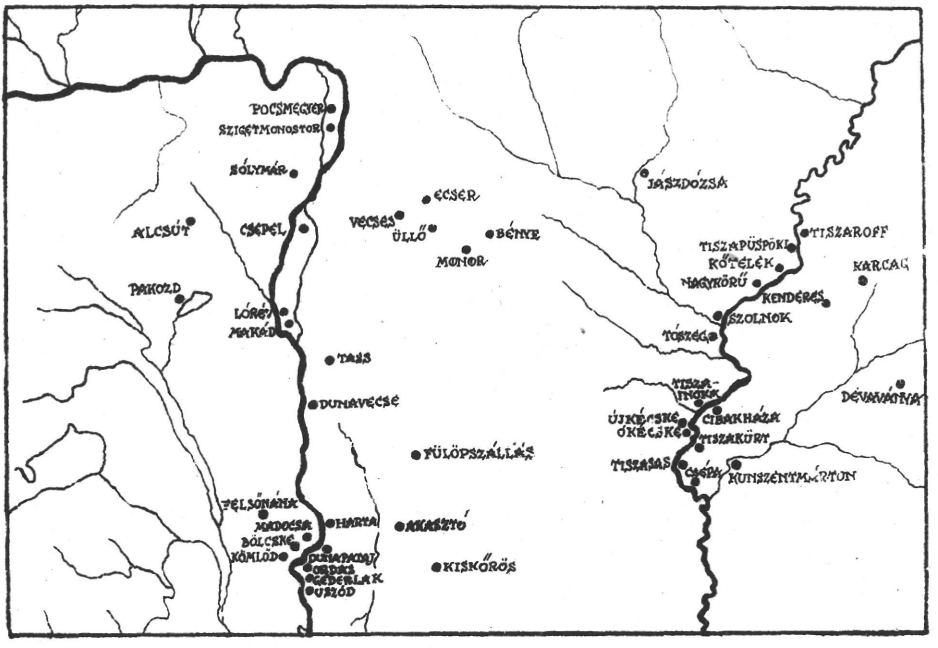

1. á. A felkutatott terület térképe.

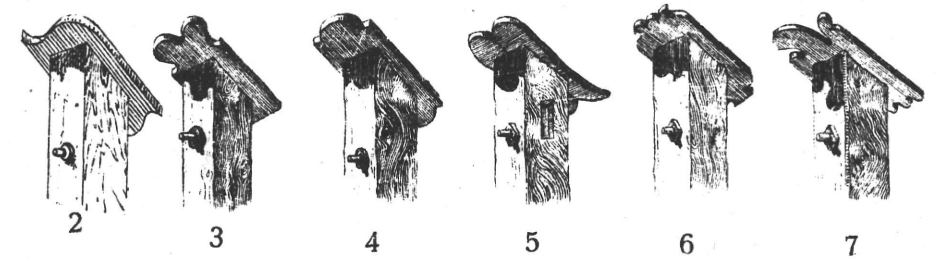

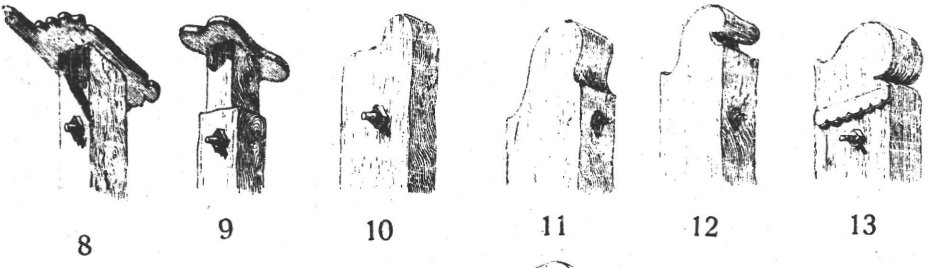

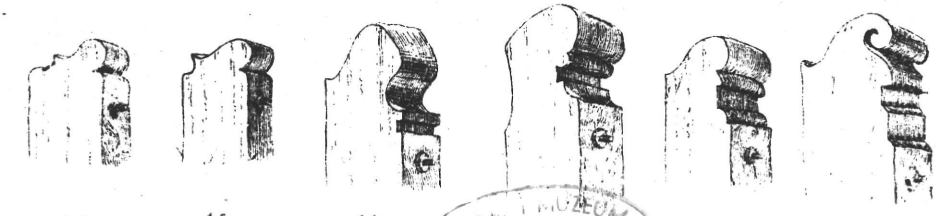

MÚZEUM
KÖNYVTÁRA

II. Tábla

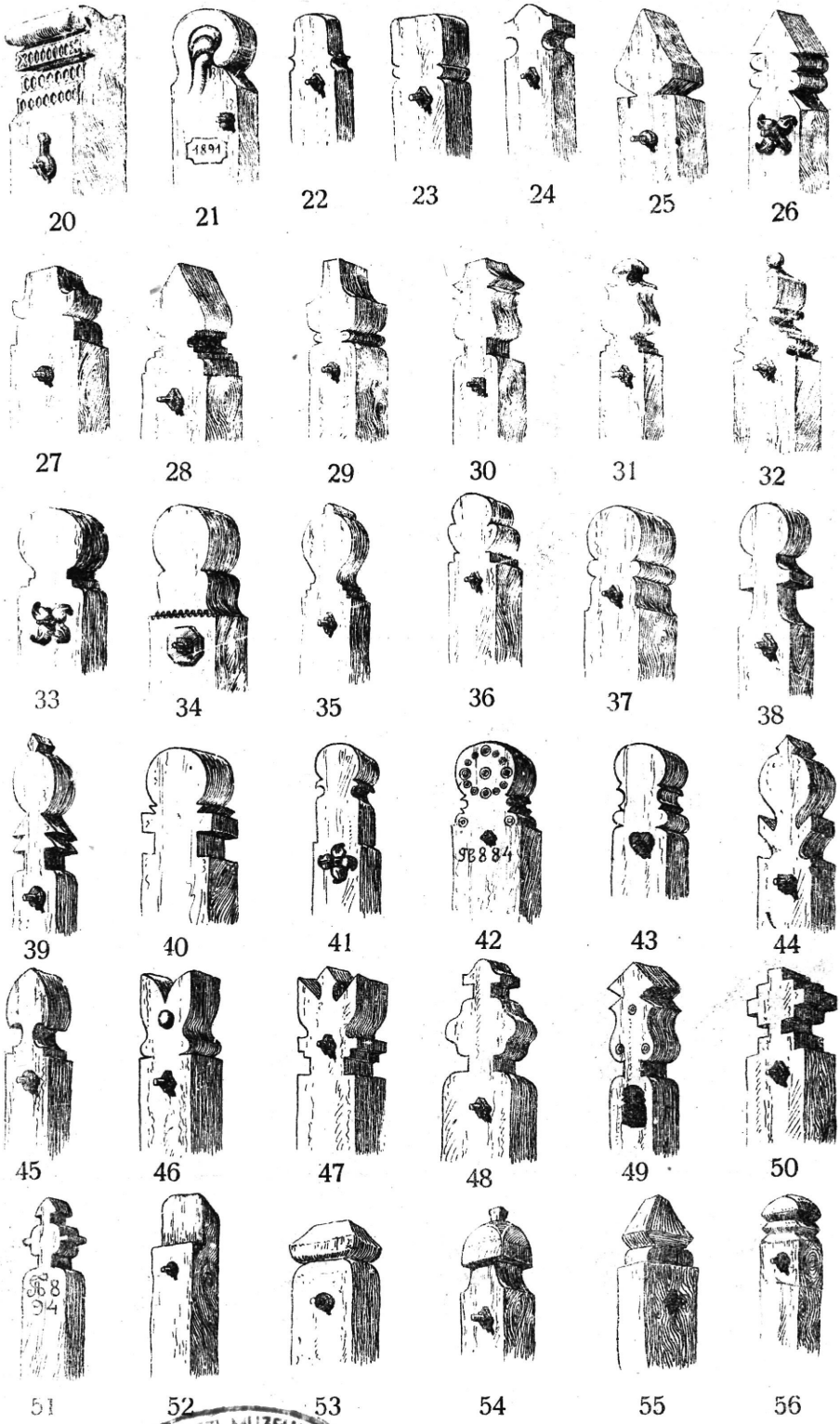

20 21 22 23 24 25 26

27 28 29 30 31 32

33 34 35 36 37 38

39 40 41 42 43 44

45 46 47 48 49 50

51 52 53 54 55 56

NÉPRAJZI MÚZEUM
KÖNYVTÁRA

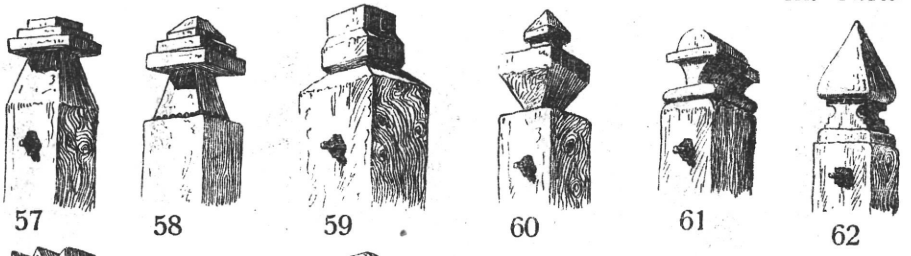
57 58 59 60 61 62

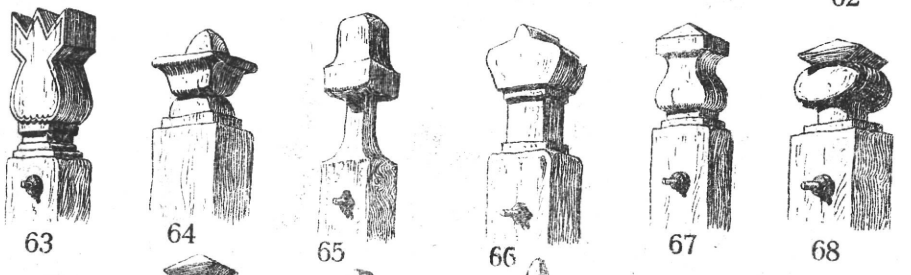
63 64 65 66 67 68

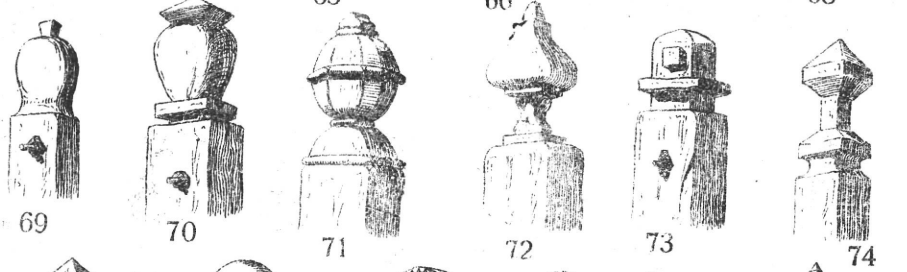
69 70 71 72 73 74

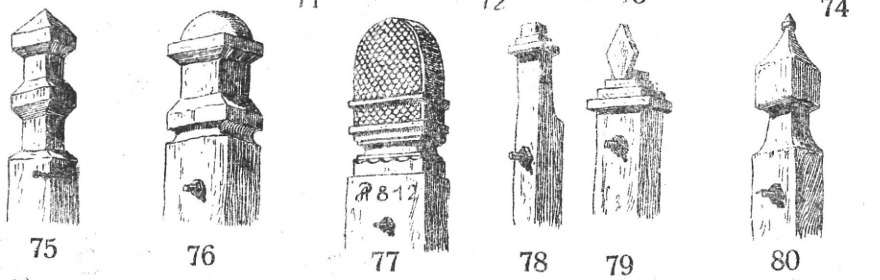
75 76 77 78 79 80

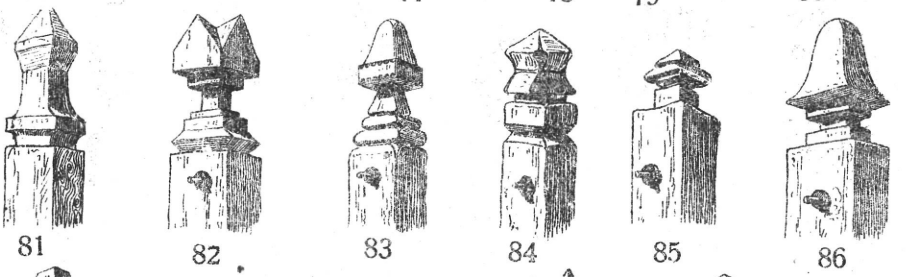
81 82 83 84 85 86

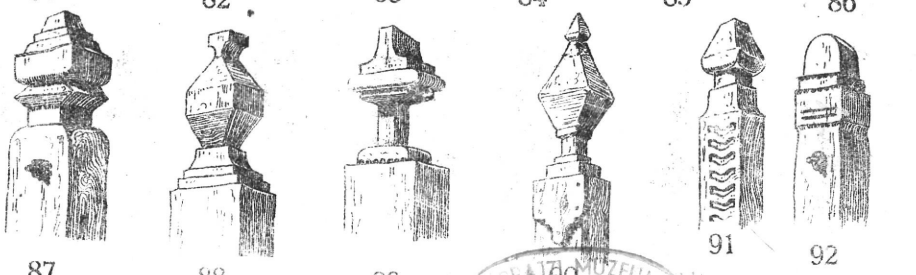
87 88 89 90 91 92

TERMÉSZETTUDOMÁNYI MÚZEUM KÖNYVTÁRA

IV Tábla

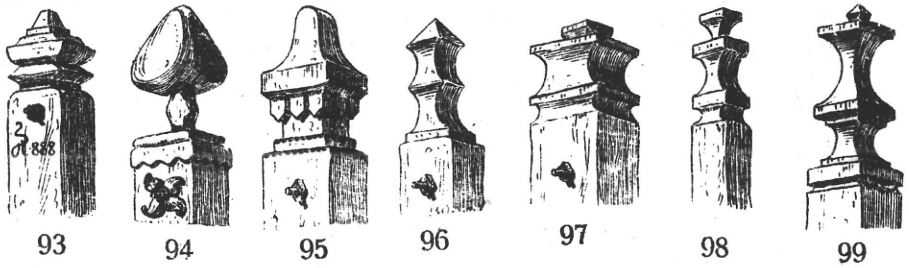

93 94 95 96 97 98 99

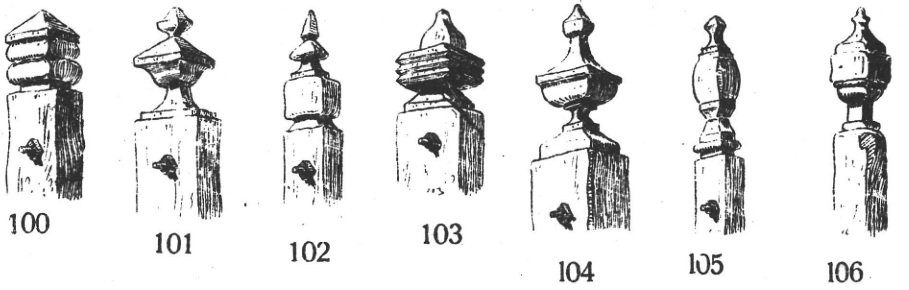

100 101 102 103 104 105 106

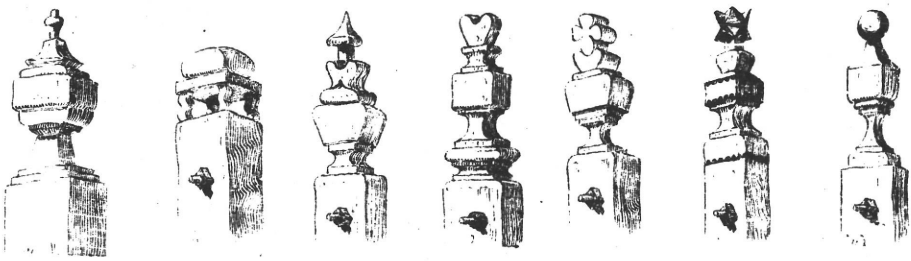

107 108 109 110 111 112 113

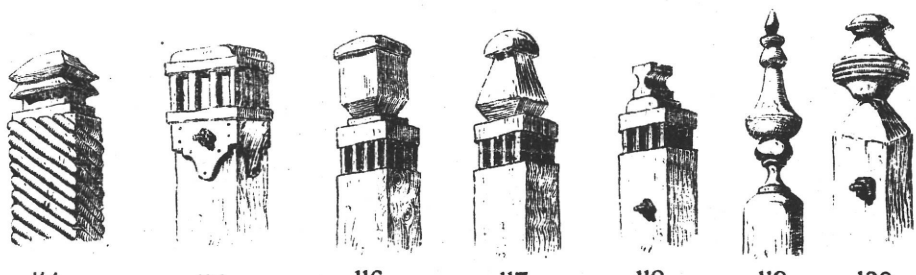

114 115 116 117 118 119 120

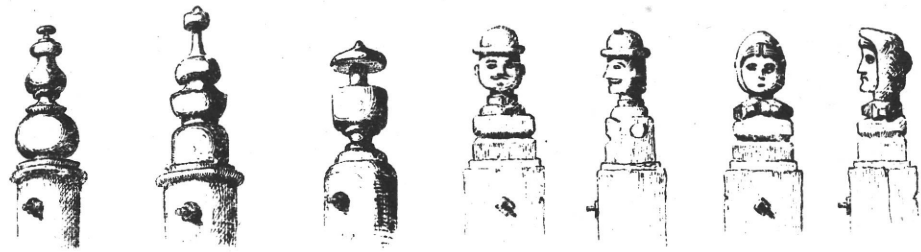

121 122 123 124 125

NÉPRAJZI MUZEUM KÖNYVTÁRA

négyzetes, egyenes hasábra van reáállítva, melyből viszont egy csonka gúlaszerű bemetsződés után minden oldalon három-három fogazatsor sorakozik, aláfelé csüngve, kiemelkedvén a hasábalakú nyak síkjából. Ezután még egy lépcsős átmenet következik, melynek felső élét a törzs felső élével együtt a kupás véső csipkézete igen előnyösen élénkítette.

Egyszerűbb formákra térünk át e csoport következő sorozatában, melynek első alakzata a 96. á. (Cibakháza). A fej felső része egy négyzetes, egyenes gúla, mely alatt kétszer egymásután ismétlődik az elnyujtott trochilus vájazata, egy lapos, négyzetes, egyenes hasábra állítva.

Ehhez lényegben hasonló, de formáiban tőle teljesen elütő a 97. á. (Nagykörű). Bóbitája egy kisméretű, lapos, egyenes, négyzetes hasáb, ugyanolyan lefelé fordított csonka gúlával. Ezután a törzs nagyságának megfelelő lapos hasáb szélesedik ki, mely alatt szintén kétszer ismétlődik meg az egy ízben fent elnyujtott trochilus vájazata egy lapos, négyzetes, egyenes hasábbal elválasztva. Az alsó kis trochilus éle közvetlenül a törzshöz ér.

Ugyancsak nagykörűi és lényegben ugyanennek a változata a 98. á.

Szintén idevaló a 99. á. is, melynek bóbitája alul lecsonkított, kis oktaäder, mely széles, lapos, négyzetes, egyenes hasáb közepén áll. Ezután hatalmas ívvel vájt trochilus következik, ugyanoly négyzetes hasábon, alatta két kisebb lapos hasáb között újabb, de kisebb trochilus vájat, mely a törzs szélességének megfelelő nagyobb lapos, négyzetes hasábon áll. Ez alatt negyedköríves kifelé hajlás (fél trochilus alsó része) következik, mely a törzsbe vezet át.

Újabb és még változatosabb sorozatban fejeződik be végre ez a csoport is. Ennek elseje a 100. á. (Üllő), melynek feje lapos, négyzetes, egyenes hasáb, alatta kettős thorussal. Nyaka kis lapos, négyzetes hasáb.

Sokkal elegánsabb az ugyanide való 101. á., mely bóbitás fejű. Bóbitája kettős S-alakú hullámvonal, fent lekerekítve, középen élben találkozva. Feje lapos, négyzetes, egyenes csonka gúla, ugyanolyan lapos kis hasábon, mely alatt S-alakú, hullámvonalas, mély alámetszés következik. A nyak karcsú és negyedköríves kifelé hajlásával nem egyéb, mint a fél trochilus alsó része. Lapos, négyzetes hasáb fejezi be a tagozódást.

Szép formák és gazdag tagozódás jellemzi a 102. á. karcsú bálványfejét (Monor). Fejének bóbitája magas, vékony, négyzetes gúla, ugyanolyan, de nyomottab csonka gúlára állítva. A fej legfelső része alul éleivel és sarkaival lekerekített, felfelé irányuló csonka gúla, mely alatt negyedköríves, kifelé hajló vonal, egy ugyanolyan lapos hasábra helyezve áll a tulajdonképeni fejen, mely kockaalakú, s úgy összes sarkai, mint vízszintes élei lekerekítvék. A nyakrész negyedköríves, kifelé irányuló hajlás.

Rendkívül eredeti a 103. á. (Bénye). Csúcsos sisakalakú bóbitája hármas ékalakú, széles zeg-zúgban vágott négyzeten nyugszik. Nyaka felfelé állított csonka gúla, négyzetes hasábon. A törzs szélesebb és sarkai lekerekítvék.

Szintén a tökéletesebb megoldások közül való a 104. á. (Monor). Fejének gombja van. Az egész, mint egy tökéletes reneszánszkori váza, meglepő hatást mutat.

Szegényesebb már a 105. á. (Csepel). Fejgombja kis, négyzetes, egyenes gúla, trochilussal alámetszve és két lépcsőzetesen elhelyezett, négyzetes gúlára állítva. Ezután maga a fej hordóalakú, s alatta két négyzetes hasáb között ékalakú bemetsződés van.

Sikerültebb a 106. á. (Tószeg), mely legalább félszáz esztendős lehet. Fejgombja egy négyzetes gúla csúcsán áll, ez pedig hasonló hasábon. A fej szintén hasáb. A nyak ismét négyzetes, egyenes hasáb, utána a lekerekített vállú törzs következik.

Nagyjában hasonló, de pár taggal gazdagabb kiképzésű a 107. á., szintén Tószegről.

Tetszetős, eredeti és gyüjteményemben magábanálló megoldást mutat a 108. á. (Ecser), ahol a fejet négy E-betű alakú görbe lábacska tartja a törzsön.

Gyönyörűen tagozott, változatos és rendkívül gazdag szépségű formákat láthatunk négy vecsési bálványfejen (109—112. á.), melyeken új motivumokként a református magyar temetők fejfáiról jól ismert szív, lóherés kereszt- és csillagalakzatokat fedezhetjük fel. E tökéletes szépségű alkotások értékéből mit sem vonhat le az a körülmény, hogy a falu sváb lakosságú. Ahogyan a mi jó svábjaink itt nálunk külsőleg asszimilálódtak sok helyütt és átvették a pörge kalapot, rámás csizmát és a zsinóros magyar nadrágot is öltözetül (Budaörs, Solymár stb.), ugyanúgy régebben a magyar kapuk faragását is átvehették és kétségtelenül át is vették, megmutatván, hogy nekik is lehet olyan díszes házuk, kerítésük és kapujuk, mint a rátarti magyar lakosságnak.

Egyszerűbb és szintén vecsési a 113. ábrán látható bálványfej, az eddig említett motivumokból összerakva.

Szintén már ismertetett formák változata a 114. ábrán látható bálványfej Pákozdról. Ennek törzse ferdén álló thorusokkal van tagozva.

Újabb — sajnos csak három bálványfejből álló — sorozathoz érünk most a 115. ábrával, melyen egy kúnszentmártoni rácsozott fejű bálványfa látható. Ugyanilyen rácsozott fejű bálványfákat látunk két tószegi bálványfejen és törzsön is. Ez a mindig artisztikus tagozódás remek hatású, impozáns benyomást tud igen egyszerű eszközökkel is elérni. Itt, ha ránézünk a 108. ábrára, ahol négy saroklábacskán áll a fej, önkéntelenül is arra gondolunk, hogy ez a sorozat nem annak a továbbfejlesztése-e, csakhogy a közben is alkalmazott lábacskák közét nem vájta ki a faragó mester, az belül nem üres, mint a 108. ábrán, s azért a lábacskák többé nem lábak, hanem rácsként hatnak.

Az *esztergáros* (esztergályozott) bálványfák és fejek elég ritkák. Ebből a csoportból mindössze ötöt sikerült gyüjtenem, és pedig kettőt (119—120. á.) Vecsésről, kettőt (121—122. á.) Kúnszentmártonból és egyet (123. á.) Szigetmonostorról. Mindegyik gyönyörű megoldású, gazdag díszítésű, tele új és változatos formákkal. Gazdájuk rendszerint esztergáros mester, aki sokkal büszkébb volt mindig a mesterségére, semhogy a lenézett faragómesterek valamelyikével faragtatott volna magának kapubálványfát.

Befejezésül két emberi fejet ábrázoló bálványfőt mutatok be Vecsésről. Az egyik (124. á.) pörgekalapos, bajuszos legényfejet ábrázol elő- és oldalnézetben, a másik (125. á.) ugyanúgy egy bekötött fejű menyecskefejet. A két bálványfő egyazon kaput díszítette, és pedig a házfelőli kapufán a legényfej, a háztól kijebb eső másik kapufán a menyecskefej volt látható. Érdekes megemlíteni, hogy mindkét megoldás mellszoborszerű és a legény karjainak jelzésére kétoldalt kis kidudorodó korongokat, a menyecske karjainak és melle íveinek jelzésére pedig kis csonka gúlákat alkalmazott a mester. Ma már igen ritkán, de húsz évvel előbb is csak elvétve találkozhattunk emberfejű, vagy emberi alakot kivehetően, naturalisztikusan ábrázoló kapubálványokkal, de kétségtelen, hogy régebben gyakrabban szerepelhetett és valószínűleg a házat és háznépet védő szellemeket ábrázolhatta.

Nem fejezhetem be ezt az ismertetésemet egy kis összefoglalás nélkül. A közölt és tárgyalt kapubálványfejek ugyanis valamennyien öt főtípus felé gravitálnak, és pedig: 1. a hegyével felfelé álló, földbeszúrt kopja (lándzsa, vagy dárda); 2. a virágedény; 3. a lámpás; 4. a virágkehely és 5. a bálvány- (ember-) fej. Ez öt típus valamelyike többé-kevésbbé ugyan, de mindegyiken feltalálható. *Torbágyi-Novák József Lajos.*

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Rontóbábú a színpadon. Vészi Margit „Szomorú beszámoló a párizsi színházakról" c. cikkében (Pesti Napló 1926 nov. 28., 39. l.) azt az alacsony színvonalat illusztrálja jeles példákkal, ahová a párizsi színházak (nevezetesen revüszínházak) jó részének alá kell ereszkednie, ha élni akar. A játék úgy megy, hogy a néző negyedórán belül elrontja a gyomrát, ha véletlenül nem kisvárosi amerikai, akikből most a publikum nagyrésze összetevődik. A látványos képeket összekötő jelenetkék, párbeszédek egészen meglepően ízléstelenek és kezdetlegesek. „A Folies Bergères *nagysikerű* revüjében — írja — még az anyósvicc is helyet kapott egy förtelmes jelenetben; a vő felfedez egy varázslatot, mellyel egy rongyból készült bábú és az anyós között olyan kapcsolatot létesít, hogy minden szúrás, vágás, égetés, amit a bábun elkövet, az anyósnak fáj (akit, hogy még ízléstelenebb legyen a jelenet, férfiszínész játszik!). Engedjék el nekem annak a leírását, hogy az anyós testének mely részeit és hogyan gyötri a vő a bábú segítségével és ehhez milyen kommentárokat fűznek — a közönség harsogó, fuldokló röhögése mellett... (Párizsban, 1926-ban)." (V. ö. *Népr. Ért.* XII. 123.)

V. K.

Teherhordás fejen. Vesszőből font kerek, füles *kas*ban, vagy gyékényből font kerek, fületlen *kosár*ban divatban volt *Szentleányfalva* nevű, Aradtól északkeletre, 5—6 kilométernyire fekvő, kálomista, magyar lakosú kis községben, ott laktomban (1856—1867). Az 1863-i „inséges év" nyarán néném mel együtt (felnőtt leány) *magam is hordtam* (7 éves) kasban fejen a Fakerten túl lévő *Grópából* (= kavicsgödrös helyről), 4—5 kilométer messzeségről zöld füvet a jószágnak, hogy éhen el ne vesszen! A néném fűhordóedénye másfél méter átmérőjű „szalmahordó kas", az enyém egy méternyi volt, súly nála 15—16, nálam 8—10 kiló lehetett.

A teleszedett kast felnyújtott két karral magasra emelve, úgy illesztettük a fejre, hogy fenekének közepe fejünk tetejének közepén nyugodjék, így az gyors lépkedés idején is egyensúlyban maradt. De a jó ráhelyezést *érezni kellett!* Ha azt jól eltalálták, a leeséstől még sürgős járás, vagy szökellés alatt sem kellett félnünk. A test mozgásának a kosár lengéséhez igazodnia kellett.

Természetesen, sík földön biztos volt a haladás, de ha megszoktuk az egyensúlyozást, a teher és test egységes szerkezet gyanánt viselkedett, úgy hogy a térdig érő, vízzel telt, hajlott partú, 10—12 méter mély medrű „Ér"-en is könnyedén átgázoltunk.

A tehernek fejen vivése sokszorta könnyebb, mint annak két karon, ölben cipelése, megszokva, valóságos élvezet.

A kas alá zsebkendőből font „perec"-et tettünk, hogy ne törje a fejünket. Falusi asszonyok e célra ruhaanyagból külön készült kerek „fonadék"-ot használnak; ők fejen gabonával, főzelékkel telt kis zsákot, tejes kannát stb. is hordanak. Resicán láttam 1875 nyarán: oláh asszony fején, kaskában vitte az urának az ételt, jó meredek hegyoldalon haladt fölfelé mezítláb, övéhez rövid rokka volt dugva és (gyapjut) font.

Dr. Varga Bálint.

RÉGI FÖLJEGYZÉSEKBŐL.

A pécsvidéki népviselet történetéhez. Gr. Hofmannsegg 1793 nov. 17-én kelt levelében a következőket írja pécskörnyéki fuvarosáról: „A paraszt a bakon ül, igazgatja s maga hajtja mind a négy lovát. Harisnya helyett ruhacafat van a lábán körültekerve, valamivel feljebb, bütykén [nyilván bokáján] (útitársam is harisnya helyett egy pár vászondarabot visel lábán, ami nemzeties és igen szokásos) s egy talp, amely sok szíjjal van a lábhoz és a bütyökhöz erősítve; — ó-rómaiasan néz ki; altestén vászonnadrág van egész a lába bütykéig; felső testét bundamellény takarja, de ennek ujjai nincsenek. Inge kötésig sem ér, azért teste néhol mezítelen marad. Mindezek fölé jön még egy báránybunda, ez is ujjak nélkül, ezt vállain hordja, de oly szűk, hogy a vállait is alig takarja be. Fejét és faggyúval bekent haját, mely részint szabadon és hosszan ömlik alá, részint bizonyos módon be van fonva, fekete nagy kerek kalap takarja, vagy pedig magas cigánysapka." (Gr. Hoffmannsegg utazása Magyarországon 1793—1794-ben. Ford. Berkeszi I. Budapest, 1887., 57. l.) *V. K.*

A hegybe vájt lakások történetéhez. Gr. Hoffmannsegg írja 1793 júl. 16-án kelt levelében: „E hó (július) 5-én utaztam el Budáról Eszékre. Körülbelül egy óra járásnyira Budától a lakásoknak egész sora tűnt fel nekem, melyek a Duna magas partján lágy, de mégis elég szilárd kőbe vannak bevésve, úgyhogy a ház előfala a sziklával egy vonalba esik, s az egész szoba abban van eldugva. A homlokzaton ablakok, sőt ablakrámák, mintha fából lennének, szintén kőből vannak, de ablaktáblát nem láttam bennök. Ajtó- és ablakformára, imitt-amott a falakon és sziklákon egész művészi cirádák vannak kivágva. Ezek bizonyára a legtömörebb házak, aminőt csak képzelni lehet." (A címet l. fent; 15. l.)

V. K.

Szalontai porta leltára 1738-ból.[1]

Mémoriale.

Néhai Nemz. Toth Istán Uramnak és hites Társának Szabo Ersébeth Aszszonynak meg halalozasok után, két részről alló jószogocskaik(na)k egy el maradott harom esztendöben járo Kisded Arvajok(na)k Tóth Palkócskanak számára, azon joszagocskakrol iratott Series avagy

Inventarium.

Melly Joszagocskak(na)k is Gondviseloeul és az Árva(na)k Tutoraul ezen Nagy Szalontai Bs Tanács altal, közel valo Atyafi Szabó János rendeltetett cum aestimationibus Bonorum inventor(um).

Toth Istvan részere valok	
Negy ökör	8160
Harom Tehén	
Két esztendös Ökör Tino 3	
Egy 3fu üszö Tino	
Ket Tavalyi Üszö Tino	
Egy rugott Ökör Bornyu es ugyan egy rugott Üszö Bornyu	
NB. Amaz 4 Ökrökön kivül ezen Tizen egj Marhak(na)k árrok	6126
Tizenhat öreg Sertés	
Tizenket Tavaszi Malaczok	5712
	19998

[1] Kivonatosan említettem *Régi módi házak Szalontán. Milyen lehetett a költő szülöháza?* c. dolgozatomban. Nagyszalontai áll. főgimn. ért. 1911—12. *V. K*

Egy Fako Szekér három jarmával ket Teslakkal
Csikotostol 4 vasas Lörcseivel vas derek szegekkel es vas
kerek szegekkel 918
Ujj fejir Karatu Mente gyöngy hasas gombokkal 816
Masik egy kis Mentecskét Bátoriné vett meg 136
1870

Toth Istvanne Szabo Ersebeth részere valok
Két Ökör 3774
Két Öreg Tehén
Egy 3 fü Ökör Tino
Két Tavalyi Uszö Bornyu
NB. Amaz két Ökrökön kivül ezen 6.
Marhák(na)k arrok 3672

Eddig az az Aszszonyé
Zöld viseltes Mentéjit Borbely Mis Uram meg vette 272
Egy 4 szel Ponyva 136
Hat Sákot igen viselteseket Gyulai Ferenc Uram vett meg 68
Kilencz Singböl állo 3. szél lepedö 68
Negy Nyüstös 3. szél Lepedö 34
Harom szél Lepedö 24
Egy szunyog halot Madarasi Albert Ur vett meg 34
Huszon hat Pászma fonal 234
Három Kaszák nyelestöl és örvöstöl 136
Két vas gerebjék 48
Egy fej sze 60
Egy rámás Fürész
Deszka hasito Mike Mihalynak engedtek 30
Egy réz Üst 170
Egy visocs két Szél János Uram vett meg 30
Két Kalapácsok, és egy Ülö 48
Egy nagy Serpenyö 34
Két Tepsit Csut Janos Uram vett meg 30
Egy kapocska 54
Egy vas nyárs 12
Egy vas fogo 12
Egy csont vágo 34
Egy szekercze 68
Harom vas karikák 34
Egy Nyak szeg Furu 34
Masik Furu 42
Harmadik Furu 30
Negyedik Furu 24
Ötödik Furu 14
Egy Ásó 24
Két kapa 24
Két Lapos vas, egy Csoroszlya, egy Ösztike és egy Czimer
vas, Szegestöl 204
1060

Egy vas Láncz 68
Egy Bekó 34

1. NB. Adott elő Szabo Janos, a Sógora Pénzét kész Penzt 1176 mellyek is azonnal adossagba fordittattak, fen Maradván azon kivül is 14 Mariasokbol allo adossag
2. Becsüs Uraimek(na)k conferaltattak faradsagokért denarij 204.

Két Gerebeny	24
Egy Láda	
Tiz Sing Vászon	120
Hat kita kender	94
Kilencz Sákok mellyeknek is hárma ujjak, a többi viseltesek	136
Ismét 15. Sákok ki jó, s ki alá való	188
Három paszma Fonal	27
	691

NB. Restantiája a megholtnak Nagy Janos(na)k széna hordasért tartoztatik 108. Ismet Mező Gyani Czegely Mihaly(na)k széna hordasert 48. Gesztre, Szena berbe, 3 Bogjatól den. 72. facit 228.

Két viseltes Talyiga kerék	34
Arpája 18 Posoni köböl, köbli a Den. 68. facit	1224
Zabja 20. Posoni köböl köbli a denar. 48. facit	960
Buzája 8. Posoni köböl köbli a denarijs 136 facit	1088
Ismet 7. Vika Buza	238
Harom Kas circitr. 50. Sákos vagy köblös, mellyek meg nem becsültetvén az Tutor obligaltatik jol gondgyát viselni	
Két Sak Borso igen ferges	170
Egy Sak lencse	150
Ismet egy Csomo Borso	34

Notandum Harmadfel Sak Liszt egy Hordo gyalult Kaposzta és három Szalonnanak valo Sertések a Dajkanak és az Arvá(na)k elelmekre hagyatatik.

Istók nevü Szolgácskának kijs maga marhaja melle ttis szolgalvan csak nem harom Esztendökik valo Szólgálattyáért, nem fizetvén, a meg holt azon szólgának Másfel Esztendökre adassek 1130.

Elsö Rend beli Böcsüsök vóltak: Hajdu István, Borbély Mihály, Szél János, Gyulai Ferencz, Dömsödi Istv. Ur (aim)ek. Masod Rendbeliek ugyan: Hajdu István, Kertmegi Janos, Czégély Mihály, Darvati Janos Ur(aim)ek.

Sigl: Szalontae dje 21. Xbr. 1738.

Per Juratu(m) Paulum Végh Ujfalusi Notar. mp.[2]

Viski Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Pflug, W.: *Die Kinderwige, ihre Formen und ihre verbreitung* (Archiv. f. Antropologie 1923).

Szerzőnek ebből a szép tanulmányából csak azt a megállapítást ragadjuk ki, hogy a *talpas* v. *rengőbölcső* eredeti hazája Középázsia. Feltalálói megtelepült turk törzsek voltak, legalább is a Kr. u. IV—V. sz.-ban. (Európában akkor még ismeretlen volt.) A korábbi, hordozásra alkalmas, függő, kerek bölcső, a talpak feltalálásával négyszögletessé lett v. ringó szerszámmá alakult. Oroszországban ma is a függesztett bölcsőtípus az uralkodó (a mi ruténainknál is). Ezen az úton tehát nem terjedhetett el Németországba. Azt kell tehát feltennünk, hogy a hunok ismertették meg vele a germán világot, ahonnan aztán tovább terjedt Nyugat-Európába. Dél-Európába (Balkán) és Előázsiába viszont az oszmán törökök hozták és terjesztették el. Hozzá tehetjük ehhez, hogy a magyar *böcső* (később *bölcső*) szintén török szó,

[2] Nagyszalonta város következő című kötetéből: Diarium oppidi N: Szalontaiensis sub iudica(tura)m (sic!) Gen: Dni Michaelis Nagy compactum. In quo formula iuramenti officialium ab iisdemque exigendae rationes deliberationes ac aliae dispositiones exacte comperiunt. Notario Casp: P. Györi scriptum de Nagy Bajom.

a *bisimak* = ringatni igéből. A szó és tárgy azonban hozzánk nem az oszmán-törököktől származott. *B.*

Zbirka jugoslavenskih ornamenata. Izdje etnograafski muzej u Zagrebu. Zagreb, 1925.

Tizenhatsoros prospektus, tartalommutató és négy színes tábla, melyen 12 hímzés igen jó reprodukciója van; 1 Dél-Szerbiából, a többi Horvátországból és Bosznia-Hercegovinából. A mappa egy közleménysorozat első darabja. A közölt terv szerint évenként 4 füzetnek kellett volna megjelennie s egy-egy nagyobb sorozat után kimerítő magyarázat is következett volna. Újabb füzetek megjelenéséről nincs tudomásunk.

V. K.

Erixon, Sigurd: *Möbler och heminredning i svenska bygder.* II. Stockholm, Nordiska Museets Förlag, 1926. LXIII+265 l. 4°.

A Nordiska Museet kiadványainak szokott eleganciájával és bőkezűségével kiállított pompás második kötete a fenti címnek. E kötettel összesen 1141 svéd bútordarab kifogástalan fénynyomatú képét kapjuk megfelelő bevezető magyarázatokkal. Minden bútorfajta pontos alaktani osztályozásban részesül s teljesen kimeríti a svéd falusi házakban található változatokat. A székeket például tizenkét főcsoportban mutatja be: 1. zsámoly, 2. hátasszék, 3. kivájt fatönkből való („véka szék"), 4. lábkonstrukciós, 5. csapos szerkezetű, 6. háttal kombinált x lábú, 7. asztalszék (melynek háta vagy dupla ülőlapja lecsappantható), 8. fiókos („ládás"), 9. éjjeli szék (= éjjeli szekrényül használható), 10. gyerekjárószék, állószék, 11. hintaszék, 12. függőszék („hängsstol" = gerendába akasztott gyerekjárószék). E főcímek alá még további 22 változat tartozik. Hasonló alapossággal foglalkozik az I. kötetben nem tárgyalt többi bútorral; (asztal, bölcső, láda, faliállvány, fiókos sublótféle, óra.) — Az ezernél több illusztrációból a svéd bútor — különben régen ismeretes — teljes gazdagsága kibontakozik; s a helyi hagyományok, sajátos formák e páratlan bőségének láttán még világosabbá, érthetőbbé válik az a nagy siker, amit a nemzeti hagyományokat becsülő svéd iparművészet tud elérni a modern lakásberendezés körüli nemes vetélkedésben.

V. K.

Sebestyén Károly: *Milyen házban laktak a honfoglaló magyarok?* (Napkelet, IV. 691—696.)

Főleg analógiák alapján igyekszik valószínűvé tenni, hogy a finn-ugor őshazában a halász-vadász magyarság háza a finn *kota*-hoz, a törökkel érintkező nomád állattenyésztő magyarságé a középázsiai török népek nemez-sátrához volt hasonló. A honfoglalást követő idők magyar házát a házépítés műszavai alapján *(borona, szelemen, konyha, pince, pest stb.)* szláv mintára készültnek föltételezi s e korbeli alakját a putriban, sövény- és boronaházban látja.

V. K.

Sebestyén Károly: *A magyar parasztszékek.* (Napkelet. III. 365—369).

A magyar parasztházak karosszékével és kartalan, (csupán háttámlás) székével foglalkozik. Az elébbit a magyar nyelvtörténetből ismert *zeccelszék*-kel azonosítja; e forma hozzánk Bajorország dunamenti területéről kerülhetett, ahol e székformát ma is *Sessel*-nek nevezik. Az utóbbi karnélküli forma onnan vette *karszék* nevezetét, hogy valamikor a templom *kar*-nak nevezett oltárkörüli része volt ilyen székkel berendezve s a forma innen került a parasztházba. — Sebestyén utóbbi feltevése nem lehetetlen, de nincs kellőleg bizonyítva. A *karszék* tájszó (— tudomásom szerint főleg az alföldön járatos; Arany is itt tanulta: „Egy öreg *karszékbe* úrmagát vetette" —), a karral ellátott szék neve általánosan *karosszék*, így ismeri az irodalom is s mint ilyen inkább a *füles-, talpas-, nyakas-, fejes-, ujjas-* stb. jelzőjű szók csoportjába kívánkozik. Hogy helyenkint, pl. az Alföldön *karszék* alakja van (holott ugyanott *karospad*), az lehet németesség is *(armsessel, armstuhl)*, a németes szóösszetétel szerint *(armband, armleuchter, armspange* stb.), annál inkább, mert karosszékünk nem régibb, mint amióta a németektől az asztalosságot megtanultuk.

A cikk végén a népművészetről való fölfogását a következő tételben foglalja össze: „a parasztművészet, vagy nevezzük bár népművészetnek, nem más, mint egy olyan művészi jelenség, amely állandóan a nagy művészet után elkésve kullog, azt másolja és alakítja, úgyszólván parodizálja." E megállapításra, melyet irodalmunkban főleg Huszka föllépése idején vallottak az akkori „műtörténészek", alkalomadtán még visszatérünk.

V. K.

Horger A. és Sebestyén K.: *Kémény és kemence.* Magyar nyelv. XXII. 1926. 317—326. l.

Nyelvkutató és etnográfus együttes munkája bizonyos magyar tűzhelyforma

s a hozzá kapcsolódó szóanyag történeti alakulásáról. A vállvetett munka mintaszerű példaadás arra, mennyire egymásra utaltak egyes tudományágak. Szegénységünkben nincs módunk rá, hogy pl. német mintára a nyelv- és tárgytörténet kapcsolatainak tudományos kutatását intézményesen szolgáljuk („Wörter u. Sachen"), de ahogy a Magyar Nyelv megtette, folyóiratunk is örömmel fogadna hasonló irányú dolgozatokat.

A tanulmány eredménye: hogy kémény szavunk eredetileg tűzhelyet jelentett (*kemenyes haz* + caminata) s hogy *kemence* szavunk sem egyéb, mint *kémény* szavunk *-ce* kicsinyítő képzős származéka.[1] *V. K.*

Jelentés a veszprémvármegyei múzeum és múzeumi könyvtár 1925—26. évi állapotáról és működéséről. Összeállította Laczkó Dezső, Veszprém, 1926, 17 l.

A néprajzi gyüjtemény állománya 1924 elején 1718 darab. Másfél év alatt (1926 jún. 30-ig) 35 darabbal gyarapodott, amiből 1 letét, 34 ajándék vagy hagyomány.

[1] A cikkre később még visszatérünk. *Szerk*

BEÉRKEZETT KÖNYVEK.

Montelius, O.: Die älteren Kulturperioden im Orient. II. Stockholm, 1916—23.
Ngata, A. T.: Complete of Maori grammar and Conversation.
Newman, A. K.: Who are the Maoris. Christchurch.
Anthropos 1915—19. Braunschweig, 1918—21.
Hessische Blätter für Volkskunde 1916—20.
Badische Heimat. 1916—17. Karlsruhe, 1917—18.
Museumskunde. 1918—1924.
L'Anthropologie. 1918—1925.
Hóman Bálint beszéde a M. N. Múzeum főigazgatójává történt beiktatásakor. Budapest, 1924.
Lukcsics Pál: A vásárhelyi apácák története. Veszprém, 1923.
Bátky Zsigmond: Rábaközi hímzések. Budapest, 1924.
Győrffy István: Szilágysági hímzések. Budapest, 1924.
Bartucz Lajos: A fajkérdés. Budapest, 1923.
Podhradszky György: A tótoklakta Felföld politikai és kultúrgeografiája. Budapest, 1924.
Wolfner Gyula Magyar Népművészeti Gyüjteményének kiállítása. Budapest, 1924.
Nagy Szeder István: Adatok Kiskún-Halas város történetéhez. I., II., III. Kiskúnhalas, 1924—1926.
Kuhárszky Tihamér: Egyiptom. Budapest.
Haardt-Audonin-Dubreuil: A Szaharán keresztül. Budapest.
Horger Antal: Magyar szavak története. Budapest, 1924.
A Néprajzi Múzeum tervpályázata. Budapest, 1924.
Nordenskiöld: Az indiánok között. Budapest, 1924.
Nielsen: A trópusokon át a déli jeges tengerre. Budapest, 1924.
Nordenskiöld: Indiánok és fehérek. Budapest, 1925.
Haberlandt-Viski: Néprajz. Budapest, 1924.
Raitsits Emil: A magyar kutyák. Budapest, 1924.
Drake: Angol lobogó alatt a föld körül. Budapest.
Candler: Tibet leleplezése. Budapest.
Stein Aurél: Indiából Kínába. Budapest, 1923.
Vadász Pál: Bikis-besenyő megye. Turkeve, 1925.
Bartók Béla: A magyar népdal. Budapest, 1924.
Madarassy László: Vésett pásztortülkök. Budapest, 1925.
Kemény György: Mézeskalácsok. Budapest, 1925.
Ébner Sándor: Bodrogközi szőttesek. Budapest, 1925.
Viski Károly: Székely hímzések. Budapest, 1924.
Győrffy István: Hímes tojások. Budapest, 1925.
Bátky Zsigmond: Kalotaszegi varrottasok. Budapest, 1924.
Győrffy István: Jászsági szűcshímzések. Budapest, 1924.
Győrffy István: Nagykún szűrhímzések. Budapest, 1925.
Huszka József: Magyar ornamentika története. Budapest.
Földrajzi Közlemények. 1918—1925.
Föld és Ember. 1920—25.

Banner Benedek: Mehmed Tahir. Békéscsaba, 1922.
Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados működése emlékére. Budapest, 1925.
Szendrey Zsigmond: Nagyszalontai gyüjtés. Budapest, 1924.
Hedin Sven: Pekingtől Moszkváig. Budapest, 1925.
Móricz Pál: Magyar siratók följegyzések története. Tahitótfalu, 1925.
Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok. Budapest, 1926.
Szakáll Zsigmond: India öntözésének története. Szeged, 1925.
Viski Károly: A Bakony—Balaton-vidék kőépítkezése. Budapest, 1926.
Magyar Nyelvőr. 1918—1925.
Magyar Nyelv. 1918—1925.
Marjalaki Kiss Lajos: A miskolci mészáros céh 400 éves multja. Miskolc, 1925.
Szendrey Zsigmond: Zemplénvármegyei néphagyományok. Sátoraljaújhely, 1925.
Szentpétery Imre: Szt. István király pécsváradi alapítólevele. Budapest, 1918.
Társadalomtudomány. 1921—1925.
Körösi Csoma Archivum. I. 1921.
A Falu. 1920—25.
Magyar Statisztikai Szemle. Budapest, 1923—24.
Közművelődés. Budapest, 1924.
Századok. Budapest, 1918—1925.

MÚZEUMI HÍREK.

Néprajzi múzeumunk az 1926. év III. negyedében 122 drb tárggyal gyarapodott. Ebből vétel 118, ajándék 3, csere 1 drb. Ajándékozott a N. Múzeum Régiségtára 2, László Vilma 1 drb-ot, csere 1 női ködmen. A vételekből ruházat és női kézimunka 7, fénykép 111 darab. Könyvtári szaporulat 22 mű, ebből vétel 9, ajándék 11, csere 2 mű. Ajándékozott: Sebesyén Gyula 1, Pável Ágoston 1, Győrffy István 2, Iparművészeti Múzeum 1, Szilády Zoltán 2, Hóman Bálint 2, Orosz Endre 1, Néprajzi Társaság 2 művet.

A berendezési munkálatokat tovább folytattuk s ennek érdekében szabadságidőnket is csupán korlátolt mértékben vettük igénybe. Ezekkel annyira előre haladtunk, hogy csupán a folklore-csoport berendezése maradt el októberre.

† **Gragger Róbert**. A magyar tudományt s a magyar tudományosság külföldi képviseletét váratlan nagy csapás érte Gragger Róbertnek, a berlini egyetem fiatal magyar professzorának s a berlini Collegium Hungaricum igazgatójának hirtelen halálával. Csak röviddel elhunyta előtt kaptuk Hermann Antalról írott rövid, de mintaszerűen jellemző nekrológját, — ki hitte volna, hogy ilyen hamar, ilyen megdöbbentő váratlansággal az ő feledhetetlen kedves személyétől is örök búcsút kell vennünk! S hogy elárvultan kell látnunk azt a várat, amelyet a magyar tudományosság számára annyi szeretettel, tudással, akkora akaraterővel, lelkesedéssel alapozott, épített s emelt magasra Berlinben, a tudomány e kivételesen messzetekintő és messzi világító pontján. Nem adatott megérnie, hogy annyi munkával, fáradtsággal, tapintattal fölépített életművének méltó keretét az egyetemi magyar intézet s a Collegium Hungaricum szép, kényelmes, tekintélyes külsejével is megadhassa, amely terveken oly odaadással, reménységgel csüggött.

A mi tudományunk is egyik legmegértőbb barátját vesztette el benne. Intézetének új köntösét jellemző magyar néprajzi, nevezetesen népművészeti gyüjteménnyel is szándéka volt földíszíteni. Bibliographia Hungarica-ja számára nagy szorgalommal gyüjtötte a néprajzi adalékokat s tervezett magyar művelődéstörténeti lexikonában méltó helyet kínált a néprajznak is. Intézeti könyvtárában gonddal képviseltette a magyar néprajzi irodalmat s hozzánk készülő tanítványainak, ismerőseinek lelkére kötötte néprajzi gyüjteményeink tanulmányozását. A berlini Museum für Völkerkunde vezetőségével karöltve nagyszabású tervet építgetett a finn-ugor népek megfelelő berlini muzeális képviseltetése érdekében, ahol előkelő helyet biztosított volna hagyományos népi kultúránk emlékeinek. Népművészetünkről először ő tartott vetített képekkel gazdagon illusztrált előadást előkelő közönségének s örömmel számolt be barátainak ezzel elért nagy sikeréről. Mint a magyar nép költőművészetének, főleg balladaköltészetének hivatott kutatóját és értelmezőjét leghamarabb népünk egy másik művészkedése, tárgyi díszítőművészete ragadta meg; kiadói programmja egyik

legközelebbi pontja volt e tárgyról dúsan illusztrált kötetet adni a németül olvasók kezébe s e munka megszerkesztésére már fel is kérte egyik magyar etnográfust.

Hinnünk kell, hogy az általa mintaszerűen megalapozott s a magyar tudományosságot kiválóan képviselő intézmények falai között fáradhatatlanul fog továbbépíteni az ő eleven szelleme . . . De mindig derült, jóságos, tapintatos, kedves személyét könnyezve sorozzuk nagy veszteségeink mindig sajgó emlékei közé. *V. K*

TUDAKOZÓDÁSOK ÉS KÉRDÉSEK.

Felelet B. L.-nek (l. *Ért.* 1926. 150). Az első kérdésre nem tudunk válaszolni, de nem lehetetlen, hogy a német forrásnak legalább valamelyest igaza van. Annyi bizonyos, hogy Itáliában előkerültek olyan bronzfigurák (asszonyok), amelyek fejökön agyagfazekakat hordanak *(Hoernes*=Urgesch. d. bild. Kunst, T. VIII). De előkerültek Tirolból is (bronzszitulák, *Prehist. Blätter* 1895, T. VI), sőt hazánkban Somlyóról is (bronzszobrok a régibb vaskorból. *Arch. Ért.* 1913. 410).

Lehetséges tehát, hogy ez a szokás Európa egyéb vidékein is járatos volt.

Az is bizonyos, hogy adriamelléki és olaszországi képeken sűrűn láthatunk, kantákban, korsókban a fejükön vizet hordó, ritka szép, egyenestartású asszonyokat, mintha az a vízhordómód csakugyan nagyon közönséges volna azokon a tájakon. Azt is tudjuk, hogy a görög és az ezt megelőző korban is el volt terjedve (vázákon nagyon gyakori, trójaiakon is) s mint motívum, az építészetbe is behatolt *(Kariatidák)*.

Ha a Földközi-tengermelléki népek között nézünk szét, úgy az ázsiai, mint az afrikai partvidéken, sőt ennél beljebb is, mindenütt megtaláljuk ezt a vízhordásmódot, mintha csak az volna annak szülőhazája. Nem lehetetlen tehát, hogy ez a fejenhordás valahonnan innen ered, s az ókori népek annak csak továbbterjesztői lehettek. Feltűnhet ugyanis, hogy asszonyok részesek ebben a munkában. Nekik kell ellátni a háztartást vízzel, amit nagy agyagkantákban hordanak haza, gyakran messziről, a száraz, magas talaj miatt csak szórványos kutakból és ciszternákból, amit aztán odahaza apróbb edényekbe öntenek át. Az asszonyi kötelesség, a kutak ritkasága s a kezdetleges edények fületlen volta együttesen, félig-meddig megmagyarázza, hogy miért kordják a vizes korsót a fejen . . . éppen azon a vidéken.

Hozzá kell azonban tennünk, hogy Afrika szudáni néger területein a karavánozó férfi nép szintén a fején hordja a batyuba kötött terhet, hogy azonban ősi sorone, nem tudjuk.

A vízhordás e módja persze Európa sok vidékén el van terjedve.

Az osztrák Alpokban, különösen Tirolban a férfiak is hihetetlen terheket cipelnek a fejükön, úgy hogy akadtak komoly antropológusok, akik a tiroli férfiak feltűnő lapos fejtető boltozatát ezzel magyarázták. *[Zeitschrift f. Ethn.* 10. (76.)]

Az elmondottakból következik, hogy e szokás magyarországi beszármazásáról semmit se tudunk, nálunk az ország sok vidékén hordják így a terhet (zöldséges és gyümölcsös batyut, vesszőkosarakat, kantákat, vizes dézsákat, stb.), mégpedig tudomásunk szerint csakis asszonyok, vastag tekercset téve a fejükre. Legsűrűbben találkozunk vele Dunántúlon (Veszprém, Zala), de szórványosan Erdélyben is hordanak így könnyebb batyukat, sőt oláh asszonyok bölcsőket is. (l. 179. l.)

A teherhordás módjainak földrajzi elosztásával érdemes volna foglalkozni, mert úgy látszik etnikus sajátságok rejtőzködnek bennük. *B.*

Kócos város. A Népr. Ért. 34. és 114. lapján Vahot: Magyar föld és népei c. munka V. kötetéből tévesen idéztünk *kócos várost, kócsos város* helyett. Most Csefkó Gyula úr volt szíves ezen elírásra figyelmeztetni bennünket, melyet előbb már mi is észrevettünk.

ANZEIGER

XVI. JAHRG. DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNGAR. NATIONAL-MUSEUMS 1926. IV. HEFT

Seite 153—169. KISS: *Das Kürschnerhandwerk in Hódmezővásárhely* (mit 8 Tafeln). Oberkleider aus langhaarigem Schaffell sind vom ungarischen Volke noch vor kurzem allgemein getragen worden. Diese Kleiderstücke wurden von einem besonderen Handwerker, von dem ungarischen Kürschner hergestellt. Es gab auch sogenannte deutsche Kürschner, sie verfertigten aber nur Stoffkleider mit Pelz gefüttert. Diese zwei Arten der Kürschnerei sind in Bezug aufs Arbeitsfeld und Erzeugnis von einander immer scharf unterschieden worden.

Der ungarische Kürschner hat das rohe Leder ganz selbst bearbeitet, selbst zugeschnitten, selbst gestickt und zu einem Oberkleid zusammengestellt, daher nannte er sein Handwerk ein „volles Handwerk" *(egész mesterség)*.

Dem Handwerke des Kürschners entsprach die Einrichtung im Haus und Hof (Vergl. T. I, Abb. 1): *Pitar* = das Vorhaus (Flur), *mühely* = die Werkstätte; *eresz-alja* = der Gang; *nyári konyha* = Sommerküche; *kamra* = die Kammer, *subarak-tár* = die Suba-Niederlage (Ungarischer Bauernpelz), *kis kamara* = kleine Kammer; *nyitott szín* = der offene Schoppen; *zárt szín* = der geschlossene Schoppen; *ól* = der Stall, *akol* = Schafstall; *csatorna* = die Rinne; *disznóól* = Schweinstall; *farakás* = der Holzstoss; *a* = die Betten; *b* = der Ofen; *c* = langer Tisch; *d* = Wannen; *e* = die Truhe; *g* = Grube, vorne mit einer Rinnleiste; *k* = Pagelbank; *(kaszaszék* siehe T. IV, Abb. 1. Fig. 3.); *m* = Werkbank; *ö* = der Klotz (siehe T. II. Abb. 2. Fig. 5); *p* = der Abort; *s* = die Brunnensäule; *sz* = Werkstattstühle; *t* = der Kessel; *u* = Brunnen; *v* = Werkstattbrett (siehe T. II, Abb. 2, Fig. 3); *z* = die Bodenstiege; *Ü* = die Senkgrube.

Das Gassenzimmer des Hauses wurde als Wohnzimmer, und das Hofzimmer als Arbeitsort, Werkstatt, gebraucht. Falls aber nur ein Zimmer vorhanden war, so musste das Wohnzimmer zugleich auch als Arbeitsort dienen und die eigentliche Werkstatt mit dem Werktisch, und mit den Werksesseln wurde vor dem Fenster etwas erhöht, auf einem Podium aufgestellt. T. I, Abb. 2. Der Zuschneidetisch, die zum Kneten des Leders dienende sogenannte Pagelbank, und die Lederstücke, die eben aufgearbeitet wurden, standen hinten im Zimmer (vergl. T. II, Abb. 1).

Die Einrichtung und die Werkzeuge eines Kürschnerwerkstattes sind auf der Tafel II. Abb. 2, T. III. Abb. 1—2, und T. IV. Abb. 1—2 zu sehen.

T. II. Abb. Fig. 1 aus Riedgras geflochtener Sessel, 2. Werktisch, 3. Werkstatt-brett, 4. der Zimmerbock, Rüstbock, 5. Klotz, 6. Steierscheere, 7. Kürschnermesser, 8. Kürschnerscheere, 9. Schlägel, 10—10/a. Nadeldrücker, 11—12. Nadelkissen, 13. Fingerhut, 14. Kürschnernadel, 15. Glaskugel über den Werktisch, das Licht zu kon-zentrieren.

T. III. Abb. 1. Fig. 1. Zuschneidetisch, 2. Schlagstab, 3. Masstab, 4, 5, 6. ver-schiedene Werkzeuge in Hackenform usw. zum Lederbrechen.

T. III. Abb. 2. Fig. 1—4. Werkzeug zum Auszacken, 5—6. Stecher, 7. Rosen-stecher, 8. Durcheisen, 9. Werkzeug zum Auszacken, 10. Bleistift, 11—11/a. Zwirn-rad, 12. Schleifstein, 13. Werkzeug zum Kneten des Leders, 14—15. Werkzeug zum Auszacken, 16—17. Pfriemen.

T. IV. Abb. 1. Fig. 1. Wanne, 2. Kamm, 3. Pagelbank zum Kneten des Leders, 4. Klenke, 5. Cassienbaum, 6. Cassienbaumgestell, 7. Kamm, 8. Waschmesser.

In der ersten Hälfte des vergangenen Jahrhundertes stand die Schafzucht noch in voller Blüte auf dem ungarischen Flachende, ähnlicherweise auch in Hód-mezővásárhely, unweit von der Mündung des Flusses Maros in die Theiss. Die Kürschner bearbeiteten aber nicht bloss die dortigen Schaffelle, sondern zogen oft in weite Gegende, nagy Transylvanien, nach Syrmien um Material zu holen. Zur Verzierung bearbeiteten sie sogar das Fell der Lämmer von 1—2 Tage.

Das Schaffell wurde zuerst mit Hacken: „gamó" gebrochen, dann mit Fett gewichst, seit 1830 aber schon geäschert, das heisst nicht trocken bearbeitet, son-dern zuerst eingewichst, gebeizt und ausgewaschen.

Auf der Tafel IV. Abb. 1. sind die Werkzeuge des Aescherns und des nachherigen Verfahrens zu sehen: 1. Wanne, 2. Kamm, 3. Pagel, 4. Klenke, 5. Cassienbaum, 6. Cassienbaumgestell, 7. Kamm, 8. Waschmesser.

T. IV. Abb. 2. zeigt das Kneten des Leders auf der sogenannten Pagelbank *(kaszaszék)*.

Aus dem Hodensack des Widders hat man Tabaksbeutel angefertigt, die mit Kalkwasser enthaart werden.

Das Schafleder pflegten die Kürschner auch färben, u. zw. mit dem Saft des gekochten Eichapfels. Es wurde aber auch aus Maulberbaumpilz und Nussbaumpilz braune Farbe gekocht.

Das Zuschneiden der Kleider wird immer von der Grösse der Lederstücke bedingt. Hat der Kürschner ein Kleid aus viel Stücken zusammenzustellen, so ist seine Arbeit bedeutend leichter. Zum Zuschneiden eines grossen *Suba* (vergl. T. VII. Abb. 2.) sind mindestens 5 Stück Schafleder nötig, man hat aber solche aus 14—15 Stücken zugeschnitten. Die Tafel V. Fig. 1—2. zeigt uns den Schnitt eines *Suba* aus 7 und ½ Schafleder, die Figuren 3—4 einen aus 4 Stücken. *(Oldalbőr* = Seitenleder, *elejebőr* = vorderes Leder, *hátuljabőr* = hinteres Leder, *vállbőr* = Schulterleder.)

Diese Männer-*Suba*'s ähnlich hat man solche auch für Frauen verfertigt, nur kürzer, den Schnitt siehe T. V. Fig. 5.

Zu diesen Lederkleidern haben die Kürschner auch die Knöpfe selbst aus Leder hergestellt T. V. Fig. 6—7.

Die Lederkleider sind teils gestickt, teils mit weissen oder farbigen Lederapplikationen, mit Blumen und sonstigen Motiven verziert worden.

Die T. V. Fig. 8, T. VI. Fig. 2. und T. VII. Fig. 2. zeigen uns die aus Leder ausgeschnittenen und aufgenähten Ornamente.

Sowohl die Männer-, wie auch die *Frauen-Suba*'s wurden haptsächlich an den Schultern geschmückt (T. V. Fig. 8. und T. VI. Fig. 1.). Am häufigsten hat man mit Seide gestickt, und die beliebtesten Motive sind die Blätter, stilisierte Rosen, Nelken, dann der Vogel, der Fisch usw. gewesen.

Der Kürschner zeichnet die Motive ohne jegliche genaue Abmessung mit geübter Hand, sofort auf das Leder, und dann fängt er zu sticken an. Manchmal benützt er gewisse Schablonen zur Bezeichnung der Blumenkonturen. (T. VIII. Fig. 14—23.) Girlanden werden aus wiederholten Motiven gebildet. (T. VIII. Fig. 1—5.)

Kleider und andere Sachen, die vom Kürschner hergestellt werden, sind noch die folgenden: Hinteres Leder grosser *Suba* (T. VII. Abb. 2.), eine Art Pelzjacke (ködmen, T. VI. Abb. 2.), kleiner *Suba*, Lederhosen, Weste, Mütze (T. VIII. Fig. 11.), Tabaksbeutel, Handschuche, Uhrsäckchen (T. VIII. Fig. 12.), Pantoffeloberteil, Strumpfband, Lederranzen. Zum Jahrmarkt sind die Kürschner ganz bis Arad, Nagyvárad und Szabadka gefahren. Dieses Handwerk befindet sich heutzutage leider in stetem Verfall, denn Lederkleider werden kaum noch von jemandem getragen.

Seite 169—178. TORBÁGYI-NOVÁK: *Torpfostenköpfe.* Die geschilderten Torpfostenköpfe T. IX—XII. entstammen der ungarischen Tiefebene. An vielen Orten werden die Torpfosten reich ausgeschnitzt. Die vorgezeigte Serie stellt uns die Entwicklung derselben dar. In der Serie sind 5 Haupttypen zu unterscheiden: 1. Mit der Spitze aufwärts stehender, in die Erde gesteckter Spiess, 2. Blumentopf, 3. Laterne, 4. Blumenkelch, 5. Götzenbild (Menschenkopf).

Seite 179. VISKI: *Hexenpuppe auf der Bühne.* In Paris in Folies Bergères wird die Behexung der Schwiegermutter durch eine Puppe vorgezeigt, ganz ähnlich der Hexenpuppe der Rumänen in Transylvanien.

Seite 179. VARGA: *Das Lasttragen auf dem Kopfe.* Im Maros-Tale neben Arad, ist das Lasttragen auf dem Kopfe bis Mitte des vorigen Jahrhundertes allgemein verbreitet gewesen.

Seite 180—182. *Aus alten Aufzeichnungen.* (Beiträge zur Sachethnographie.)

A kiadásért felelős: Dr. BÁTKY ZSIGMOND.

Kir. M. Egyetemi Nyomda, Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — Főigazgató: Dr. Czakó Elemér.